Grecul II

BIBLIOTECA CRITICĂ

i. heliade rădulescu

INTERPRETAT DE:

M. EMINESCU • ELIAS REGNAULT • N. B. LOCUSTEANU • IOSIF VULCAN • B. P. HASDEU • OV. DENSUSIANU • N. IORGA • G. OPRESCU • D. POPOVICI • G. CĂLINESCU • T. VIANU • Ş. CIOCULESCU • G. MUNTEANU • P. CORNEA • G. ZANE • AL. PIRU • I. NEGOIȚESCU • LIVIU LEONTE • E. NEGRICI • NICHITA STĂNESCU • MARIN BUCUR • AL. GEORGE • RADU TOMOIOAGĂ • MARIN MINCU

Studiu introductiv, antologie și ediție de
PAUL CORNEA

editura eminescu

Scanned with OKEN Scanner

„biblioteca critică"

I. HELIADE RĂDULESCU

Pentru rezultate
deosebite la învățătură și
disciplină — Premiul II.

M. Avram

22. VI. 1980. VG.

Scanned with OKEN Scanner

„b i b l i o t e c a c r i t i c ă„

I. HELIADE RĂDULESCU

Studiu, antologie, tabel cronologic și bibliografie de
PAUL CORNEA

e d i t u r a e m i n e s c u

Scanned with OKEN Scanner

I. HELIADE RĂDULESCU ÎN CONȘTIINȚA CRITICII ROMÂNEȘTI

I

Constatarea extremei disparități a opiniilor despre Heliade Rădulescu e un loc comun al criticii. Pînă la un punct, lucrul acesta n-are de ce să ne surprindă prea tare : despre toți autorii importanți se discută contradictoriu. În cazul lui Heliade însă controversele nu se situează doar în planul *ermeneutic* (ce interpretare e mai pertinentă ?), ci ating planul *axiologic* (e realmente vorba de un mare creator ?) și *politic* (rolul omului public în epocă a fost pozitiv ori negativ ?). Cu alte cuvinte, disputa are un caracter global, în același timp literar și extraliterar ; ea pune în discuție atît biografia, cît și opera, situîndu-se între absolutul plus și absolutul minus.

Elias Regnault, a cărui *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes* a constituit în epoca Unirii principala sursă de informare a Apusului asupra noastră (între alții pentru Karl Marx), scria în 1855 : „Judecățile cele mai diferite se dădură asupra lui Eliade, unii îl denigrează cu necruțare, alții îl înalță peste măsură, încît istoricul nepărtinitoriu întîmpină greutate a se rosti în mijlocul acestor contraziceri. Un lucru e cu toate aceste sigur, că adică ura ca și admirarea sînt un semn de importanță pentru acel ce este obiectul acestora : un om nu e de o stofă ordinară, cînd deodată atîță și entuziasm și ură“ [1]. Un secol mai tîrziu, recapitulînd într-un tablou sugestiv cearta stîrnită în jurul lui Heliade, George Munteanu nota : „Prin stingerea treptată a pasiunilor pe care scriitorul le-a trezit în timpul vieții,

[1] Elias Regnault, *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, trad. Ion Fătu, Iași, 1856, p. 437.

ar fi fost de așteptat să se ajungă în vremurile mai noi la un consens deplin asupra personalității și operei sale. Dar — lucru curios — nu s-a întîmplat așa". [2]

De fapt, un oarecare consens s-a instituit încă din timpul vieții lui Heliade, dar de un caracter limitat. Chiar unii dintre cei mai înverșunați adversari i-au recunoscut meritele excepționale de ctitor al culturii moderne, de profesor și îndrumător. Încă înainte de a muri cărturarul a fost admis în Pantheon și considerat printre figurile reprezentative ale pașoptismului.

Dar dincolo de aceste elogii larg consimțite, întîmpinăm vastul cîmp al confruntărilor : ele afectează opera poetică (redusă de mulți la o singură poezie izbutită *Zburătorul)*; gîndirea filozofică (derizorie pentru unii, remarcabilă pentru alții), ideologia politică (retrogradă ori progresistă), atitudinea în fața vieții, caracterul ș.a.m.d. În toate domeniile acestea punctele de vedere exprimate sînt nu numai deosebite, ci de multe ori opuse, formulate cu pasiune, uneori pătimaș, semn că Heliade n-a fost niciodată (cum nu e nici azi) un simplu nume ilustru, inaderent la actualitate. De unde, în mod legitim, întrebarea : cum se explică neobișnuita furie a disputei angajate în jurul său ? Studiul de față s-a născut din nevoia de a răspunde acestei întrebări. Am dori să contribuim la lămurirea „cazului" Heliade, fascinant prin hallo-ul de umbre și lumini țesut în juru-i, deopotrivă de istorie și fabulă ; în aceeași vreme, să clarificăm, prin intermediul său, o problemă cu mult mai generală, cea a tribulațiilor și peripețiilor receptării critice.

Simplificînd lucrurile, se poate afirma că factorii răspunzători de limitarea consensului asupra lui Heliade, de fracționarea cîmpului critic, de nașterea și permanentizarea litigiului, pot fi reduși la patru mai de seamă. În primul rînd, insuficiența documentării. Dezinformația (sau non-informația) a alimentat totdeauna și continuă să alimenteze o serie de confuzii și nedumeriri. Despre scriitor s-a vorbit adesea în necunoștință de cauză, pe bază de știri necontrolate și izvoare dubioase.

[2] George Munteanu, *Asupra reconsiderării lui I. Heliade Rădulescu (Un studiu de metodologie istorico-literară)*, în *Atitudini*, București, 1966, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

Azi încă lucrurile nu stau grozav : opera e retipărită doar în parte, lipsește o bună biografie etc.

O altă sursă de divergențe, dependentă în mare măsură de cea de mai sus, o constituie alegațiile răuvoitoare. Puțini oameni au fost mai oribil calomniați în timpul vieții. Și oricît s-a străduit Heliade să se explice (o bună parte a operei sale e de natură memorialistică, fiind scrisă în scop justificativ) n-a reușit să convingă totdeauna, reputația rămînîndu-i de aceea știrbită. De altă parte însă, el a avut și admiratori, unii de o fidelitate neobișnuită, care l-au venerat, întreținînd în jurul său un adevărat cult. Această stranie alternare de negativism și idolatrie e la originea unui climat de nervozitate, puțin prielnic lucrării serioase a criticii, care a supraviețuit, deși atenuat, și după moartea cărturarului. De-abia de pe la începutul secolului nostru, contestarea generalizată, fundată îndeosebi pe rațiuni politice, își va pierde rațiunea de a fi.

O a treia pricină de nesfîrșite dispute decurge din ceea ce este opac și nedeterminat, deci susceptibil de a fi perceput în mod diferit, în însăși viața și opera scriitorului. Preocupat de felul cum se răsfrînge în ochii celorlalți, Heliade s-a căznit să-și dea o coerență și să impună un personaj. Însă datorită impulsivității și elanurilor contradictorii ale firii, a ieșit (sau a dat adesea impresia că iese) din matca fixată. De asemenea, pare să fi cultivat cu intenție, îndeosebi în ultima perioadă a vieții, din instinct al jocului de scenă dar probabil și fiindcă îi era tot mai greu să-și salveze imaginea de marcă, o anumită ambiguitate, care a dat și dă de furcă exegeților.

În fine, cea de-a patra sursă a varietății lecturilor o constituie diversitatea sistemelor de lectură. Ceea ce s-a scris despre Heliade a depins de genul ales (un articol comemorativ tinde să estompeze laturile negative, în vreme ce o monografie e obligată să le enunțe etc.), de metoda folosită (mai obiectivă sau mai subiectivă), îndeosebi de ideologia criticului (sub raport politic, estetic, cultural etc.).

Dintre factorii trecuți în revistă, impactul primilor doi e mai redus și tinde să diminueze cu trecerea timpului. Pe măsură ce travaliul erudiției se intensifică și se acumulează, spațiul cunoașterii autentice (obiective și

Scanned with OKEN Scanner

verificabile) se extinde iar defăimările și născocirile de orice natură (în bine sau rău) sînt treptat înlăturate. (Ne plasăm în perspectiva unui „ideal-typus" weber-ian, considerînd că cercetătorul e riguros, exact și de bună credință.) În schimb, oricît de multe am ști și oricît de minuțios am cerceta opera sau biografia, dincolo de ceea ce e obiectiv inteligibil și conceptualizabil, subzistă o zonă cețoasă, deschisă ipotezelor și supusă jocului caleidoscopic al ipostazelor.

Tot așa, sistemele de lectură sînt prin natura lor ireductibile. Fără îndoială, pentru cine le privește de la o distanță convenabilă, un numitor comun se degajează la nivelul epocii, generației ori grupului ; dar de aproape și pe termene scurte, varietatea individuală a demersurilor e inepuizabilă. Reiese, așadar, că principalii factori de care atîrnă fluctuațiile receptării critice sînt, pe de o parte, nedeterminarea obiectului (polisemia biografiei și a textului), pe de alta — diversitatea subiecților (pluralismul sistemelor de lectură).

În cazul special al lui Heliade s-a pretins totuși, și nu o singură dată, că defăimările lansate de comilitonii cu care a împărțit vicisitudinile revoluției și exilului au influențat considerabil judecățile ulterioare asupra omului, uneori chiar și asupra operei. Credem că nu e inutil să ne oprim o clipă asupra chestiunii.

Încă în 1898, N. B. Locusteanu, discipol devotat, un veritabil incondițional al cărturarului, rostea un strașnic rechizitoriu împotriva „detractorilor" (liberali de toate nuanțele) care ar voi să-i răpească lui Heliade meritul istoric de a fi redactat Proclamația de la Izlaz.[3] În 1904, un necunoscut, profesorul secundar M. Stăncescu, se răfuia într-o suită de articole cu „ignoranța nesfioasă" și „zavistia limbută" care ar voi să-l ponegrească pe Heliade „cel mai mare dintre cei mai mari bărbați ai noștri din secolul trecut"[4]. „Istorici și critici literari — scria mai departe improvizatul avocat, fără a numi pe cineva, dar vizînd, după toate aparențele, pe N. Iorga — prin analize invidioase caută să șteargă re-

[3] N. B. Locusteanu, *Ion Heliade și detractorii săi*, Craiova, 1898.

[4] Michail Stăncescu, *Ion Heliade Rădulescu* în *Analele literare, politice, științifice*, nr. 2 febr. 1904, p. 111.

Scanned with OKEN Scanner

numele poporan, să micşoreze, să zdruncine gloria lui Heliade. Răsar articole de ziare sau de reviste, se scriu cărţi printre rîndurile cărora se furişează invidia ca un şarpe înveninat“ [5]. G. D. Scraba, autorul unei monografii despre gîndirea filozofică a lui Heliade, deschidea în preambulul cărţii (1921) un proces de intenţie celor care, cu „o nepăsare de neiertat“, s-au sustras sarcinii de a studia opera filozofică a scriitorului, în genere „necunoscut“ la noi, dacă e să ţinem seama de ce a „îndeplinit“. [6]

Acestea toate sînt însă vechituri, care, la urma urmei, n-ar mai interesa astăzi pe nimeni. Dar iată — lucru neaşteptat — că învinuirea de denigrare apare şi la un critic ca Şerban Cioculescu — lucid, maliţios, puţin suspect de sentimentalism. Recenzînd micromonografia lui Al. Piru despre Heliade (din 1967, retipărită în 1971), exactă în informaţii, echilibrată în judecăţi, fidelă lui G. Călinescu în interpretarea itinerarului biografic, Cioculescu îi reproşează autorului că e nedrept cu „omul“, călcînd „pe urmele celor care ţin cu tot dinadinsul să-l facă ridicol şi odios“, că s-a lăsat „ispitit“ „de glasul de sirenă al defăimării.“ [7]

Dar ceea ce la Cioculescu e, după toate aparenţele, un simplu acces de umoare (poate o polemică prin interpus cu G. Călinescu) devine la Radu Tomoioagă — autorul unei preţioase monografii despre gîndirea filozofică a lui Heliade în 1971 dar şi al unor studii influenţate de optica sociologist vulgară în 1957 — un punct de vedere teoretizat cu aplomb. [8] Într-o retrospectivă asupra moştenirii literare a lui Heliade (1972), Tomoioagă remarcă : „Aprecierile date activităţii lui Eliade de către diverşi cercetători, începînd cu N. Iorga, iz-

[5] *Ibidem*, p. 112.

[6] G. D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile Filozofiei şi Sociologiei române*, I. V. Socec, Bucureşti, f.s. (1921), p. 5—6.

[7] Şerban Cioculescu, *Pro I. Heliade Rădulescu*, în *România literară*, nr. 47, 18 noiembrie 1971.

[8] E vorba de, respectiv, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică şi filozofică*, Ed. ştiinţifică, 1971 şi *Contribuţii la reconsiderarea lui Eliade Rădulescu*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria ştiinţe sociale, 1957, nr. 8 şi *Critica echilibrului între antiteze* în *Cercetări filozofice*, 1957, nr. 1.

Scanned with OKEN Scanner

besc prin caracterul lor contradictoriu. Fenomenul acesta poate fi raportat, desigur, la subiectivism, dar la mijloc n-a fost numai subiectivismul ci și un fapt aproape singular în analele literaturii române : judecățile de valoare exprimate asupra omului și operei sale s-au orientat adeseori involuntar după afirmațiile tendențioase ale denigratorilor săi. Această situație stranie s-a perpetuat dealtminteri, cu o serie de excepții onorabile, pînă în zilele noastre." [9] Ceva mai departe se face observația că pînă și „cercetătorii" care au prețuit opera lui Eliade s-au arătat nedrepți cu omul și au deplasat accentul de pe drama lui spirituală pe aspectele anecdotice. „Ne aflăm în această privință în fața unei linii care a pornit de la N. Iorga, a fost continuată, printre alții, de G. Călinescu și s-a perpetuat pînă în zilele noastre." [10]

Așadar, Iorga și Călinescu se numără printre semidenigratori, iar „caracterul extrem de contradictoriu" al aprecierilor date lui Heliade se explică prin „subiectivism" și influența dăunătoare a detractorilor. Dar nu cumva în multe cazuri (nu în toate — se înțelege) aprecierile contradictorii decurg din înseși contradicțiile personajului iar noțiunea de „subiectivism" trebuie înlocuită prin cea de „subiectivitate" ? Altminteri ar fi de neînțeles de ce atîtea figuri ilustre, nu numai de contemporani ai lui Heliade, ca Bălcescu, Rosetti, Ghica, Brătienii, Bolintineanu, I. Maiorescu, Șt. Golescu etc. (cărora, în alte privinte, nimeni nu le refuză creditul moral și autoritatea intelectuală), ci și de urmași, dezlegați de orice pornire vindicativă, ca T. Maiorescu, pînă la un punct chiar Eminescu, Iorga, Densusianu, Călinescu (ne mărginim doar la celebrități) s-ar fi încăpățînat să-l critice cu severitate pe o latură ori alta (și uneori pentru aceleași lucruri) ? E fără de îndoială că Heliade a fost tratat uneori fără tact si înțelegere, alteori osîndit în mod expeditiv, ba chiar contestat programatic (cum s-a întîmplat în anii '50). Dar aceasta nu ne îndreptățește să suspectăm orice opinie critică de rea-credință și să căutăm denigrarea pe toate cărările. A-i învinui

[9] Radu Tomoioagă. *Moștenirea literară a lui Ion Eliade Rădulescu (Omagiu la centenarul morții)*, în *Personalități și tendințe*, Minerva, 1976, p. 34.

[10] Radu Tomoioagă, *op. cit.*, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

pe Iorga și Călinescu de denigrarea omului Heliade, adică de înnegrire sistematică și escamotare a meritelor, e nu numai fals, ci și ridicol.

În orice caz, din anii '60 încoace Heliade beneficiază de o resurgență vădită a curiozității, interesului și simpatiei. O atestă marele număr de ediții și cercetări, calitatea exegezelor, îndeosebi poate înaltul grad de relevanță al noilor lecturi făcute operei. Nu există în cuprinsul pașoptismului un alt exemplu de scriitor în care epoca recentă, cu viziunea ei nouă despre poezie, ca demers ontic, ca perpetuă refacere a universului prin revalorizarea vorbelor și a tăcerilor, prin bruscarea sensurilor și retălmăcirea miracolului lumii, să fi găsit atîtea ecouri ale propriilor ei aspirații și căutări. Dacă un pericol ne pîndește actualmente, nu e cel al denigrării, ci dimpotrivă, al hagiografiei, al transformării lui Heliade — personaj dilematic, complex, contradictoriu, imposibil de pus în ecuație — într-un erou statuar, invulnerabil și imaculat. În alte cuvinte, judecînd după supralicitarea elogiilor și atmosfera encomiastică a comemorării din 1972 (un secol de la moarte) nu severitățile criticii par să fie de temut, ci abandonarea prerogativelor ei. Regretatul Tomoioagă exagera vorbind de denigrare. Dacă ar fi să-l credem în totul, el însuși ar servi drept ilustrare, căci studiile din 1957 îl trata pe Heliade, fără nuanță și fără a-și economisi calificativele, drept reacționar, pentru întreaga activitate desfășurată după 1848.

Problema receptării critice a lui Heliade ori, dacă preferăm, a imaginii lui printre contemporani și în posteritate, e mai complicată decît a altor creatori, dar nu implică în esență o tratare deosebită. Pe o primă treaptă a cercetării se impune examenul biografiei și operei spre a determina ceea ce ele conțin *in potentia* nedeterminat și contradictoriu. La același nivel, dar pe alt plan, se situează, după noi, obligația de a reconstitui tipologia lecturilor întrucît ele relevă varietatea lectorilor și a punctelor lor de vedere. Desigur că obiectul (viața și opera) și subiectul (modul de a le citi) se implică reciproc ; totuși, pentru a le înțelege funcționarea și impactul termenii trebuie disjunși și analizați separat.

Pe o a doua treaptă a cercetării e necesară trecerea de la studiul *sistematicii* receptării la *istoria* ei. Jocul

Scanned with OKEN Scanner

disponibilităţilor fluide ale personalităţii (care antrenează diagnostice diferite, deci dispersiunea cîmpului critic) şi al multiplelor modalităţi de lectură (factor adjuvant şi agravant de diferenţiere a interpretărilor) se concretizează în *procesul istoric* al *receptării,* în peripeţiile şi meandrele a ceea ce am putea numi „curba reputaţiei" lui Heliade. Iată în scurt şi schematic drumul pe care ne-am propus să-l parcurgem.

II

Spre deosebire de ceea ce se întîmplă cu alţi contemporani, de pildă cu Alecsandri, a cărui viaţă curge armonic, fără peripeţii dramatice majore, urmînd un curs ascendent, biografia lui Heliade e divizată brutal în două perioade : una, pînă la 1848, în ansamblu luminoasă — cealaltă, după revoluţie, de dificultăţi şi criză. Cea dintîi e la originea consensului despre Heliade : cărturarul se afirmă ca promotor activ al operei de luminare, ca dascăl, poet, editor, lider de opinie ; e omul reprezentativ al momentului, patronul şi îndrumătorul întregii mişcări culturale din Ţara Românească. Cea de-a doua epocă stă sub semnul controverselor : Heliade îşi pierde poziţia proeminentă în viaţa intelectuală şi-şi ruinează creditul politic, e treptat părăsit de admiratori şi discipoli, produce scrieri care intrigă, deşteaptă mari adversităţi şi au prin limbaj, dacă nu prin teme şi finalitate, un aspect eterodox, fără comună măsură cu epoca.

Deşi această schemă în linie frîntă nu e întru totul satisfăcătoare (cum, în genere, nu e nici un fel de schemă), ea are totuşi calitatea de a rezuma *grosso modo* datele obiective ale carierei şi reputaţiei scriitorului. S-o considerăm ca o bază de plecare, ca o primă aproximaţie a itinerarului parcurs de Heliade, pe care urmează s-o nuanţăm şi s-o îmbogăţim examinînd faptele de aproape.

Pînă la revoluţie, cărturarul răspunde efectiv prin activitatea sa celor mai urgente şi mai importante nevoi. Se desfăşoară multilateral, energic, entuziast, ambiţios, cutezător, defrişînd terenuri înţelenite, stimulînd energiile să iasă la iveală, polemizînd cu inerţia, rutina, prejudecata îndătinată de veacuri. Iniţiază aproape toate marile şantiere ale construcţiei culturale (reluarea

Scanned with OKEN Scanner

cursurilor la Sf. Sava, *Curierul românesc*, Filarmonica, Biblioteca universală), prestînd, în acelaşi timp, o operă de creaţie de vaste proporţii (articulată pe reforma limbii, constituirea genurilor literare moderne, traducerea autorilor de vază, clasici ca Dante, Ariosto, Tasso, Molière, Voltaire, Rousseau etc., contemporani ca Lamartine, Byron ş.a.). Ca nimeni altul, Heliade ilustrează cele trei caracteristici de bază ale perioadei : *patosul luminării* (impulsionat de trezirea conştiinţei naţionale şi sentimentul răspunderii cărturarilor faţă de popor) ; *enciclopedismul ingenuu* (favorizat de ritmul rapid al dezvoltării culturale, de lipsa cadrelor pregătite, capabile să facă faţă unor solicitări multiple) ; *febra creaţiei* (emularea cu modelele Apusului într-un efort de a descătuşa uriaşele forţe latente ale spiritualităţii româneşti).

Revoluţia de la 1848 înseamnă o cotitură în viaţa lui Heliade. Tinerii radicali din grupul Frăţiei, deşi îl suspectau pentru atitudinea cel puţin ambiguă faţă de cîrmuirea lui Al. Ghica şi, mai tîrziu, a lui G. Bibescu, îi propun să se alăture insurecţiei pe care o pregăteau. Mefienţi, ei n-aveau totuşi încotro : imensa popularitate a lui Heliade oferea o cauţiune mai mult decît binevenită mişcării proiectate. La rîndu-i, cu toate că ostil răsturnărilor politice brutale, înţelegînd însă că revoluţia e inevitabilă, convins că e învestit cu o „misie“ şi că poate descifra intenţiile Providenţei, nevoind să cedeze altora *leadership*-ul, Heliade acceptă oferta tinerilor ; socotea desigur — cum avea s-o recunoască ulterior — că va putea controla situaţia.

Îl va fi influenţat în luarea acestei decizii exemplul lui Lamartine, pe care revoluţia pariziană din februarie îl adusese în fruntea guvernului ? Nu e exclus. Romanticii aveau fantezia să creadă că poeţii pot cuteza totul, chiar să-i substituie pe bărbaţii de stat. Dar jocul politic e plin de riscuri pentru cărturarul inapt de acţiune, nedeprins cu criteriile pragmatice, credul şi şovăitor mai ales cînd are imaginaţie şi apetenţa teoretizării. E şi tentant, fără îndoială, fiindcă puterea e un miraj cui i se năzare în orizontul privirii şi o dulce otravă pentru cine apucă să-i guste deliciile efemere. Heliade, în orice caz, avea să plătească scump cele cîteva luni de prezenţă tutelară în guvernul provizoriu al Ţării Româneşti.

Scanned with OKEN Scanner

Mai înainte de toate, fiind în primul plan, împărtășește soarta oricărei vedete : oamenii îl comentează, vorbele îi sînt răstălmăcite, gesturile spionate. Și cum era imprudent, convins că are totdeauna dreptate, extrem de vulnerabil la flatare, Heliade se și expune inutil, dînd clevetitorilor ocazii facile să pescuiască în ape tulburi. Nimic mai edificator în acest sens decît faimoasa manta albă în care contemporanii au văzut semnul pretențiilor sale la domnie.

Stupefiant pentru cine cunoaște detaliile afacerii este extrema dezinvoltură cu care Heliade se comportă, ignorînd sau prefăcîndu-se că ignoră bănuielile și șoaptele insidioase. La început, procesele de intenție par, firește, fără temei. Fiindcă în tulburările de la 19 iunie, cînd Odobescu și Solomon încercaseră să răstoarne guvernul provizoriu i se furase mantaua, cărturarul împrumută de la vărul Racotă o alta, de cavalerist, o manta impozantă, voievodală, care-l făcea probabil să-și simtă propria importanță. La 6 august, Suleiman-Pașa îi invită pe cei 3 locotenenți spre a le da învestitura. Sfidînd gura lumii, Heliade își comandă acum o manta nouă, similară celei luate de la Racotă. De ce oare ? Fiindcă, va explica el mai tîrziu, voise „să facă onoare poporului“ [11], să se prezinte în fața reprezentantului puterii suverane cu pompa cuvenită unui conducător (și nu cu o uniformă boțită, poate murdară, croită nu tocmai exact pe măsură). De-aci, bineînțeles, un val de noi cîrteli : „mantaua“ intră în folclorul străzii și devine un obiect de scandal. Și cum zvonurile au picioare iuți, în primăvara lui 1849, Bălcescu, aflat în Franța, află de la emigranți diverse „excentricități“ ale foștilor locotenenți, între care că „Eliad se plimbă pe bulevarduri cu vestita manta albă“, făcînd „feliuri de pozne prin Paris“. [12]

Desigur, Heliade va dezminți alegațiile calomnioase proferate împotrivă-i, dar o va face cu o stîngăcie dezarmantă. Iată, de pildă, ce putem citi într-o profesie de credință din 1851 : „Pendant la lutte, si quelquefois l'idée me venait d'aspirer au jour où entendu, compris

[11] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București, 1891, p. 99.

[12] N. Bălcescu, *Opere IV, Corespondența*, ediție critică de G. Zane, București, 1967, p. 141.

Scanned with OKEN Scanner

par la Nation, je pourrais arriver jusqu'an trône, alors mon ambition s'enflammait, je désirais voir ce jour, je désirais approcher du trône, non pour monter, mais pour le briser". [13] Mărturisirea că ar fi dorit să urce pe tron spre a instaura apoi republica e de o incredibilă candoare dar, din nenorocire, ea confirma *coram populo* aprehensiunile multor contemporani.

În genere, deși conștient că e invidiat și temut din cauza popularității de care se bucura și a rolului preponderent în conducerea treburilor publice, Heliade nu face nimic spre a risipi suspiciunile și a-și liniști confrații. „De cîte ori țara, popolul a strigat din nenorocire numai un nume — avea să relateze ulterior — d-atîtea ori s-a făcut cîte o despărțire și s-a răcit cîte o inimă mai mult. O popularitate ce se dete mai mult unor Eliade, Tell și Magheru, despărți oarecum pe Golești de acești trei ; pentru ce această deosebire ? O popularitate ce se dete apoi mai mult unui Eliade izolă pe acesta de frații și colegii săi." [14] Rivalitățile personale nu explică totul dar rolul lor în agravarea conflictelor dintre Heliade și colegii de guvernare e evident.

Marea ruptură se produce însă pe teren ideologic. Revolutia e ceasul adevărului, prilejul smulgerii măștilor : ea obligă la opțiuni decisive, destrămînd echivocurile sau iluziile perioadelor de calm, scoate la iveală distanța dintre vorbă și faptă, dintre ceea ce individul simulează că e și ceea ce el este efectiv. La 1848, Heliade susține o politică absolut contrară celei preconizate de tinerii radicali (Bălcescu, Ghica, Al. G. Golescu, Brătianu, Rosetti etc.) : apără principiul autonomiei dar pe temeiul „legalismului", al lealității absolute față de Poartă, propovăduiește moderația și armonia socială („Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie", „Respect la persoane, respect la proprietate"), înclină spre un sistem electoral cenzitar, se împotrivește tuturor măsurilor ce-și propun accelerarea procesului revoluționar (inclusiv reforma

[13] I. Heliade Rădulescu, *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1891, p. 400.

[14] C. D. Aricescu, *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848 și ale administrațiunii de la Balta-Liman*, III, București, 1875, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

agrară), se opune categoric rezistenței armate (ca ultimă alternativă, în cazul încălcării tratatelor cu Poarta și a unei invazii). În timpul exilului, Heliade va pune în circulație o teză absolut fantastică, anume că revoluția s-ar fi născut dintr-un complot ursit de agenți țariști, în frunte cu Ion Ghica, spre a furniza pretextul unei intervenții străine. Amestecul său în mișcare s-ar fi produs în ultimul ceas, cînd aflase că „perturbatori de profesie erau pe punctul de a turbura ordinea publică". [15] Colaborînd cu comitetul revoluționar el ar fi voit să-și folosească influența spre „paralizarea anarhiei". „Eu de m-am amestecat în Mișcare cugetul meu, sforțele mele n-au fost decît a șterge spiritul incendiar" [16] și anume fiindcă „...eu nu cunosc Mișcare de legiuită decît ceea ce se face spre apărare și nici Revoluție salutară decît ceea ce se face în idei". [17]

După înfrîngerea revoluției, cînd foștii fruntași, obligați să emigreze și deja dezbinați, încearcă să analizeze cele întîmplate, să stabilească răspunderile și să-și justifice conduita, relațiile lui Heliade cu efemerii săi tovarăși de baricadă se înveninează și mai mult. Climatul dezbaterii e sensibilizat de condițiile grele ale exilului ; acuzările se aruncă de o parte și de alta cu ușurință iar comunicarea pe cale epistolară (între Paris, Constantinopol, Brussa — principalele centre ale emigrației) facilitează confuziile, neînțelegerile și colportarea zvonurilor.

Iritat că autoritatea îi intră într-o rapidă eroziune, convins că reprezintă legitimitatea puterii instituite la 11 iunie (ca membru al locotenenței, recunoscută de Poartă), convins că e cazul să dezvăluie lumii ceea ce făcuse pentru cauză și să-și zdrobească adversarii în fața tribunalului istoriei, Heliade e cel care inițiază, printr-o vastă corespondență și cîteva publicații în limba franceză, campania de elucidare a celor petrecute la 1848. O face în stilul său impetuos, dezlănțuit, fără menajamente, cu aerul că e singurul în posesia adevărului, că rolul pe care-l jucase e mai presus de-al tuturora. „Istoria revoluției — îi declară lui I. Negulici, cu o mîndrie

[15] *Scrisori din exil, ed. cit.*, p. 31.
[16] *Ibidem*, p. 78.
[17] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

dealtfel îndreptăţită — în orice pagine, oricine va scrie, cată să dea cu nasu de mine, ori ca să mă laude ori ca să mă înjure". [18] Şi adăuga, în numele unui egoism vorace dar plin de suficienţă, care-l îngrozea pe virtuosul Negulici : „Lamartine îţi spune şi cîte bucle blonde îi dăduse Dumnezeu de semăna cu un Cupidon, Louis Blanc, Ledru Rollin spun cîte şi mai cîte ; şi dacă îi întrebi de ce scriu aşa, îţi răspund că tot omul e dator singur a-şi face un nume, şi să nu aştepte de la alţii, cum nu sunt alţii datori nici a-i face numele. Să scrie dar fiecare pentru sine, a se apăra, a se înălţa mai sus, a se face cunoscut, interesant, numai să nu spuie minciuni". [19]

Versiunea lui Heliade asupra revoluţiei e împărtăşită fidelilor (N. Russo Locusteanu, Gr. Grădişteanu) prin scrisori iar publicului mare printr-o serie de tipărituri, între care principalele sînt : *Mémoires pour servir à l'histoire de la régénération roumaine...* (1851) şi *Suite ou Supplément à l'Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes, de M. Elias Régnault* (1856), iscălită (dar numai *pro forma)* N. Russo. Revelaţiile lui Heliade provoacă o adevărată furtună. Culmea e că pe măsură ce timpul trece, în loc să se retracteze sau măcar să încerce a-şi modera verva pamfletară, el agravează învinuirile pe care le aduce printr-un fel de mecanică pătimaşă a supralicitării. *Suplimentul* la *Istoria* lui E. Regnault atinge din acest punct de vedere un *summum* încă nedepăşit.

Magheru, Tell şi N. Golescu, lăudaţi pentru patriotism şi abnegaţie în *Mémoires...* sînt de astă dată ţintuiţi la stîlpul infamiei. Lui Tell, în mod special, i se reproşează că ar fi voit să inaugureze revoluţia printr-un delict de drept comun (spargerea casei de bani a Subadministratorului de la Izlaz). I. Brătianu e acuzat că ar fi pus la cale, ca şef al poliţiei, un Saint-Barthélemy, pentru asasinarea tuturor boierilor ! I. Ghica, diabolicul Ghica, principalul instrument al politicii ţariste, care se stabilise la Constantinopol spre a intra sub pielea demnitarilor Porţii, lăsîndu-şi acoliţii în ţară, ca să-i execute instrucţiunile criminale, e denunţat că i-ar fi propus

[18] C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 8.
[19] *Ibidem*, p. 11—12.

Scanned with OKEN Scanner

unui oarecare Spleny, trimis al lui Kossuth, anexarea Valahiei la Ungaria ! etc., etc. [20]

Scandalul pe care-l stîrnesc aceste senzaționale și neverosimile dezvăluiri sporește prin erorile săvîrșite în anii premergători Unirii. Marginalizat, prizonier al resentimentelor și himerelor sale, străin de nucleul unionist activ, care determina cursul politicii românești (Ghica, Brătianu, Rosetti, Alecsandri, Kogălniceanu, Negri), Heliade emite prognoze false și acționează pripit, discreditîndu-se tot mai mult în opinia emigrației. Ca orice bun patriot e în favoarea Unirii dar șovăie în privința modului de a o înfăptui și a caracterului ei. În mai 1854 propune ca Moldova și Țara Românească să formeze un stat condus de un vice-rege ereditar, cu capitala la Focșani. [21] În martie 1855 înclină pentru un principe străin dintr-o dinastie europeană. [22] Dar peste un an, temîndu-se că Franța s-ar putea înțelege cu Rusia țaristă peste capul Turciei și în detrimentul nostru, începe să-i combată acerb pe unioniști sub cuvînt că nu trebuie să „devenim instrumentul inamicilor noștri". [23] În același timp, se pronunță împotriva Divanurilor ad-hoc întrucît prin convocarea lor s-ar încălca dreptul la autonomie. Într-un manifest către români din 15 august 1856 Heliade declara : „Unirea Principatelor a fost visul de aur al junețelor mele, ocupația cea mai dilectă și mai serioasă a anilor mei de matorie și va fi ultimul suspin al meu". [24] E desigur o tragedie că autorul acestor rînduri, în care nu intră exagerație, ajunge să se pună de-a curmezișul voinței naționale, numai și numai fiindcă atribuia tuturor bănuielilor sale valoarea de adevăr infailibil și nu voia cu nici un preț să admită că într-o chestiune sau alta era cu putință ca cei cu care se dușmănea să vadă mai bine decît el.

[20] Am relatat cazul Spleny în toate detaliile lui în *Documente și manuscrise literare*, alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea și Elena Piru, Ed. Academiei, vol. II, 1969, p. 106—109, folosind și versiunea lui I. Ghica.

[21] I. Eliade. *Une Dacie cazaque et une Roumanie turcophile*, Șumla, 10 mai 1854.

[22] *Scrisori din exil*, p. 338.

[23] *Scrisori din exil*, p. 475.

[24] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită, texte alese, glosar, indice de George Potra, Nicolae Simache, George G. Potra, ed. Minerva, 1972, p. 153.

Scanned with OKEN Scanner

Aceeași opțiune strategică fundamentală — că viitorul Principatelor atîrnă de suzeranitatea Turciei —, explică prezența lui Heliade la 1854 în tabăra lui Omer-Pașa, unde Bolintineanu îl întîlnește cu fes pe cap și spadă otomană, ca și reîntoarcerea de scurtă durată la București, în septembrie 1854, sub protecția trupelor de ocupație.[25] Editarea în 1857 a *Conservatorului* care susține cu insistență salvgardarea legăturilor cu Poarta, fără nici o abatere de la vechile stipulații și păstrarea, pe plan intern, a instituțiilor tradiționale, socotite superioare celor ale Occidentului, contribuie să-l izoleze pe cărturar și izolîndu-l, să-i agraveze îndărătnicia în eroare. Căci Heliade avea nevoie, ca de aer și apă, de auditoriu, de un public masiv și entuziast. În condițiile adeziunii și ale unui curent de simpatie își regăsea faconda jovială, încrederea în certitudinile comune, contactul cu realitatea. Altminteri, devenea amar, nebulos, de o suspiciune bolnăvicioasă, sedus, ca orice frustrat, de demonul contradicției și nevoia autoetalării.

Din păcate, anii exilului îi sînt neprielnici, scoțîndu-l iremediabil din cursă. La întoarcerea din emigrație, printre ultimii, Heliade e un om măcinat sufletește, cu prestigiul ruinat, învins nu atît fiindcă mulți îl renegau, ci fiindcă se înșelase, fiindcă istoria îl dezmințise, dînd cîștig de cauză dușmanilor săi. Depășit de evenimente, incomod, devine tot mai susceptibil, mai fantast și mai vindicativ. Așa cum se întîmplă în momente de impas, cînd individul pierde controlul propriilor mișcări, devenind jucăria unui soi de cerc vicios, el adoptă poziții cu atît mai excesive, cu cît e mai puțin ascultat ; însă încercarea de a redobîndi terenul pierdut prin polemici furibunde, cărora pornirea vindicativă le estompează uneori și bruma de credibilitate, îl singularizează și mai deplin. În ultimii ani, e definitiv ostracizat din viața politică (dominată de foști adversari) și nu-și mai găsește locul în cultură (intrată într-un rapid proces de prefacere a gustului, criteriilor și ierarhiilor valorice). Chiar și unele dintre paginile magistrale încredințate în

[25] „Eliade ascundea oare, sub această aderare la politica otomană, un scop mare și patriotic ? — se întreba Bolintineanu. Credea el că numai astfel poate să ajungă la mîntuirea patriei sale ?... Acesta este un secret între Eliade și Dumnezeul său" (*Călătorii la românii din Macedonia*, București, 1863, p. 11—12).

Scanned with OKEN Scanner

această perioadă tiparului (din *Echilibru între antiteze* ori *Curs întreg de poezie generală*), destinate unui fructuos itinerar postum, stîrnesc un slab ecou ori trec de-a dreptul nebăgate în seamă.

Deşi, ca totdeauna, moartea a făcut posibilă o judecată mai dreaptă, eliberîndu-i pe unii de teamă, pe alţii de invidie ori de mînie, e vădit că un „caz" Heliade a continuat să subziste. Fără îndoială, depasionalizarea climatului şi perspectiva „departelui" au introdus în discuţie mai multă seninătate, eliminînd contestările globale, de un negativism primar, care se autoexclud. Nimeni nu a mai pus la îndoială meritele ctitorului şi ale îndrumătorului, ale celui pe drept numit „părintele literaturii române", după cum toată lumea a admis excelenţa *Zburătorului*.

Dincolo de acest prag al evidenţelor comune, confruntările s-au desfăşurat însă mai departe, fără a da semne de epuizare. Înainte de a le căuta raţiunea în diversitatea comentariilor şi în metamorfozele privirii, să încercăm a evalua ceea ce derivă din însăşi natura „obiectului" din proteismul omului şi din îndeterminarea creaţiei.

Să începem cu psihologia personajului. Ce poate fi afirmat cu siguranţă despre Heliade ? Că omul deconcertează prin amestecul insolit de calităţi şi cusururi, prin disponibilitate, prin facultatea de a se înnoi rămînînd acelaşi ori de a sugera unor indivizi diferiţi că le e congener. Suflet mistuit de febre, dotat cu o inteligenţă vioaie, cu o energie inepuizabilă, cu o sete devorantă de a cunoaşte, cu ambiţia de a juca un mare rol, rol pe care ştia că-l merita şi, în comparaţie cu alţii, îl şi merita efectiv, el pare a fi zidit din contrarii : e deopotrivă rezonabil şi exaltat, sincer şi poseur, duios şi sarcastic, flexibil şi încăpăţînat, expansiv şi secret. Care e adevăratul Heliade ? Infatigabilul promotor al luminării din deceniile trei şi patru ori cărturarul amar, cu gîndurile aburite, care nu-şi mai găsea locul în peisajul anilor '60 ? Raţionalistul format de veacul al XVIII-lea, pentru care cultura nu se află în antiteză cu natura iar Dumnezeu există dar abscons, ori romanticul tumultos, vizionar, antipozitivist, trăind în aprehensiunea miracolului ? Este Heliade, exponentul burghezilor şi negustorilor bucureşteni la 1848, omul practic, de bun-simţ, care-şi interpe-

Scanned with OKEN Scanner

lează cititorul cu familiaritate, într-un limbaj plastic, concret, plin de haz sau mai degrabă fantastul, rupt de realitatea cotidiană, în comunicare cu esențele, care condamnă mercantilismul veacului și degradarea spiritului în superbe peroraţii cu accent oracular ? Este Heliade un retrograd prin teama de revoluție, glorificarea vechilor instituții ale țării, politica de absolută lealitate față de Poartă, ori un progresist prin visele de federalism european, ideile asociaționiste, socialismul împrumutat lui Leroux, Lecouturier, Proudhon etc. ?

Aceste întrebări sînt desigur retorice. Ele vor să spună că Heliade e multiplu, că încercarea de a-l defini prin reducție e zadarnică ; deși fiecare ipostază poate fi argumentată, numai combinarea lor e în măsură să-i aproximeze personalitatea. Pentru cine privește de aproape, luînd în considerare doar episoade disparate ale biografiei ori atitudini de moment, omul se înfățișează de fiecare dată altfel iar imaginile sale diverse se opun, se întretaie dar nu se acoperă.

Acestei structuri morale complexe, de un proteism atît de izbitor, i se adaugă numeroasele contrarietăți ale creației. Desigur, problematica degajării sensurilor are alt statut la Heliade decît la marii creatori. Capodoperele suscită interpretări variate datorită densității lor semantice ; ca universuri non-conceptualizate de ființe și lucruri, ele nu pot fi nici străpunse cu privirea, nici cuprinse cu fantezia, nici definite cu ajutorul categoriilor logice ; implicînd totdeauna o supra-determinare de semne (și deci de relații între componentele textului), înmagazinează o rezervă de semnificații pe care exegezele le pun treptat în lumină fără a le putea epuiza vreodată.

Evident, pluralismul lecturilor e determinat în cazul lui Heliade de alte motive. Scriitorul nu are talia giganților : Shakespeare, Balzac, Dostoevski ; nu este după „stas"-ul modern, nici măcar un producător de beletristică, un creator de ficțiuni memorabile, în stare să concureze starea civilă. El aparține unei epoci de pionierat în care literatura se crea ca instituție și era de-abia exersată ca meșteșug, în luptă cu insuficiențele limbii, precaritatea tradițiilor, inexperiența primilor pași.

Rîvnind să cînte la toate instrumentele și să deschidă șantiere pretutindeni, Heliade e un scriitor prodig, care

Scanned with OKEN Scanner

sfidează diviziunea modernă a genurilor și repartizarea specialiștilor pe arii de competență limitate. El se ocupă de filozofie, politică, istorie, economie, practică deopotrivă poezia, proza, teatrul, critica, jurnalismul. Autodidact, lipsit de o cultură sistematică, dar deschis, vioi, asociativ, dotat cu o remarcabilă capacitate asimilatorie, Heliade atacă fără sfială toate problemele, stimulînd prin exemplul său o intelectualitate încă firavă, pe care complexul inferiorității față de Apus risca s-o condamne fie la inerție, fie la mimetism. Nu-și face scrupule de ordin bibliografic sau metodologic, în schimb utilizează cu virtuozitate toate izvoarele care-i cad sub ochi. Și cum noțiunea de proprietate literară era pe-atunci inexistentă, își adjudecă texte străine fără nici o tresărire de căință. Trierea surselor lasă de dorit, autorii care-i aduc marile servicii fiind de obicei intermediari și uneori de tot obscuri. Ca și alți cărturari ai epocii, operează prin ingestie sau parafrază, însă ridicînd adesea compilația la nivelul unei opere proprii prin culoare, firesc, intruziunile humoristice, verva jovială a rostirii. Cine ar ghici (dacă n-ar veni specialistul să ne-o șoptească la ureche) că *Gramatica* din 1828 îl urmează pe Le Tellier [26]. că *Grammatica poeziei* rezumă și transcrie părți întregi dintr-un manual de Lévizac și Moyssant [27], că „tot ce dă impresia erudiției în Biblice, toate acele trimiteri la comentatorii evrei din evul mediu, apropierile între științe și Biblie, citațiile lui Buffon, Cuvier, Champollion de nouă ori din zece îi vin de la Cahen“ [28], că doctrina trinitară e preluată de la Pierre Leroux iar considerațiile despre spațiu și timp din *Echilibru între antiteze* îl citează foarte în aproape pe Ch. Lecouturier [29] ș.a.m.d. ? Procedeul, utilizat de toți autorii vîrstei eroice, de la Eufrosin Poteca la Alecsandri, de a reînscrie prin împrumut nemărturisit texte străine în circuitul literaturii naționale, nu intră sub incidența pejorativă a plagiatului (noțiunea însăși era pe-atunci foarte neclară), dar

[26] N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui I. Eliade Rădulescu*, în *Limba română*, 1961, nr. 4.

[27] D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 21—22.

[28] G. Oprescu, *Eliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, III (1922—1923), Cluj, 1924, p. 82—83.

[29] Idem, p. 103—105.

Scanned with OKEN Scanner

ne obligă la prudență : mai ales cînd abordează teme filozofice ori de ideologie critică, nu e totdeauna lesne a distinge la Heliade ceea ce trebuie pus pe socoteala invenției, a falsei memorii ori a traducerii. Fără lucrările comparatiste fundamentale ale lui G. Oprescu și D. Popovici, cărora li s-au adăugat cu timpul și alte contribuții, am cădea ușor în eroarea de a atribui valoare de original unor simple versiuni.

Interpretarea lui Heliade întîmpină și alte dificultăți. Șt. Golescu, om integru, stimat în cercurile emigrației, exclamă indignat la lectura faimoasei *Suite ou Supplément à l'Histoire politique et sociale des Principautés* ; „Cele din urmă publicații ale lui Eliade sunt infame prin calomniile, minciunile și scopul la care prin ele va să ajungă... Ce mare șarlatan ! Și ce mică și mîrșavă ființă ! Să-l ierte toți, precum l-am iertat eu ; căci însuși și-a săpat groapa". [30]

„Șarlatan" Heliade ? Nicidecum ! Declarația sa de intenție : „Eu ca scriitor istoric nu pot să am nici ură, nici patimă, cată să nar lucrurile așa cum le știu și cum stau documentele de față" [31], e absolut sinceră. El pleacă totdeauna de la o mărturie sau de la un document autentic, decît că mărturia e deseori îndoielnică iar documentul e fals citit sau așezat într-o perspectivă strîmbă. Faptele sînt filtrate printr-o subiectivitate imperioasă și agresivă, care nu parvine să sfarme cercul propriilor prezumții și apercepții, astfel încît noile informații devin confirmări, probe ale comploturilor, trădărilor și mașinațiilor adversarilor. Heliade e de fapt victima imaginației sale tenebroase care dă uluitoare sensuri malefice unor incidențe anodine. El practică o veritabilă ermeneutică a suspiciunii, clădind din supoziții fragile și nedemonstrate, rechizitorii fulminante, cu atît mai redutabile cu cît sînt pronunțate cu o mai mare siguranță de sine, într-un stil incisiv, alternînd batjocura și injuria cu nobilul patetism al indignării.

Pe deasupra e și impulsiv, grăbit să arunce acuzații nimicitoare înainte de a verifica amănunțit cum stau lucrurile sau de a reflecta dacă darea în vileag e ori nu

[30] C. D. Aricescu, *op. cit.*, vol. III, p. 98—99.
[31] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, *ed. cit.*, p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

oportună. Tactician nefericit fiindcă prea plin de sine, dispus să se agațe de fleacuri, dar făcînd o larmă teribilă, Heliade întinde de obicei prea mult coarda și se expune cu o nebună imprudență celor mai năprasnice lovituri.

Spontan, impresionabil, trăind cu intensitate clipa, el variază în pas cu evenimentele și uneori pare să-și schimbe opiniile în funcție de capriciile barometrului politic. Obsedat de personajul statuar și profetic, pe care vrea să-l impună, nu-și recunoaște însă contradicțiile, căznindu-se să-și dea retrospectiv o coerență prin reamenajarea trecutului sau prin subtilități dialectice. Cum se explică, de pildă, în opera unui adversar atît de categoric și de intransigent al politicii țariste, *Oda* de preamărire a țarului din 1829 ? Destul de puțin elegant Heliade o atribuia influenței nefaste a lui Dinicu Golescu. [32] Dar cum se explică poeziile omagiale la adresa diverșilor cîrmuitori, de la Alexandru Ghica pînă la Carol I ? În orice caz — spunem noi — nu prin oportunism : Heliade îi elogiase nu fiindcă ar fi voit să se căpătuiască, ci fiindcă efectiv credea, la data scrierii versurilor, că diversele guverne meritau elogiile ; el rămîne tot timpul sincer numai că sinceritatea — oamenii cuminți o știu de mult — e adesea o virtute asocială ; ea împinge naturile impulsive la inconsecvențe și favorizează săvîrșirea de gafe enorme.

Dealtfel, contradicțiile scriitorului nici nu se situează toate pe același plan. Uneori observăm o lentă evoluție în succesiunea pozițiilor : anumite laturi își pierd vigoarea și se estompează treptat, altele capătă relief încît schimbarea apare net doar comparînd punctul de plecare cu punctul terminus. Trecerea de la *Gramatica* din 1828 la *Paralelismul* din 1841 e, oricît de curios s-ar părea, pregătită de etape intermediare și dealtfel anunțată din capul locului prin postularea relatinizării. [33]

[32] *Scrisori din exil, ed. cit.*

[33] În acest sens, L. Șăineanu, *Ioan Eliade Rădulescu ca gramatic și filolog*, București, 1892 ; îndeosebi, Liviu Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Heliade Rădulescu în prima perioadă a activității pînă la 1840*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, seria „Filologie", fasc. 2, 1960.

Scanned with OKEN Scanner

Alteori, răsturnarea opiniilor e brutală şi are loc la intervale scurte. În 1850, la Paris, în contact cu o intelectualitate famelică de stînga, persecutată de oficialitate, care jongla cu teme caracteristice romantismului social, în forme nebuloase, unind luminismul cu teozofia, Heliade traversează o perioadă de contagiune socializantă. O expresie a ei o constituie *Souvenirs et impressions d'un proscrit* (1850). Pentru a-i ilustra starea de spirit, reproducem două opinii : una despre boieri, alta despre Napoleon III. Scriindu-i în mai 1851 din Paris lui N. Russo, Heliade spunea : „Noi oamenii poporului cată să ne strîngem. Boierii şi boieriţii au făcut un corp în paguba proletarilor : se numesc democraţi de calitate şi tot ce a fost boier sau fecior de boiernaş s-au adunat împrejurul lor, după învăţul vechi, cei mici a se umbri pe lîngă cei mari. Mă doare în suflet cînd văz pe oamenii lui D-zeu, pe oamenii popolului a se da gata spre serviciu boierismului". [34] Napoleon III e calificat în *Souvenirs et impressions d'un proscrit* drept un „...grand capitaine, grand assassin, imposteur, escamoteur de liberté". [35]

Trec cîţiva ani, împrejurările se schimbă, Heliade la fel. Iată ce putem citi într-o scrisoare din 1855 : „Eu, frate, am fost şi eu un boier ca toţi boierii ţării şi cu averea şi coprinsul meu, cu serviţiurile şi rangurile mele, cu părinţii şi rudele mele boieri de trei sute şi mai bine de ani. Acestea le zic nu din ţîfnă boierească, ci din amorul egalităţii politice ; liberarea mai facil vine din bunăvoinţa şi luminarea privilegiaţilor decît din revolta sclavilor. Natura luminii şi a binelui este să vină de sus în jos, iar nu din jos în sus". [36] În acelaşi an, Napoleon III devine personificarea speranţei : „Eu n-am nici o speranţă altă astăzi decît la Franţa, şi zicînd astăzi Franţa înţeleg pe Napoleon". [37] Exemple de felul acesta abundă ; desigur, ele nu înlesnesc sarcina comentatorului.

Ceea ce reiese în mod evident e că în cazul lui Heliade, mai mult decît al oricărui alt paşoptist, la între-

[34] *Scrisori din exil, ed. cit.*, p. 107.
[35] I. Eliade Rădulescu, *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, 1850, p. 56.
[36] Ion Heliade-Rădulescu, *Scrisori din exil, ed. cit.*, p. 380—381.
[37] *Ibidem*, p. 448.

Scanned with OKEN Scanner

barea : „ce ne spune textul ?“ nu se poate răspunde decît dacă analizăm contextul, deoarece el comandă stratagemele expresiei şi clarifică sensul ideilor. Reacţionînd împotriva iluziilor genetiste de pînă mai ieri o întreagă şcoală modernă ne avertizează să nu instituim o legătură nemijlocită între autor şi operă. Sfatul e binevenit, nu însă în împrejurarea de faţă. Căci Heliade n-a lăsat opere, ci scrieri, aproape toate închegate din piese detaşabile, alcătuite într-un permanent dialog cu actualitatea, ele sînt, de fapt, interogaţii, replici, profesii de credinţă ori exorcisme.

O altă sursă de incertitudine, de astă dată pur literară, o constituie ambiguitatea scriiturii. Ea se manifestă la două niveluri : la nivelul discursului şi la nivelul inteligibilităţii textuale. În primul caz, sensurile fiecărei secvenţe sînt clare, dificultatea constînd în coexistenţa unor sensuri care contrastează în întregul operei. În cazul al doilea, echivocul nu e în idei, ci în cuvinte : Heliade lasă dinadins lucrurile în obscuritate, permiţînd mai multe decodări sau folosind termeni uzuali în accepţii proprii, ceea ce duce la nedumeriri în lanţ.

Metoda „amalgamării“ e uneori utilizată spre a evita rigorile cenzurii, alteori spre a cîştiga un auditoriu cu opinii divizate. Iată un exemplu : articolul *Pentru opinie* (publicat în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* din 1841) se constituie în primele părţi ca o acerbă critică împotriva marii boierimi fanariotizate. În loc să atace frontal, Heliade lucrează prin învăluire, recurgînd la procedee emfatice. O ia pe departe, de la necesitatea unei definiţii „adevărate şi drepte“ a termenilor, lămureşte prin pilde înţelesul noţiunii de „opinie publică“, apoi înfăţişează gravele pricini de nemulţumire ale diferitelor clase şi categorii sociale (ţărănimea, meşteşugărimea, negustorimea, intelectualitatea, boierii de a doua şi a treia treaptă) însă vorbind la persoana I, ca şi cînd s-ar număra printre privilegiaţi şi ar privi lucrurile autocritic, din punctul lor de vedere. Demonstraţia, savuroasă prin comedia simulării, anulează pas cu pas iluziile despre sine ale înaltei nobilimi, o aduce să-şi constate izolarea şi să înţeleagă primejdiile la care se expune. Pe neaşteptate însă, în final, parcă spre a amortiza efectul durelor revelaţii şi a-şi concilia toate părţile, Heliade omagiază cu căldură guvernul pentru măsurile în fa-

Scanned with OKEN Scanner

voarea oropsiților. Cu alte cuvinte, dat fiind că toate dregătoriile importante reveneau marii boierimi, restituie cu o mînă ceea ce luase cu alta. Deși psihologismul nu are în zilele noastre presă bună, ești ispitit să crezi că doctrina „echilibrului între antiteze" reprezintă așa cum am și susținut cu ani în urmă — justificarea teoretică a unei vii dorințe de a concilia verbal antagonismele spre a obține o adeziune unanimă [38].

Ambiguitatea scriiturii funcționează, cum e și natural, cu deosebire în creația lirică și în proza de idei. Ca poet, Heliade proiectează grandios, dar rămîne finalmente un veleitar ; din opera lui se pot reține puține bucăți desăvîrșite dar multe fragmente memorabile. În raport cu contemporanii lipsiți de suflu, stăpîniți de timidități și reticențe, dealtfel explicabile, Heliade e un titan : planul urzit în 1836 care-i distribuie creația în patru cicluri, unificînd un vast repertoriu tematic, varietatea genurilor practicate (de la cele două epopei neîncheiate la poezia satirică de circumstanță), bogăția de motive (adevărată mană cerească pentru „izvoriști" !) învederează un elan creator ieșit din comun. Fluxul liric cară în ampla-i revărsare materii subtile și esențe bizare de o poeticitate potențială indiscutabilă ; din păcate, aceste substanțe felurite nu ajung totdeauna să se omogenizeze, întrupîndu-se în singularitatea poemului. Ca mulți romantici pașoptiști, Heliade e mai mult alegoric decît metaforic, suferă de o anume rigiditate didactică a compoziției și acuză, cînd și cînd, un dezechilibru între ceea ce vrea și ceea ce poate exprima. Singur între confrați el întrezărește însă că poezia e limbaj și nu o simplă transpoziție a limbii comune pe portativul versului. Ideea nu apare în *Grammatica poeziei,* din 1832 — compilație după esteticienii secolului al XVIII-lea — dar e implicată încă de timpuriu în elaborarea unor poezii ca *Visul, Serafimul ori heruvimul, Zburătorul, Căderea dracilor* și, îndeosebi, dacă nu ne lăsăm impresionați de unele stîngăcii evidente, în *Mihaida* și *Anatolida.*

[38] Paul Cornea, *I. Heliade Rădulescu sau „echilibrul între antiteze" în teorie și practică,* în *Studii de literatură română modernă,* ESPLA, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

Cel puțin trei trăsături ne par a caracteriza poezia — limbaj în viziunea lui Heliade : intuiția orfică a unei realități spirituale disimulată îndărătul aparențelor ; un vocabular puternic, în parte de invenție personală, conținînd un mare număr de abstracțiuni (deci capabil să denumească un vast nomenclator conceptual) ; în fine, densificarea cîmpului semantic printr-o rostire secționată, frustă, lăsată dinadins în nedeterminare, făcută complice cu tăcerea, transformată în mister. Tocmai aceste particularități refuzate în epocă de junimiști (partizani ai unei estetici neoclasice)[39] și rămase în mare măsură în stadiu experimental, l-au instalat pe Heliade într-o posteritate durabilă. Azi, în orice caz, pentru ochii deprinși cu poezia modernă, ele se bucură de o excepțională favoare.

În proza de idei, Heliade procedează prin șoc, parcă anume spre a-l pune în perplexitate pe lector. Textele sînt de obicei compuse din secvențe disparate sub raport tematic. Așa, de pildă, *Echilibrul între antiteze* cuprinde pagini de filozofie, economie politică, memorialistică, pamflet, trecerile de la un domeniu la altul efectuîndu-se cu o dezinvoltură care ține de prestidigitație. Nu mai puțin izbitoare e facilitatea schimbării registrului stilistic. Heliade ilustrează virtuos, singur între pașoptiști, cele trei tipuri ale vechii diviziuni a stilurilor : *înalt* (pateticul biblic din *Souvenirs et impressions d'un proscrit*), *mijlociu* (bunul simț în acțiune din prefața *Gramaticii* de la 1828), *jos* (în polemica furibundă cu „rodinienii" și cu ciocoismul).

În articolele cu pretenții doctrinare, de filozofie, filozofie a istoriei ori estetică literară, Heliade atacă cele mai dificile probleme fie în spirit pedestru, cu familiaritatea plină de haz a unui mahalagiu bucureștean, care rezolvă totul la un pahar cu bere, fie, dimpotrivă, îmbrăcînd pelerină neagră și emițînd sentențios, ca un profet în posesia adevărului. Deși în anii '60 științele umane traversau o epocă de pozitivare, de rigori metodice sporite, de întoarcere spre concret și verificabil, Heliade se dăruie speculației cu avîntul romantic al începutului de

[39] În acest sens vezi și articolul lui Alexandru George, *Poetul Heliade*, în *Argeș*, nr. 4/1972.

Scanned with OKEN Scanner

secol : el rămîne pînă la sfîrșit tributar intuiționismului asertoric și necritic al fazei de diletantism entuziast din anii '30, insensibil scrupulelor și limitării scientiste.[40] Diversele teme pe care le abordează — fie că e vorba de rosturile poeziei fie de legile evoluției sociale — nu sînt propriu vorbind explorate, ci „spuse", înscrise într-un cadru mitic, care nu trebuie dovedit, ci ilustrat. De aceea, argumentele sînt înlocuite prin afirmații iar afirmațiile se întemeiază pe etimologii fanteziste, pe raționamente analogice ori pe impresii de un subiectivism incoercibil. Dar pentru cel care nu caută adevăruri, ci sugestii, pentru cel ce nu e stînjenit de absența unui lexic specializat și a referințelor la izvoarele fundamentale deoarece privește *Echilibrul între antiteze*, *Istoria critică universală* ori *Cursul de poezie generală* ca opere „literare", ca tentative ale unui spirit zbuciumat de a reordona „Logos"-ul răfuindu-se cu pozitivismul veacului, proza de idei a lui Heliade rămîne captivantă, în ciuda tuturor denivelărilor ei, părînd să dispună — cum arăta Eminescu — de „un soi de a doua vedere".

Iată dar ce generos subiect de meditație și exegeză propune Heliade prin complexitatea personalității și a operei sale. Să ne mai mirăm că solicită vocații diverse și suportă interpretări controversate ? Avem a face — cum spune versul celebru — cu o „enigmă nesplicată" ? Mai degrabă, credem noi, cu una „inexplicabilă". Și anume nu fiindcă n-am găsi chei de lectură potrivite, ci fiindcă acestea ne prisosesc, fiindcă dincolo de ceea ce e obiectiv detectabil se întinde un spațiu al nedeterminării morale și al polisemiei textuale, pe care nici o interpretare nu-l poate reduce. Această marjă de incertitudine, prelungind realul, cu criteriile și scrupulele lui, în imaginar, în regatul fantasmelor, unde imposibilul devine posibil, e prielnică nașterii miturilor. Ele învestesc orice figură a Pantheonului, cu atît mai mult una care pare să spună fiecărei epoci ceea ce ea vrea să afle.

[40] În această privință, articolul nostru *Profil final*, în *Viața românească*, 1972, nr. 4 (reprodus în *Oamenii începutului de drum*, București, 1975).

Scanned with OKEN Scanner

III

Dacă din cei doi termeni care constituie relația critică, obiectul (opera) și subiectul (lectorul), presupunem că cel dintîi rămîne constant, nu e greu de văzut că felul de a se manifesta al celui de-al doilea variază în funcție de 3 factori : *genul, metoda, concepția* (ori *viziunea).*

Genul discursului critic depinde de destinație (articol comemorativ, teză de doctorat, ediție critică, eseu etc.) și de destinatar (public de specialiști — public popular). Astfel, articolul comemorativ e guvernat de o retorică encomiastică, drept care metehnele și carențele autorului (operei) considerat(e) sînt de regulă estompate ; în schimb, teza de doctorat are drept regulă exhaustivitatea : ea tratează complet tema propusă, nelăsînd nimic deoparte, dar evită vehemențele de limbaj, potrivit clauzei academice a liniei de mijloc.

Metoda rezidă în factura mai obiectivă ori mai subiectivă de abordare a textului ; distingem, în acest sens, o perspectivă științifică, pur denotativă, a adecvării *la* obiect și una poetică, prioritar conotativă, a proiectării *în* obiect ; între ambele se situează perspectiva critică, mai aproape de știință (sub forma structuralismului ori a istoriei literare) sau mai aproape de eseul poetic (sub forma criticii impresioniste) ; în oricare dintre ipostaze, ea îmbină aprehensiunea obiectului cu postularea subiectivității.

În fine, *concepția* (viziunea) se întemeiază pe tradiție (mai exact, pe atitudinea față de opiniile existente sub forma lor istoric cristalizată), ideologia dominantă cu subclasele ei (normele explicite ori implicite ale conștiinței colective) și ideologia proprie criticului (care interiorizează într-un chip specific ideologia grupului, adăugîndu-i propriile conotații).

Dintre toți factorii aceștia, primii doi (genul și metoda) sînt prin excelență sincronici, cel din urmă (concepția) își relevă funcționalitatea prin excelență în diacronie ; de aceea, e și cel care acționează decisiv în continua schimbare a peisajului critic, în procesul neîntreruptei metamorfoze a lecturilor.

Să revenim la cazul lui Heliade. Nu vom stărui asupra condiționării discursului critic de genul ales. Chestiunea e clară și pare să nu ridice probleme speciale.

Scanned with OKEN Scanner

Trei precizări merită totuși făcute. Mai întîi, că e greșit să comparăm un articol de ziar cu o monografie, o broșură de popularizare cu o comunicare savantă ; fiecare gen își are regulile, limitele și indicii proprii de pertinență. În al doilea rînd, că e recomandabil să fim mefienți față de publicistica aniversară întrucît ea plătește de regulă un greu tribut supralicitării și hiperbolei omagiale (așa cum s-a și întîmplat cu unele dintre contribuțiile închinate lui Heliade cu prilejul comemorării unui secol de la moarte, în 1972). În fine, dacă toate genurile discursului critic sînt necesare într-o cultură, rămînerea în urmă a erudiției (monografii, ediții de referință, studii exhaustive) are consecințele cele mai grave, favorizînd generalizările fără acoperire, judecățile teribiliste (în pozitiv ori negativ), confuzia și neînțelegerile, într-un cuvînt tratarea diletantă a moștenirii. Multă vreme discutarea lui Heliade a fost grevată de o asemenea situație și azi încă lucrurile n-au fost deplin îndreptate.

Să poposim asupra metodelor de abordare a operei : am spus că ele pot fi centrate asupra obiectului (științifice), asupra subiectului (proiective) ori intermediare (critice) ; cele din urmă combină descrierea cu impresia, asumarea structurilor reale cu valorizarea și interpretarea.

Metodele științifice se pretează explorării scrierilor non-literare ale lui Heliade : lingvistica, istoria, economia, ideologia literară. Cercetările întreprinse de lingviști (L. Șăineanu, Al. Rosetti, D. Macrea, N. A. Ursu, L. Leonte, I. Popescu Sireteanu, I. Gheție, Paula Diaconescu etc.), de istorici (V. Cristian), de economiști (Gr. Mladenatz), de comparatiști (G. Oprescu, D. Popovici etc.), se caracterizează (firește, în grade inegale) prin efortul de a pune în evidență contribuția lui Heliade în domeniul respectiv, cu maximum de exactitate (fără omisiuni și adaosuri), clarificînd terminologia (atît de arbitrar folosită uneori), punctele obscure și intențiile. Afirmațiile sînt controlabile prin trimiteri la izvoare, explicit numite ; generalizările au un caracter prudent ; limbajul e pur denotativ ; în elucidarea fiecărei chestiuni se recurge obligatoriu la bibliografia anterioară. Autorii sînt specialiști, ei descriu și nu evaluează iar atunci cînd se încumetă să emită judecăți de va-

Scanned with OKEN Scanner

loare o fac, de regulă, în limitele stricte ale consensului și, în orice caz, distingînd limpede între ceea ce aparține textului și ceea ce reprezintă părerea lor personală.

Desigur, sensibilitatea epistemologică a vremii noastre ne avertizează că voința de a elimina cu desăvîrșire factorul subiectiv într-o cercetare din domeniul științelor umane e zadarnică. Pe de altă parte, în cazul lui Heliade — emanație a unei stări de indiviziune culturală, expresie a unui temperament frenetic și a unui autodidacticism exploziv — e o întrebare *dacă* și *în ce măsură* metodele strict pozitive de anchetă sînt deplin pertinente. Chiar și în lingvistică, unde s-ar părea că funcționează principiile monosemiei, ale relației obiectuale și logicii contextului, Heliade e fantast, intuitiv, apucat — dispus în orice clipă s-o ia razna, ieșind din matca previzibilului și a verificabilului. Atît lucrările de început, cît și cele marcate de italienism, se axează pe o filozofie propunînd alternative de sens, între care e greu de decis. Direct implicată e filozofia — și anume sub o ipostază eclectică, deci *ab initio* ireductibilă — în *Istoria critică universală,* unde, de fapt, materialul empiric are rostul să ilustreze niște teze apriorice, genul practicat de autor fiind al profetismului romantic, nu al istoriografiei critice moderne.

Dar oricît de amăgitoare ne-ar părea astăzi revendicarea unei absolute obiectivități în interpretarea operei lui Heliade, nu încape vorbă că între rigoarea abordării științifice și libertățile abordării proiective distanța rămîne importantă. Cercetătorii pe care i-am amintit (lista fiind ilustrativă, nu exhaustivă) exemplifică voința de a denumi și a măsura ceea ce la Heliade este univoc și cantificabil. Dar cercetarea proiectivă ? Să luăm drept exemplu frumosul articol al unuia dintre cei mai talentați poeți contemporani, Nichita Stănescu : *Iliade, Heliade...* [41]

Fascinantul portret pe care Nichita Stănescu i-l conturează lui Heliade se desface din cîteva intuiții fundamentale pe care autorul nu le demonstrează, ci le desfășoară într-o strălucitoare jerbă metaforică : „Ar trebui să spunem că visurile lui, ca și norii, au fost primele care

[41] *Luceafărul*, an. XIV, nr. 3 (455), din 16 ianuarie 1971

Scanned with OKEN Scanner

au plutit pline de ploaie fertilă peste conştiinţa estetică a României încă neunită cu sine... Idealurile lui Heliade Rădulescu — căci Heliade Rădulescu a avut idealuri — erau cu mult prea mari ca să încapă în ele vreun model, ori ca să le şuiere vreun crivăţ. Idealurile au izbucnit toate deodată prin destinul de flacără al lui Heliade. Trebuiau să izbucnească toate deodată prin cineva. Dacă n-ar fi fost el, precis ar fi izbucnit printr-o crăpătură în munţi... Gîndirea lui şi visurile lui l-au depăşit cu mult. Destinul care l-a încoronat la naştere nu a fost destinul unui om, ci destinul unui Cezar, ţîţa maică-si l-a alăptat cu laptele stelar din Calea Laptelui... Poetul visa o mitologie într-un veac al tipologiei cînd poemul de amploare, ca şi Albatrosul lui Baudelaire se încurcă în propriile sale aripi."

E evident că în întregul său eseul nu răspunde întrebării : cine a fost Heliade ?, ci întrebării : cum îl vede pe Heliade Nichita Stănescu ? Remarcabilul poet contemporan îşi investeşte subiectivitatea nu ca să-l spună pe autorul *Zburătorului,* ci ca să se spună pe sine, *à propos* de marele om. E vorba de un gen mai mult „confesiv" decît propriu-zis „critic", dovadă şi îndepărtarea relativă de obiect, privirea de sus, libertatea asociativă. Ar fi, ca atare, absurd să supunem articolul probei „adevărului" (judecînd raportul dintre imagine şi realitate) ; criteriul pertinent e al puterii signifiante în marginile „verosimilului" (raportul dintre „imaginea" lui Nichita Stănescu şi imaginarul colectiv al vremii noastre). Spre deosebire de „scientist", care *analizează* sensul (prin componentele sale perceptibile), poetul îl *numeşte ;* primul *descrie,* cel de-al doilea *interpretează* (cu alte cuvinte, traduce textul în alt text).

Avantajul abordării poetice e că reînnoieşte perspectiva, sufocată de rutină (ori ameninţată să devină), preconizînd străpungeri fecunde ; riscul e că încalcă hotarele plauzibilităţii, construind pure fantasme. Or, cînd o exegeză contrazice flagrant evidenţele mentalului colectiv (ceea ce am numit altundeva „competenţa conotativă" a epocii) şi cînd se contrapune rezultatelor cîştigate de erudiţie, şansele căderii în uitare sînt mai mari decît acelea de a fi taxată vreodată drept premonitorie.

Demersul „critic" constituie — cum am arătat mai sus — o formă intermediară între abordarea „ştiinţifică"

Scanned with OKEN Scanner

(istoria literară ori diversele variante de critică structuralistă) și cea „poetică“ (critica impresionistă), fie mai aproape de cea dintîi, fie mai aproape de a doua. Sub orice ipostază, critica implică totdeauna o anume rigoare în raportarea la obiect și o anume libertate de manevră a subiectului : ea evită servituțile științei (pedantismul bibliografic, supralicitarea analitică, austeritatea expresiei) fără să cadă în personalismul abordării proiective (selectarea arbitrară a materialului, metaforismul, asociativitatea neîngrădită). Orice critică aspiră la validitate, nici una nu monopolizează adevărul.

Dintre variatele forme ale criticii, statutul istoriei literaturii (treapta sintezei în istoria literară) merită să ne rețină un moment atenția. Prin însăși „regula jocului“, istoricul literaturii e silit să satisfacă exigența globalității (ocupîndu-se de întreaga operă a autorului considerat), să se afle în congruență cu opinia generală (înregistrînd consensul chiar dacă e în dezacord cu el), să respecte, în esență, valorile omologate (originalitatea sa constînd în felul inedit de a motiva). Istoriile literaturii — chiar cele mai personale — se îndepărtează rareori de aceste norme nescrise ; de obicei, nici una nu declanșează scandaluri majore, eliminînd din palmares scriitori pe care memoria colectivă i-a selectat. Clasicii rămîn desigur supuși acelor variații sezoniere de cotă la bursa valorilor — de care amintea ironic Northrope Frye — dar nu-și pierd niciodată locul în Pantheon. Nici măcar excepționala *Istorie a literaturii române de la origini pînă în prezent* a lui G. Călinescu — profund inovatoare în limbaj, gust și viziune — nu a produs schimbări dramatice în ierarhia scriitorilor socotiți de primă mărime ; geniul marelui critic rezidă în aceea că ne-a furnizat admirabile și neașteptate motive de a-i prețui pe clasici, dinamitînd pur și simplu, în multe cazuri, interpretările rutiniere.

Ceea ce spunem despre istoria literaturii se verifică în mod exemplar în cazul lui Heliade. De la Ov. Densusianu și Iorga (primii reprezentanți moderni ai genului) pînă la Bogdan Duică și compilatorii mai mărunți din primele trei decenii (G. Adamescu, Petre V. Haneș etc.), de la G. Călinescu, D. Popovici, Șerban Cioculescu pînă la Al. Piru, George Ivașcu, Ion Rotaru și atîția alții, autori de manuale ori cursuri universitare (între care ne

Scanned with OKEN Scanner

prenumerăm noi înșine), nimeni nu l-a înfățișat pe Heliade într-o perspectivă unilaterală, fie ea adulatorie, fie negativistă. Capitolele dedicate cărturarului recunosc merite și semnalează lipsuri, în năzuința evidentă de a propune o imagine echilibrată ; și chiar dacă, pe-alocuri, *à propos* de cutare moment biografic ori de cutare scriere, critica devine severă, autorii nu încetează să-l considere o figură reprezentativă ; e clar că ceea ce urmăresc e de fapt să-i justifice locul printre clasici.

Oricîtă importanță ar avea în definirea sistemului de lectură criteriile *genului* și *metodei,* principala determinare calitativă rămîne fără îndoială *concepția* (ori *viziunea*) criticului. Ea depinde — cum am arătat — de un complex de factori individuali și sociali, a căror elucidare teoretică depășește obiectul rîndurilor de față. Ne vom opri însă la un exemplu edificator în privința funcționării și a cauzalității mecanismului opțional : aprecierea contradictorie dată lui Heliade de Maiorescu și Hasdeu.

Cum se explică judecățile diferite ale celor doi iluștri contemporani ? Evident, prin felul lor opus de a gîndi trebuințele și rosturile culturii române, prin prioritățile ideologice caracteristice fiecăruia. Maiorescu e raționalist și european. Hasdeu romantic și tradiționalist. Cel dintîi consideră necesară, în prima linie, înlăturarea confuziei valorilor, disocierea intenției de realizare, denunțarea imposturii intelectuale și a amatorismului entuziast — ambele surse candide de „formă fără fond" ; pentru Maiorescu, singurul criteriu pertinent în literatură e cel estetic și cum estetica în care credea era a desăvîrșirii formale, a armoniei proporțiilor, a „ideii îmbrăcate în haină sensibilă", Heliade reprezintă un exemplu de poet ratat. În *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867* citim : „Pentru falsa aplicare a formei poetice la opinii asupra științelor, a patriei, a viitorului, a lui Dumnezeu etc. ne pot servi de colecțiune exemplară poeziile lui Heliade, care cu toată vioiciunea inteligenței, nu arată în scrierile sale nici o inspirațiune de adevărat poet, ci numai o adunare de reflecții manierate" [42]. În altă parte, Maiorescu remarcă tăios : „Cei ce

[42] Titu Maiorescu, *Critice, 1866—1907,* vol. I, ed. II, Minerva, 1915, p. 68.

Scanned with OKEN Scanner

cred în adevăr că limba și scrierea românească se va îndrepta după d. Cipariu sau Pumnul, că operele d-lui Bărnuțiu sunt cărți de școală și că d. Heliade este poet, cu aceia nu avem de discutat". [43] Pentru Hasdeu, constructor ciclopic și naționalist intransigent, care se considera urmaș al pașoptiștilor și socotea că vechea direcție trebuie continuată, rectificîndu-i desigur erorile, în nici un caz abolită, cum voiau junimiștii, Heliade era un mare precursor. În persoana lui omagia pe ctitorul culturii naționale moderne, în sensul românismului integral și autentic, chintesența „întregului interval dintre 1822—1857", adică dintre Tudor Vladimirescu și Al. I. Cuza. Meritul lui istoric era că a trezit națiunea din „coșmarul fanariotismului", că „s-a luptat cu somnul, s-a luptat cu coșmarul și a învins toate, căci el a făcut toate : de la abecedar pînă la filozofie, de la tipografie pînă la teatru, de la gazetă pînă la epopee. Nu este aproape nici o ramură a cunoștințelor umane, în care să nu fi înfipt vîrful condeiului" [44]. E drept, erau posibile și unele reproșuri privind activitatea într-un domeniu ori altul, dar printr-o mișcare abilă Hasdeu găsește mijlocul de a integra elogiului și rezervele : „Fără a fi destul de istoric, fără a fi destul de teolog, fără a fi destul de poet, el a fost totuși un fericit, un sublim amestec de aceste trei elemente, combinate astfel încît, cîteșitrele la un loc formau o admirabilă forță de acțiune, un geniu." [45]

Credem inutil să mai insistăm. Opiniile despre Heliade traduc în cazul de față tendințe ideologice opuse. Antipașoptistul Maiorescu reține infracțiunile de ordin estetic, pașoptistul Hasdeu meritele excepționale ale pionierului și întemeietorului de cultură. Desigur, ar fi imprudent să extrapolăm concluziile, neglijînd că, în pasajele citate, Maiorescu se ocupă de Heliade în treacăt, și dintr-un singur unghi, al poeziei, în vreme ce Hasdeu exagerează, datorită, între altele, convențiilor hiperbolizante ale genului comemorativ (extrasele provin dintr-o cuvîntare aniversară). Diferența introdusă în lectura critică de natura felurită a viziunii e totuși clar perceptibilă.

[43] *Ibidem*, vol. I, p. 145.
[44] B. P. Hasdeu, *Centenarul lui Heliade*, în *Analele Academiei Române*, s. II, tom XXIV, 1901—1902.
[45] *Ibidem*.

Scanned with OKEN Scanner

IV

Sîntem pregătiți acum să examinăm ceea ce am numit „curba reputației" lui Heliade, în alte cuvinte, să urmărim etapele semnificative ale receptării personalității și operei sale în lungul timpului.

Nu vom stărui asupra aprecierilor contemporane, pe de o parte fiindcă sînt în mare măsură dependente de pasiuni și resentimente, pe de alta, fiindcă vizează în general omul, foarte rar creația, și anume procedînd prin judecăți expeditive, de tip conjectural, fără caracter sistematic și perspectivă istorică. Pînă la 1840, considerația de care se bucură Heliade e unanimă depășind pe a oricărui contemporan. Negruzzi îi aduce calde elogii pentru activitatea de luminare și contribuția la modernizarea limbii : „Crede, Domnul meu, că noi cel puțin, prețuind ostenelile d-tale, ne place a te avea model în scrierile și traducerile noastre, și a vă aduce lauda ce se cuvine unui literat reformator și legiuitor a limbei." [46] Kogălniceanu îi recunoaște talentul : „E cel mai bun poet al Țării Românești, meritînd să fie cunoscut și tradus în toate limbile." [47] Chiar și profesorul transilvănean I. Maiorescu, puțin dispus să-i acorde credit, îi recunoaște capacitățile eminente : „Îl cinstesc ca pe unul de care aveau trebuință românii de aici, ca să nu piară semința bietului Lazăr și ca unul care a făcut mult. Dacă Eliade ar rămîne în cearcănul său, ca poet, noi ne-am bucura în dînsul de un Gheote au Siller (sic !) românesc. Cu el te mai poți înțelege" [48]. Polemicile cu Gr. Alecsandrescu ori cu un Petre Înlesnitoru (pe chestiuni de limbă) nu-i știrbesc prestigiul.

După 1840, între Heliade, personaj semioficial, bine primit sau, în orice caz, tratat cu menajamente la curte, și tinerii contestatari din grupul Frăției — în primul rînd Ghica și Bălcescu, dar, alături de ei, și C. A. Ro-

[46] C. Negruzzi, *Opere complete*, vol. I, *Proză*, Editura Minerva, 1905, p. 277.

[47] *Ciorna unui discurs despre istoria culturii și a literaturii române*, în M. Kogălniceanu, *Scrieri literare*, antologie, postfață și bibliografie de Paul Cornea, Ed. Minerva, 1976, p. 185.

[48] *George Barit și contemporanii săi*, ed. de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Moraru. Coordonatori Șt. Pascu și I. Pervain, vol. I. Editura Minerva, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

setti, Brătienii, Bolintineanu — încep să se acumuleze neînțelegeri, suspiciuni și divergențe care vor izbucni exploziv în timpul revoluției și, mai ales, al exilului. Popularitatea redactorului *Curierului românesc* rămîne totuși neatinsă în cercurile mai largi ale opiniei. Chiar la 1848, după instaurarea guvernului provizoriu, cînd fricțiunile între radicali și moderați capătă un caracter deschis, o gazetă ca *Popolul suveran*, condusă de D. Bolintineanu și Al. Zane și aflată sub influența lui Bălcescu, îi plătește un fervent tribut de admirație. Iată în ce termeni exaltați îl chemau redactorii să împărtășească bucuria victoriei împotriva complotului reacționar de la 28 iunie : „Vino Eliad, vino izbăvitorul României, vino și te bucură, vino și vezi că românii, frații tăi, n-au fost surzi la poveștele tale ce cu sudoare le-ai dat de 26 ani, vino de vezi că poporul român te-a înțeles și nu s-a abătut din căile tale : a știut, după cum ai voit tu, să nu cîștige libertatea cu urme de sînge și siluire și a implîntat stindardul tricolor în România prin frăție“ [49].

Exilul — cum am văzut — îl pune pe Heliade în conflict cu marea majoritate a emigrației. În atmosfera de iritație, intoleranță și violență verbală pe care o agravează prin felul său irascibil și lipsit de tact, Heliade e învinuit de multe și grave păcate. Împotriva lui se coalizează aproape toți foștii conducători ai revoluției : unor adversari implacabili ca Ghica, C. A. Rosetti, Brătienii, li se adaugă alții ca Șt. Golescu, Bălcescu, Bolintineanu, ulterior Magheru și Tell, fără a mai vorbi de mai puțin cunoscuții P. Cernătescu ori I. Paraschivescu (acesta din urmă cu mărturii despre conduita „domnească“ a lui Heliade la 1848). În corespondența cu Ghica din acești ani Bălcescu e foarte sever : „Eliad, căruia îi lipsește tot felul de capacitate de om de stat, cu lașitățile lui d-o parte, cu pretențiile lui învederate la domnie, au acoperit frumoasa noastră revoluție de o coloră ridicolă. Aceea ce întinează orice frumoasă cauză.“ [50] La fel, Bolintineanu încearcă să-l ridiculizeze într-o carte destinată să apere ideea Unirii în fața străinătății, *L'Autriche, la Turquie et les Moldovalaques* : fiu de băcan, fostul

[49] *Poporul suveran*, nr. 4 din 5 iulie 1848.
[50] N. Bălcescu, *Opere IV*, ed. *cit.*, p. 139.

Scanned with OKEN Scanner

lider şi-ar fi luat numele de Heliade, care înseamnă „fiul soarelui“ : „l'ancienneté de cet astre était trop connue pour qu'il restât encore du doute sur sa noblesse : aussi de fils d'épicier il devient fils du soleil.“ [51] La 1848, voind să combată principiul oligarhic, burghezia şi tineretul i-ar fi căutat colaborarea, manifestîndu-i o curtoazie specială, „Mais ce pauvre homme n'avait rien compris à la chose, et il fut assez simple pour prendre les complaisances de la jeunesse pour un vrai tribut de reconnaissance dû à ses hauts mérites : il se crut réellement un grand homme. Mais avec la révolution la comédie devait finir et l'instrument dut se briser n'étant plus nécessaire, d'autant plus qu'il n'avait été nullement utile. Heliade... n'a pas compris le rôle qu'on lui fit jouer et, à l'heure qu'il est, il se croit toujours un grand personnage, comme un acteur qui, jouant sur un théâtre le rôle d'un roi, persisterait, le lendemain de la représentation, à porter le costume de roi.“ [52]

După revenirea din emigraţie, polemica în jurul lui Heliade continuă, axîndu-se pe 3 capete de acuzare : denigrarea revoluţiei de la 1848, filoturcismul şi atitudinea conservatoare. Liberalii, îndeosebi, fac front împotriva sa. Fostul locotenent contraatacă la rîndu-i, proferînd în stilul său tăios şi necruţător, acuzaţii care-i îndîrjesc pe adversari. Funcţionează astfel cercul vicios al proceselor de intenţie şi condamnărilor fără apel. Indignat că Heliade voia să-şi pună candidatura într-o alegere locală la Tîrgovişte, C. A. Rosetti îl somează într-un articol violent să pună singur lespede carierei sale politice. „Ne-am deprins a-l vedea susţinînd pe rînd toate partidele şi toate regimurile“ şi dacă — atrage atenţia Rosetti — unele greşeli i se pot trece cu vederea, „d. Eliade însă a făcut ceea ce nici un om în această ţară n-a cutezat a face. El a reintrat în patria sa cu armia străină, cu tabăra lui Omer Paşa, cu fes turcesc pe cap, cu uniformă turcească de kavas, cu sabie de kavas, cu leafă şi tainuri de kavas turcesc.“ „În orice ţară un om cu fruntea înfierată astfel — se înfierbîntă gazetarul — n-ar fi mai cutezat să iasă nici pe uliţi şi dumneata cutezi a

[51] D. Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-valaques*, Paris, 1856, p. 86.
[52] *Ibidem*, p. 90—91.

Scanned with OKEN Scanner

insulta naţia prin a te prezenta chiar înaintea unui colegiu de alegători ! A ! aceasta este prea mult şi te previn a te înmormînta de viu, ca să te poată uita lumea, de nu voieşti să vezi oamenii fugind dinainte-ţi cum fugeau dinaintea cioclilor şi viermii chiar simţindu-se înţinaţi cînd vor fi atinşi pe căi de picioarele-ţi de kavas turcesc." [53]

Articolul lui C. A. Rosetti stîrneşte proteste. V. Boerescu reprobă în *Naţionalul* excesul de limbaj, socotindu-l fără precedent în jurnalistica europeană, şi-i reaminteşte oportun confratelui de la *Românul* marile merite ale lui Heliade : „Uitat-a d-lui că d. Eliad are un trecut mai lung decît noi toţi, un trecut de 30 de ani de lucru ? că oricare ar putea fi greşalele sale, nu este mai puţin adevărat că are merite şi titluri incontestabile la recunoştinţa românilor, ca unul ce a fost cel întîi luptător al naţionalităţii noastre, care ne-a creat literatura noastră şi care ne-a inspirat simţul naţional prin scrierile şi poeziile sale ?" [54] O broşură, înjghebată probabil de N. B. Locusteanu (Russo), încearcă să-i regrupeze pe devotaţii lui Heliade. [55] Dar ei sînt puţini, obscuri şi semnează contribuţii derizorii (G. Popovici, C. Mozescu, G. Maccentian, N. Ipătescu, Const. I. Lavdoianul ?). O singură excepţie : articolul plin de vervă al unui debutant talentat, Al. Depărăţeanu.

Nu vom reţine alte manifestări publicistice pro şi contra din anii care urmează, în genere de calitate îndoielnică şi străbătute de un subiectivism evident. Fapt e că zarva în jurul lui Heliade tinde să se potolească pe măsură ce cărturarul iese din cursă, încetînd să mai joace un rol efectiv în viaţa publică. Odată cu calmarea spiritelor, chiar şi adversarii încep să-l disocieze pe fostul locotenent, discreditat prin opţiunile sale politice, de omul de cultură, cu merite incontestabile. Astfel C. A. Rosetti susţine în 1863, fără să se dezavueze, o propunere de recompensă naţională, venită în dezbaterea Camerei din iniţiativa deputatului C. Grădişteanu. [56] La fel,

[53] *Românul*, nr. 52, 1859.
[54] *Naţionalul*, nr. 47, 1859.
[55] *Acte proprii a contribui la mărirea conduitei politice a d. I. Eliad Rădulescu, părintele naţiunii române*, Bucureşti, 1859.
[56] B. Lăzăreanu, *Glose şi comentarii de istoriografie literară*, Bucureşti, 1958, p. 290—294.

Scanned with OKEN Scanner

C. D. Aricescu, care — în colecția sa de acte și documente asupra revoluției de la 1848 și a emigrației — publică o serie de scrisori defavorabile lui Heliade (între altele, o impresionantă profesiune de credință a unui discipol dezamăgit, I. Negulici), se silește să nu alunece pe panta negativismului, socotind greșelile „fondatorului limbii naționale" drept niște „pete în soare". [57]

Moartea cărturarului, survenită după o dureroasă eclipsă de 2 ani, în care numele său ieșise aproape din circulație, produce un subit reviriment. Corpul neînsuflețit e condus în ziua de 30 aprilie 1872, de la domiciliul familiei, din str. Polonă 20, la biserica Mavrogheni de o imensă mulțime. După mărturia unor contemporani, „...numai morții și copiii din fașă lipseau la această sărbătoare, mănuși negre nu se mai aflau prin prăvălii și nici o floare nu mai rămăsese netăiată prin grădini" [58]. Între asistenți se numărau miniștrii, în frunte cu Lascăr Catargiu, M. Kogălniceanu și I. Brătianu. Nu mai puțin de șase oratori țin să-și ia rămas bun de la ilustrul dispărut : B. P. Hasdeu, P. Cernătescu, G. Sion, C. Exarcu, V. A. Urechia, Paschides. [59] Toate ziarele publică necroloage, întrecîndu-se în a preamări calitățile defunctului și serviciile pe care le adusese țării. „Gigant, patriarh al culturii naționale — scrie G. Missail — se pare că însăși natura are trebuință de a se repauza mult timp după ce a crescut un literat mare ca Heliade... Unde-i urmașul ?" [60] Cezar Bolliac observa că „... moartea a venit în fine să pună cununa nemuririi pe numele lui Heliade" [61] Într-un fragment de adîncă vibrație emotivă, povestind cum l-a întîlnit prima oară pe Heliade, I. Vulcan se prosterna cu sfială și admirație înaintea amintirii „nemuritorului bărbat" : „Heliade ! Acest nume e un program : deșteptarea românismului pe toate terenurile de cultură națională. Heliade ! Acest nume poate servi

[57] C. D. Aricescu, *Corespondența secretă*, *op. cit.*, vol. II, 1874, p. VIII.

[58] I. Crețu, *Viața lui Eliade*, ed. Cartea Românească, f.a., p. 126.

[59] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 206.

[60] G. Missail, *La mormîntul lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Românul* nr. 26, 5 mai 1872.

[61] Cezar Bolliac, *Trompeta Carpaților*, 30 aprilie 1872.

Scanned with OKEN Scanner

drept titlu la istoria culturii române în decurs de jumătate de secol." [62]

De-abia după stingerea lui Heliade devine posibilă o judecată echitabilă. Printr-o coincidență adînc semnificativă, cel care inaugurează veritabila recepție critică a operei „părintelui literaturii române" este Eminescu. Împotriva a ceea ce se crede obișnuit, opiniile marelui poet, luate în totalitatea lor, sînt colorate de o manifestă ambiguitate. Tocmai prin aceasta, ca în atîtea alte privințe, ele croiesc drumul tuturor drumurilor. [63]

În poezia omagială de debut, trimisă în 1866 *Familiei (La Heliade)*, în faimoasa strofă din *Epigonii*, ca și în postuma *Os magna sonaturum* (1872), Eminescu se ocupă de Heliade la modul proiectiv : eroul versurilor nu e, de fapt, autorul *Mihaidei* ori al *Echilibrului între antiteze*, îndrumătorul anilor '30 ori cărturarul dezabuzat al întoarcerii din exil, ci un personaj mitic, Poetul, o întruchipare a orfismului romantic și a damnării, a profetismului oracular și a genialității iconoclaste.

În alte împrejurări, cînd lui Eminescu i se va pune problema să-l situeze concret pe Heliade în timp, dînd o caracterizare adecvată moștenirii sale spirituale, în „pedestră proză" — după cuvîntul lui Hasdeu — el va ajunge la concluzii diferite. Astfel, în *Curierul de Iași* (1877) : „Făr-a avea el însuși talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcții poetice a cării merite consistau într-o limbă pocită și în versificarea unor abstracții pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice... Întîmplările politice de la 1848 și petrecerea sa în străinătate îi răpiră și restul de bun-simț cît îi mai rămăsese. El deveni din ce în ce mai închipuit și mai apocaliptic... Aproape tot ce a făcut Ioan Eliade, modestul învățător de la Sf. Sava, a fost caricat de Heliade Rădulescu". [64] Observații severe la adresa poetului sînt reluate incidental și cu alte

[62] I. Vulcan, *Cînd am văzut pentru prima oară pe Heliade*, în *Familia*, nr. 20, 14/26 mai 1872.

[63] În legătură cu atitudinea lui Eminescu față de Heliade : I. Oană, *Eminescu despre I. Heliade Rădulescu*, în *Culegere de studii*, Institutul pedagogic „Maxim Gorki", 1961 ; Ov. Papadima, *Eliade văzut de Eminescu*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1972, nr. 3.

[64] *Curierul de Iași*, din 11 martie 1877, apud M. Eminescu, *Opere*, I, ed. critică de Perpessicius, p. 262—263.

Scanned with OKEN Scanner

prilejuri. Într-un articol din *Timpul,* Eminescu constată că în *Mihaida* limba e tratată cu „silnicie" „dintr-un punct de vedere apriori". Bălăcescu îi pare „un scriitor cu mai puțin renume, dar cu mai mult talent poetic decît Eliad." [65] În 1881, cu ocazia dezvelirii monumentului din Piața Universității, Eminescu scrie pentru ultima oară despre controversatul cărturar. Ocazia festivă impunîndu-i, probabil, să evite o analiză critică exigentă, își alege o temă particulară, care permite o atitudine de bunăvoință : aportul lui Heliade la difuzarea „luminilor" și formarea limbii literare. Pe lîngă meritele „neprețuit de mari" pe tărîmul culturalizării, redactorul *Curierului* îl are și pe acela de a fi fost, prin proza sa, „cel întîi scriitor modern al românilor". „El scria cum se vorbește, viul grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenționale de scriere ale evului mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mînuirea oricărei idei moderne." Ulterior, Heliade a căzut în rătăciri dar „literatura s-a ținut de începuturile sale cele bune". [66]

Oare se contrazice Eminescu ? Și mai ales : sîntem îndreptățiți să explicăm trecerea de la exaltarea versurilor tinereții la severitățile din *Curierul de Iași* ca urmare a influenței exercitate de Maiorescu ? Într-adevăr, deplîngînd în *Direcția nouă* antiteza foarte exagerată din *Epigonii,* mentorul junimist observase că „lauda ditirambică a lui Țichindeal d.e. și a lui Heliade cu greu va putea încălzi cititorii mai critici de astăzi" [67]. Dar va fi fost de ajuns atîta pentru ca poetul să renunțe la vechile lui opinii ? Avem toate motivele să ne îndoim, inclusiv pe acela că în chiar anul apariției *Direcției noi,* sub impresia produsă de moartea lui Heliade, Eminescu îi închină ilustrului dispărut versuri de o substanță identică celor din *Epigonii (Os magna sonaturum).*

Dubla lectură a lui Heliade atîrnă de obiectivele pe care Eminescu și le propune de fiecare dată, în consecință de metoda mai obiectivă sau mai subiectivă prin care se silește să-și atingă scopul. Într-un caz, aborda-

[65] Eminescu, *Articole și traduceri,* I, ediție critică de Aurelia Rusu, *Introducere* de Aurel Martin, Ed. Minerva, 1974, p. 103.
[66] *Opere I,* Perpessicius, *op. cit.,* p. 263.
[67] Titu Maiorescu, *op. cit.,* p. 173.

Scanned with OKEN Scanner

rea e proiectivă, ţelul nefiind de a defini un individ anume, ci o speţă ; Heliade e o fantasmă, un pretext de a vorbi despre Poet. În celălalt caz, abordarea e critică ; numele e anexat unei persoane în carne şi oase, nu unui simbol ; pretextul devine un text (opera propriu-zisă a cărturarului), justiţiabil de o analiză obiectuală.

Cel de-al doilea moment semnificativ al receptării critice a lui Heliade se plasează către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru, fiind marcat de apariţia primelor sinteze monografice de valoare asupra cărturarului, datorate lui Ov. Densusianu şi N. Iorga. Densusianu întreprinde o descriere metodică a operei, bazată pe contactul direct cu izvoarele şi examenul critic al principalelor mărturii contemporane. Concluzia este că în judecarea lui Heliade „trebuie să ţinem seamă mai mult de rolul lui în mişcarea noastră culturală decît de însuşirile de scriitor“.[68] Poetul e desconsiderat : *Mihaida* e „o alcătuire chinuită şi copleşită de artificialitate, emfază şi teatralism“[69], în *Căderea dracilor* e „ceva confuz“, o „îngrămădire de cuvinte care numai poetice nu sunt“[70]. „O singură dată din poezia tulbure, ceţoasă, a lui Heliade a răsărit o floare de lumină — *Zburătorul*.“[71] Mai personal se arată Heliade — după părerea lui Densusianu — în proza sa vioaie şi plină de umor, „...aşa că dacă e să-i recunoaştem o originalitate, aici trebuie să o căutăm“[72].

Preocuparea lui Iorga pentru Heliade e timpurie. La 1893, foarte tînăr, încă în căutarea figurii de profet al neamului, el înregistrează ca un eveniment (şi era efectiv unul !) apariţia *Scrisorilor din exil* (în 1891), editate de N. B. Locusteanu. Prilejul îi îngăduie o caracterizare de ansamblu a celui „mai mare“ şi mai cu „influenţă în toate ramurile“ dintre „morţii generaţiei trecute“. Scriitorul e apreciat fără solicitudine : „Din Eliade nu mai poţi alege nimic ; afară de scurte bucăţi din operile sale ştiinţifice, scrise în tinereţe, totul e imposibil...

[68] Ov. Densusianu, *Literatura română modernă*, ed. a IV-a, Editura „Cugetarea“, f.a., p. 266.
[69] *Ibidem*, p. 284.
[70] *Ibidem*, p. 278.
[71] *Ibidem*, p. 279.
[72] *Ibidem*, p. 267.

Scanned with OKEN Scanner

...proza e confuză pe lîngă a lui Filimon, ca să nu zic a lui Bălcescu, poezia este vrednică de un *şcolar* al lui Bolintineanu, şi aceasta nu înseamnă puţin lucru. Şi ceea ce te loveşte mai mult e că incapabilitatea artistică e legată cu pretenţii titanice, cu avînturi care cer aripi mai puternice, cu vecinice rîvniri către lumi care nu erau făcute pentru dînsul". [73]

Ceva mai tîrziu, în *Istoria literaturii româneşti moderne*, Iorga echilibrează oarecum liniile portretului deşi subevaluarea scriitorului se menţine. Activităţile culturale, îndeosebi cele de profesor, jurnalist, editor sînt înfăţişate pe larg, cu elogiile cuvenite. „Om netăgăduit superior", Heliade e însă un artist discutabil : „...nul ca poet liric, foarte hazliu ca fabulist". Cîntul I al *Mihaidei* „... e un galimatias foarte pretenţios, un adevărat exemplu de sublimitate falsă". Ar fi scris o singură poezie „...egală şi definitivă" : *Zburătorul*. [74]

Se observă că părerile lui Densusianu şi Iorga despre Heliade sînt apropiate. Cei doi învăţaţi încetăţenesc ideea disparităţii de înzestrare şi reuşită : Heliade se impune în galeria marilor figuri ale Pantheonului ca un excepţional ctitor de cultură, nu însă ca un scriitor hărăzit de muze („că a fost o dată adevărat poet" — în cazul *Zburătorului* — „poate să ne mire"). Această „imagine" se va dovedi foarte durabilă : difuzată prin canalul manualelor şcolare, ea va căpăta autoritatea lucrului judecat, rezistînd pînă în deceniul al patrulea (uneori chiar şi după aceea). O regăsim fără alterări substanţiale în studiul lui G. Bogdan-Duică din *Istoria literaturii române moderne* (1923) indispensabil multă vreme prin bogăţia informaţiilor de ordin biografic, comparatist şi de context cultural.

Inferioritatea estetică a lui Heliade e un dat indiscutabil şi pentru G. Oprescu, autorul excelentei monografii de literatură comparată : *Eliade Rădulescu şi Franţa*. Supus unui examen critic exigent şi „redus la ce se publică prin antologii", Heliade apare ca o figură

[73] N. Iorga, *Scrisorile din exil*, în *Pagini de tinereţe*, ediţie, prefaţă şi bibliografie de Barbu Theodorescu, Editura pentru literatură, 1968, p. 53.

[74] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 163—166.

Scanned with OKEN Scanner

de al doilea plan. Dar „este oare posibil ca un astfel de Atlas — se întreabă Oprescu — îndoit sub greutatea operei și gîndurilor sale, apăsat de soarta care se îndărătnicește asupra naturilor puternice, încordat de sforțările perseverente ce face, să se prezinte cu grațiile unui Apollo ?“ Și concluzia : „...a-l judeca esteticește, ca pînă acum, este a-l nedreptăți și a-l micșora“ [75].

Reacții față de imaginea unui Heliade bicefal (important ca animator al culturii — criticabil ca artist și om politic), fixată în contururile ei mari de Densusianu și Iorga, se produc cînd și cînd, dar fără un ecou apreciabil. Publiciști ca N. B. Locusteanu (care într-o broșură din 1898 se războiește amarnic cu cei ce neagă paternitatea lui Heliade asupra Proclamației de la Izlaz) [76] ori I. Dragomirescu [77], ori M. Stăncescu [78] nu pot reține atenția, nici schimba un climat de opinie solid înrădăcinat.

Singura încercare interesantă de a argumenta un punct de vedere nou o constituie monografia lui G. D. Scraba asupra gîndirii filozofice a lui Heliade, domeniu cu totul neglijabil în ochii predecesorilor și de aceea probabil cu desăvîrșire neglijat. Pentru Scraba, doctrina trinitară a lui Heliade poartă „marca originalității“, „Ar fi de ajuns — ne încredințează autorul — ca numele lui să rămînă neșters în istoria filozofiei românești, cu atît mai mult cu cît doctrina lui apare superioară celor similare a doctrinarilor socialiști, pe care Eliade i-a urmat, dar i-a depășit, aprofundînd mai bine chestiunea decît dînșii.“ [79] Pe același ton de amator entuziast, care împrumută parcă ceva din suficiența peremptorie a modelului, Scraba afirmă „...cu toată siguranța că Eliade a cercetat pe Hegel“ (lucru dovedit ulterior ca inexact) și că în comentariul la *Biblice* (tran-

[75] G. Oprescu, *op. cit.*, p. 4.

[76] N. B. Locusteanu, *Ion Heliade și detractorii săi*, Craiova, 1898.

[77] Iuliu Dragomirescu, *Ioan Eliade Rădulescu*, în *Literatură și artă română*, IV, 1899—1902.

[78] Michail Stăncescu, *Ion Heliade Rădulescu*, în *Analele literare, politice, științifice*, nr. 2, 3, 4—5, 9—12/1904, 1—3/1905 și *Evenimentul*, 69, 71, 74, 77, 80, 83, 86. 89/1906.

[79] G. D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu. Inceputurile Filozofiei și Sociologiei române*, I. V. Socec, f.a. [1921], p. 146.

Scanned with OKEN Scanner

scris — cum va arăta Oprescu — după Cohen) se vede „vastitatea cunoștințelor" sale.[80] Dar în pofida erorilor de informație, a enunțurilor fără acoperire și a inadvertențelor de stil, în cartea lui Scraba se găsesc multe sugestii utile, pe care (cu excepția lui R. Tomoioagă) prea puțini cercetători de mai tîrziu vor căuta să le valorifice.

Spre sfîrșitul deceniului al patrulea, critica heliadistă trăiește prin D. Popovici și G. Călinescu, cel mai de seamă moment al istoriei ei. Contribuțiile celor doi învățați sînt diferite, cum diferită le este metoda de lucru, ideea pe care și-o fac despre cercetarea literară, gustul și viziunea. Pentru Popovici, spirit analitic, comparatist de școală severă, erudit precaut în generalizări, studierea lui Heliade reprezintă cîțiva ani de eforturi laborioase, soldate cu o teză magistrală și cu o ediție de referință. Pentru Călinescu, critic strălucit prin acuitatea intuiției, capacitatea asociativă, îndeosebi prin puterea ieșită din comun a expresiei, Heliade înseamnă un capitol între multe altele ale *Istoriei literaturii române*, dar care modifică fundamental modul de a-l percepe pe scriitor. Ambele contribuții sînt eminente, deși incomparabile prin proiect și finalitate.

Cercetarea riguroasă a lui Popovici se axează pe un Heliade puțin cunoscut, cel al *Cursului întreg de poezie generală*, al articolelor de estetică literară și al teoriilor cu aspecte socializante din perioada exilului. Printr-o analiză exactă și nuanțată, care raportează fiecare element pus în lumină la izvoarele franceze, multe identificate pentru prima oară, ideologia literară a lui Heliade e descîlcită pas cu pas, situată în contextul epocii și în seria istorică a dezvoltării gîndirii românești. Ea devine astfel un veritabil loc geometric al pașoptismului, către care duc și de la care pleacă toate firele meditației contemporane despre artă. Ceea ce face Popovici nu e doar sursologie, fie ea și de nivel superior, e înainte de toate o excelentă analiză componențială a ideilor lui Heliade, profund revelatorie pentru sistemul său de gîndire și fundalul de epocă.

Ediția în două volume a scrierilor lui Heliade, deși selectivă, deci incompletă, e încă indispensabilă specialis-

[80] *Ibidem*, p. 128 și 150.

Scanned with OKEN Scanner

tului prin aparatul critic de o impresionantă bogăție.[81] Nu în ultimul rînd se cuvine menționat studiul introductiv care prefațează primul volum. Popovici dă aci o sinteză asupra personalității scriitorului care, la data apariției, în 1939, era de o izbitoare noutate. Îndepărtîndu-se de metoda cumulativă, neopozitivistă, a istoriei literare tradiționale, ia altitudine, încercînd să surprindă marile sensuri pe care zigzagurile biografiei și ale operei le simulează ori le disimulează în felul cel mai puțin scontat: o intuiție centrală unifică toate observațiile de detaliu și anume că avem a face cu un spirit puternic marcat de cultura luminilor, pe care zbuciumul existenței și impactul vremii îl conduc treptat în apele romantismului. Lupta socială, politică și literară în care e angrenat Heliade „macină bucată după bucată ceea ce educația, făcută într-un mediu ce se resimțise de directivele spirituale ale Enciclopediei, izbutise să construiască în sufletul său. Sub influența epocii, vechiul crez ajunge în felul acesta o ruină“ [82]. Viziunea aceasta răscumpără fragmentarismul prea apăsat uneori și programatic din *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, oferind o „cheie“ indispensabilă comprehensiunii lui Heliade. Nu e singura posibilă, poate nici cea mai pertinentă (pentru noi Heliade e esențialmente un romantic la care luminismul și iluminarea coexistă din capul locului); valoarea ei teoretică și incitativă rămîne însă în afara discuției.

Lectura lui Călinescu, la fel cu cea de odinioară a lui Maiorescu, e principialmente estetică deși servituți inerente unui istoric al literaturii fac pe alocuri necesare și alte perspective (unele impuse de consensul public, altele — de protocolul genului). Instruit prin frecventarea modernilor, fascinat de zborurile cutezătoare ale fanteziei, sensibil, ca nimeni altul pînă la el, la „cruditățile“ lexicale productive și sfărîmarea rutinelor limbajului, marele critic demonstrează cel dintîi că Heliade poate fi salvat esteticește, dar, bineînțeles, nu de o es-

[81] D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935; *Idem*, *„Santa Cetate“*, *„Intre utopie și poezie“*, București, 1935.

[82] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică, cu introducere, note și variante de D. Popovici, tom. I, București, 1939, p. 65.

Scanned with OKEN Scanner

tetică neoclasică, întemeiată pe finitudine, decorativism, ostentație a inteligibilului, traducerea ideii în imagine. Cu toată „detestabila lui filologie", Călinescu descoperă în autorul *Zburătorului* „mijloacele verbale pentru marele vers romantic", „un mistic la modul dantesc cu uriașe viziuni profetice". [83] Într-o operă ca *Anatolida*, ridiculizată de comentatorii anteriori, semnalează fragmente remarcabile : în cutare loc „abstracțiunea ia forma unei viziuni hermetice tulburătoare" [84] ori lirica „din care în chip necesar s-a extirpat descripția, lăsîndu-se esențele imateriale, parfumurile, efluviile și sonurile" devine „extatică, ideală". [85] „Citite ca poezie — observă altundeva Călinescu — compunerile lui Eliade sunt adesea imposibile, ca proză ele reprezintă o expresie modernă, fiind perfect sancționată de timp" [86]. Concluzia analizei e memorabilă : „De n-ar fi trebuit să înceapă totul și să-și cheltuiască energia în lupta pentru formația limbii, din învălmășeala căreia nu putea vedea limpede adevărata cale, Eliade ar fi putut deveni un foarte mare poet" [87].

Prozatorul Heliade e pus și el în prima linie, fiind socotit drept „excepțional", foarte înzestrat ca pamfletar, ceea ce critica anterioară nu scosese suficient în lumină. În fine, Călinescu e primul care înscenează romanesc viața lui Heliade, restituind nu un simplu itinerar biografic, ci un destin creionat cu o rară savoare, în care nimic nu e inventat (căci totul se bazează pe documente) deși viziunea de ansamblu rămîne curat personală.

În brazda deschisă de G. Călinescu se situează și alte contribuții. În primul rînd, analiza stilistică a lui Tudor Vianu din *Arta prozatorilor români* (1941) care-l încadrează pe Heliade printre scriitorii retorici, relevîndu-i sarcasmul trivial, accentele himnice și izbitoarea-i subiectivitate. („Niciodată pictorul nu-și privește mo-

[83] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 143.
[84] *Ibidem*, p. 141.
[85] *Ibidem*, p. 142.
[86] *Ibidem*, p. 138.
[87] *Ibidem*, p. 146.

Scanned with OKEN Scanner

delul, uitîndu-se pe sine. Imaginile sale sînt susținute și colorate pe dinăuntru de sentimentul său aprins“ [88].

Tot estetică este și judecata lui Șerban Cioculescu din capitolul închinat lui Heliade în *Istoria literaturii române moderne* (scrisă în colaborare cu Vladimir Streinu și Tudor Vianu). Analiza, densă și ascuțită, restabilește valoarea criticului, a prozatorului și a fabulistului. „Pamfletarul în versuri — observă Cioculescu — era mai dotat decît autorul himnic și elegiacul larmatinian“ prin „umorul lexical neaoș“, „bucuria volubilă“ a invectivării, utilizarea ritmului versului popular „cu mari efecte bufone pe alocuri“ [89]. E deplînsă rătăcirea italienistă, ca și veleitarismul *Mihaidei*: „Sublimul, vehiculat de abstracții fumurii și într-o terminologie savantă, ucide prin nu știu ce ridicul pompos, părțile remarcabile din *Mihaida*“. [90]

După cum se vede, sfîrșitul deceniului al patrulea și începutul celui de-al cincilea au însemnat, cu toate vicisitudinile vremurilor, o etapă hotărîtoare în valorificarea moștenirii heliadiste, în primul rînd datorită lui D. Popovici și G. Călinescu, dar și prin contribuțiile lui Tudor Vianu și Ș. Cioculescu, alături de care se cuvine să menționăm utilele ediții date tot atunci de G. Baiculescu. [91] Primii ani postbelici aduc o răsturnare brutală a perspectivei. Curba reputației lui Heliade traversează o etapă de involuție subită și drastică. Asemenea altor scriitori contradictorii, pe care spiritul manicheist al momentului nu e în stare să-i digere, autorul *Zburătorului* e pus la carantină. George Munteanu

[88] Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, în *Opere*, 5. *Studii de stilistică*, text stabilit de Cornelia Botez, antologie, note, prefață de Sorin Alexandrescu, Ed. Minerva, 1975, p. 15—19.

[89] Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, București, 1944, p. 35.

[90] *Ibidem*, p. 39.

[91] *Scrieri literare*, cu prefață, introducere, note și variante de..., Craiova, 1939 și *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, ed. îngrijită de..., Craiova, 1939. De menționat și publicațiile documentare ale lui Emil Vîrtosu: I. Heliade Rădulescu, *Acte și scrisori*, București, 1928 și *Scrisori inedite ale lui I. Heliade Rădulescu către preotul Cozma Moșescu din Brăila între anii 1857—1872*, București, 1940. Cele două biografii ale lui Heliade, apărute în 1939, de Gh. Corneanu și I. Crețu sînt de puțină însemnătate.

Scanned with OKEN Scanner

evocă astfel împrejurările : „Prin cercetările efectuate cu prilejul centenarului revoluției de la 1848, iar mai apoi la centenarul morții lui Bălcescu, analiza marxistă a dezvăluit pentru întîia oară întreaga gravitate a greșelilor săvîrșite de scriitor în timpul evenimentelor revoluționare". Provocînd un „adevărat șoc inhibitoriu", această constatare a dus la o atitudine negativistă față de Heliade : „în manuale, în cercetările și în operele literare consacrate revoluției din celălalt veac, imaginea ideologului și a omului politic nefast de la 1848 a început să reducă la cîteva linii chipul celuilalt Heliade — tumultuosul, complexul, inspiratul făuritor de limbă, creator de opere, semănător de inițiative și idei salutare" [92]. Capătă răspîndire teoria celor doi Heliade, cel dintîi progresist — pînă la revoluție, cel de-al doilea reacționar — de la revoluție înainte. Astfel, condamnîndu-l pe Heliade pentru declarația făcută în *Proprietarul român* (1861), că respectiva publicație ar fi urmașa legitimă a *Curierului românesc*, Radu Tomoioagă scria : „genealogia atribuită de Eliade fițuicii conservatoare reprezintă în mod evident o denaturare grosolană a istoriei ; în ce privește *Curierul românesc* avem de-a face cu o calomnie regretabilă a celui de-al doilea Eliade retrograd, la adresa primului Eliade progresist" [93].

Dar chiar în acești ani de prevalență a unei atitudini primitive, sociologist-vulgare, în valorificarea moștenirii, s-a scris despre Heliade și *altfel*. Un excelent capitol de sinteză a dat D. Popovici într-un curs despre romantismul românesc din 1951/1952 (care însă, din păcate, avea să intre în circulația publică de-abia în 1969). Mai puțin afectat de conjunctură e ca totdeauna discursul „științific", așa cum o atestă studiile lui Al. Rosetti, D. Macrea, Mihai Florea ș.a. [94]

[92] George Munteanu, *Atitudini*, *ed. cit.*, p. 123.

[93] Radu Tomoioagă, *Contribuții la reconsiderarea lui Eliade*, *ed. cit.*, p. 106.

[94] Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui I. Heliade Rădulescu pînă la 1841*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956 ; D. Macrea, *Gîndirea lingvistică a lui I. Heliade Rădulescu*, în *Cercetări lingvistice* — Cluj, ian.—iun. 1957 ; Mihai Florea, *Contribuția lui I. Heliade Rădulescu la dezvoltarea teatrului românesc*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1954.

Scanned with OKEN Scanner

La începutul deceniului al șaptelea, odată cu îmbunătățirea generală a climatului în reconsiderarea moștenirii și cu relaxarea presiunilor extraliterare, de tip dogmatic, Heliade reintră în prerogativele sale lezate. Primul semn de reînnoire a exegezei îl constituie studiul lui G. Munteanu, pe care l-am mai amintit (1959). Supunînd unei analize critice judicioase întreaga bibliografie heliadistă, Munteanu omagiază contribuțiile lui D. Popovici, Călinescu, Oprescu, Vianu, Cioculescu etc., pledînd pentru reluarea sistematică a investigării critice, în vederea „valorificării operei pînă la capăt". Ipoteza sa de lucru e că Heliade reprezintă „un om-răspîntie", apărut la intersecția a două epoci, care „a întruchipat în gîndirea lui o problematică vastă și extrem de contradictorie". Exponent al fazei de tranziție, Heliade ar fi un prepașoptist („din punct de vedere istoric, istorico-literar, social, psihologic etc."). „Descifrat din perspectiva noastră de azi" destinul scriitorului „dobîndește un sens tragic" [95]. „După părerea noastră, analiza marxistă — mai necruțătoare decît oricare alta în a dezvălui contradicțiile, erorile, micimile scriitorului — va trebui să vadă totuși în desfășurarea vieții și luptei acestuia tragedia unui om de geniu, care, în condițiile societății date, începe să nu-și mai înțeleagă menirea, dar nu capitulează, vrea să-și recîștige înțelegerea pierdută și pune pecetea căutărilor sale dramatice pe o întreagă epocă." [96]

Într-o perspectivă apropiată de a lui G. Munteanu se situează studiul nostru *Ion Heliade Rădulescu sau „echilibrul între antiteze" în teorie și practică* (1961), care pleacă de la premisa că „...fără a lămuri capitolul Heliade, întregul fenomen pașoptist ar fi privat de unul din izvoarele sale constitutive, care-i dau aroma și coloritul specific" [97]. Scriitorului i se atribuie o natură contradictorie, dar nu în înțelesul vulgarizator că ar fi fost progresist pînă la 1848 și retrograd după aceea („Ideologicește, Heliade e în esență același la 1822 și la 1860, numai împrejurările diferă"). Predominanța culturală din deceniile trei-patru și marginalizarea de după

[95] G. Munteanu, *Atitudini*, *ed. cit.*, p. 134—136.
[96] *Ibidem*, p. 136—137.
[97] Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, ESPLA, 1962 ; studiul a apărut întîi în *Viața românească*, 1961, nr. 8 și 9.

Scanned with OKEN Scanner

revenirea din exil nu se explică, în esență, printr-o „involuție proprie", ci prin incapacitatea adaptării la cerințele unei noi etape istorice. „Suflet ardent, impulsiv, tumultuos, avînd vocația prozelitismului, dornic să fie pedagogul neamului, profetul și justițiarul său, Heliade s-a străduit zadarnic, de-a lungul unei vieți frămîntate, să împace severitatea principiilor cu o tactică fluctuantă, să concilieze patriotismul cu cosmopolitismul, socialismul cu evanghelia și proprietatea, legea naturală cu puterea creatoare a geniului, disciplina normelor și rigoarea științei cu revărsarea furtunoasă a sensibilității." [98] Ca poet e un romantic : „...par a-i fi specifice înclinarea spre reflexivitate și simbol, o anume formă de îmbinare barocă a elementului rațional cu cel afectiv" [99]. Ca prozator, „...a fost mai mult un jurnalist, lucrînd sub imperiul spontaneității și al momentului, impresionabil, tumultuos, cabotin, cu treceri iuți de la înduioșare la sarcasm, de la tirada umflată, în care vibrează o conștiință de sine maladivă și o aprinsă exuberanță romantică, la tonul sfătos și glumeț al convorbirii familiare. Prin energie temperamentală, orgoliul ideilor proprii și sete vindicativă, avea înclinații deosebite spre pamflet". [100] Concluzia asupra scriitorului e sub semnul lui Călinescu : a fost „...un mare poet, în sensul zbuciumului lăuntric, al capacității de intuiție și viziune, al imaginației grandioase, învins însă în bătălia cu materia rebelă a versului". [101]

Revirimentul Heliade continuă să se facă simțit în tot deceniul al șaptelea, ca un soi de revanșă asupra perioadei anterioare de diminuție și anatemizare, atingînd un punct culminant în 1972, cînd are loc comemorarea unui secol de la moartea cărturarului. Prin amploarea publicațiilor în toate genurile și fluxul constant al interesului critic, receptarea lui Heliade traversează acum o perioadă fastă. S-ar părea că trăim încă sub imperiul ei.

Să semnalăm întîi apariția primelor reeditări postbelice ale operei, simptomul cel mai caracteristic al unei prezențe reale (și nu doar muzeale !) a scriitorului. Ele

[98] *Ibidem*, p. 217.
[99] *Ibidem*, p. 181.
[100] *Ibidem*.
[101] *Ibidem*, p. 206.

Scanned with OKEN Scanner

se datoresc, în totalitate, eforturilor unui bun filolog, Vladimir Drimba, şi au văzut lumina tiparului în colecţii şcolare (1961 — cu prefaţă de I. Oană, 1969 — cu prefaţă de C. Măciucă) sau în ediţii adresate marelui public (1972 — cu prefaţă de M. Anghelescu, în Biblioteca pentru toţi). Tot V. Drimba a iniţiat mult aşteptata ediţie critică, incluzînd în primele două volume (1967 şi 1968) toate poeziile originale şi traduse, iar într-un al treilea volum (1975) o largă selecţie a prozei. Din păcate, asemenea altor întreprinderi similare, şi ediţia aceasta pare a fi atinsă de blestemul — atît de „heliadist" în substanţa sa! — al abandonării la jumătatea drumului. O foarte agreabilă surpriză o constituie editarea (1975), în seria „Restituiri" a editurii „Dacia", a *Suvenirelor şi impresiilor unui proscris*, cu prefaţa şi în traducerea inteligentă a Mariei Protase, care pastişează în mod fericit „scriitura" lui Heliade prin folosirea lexicului său caracteristic. O ediţie competentă a operei lingvistice a lui Heliade (dintre 1828—1847), cu un studiu introductiv temeinic şi o bibliografie utilă, a dat I. Popescu-Sireteanu. [102]

De o însemnătate greu de supraapreciat este volumul masiv de corespondenţă şi documente publicat de George Potra, Nicolae Simache şi George G. Potra [103], care cuprinde pe lîngă o bogată colecţie de scrisori inedite, remarcabilul schimb epistolar între Heliade şi soţia sa, piesă capitală pentru biograf şi, în genere, pentru luminarea psihologiei marelui cărturar. [104]

Dintre studiile care urmăresc să dea o imagine de ansamblu asupra lui Heliade, se detaşează micromonografia

[102] Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de I. Popescu-Sireteanu, Editura ştiinţifică, 1973.

[103] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*, ed. îngrijită, texte alese, glosar, indici de George Potra, Nicolae Simache şi George G. Potra, Editura „Minerva", 1972.

[104] Alte contribuţii documentare: Augustin Z. N. Pop, *Relaţii tipografice între Heliade Rădulescu şi Kogălniceanu*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", II, 1957; M. Anineanu, *Un contract editorial şi o corespondenţă literară între Vasile Pogor şi Eliade Rădulescu*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", V, 1963; Paul Cornea, Elena Piru, *Documente şi manuscrise literare*, vol. I, Ed. Academiei, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

lui Al. Piru, apărută ca introducere la ediția critică a lui Vl. Drimba, apoi și separat. Lucrarea sintetizează într-o formă clară și concisă întreaga informație disponibilă, dînd o descriere completă a operei, cu judecăți echilibrate, fidele în spiritul lor opiniilor lui G. Călinescu. Un punct de vedere nuanțat susține Mircea Anghelescu în introducerea la ediția selectivă a Bibliotecii pentru toți, din 1972; între altele, autorul atrage oportun atenția asupra unui aspect neglijat: raporturile lui Heliade cu cultura populară.[105] Prezentări sintetice binevenite, datorate lui I. Oană și C. Măciucă, introduc edițiile școlare din (respectiv) 1961 și 1969.

Ultimele două decenii au adus un mare număr de contribuții punctuale, de tip științific. Lingviștii și filologii sînt din nou pe primul plan prin Liviu Leonte, N. A. Ursu, Al. Rosetti, I. Gheție etc.[106] Alte lucrări se ocupă de istoriografia heliadistă (V. Cristian)[107], de concepțiile pedagogice (Radu Tomoioagă)[108], ideile filozofice (R. Tomoioagă, G. Nițu-Cantacuzino)[109], ideologia literară (Paul Cornea)[110], preocupările folcloristice (Al. Bistrițeanu)[111], raporturile cărturarului cu Academia Ro-

[105] I. Heliade Rădulescu, *Versuri și proză*, text Vladimir Drîmba, prefață de Mircea Anghelescu, București, 1972.

[106] Liviu Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Heliade Rădulescu în prima perioadă a activității pînă la 1840*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, Filologie, fasc. 2, 1960; N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui Heliade*, în *Limba română*, 1968, nr. 4; Al. Rosetti și I. Gheție, *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Studii de istoria limbii române literare, Secolul XIX*, vol. II, București, 1969; I. Gheție, *I. Heliade-Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în *Limba română*. 1972, nr. 2.

[107] V. Cristian, *I. Heliade Rădulescu și istoria universală*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza"*, s. III. Istorie, 1966.

[108] R. Tomoioagă, *Legăturile lui I. Heliade Rădulescu cu Saint-Marc Girardin și alți pedagogi francezi*, în *Revista de pedagogie*, 1966, nr. 4; *Idem*, *I. Eliade Rădulescu — om de școală*, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. III, București, 1967.

[109] R. Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu — încercare de sinteză*, în: *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, Editura Minerva, 1976; G Nițu-Cantacuzino, *Heliade și Hegel*, în *Revista de filozofie*, 1968, nr. 11.

[110] Paul Cornea, *Profil final*, în *Viața românească*, 1972, nr. 4. Reprodus în *Oamenii începutului de drum*, Ed. Cartea Românească, 1975.

[111] Al. Bistrițeanu, *Preocupare și inspirație folclorică la I. Heliade Rădulescu*, în *Limbă și literatură*, 1972, nr. 2.

Scanned with OKEN Scanner

mână (G. Zane, P. Popescu-Gogan [112]) etc., etc. În sinteza sa asupra clasicismului românesc, D. Păcurariu încearcă să degajeze elementele clasice ale operei lui Heliade [113]. Întrucît ne privește, ne ocupăm în *Originile romantismului românesc* de începuturile scriitorului, sub dublul raport al practicii literare și teoriei estetice (analizînd terminologia ambiguă a Gramaticii poeziei și a primelor articole critice) [114].

O importantă monografie dedicată gîndirii filozofice a lui Heliade publică în 1971 [115] Radu Tomoioagă. Ea are meritul indiscutabil că încearcă să restaureze din piese disparate și texte incongruente, „sistemul" (sau ce ar putea fi denumit „sistemul") marelui cărturar, axat, în esență, pe trinitarism, teoria echilibrului între antiteze și doctrina regenerării. Revizuindu-și radical ideile din 1957, Tomoioagă încearcă să pună în evidență „unitatea impresionantă a gîndirii lui Eliade", recuzînd teoria simplificatoare a opoziției dintre progresistul „ante"-1848 și retrogradul „post"-1848. Deși se străduiește să nu scape din vedere limitele ideologiei social-politice a scriitorului (ostilitatea față de revoluție, negarea antagonismului dintre boieri și țărani, misticismul religios, utopia clăcii ca raport contractual), Tomoioagă tinde tot timpul să-i supraliciteze meritele. Cu vădită lipsă de umor, el ia în serios simplele șotii verbale, omițînd că în cazul lui Heliade noțiunile-cheie sînt împrumutate, că teoria justifică adesea impulsuri afective și interese de moment, că așa-zisului sistem îi lipsește suportul unui „discurs", cu alte cuvinte, înlănțuirea „sistematică" a tezelor. Comparația lui Heliade cu Hegel, ca și cum ar fi vorba de doi autori de sisteme filozofice, situați pe aceeași alee a muzeului imaginar, depășește (involuntar) măsura : „Nu trebuie apoi să se uite că fi-

[112] G. Zane, *I. Heliade Rădulescu, cel dintîi președinte al Academiei Române*, în *Viața economică*, 1966, nr. 38 ; P. Popescu-Gogan, *I. Heliade Rădulescu și începutul vieții academice românești*, în *România literară*, 1972, nr. 17.

[113] D. Păcurariu, *Clasicismul românesc*, Ed. Minerva, 1971.

[114] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Minerva, 1972.

[115] Radu Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică, ed. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

lozofia prin excelenţă deschisă a lui Eliade constituie un cadru ideal pentru efectuarea unor noi sinteze, lucru pe care sistemul filozofic închis al lui Hegel nu-l permite... Triadele eliadiste nu reprezintă scheme apriorice ale dezvoltării, prin urmare, nu funcţionează asemenea unor mecanisme automate, cum este adeseori cazul lui Hegel..." [116]

Ideea lui Tomoioagă şi anume că din „toate aspectele operei multilaterale a lui Eliade cel filozofic (ar fi) cel mai important pentru înţelegerea în profunzime a personalităţii sale complexe" [117] e greşită. Heliade se destăinuie în felul cel mai complet, cel mai dramatic şi cel mai expresiv în versuri, memorii, pamflete, jurnalism, într-un cuvînt, în literatură, iar perspectiva realmente rodnică în discutarea filozofiei e tot cea de scriitor : însemnătatea sa netăgăduită nu rezidă în originalitatea ideilor (derizorie după depistările de izvoare efectuate de Oprescu, Popovici şi Tomoioagă însuşi), nici în profunzimea desfăşurărilor speculative, cu atît mai puţin în aplicaţiile teoriei (adesea bizare şi postulate fără demonstraţie), ci în vioiciunea expunerii, în savuroasa comedie a limbajului, în stilul interpelativ, familiar, mucalit, plin de culoare.

Şi fiindcă am ajuns la literatură, să ne oprim asupra contribuţiilor critice foarte numeroase în această perioadă, marcate de o schimbare de accent. Reabilitarea poetului, iniţiată de Călinescu, e dusă mai departe, dar într-un spirit emulativ, abandonînd uneori orice prudenţă. E incontestabil că îndeosebi noua generaţie, care descoperă cu emoţie în Heliade o *forma mentis* modernă, în sens mitologic, vizionar, orfic, îl elogiază pe poetul de atîtea ori disimulat de versificatorul indigent, şi dintr-un imbold polemic : ea se răfuieşte de fapt cu energumenii sociologismului aberant de odinioară. O intervenţie semnificativă în acest sens, cu atît mai vrednică de atenţie cu cît vine din partea unui critic matur, de recunoscută autoritate, o constituie articolul lui I. Negoiţescu : *De la G. Călinescu la Heliade Rădulescu*

[116] Radu Tomoioagă, *Personalităţi şi tendinţe*, ed. cit., p. 47.
[117] *Ibidem*, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

(1966)[118]. Pentru Negoițescu, spirit subtil și ingenios, capabil să însceneze feeric partituri în aparență banale, exegeza călinesciană, cu toate meritele ei remarcabile, este insuficientă : „Ceea ce i se poate deci reproșa istoricului și criticului literar, care s-a ocupat cu evidentă afecțiune și fulgerătoare intuiții de Heliade Rădulescu, este tocmai lipsa sa de străduință în a dezvălui pe «foarte marele poet» care totuși există, și fără precedența căruia însuși Eminescu, în ce are el mai mare n-ar putea fi istoricește explicat". Hotărît să facă această „dezvăluire", Negoițescu îl citește pe Heliade în stare de grație, constatînd că „în *Căderea dracilor* imaginația poetică atinge un maximum de tensiune", că „...limba sa de frăgezimi figurative și abstracțiuni siluite vibrează la modul poeziei pure", că Heliade „...a insuflat versului românesc puterea formală a întrezăririlor lui Mallarmé ce constrînge aci substanța poetică, de o densitate și de o vibrație neîntrecute" că, în fine, „Heliade a dăruit poeziei românești, prin cîteva fragmente ale sale, avîntul imnului și fiorul misterului, de o vigoare și de o bogăție memorabile".[119]

Dovada că modul lui Negoițescu de a-l percepe pe Heliade nu e singular, ci că exprimă un simpton de mentalitate, mai mult decît un diagnostic personal, o constituie proliferarea interpretărilor ivite mai ales în anii '70. Semnalăm dintre acestea pe cele ale foarte talentaților poeți Leonid Dimov și Nichita Stănescu[120], ca și articolele ori studiile criticilor Marin Bucur, Eugen Negrici, Alexandru George, Marin Mincu, Dorin Tudoran etc.[121]

[118] I. Negoițescu. *De la G. Călinescu la Heliade Rădulescu*, în *Familia*, 1966, nr. 11. Reprodus în *Insemnări critice*, Cluj. 1970.

[119] *Ibidem*, p. 40.

[120] Leonid Dimov, *Valori clasice. I. Heliade Rădulescu* în *Luceafărul*, 24 ianuarie 1970 ; Nichita Stănescu, *Iliade, Heliade*, *ed. cit.*

[121] Marin Bucur, *Poezia conceptelor la I. Heliade Rădulescu*, în *Revista de istorie și teorie literară*, 1972, nr. 3 ; Eugen Negrici, *Fericitul Heliade*, în *Ramuri*, 1970, nr. 12 ; Alexandru George, *Poetul Heliade*, în *Argeș*, 1972, nr. 4 ; Marin Mincu, *La Heliade*, în *Critice* II, Ed. Cartea Românească, 1971 ; *Idem*, *Heliade, modelator al conștiinței poetice românești*, în *Repere*, Ed. Cartea Românească, 1977.

Scanned with OKEN Scanner

Chiar dacă, prin natura lucrurilor, e vorba de contribuții inegale și chiar dacă în unele cazuri, ritualul comemorativ își impune prezența, e totuși vădit că dincolo de retorica lirico-encomiastică de rigoare, noile lecturi se caracterizează printr-o notă comună : ele privilegiază profetismul, intuițiile vizionare, tentativele escatologice, efortul de înnoire simbolică a limbajului, straniile încrustații figurative. E limpede că preferința se îndreaptă spre marile poeme *(Visul, Serafimul și heruvimul,* îndeosebi *Mihaida* și *Anatolida)* care tematizează mituri cu semnificații cețoase în discursuri lirice de o combustie rece, provocatoare prin inventivitatea lexicului, aerul emfatic, senzația de rostire încifrată. Conceptualismul, atît de puțin compatibil cu natura poeziei, după părerea lui Maiorescu, Densusianu sau Iorga devine o virtute pentru modernii familiarizați cu Valéry, Ion Barbu și Nichita Stănescu. Un neoromantism larg răspîndit printre tinerii de „diferite vîrste" creditează prometeismul heliadesc, gesturile titaniene, aptitudinea poetului de a instaura un ciclu ermeneutic fără de sfîrșit prin convertirea hieroglifică a sensurilor și eliberarea verbului de sub puterea codurilor, în nădejdea că astfel va fi captată substanța Logos-ului.

Unii vorbesc chiar de „heliadism" ca de o coordonată a literaturii române moderne, mirîndu-se că lucrul acesta n-a fost „semnalat îndeajuns de nici unul dintre iluștrii noștri critici". [122] De fapt, noțiunea a mai fost folosită, e drept, într-un alt înțeles și sub forma „școala lui Heliade" ; termenul îi servea lui N. B. Locusteanu, în 1891, ca să-i numească pe discipolii marelui cărturar, ce-l sprijiniseră în editarea *Scrisorilor din exil ;* era o școală — explica el — „nu de cîștiguri personale cu orice preț, ci de sacrificiu", de aceea cu „puțini imitatori". [123] La o „școală Heliade" care „...stă și rămîne în picioare, mai tare decît oricînd..." se referea și Hasdeu în discursul comemorativ din 1902, opunînd-o școalei Maiorescu [124] ; deși nu-i preciza trăsăturile definitorii ghicim că ele coincid cu propriile sale principii : naționalism, creativitate, apetit vorace spre enciclopedism și

[122] Marin Mincu, *La Heliade,* în *ed. cit.*
[123] Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil, ed. cit.,* p. 744.
[124] B. P. Hasdeu. *Centenarul lui Heliade, ed. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

dezmărginire, sensibilitate pentru mister, auroral, prospectiv.

Pentru Marin Mincu „heliadismul" e tot o familie de spirite, caracterizată — „cum de nu s-a observat" — printr-un „...stil creator" (al înnoirii permanente), printr-o „viziune specială asupra lumii" („categorial-estetică") și printr-o „anumită metodă de creație" (identificabilă la scriitorii munteni). Termenii folosiți sînt pretențioși (viziune, metodă, stil), explicitați în mod confuz, iar strădania de a-i interfera duce la o grilă contradictorie. Lista „heliadiștilor" e de un eclectism șocant, de vreme ce-l cuprinde pe Dimitrie Cantemir („format la Istambul — fiind, prin spirit, muntean" !) alături de I. L. Caragiale și pe Anton Pann alături de Odobescu ! Hasdeu, care și-a proclamat totuși cu insistență „heliadismul", nu intră în tipologia lui Mincu, desigur fiindcă nu era muntean și nu se „formase" la Istambul ! Analiza procedează prin fulgurații lirice și sentințe, uneori seducătoare, din păcate extrem de vulnerabile. Afirmații ca următoarele : „Heliade cu geniul său novator asimila tot ce era mai modern în epocă" ori „Pann e un Heliade în plan existențial, ca și Odobescu", ori „muntenii sînt pitorești din necesitatea de detașare prin universalism" [125], pot fi contestate cu ușurință. Mai plauzibil, fiindcă e mai puțin ambițios, situat la nivelul faptelor, e sensul metaforic curent atribuit „heliadismului" (de pildă, de M. N. Rusu) [126], acela de tendință titaniană (inițierea de șantiere gigantice, învingerea complexului „provincial" al culturii noastre, stimularea latențelor spiritului românesc.)

Fie-ne permis, înainte de a încheia această trecere în revistă, să avertizăm că dintre multiplele lecturi posibile ale unei creații, cele mai anevoioase, de aceea și cele mai riscante, sînt cele poetice. A te povesti *à propos* de alții nu înseamnă nici a tăia cîinilor frunză, nici a formula extravagant căci divagația elimină obiectul, iar noutatea nu constituie prin sine însăși nici dovada validității, nici semnul valorii. Fiindcă avangărzile sfîrșesc adesea prin a se încorpora tradiției e naiv să cre-

[125] Marin Mincu, *op. cit.*, p. 7—8.
[126] M. N. Rusu, *„Heliadismul". În loc de cronică literară*, în *Amfiteatru*, 1975, nr. 2.

Scanned with OKEN Scanner

dem că orice paradox de azi va deveni mîine un loc comun ; din contra, se poate paria că multe originalități vor pieri fără să lase urme. În vremea noastră, cînd sub impulsul structuralismului, al semioticii și al formalizării se încearcă pretutindeni o fundamentare „științifică“ a exegezei iar vechiul elitism cultural e subminat de dezvoltarea explozivă a „mass-mediei“, amatorismul iresponsabil amenință să discrediteze critica.

Propovăduirea rigorii n-are nume bun, probabil fiindcă evocă didactismul și pare să cenzureze zborul neîngrădit al fanteziei. Dar nu e cîtuși de puțin vorba de a pune stavilă căutărilor sau de a transgresa criteriile, uitînd că nu e legitim să-i cerem poeziei ceea ce sîntem îndreptățiți să-i cerem științei. E vorba, pur și simplu, să-i pretindem criticului, fie el scientist sau impresionist, să nu încalce datele obiective ale textului și contextului, să nu ignore (căci ar fi spre paguba lui), „regula jocului“ care este „verificarea“, firește, în limitele propriilor premise. Credem că nu greșim afirmînd că în condițiile actuale, de mașinism triumfal și impact al metodologiilor tehnicizate, dacă vrem să salvăm exercițiul critic, sub forma lui umanistă, de aventură intelectuală, de dialog liber și deschis cu operele, tocmai rigoarea e arma noastră de căpetenie, garanția că nu ne risipim în frivolități, semnul de recunoaștere al spiritelor însetate de adevăr și dornice să dea un sens lumii.

E evident că certitudinile științei sînt ontologic diferite de cele ale poeziei dar cînd obiectul explorat e același text o convergență tinde să se instituie deși sub forme subtile, greu decelabile, poate intraductibile (din cauza eterogeniei limbajelor). În orice caz, la scara lungii durate se constată existența unei complementarități între lucrările erudiției, criticii și eseisticii poetice. Fluctuațiile receptării lui Heliade confirmă această supoziție. Privind lucrurile de sus e vădit că imaginea scriitorului se conturează pe fiecare palier al dezvoltării în funcție de confruntarea diverselor abordări (diferite prin gen, metodă ori concepție). Din haosul aparent al bibliografiei, istoricii literari deduc (în mod mai mult ori mai puțin fericit) elementele de consens.

Tocmai de aceea, spre a evita producerea unui dezechilibru între libertățile lecturii și răspunderile criticii, ni se pare că momentul actual reclamă împlinirea a două

Scanned with OKEN Scanner

deziderate majore : ducerea la bun sfîrșit a ediției critice a scrierilor lui Heliade și elaborarea unei bune biografii, care să folosească inteligent imensa documentare disponibilă asupra omului, creatorului și epocii. Extraordinara vigoare a prezenței cărturarului în conștiința românească, pregnant manifestată cu prilejul comemorării din 1972, ne dă dreptul să sperăm că realizarea acestor importante lucrări nu va întîrzia, spre bucuria heliadiștilor de toate soiurile, și a celor de elecțiune și a celor de adopțiune, și a celor care, urmînd să ne calce pe urme într-o zi, silabisesc deocamdată abecedarul.

ianuarie 1979

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Am întocmit antologia de față cu ochii unui om de azi și pentru cititorul de azi. Ca atare, am restrîns la maximum opiniile contemporanilor lui Heliade (pe care le discutăm în studiul introductiv), dictate adesea de resentimente și vizînd îndeosebi comportări ale omului politic, puțin interesante pentru profan și greu de evaluat fără o bună cunoaștere a epocii. Am acordat, în schimb, o mare atenție contribuțiilor critice mai noi și celor de tot recente, considerînd, în acord și cu profilul colecției care ne găzduiește, că se cuvine să-l privilegiem pe scriitor și anume demonstrîndu-i actualitatea, cu alte cuvinte implicarea în căutările de sine ale prezentului.

Selectarea materialului ne-a dat multă bătaie de cap și ne-a pus probleme delicate de înscriere într-un spațiu, prin forța lucrurilor, limitat. A trebuit să lăsăm afară o serie de texte de care ne pare rău (unele semnate de critici și istorici literari de frunte) și să le secționăm pe cele incluse. În orice caz ne-am străduit să fim obiectivi (în sensul posibil și salutar al cuvîntului), acceptînd în partea contemporană a Antologiei și păreri care contravin uneori părerilor noastre, pe temeiul că ceea ce așteaptă cititorul și e în drept să ne pretindă, e să arătăm cum e receptat Heliade *azi* și nu cum îl privim *noi* pe scriitor.

Dispunerea materialului antologat (și a bibliografiei) în ordine cronologică se bazează pe convingerea că lectura lecturii critice devine pertinentă numai sub specia istoricității. Pe de o parte, înregistrarea succesivă a opiniilor ne îngăduie să vedem cum se instituie consensul și cum i se erodează permanent limitele, prin urmare, cum se dezvoltă exegeza prin competiție și diferențiere. Căci orice critic pleacă de la ceea ce s-a spus dar ca să fie luat în seamă tinde să se singularizeze, dacă nu prin mesaj, măcar prin voce ; de aceea, nu e deloc indiferent *cînd*

Scanned with OKEN Scanner

e emisă o anumită aserțiune : una e să cînți în corul care proferă osanale (ori blesteme) și alta să te distanțezi de părerea majorității (nu însă prin bizarerii, ci adoptînd o perspectivă legitimată de structurile obiective ale textului).

Pe de altă parte, o bună cronologie demitizează conceptul romantic de originalitate sub imperiul căruia trăiesc încă mulți cercetători. Receptările individuale ale unui autor important și problematic (și Heliade constituie un exemplu caracteristic) sînt desigur foarte diverse ; și totuși, pentru cine nu se lasă fascinat de performanțele stilului, ci caută evidențele comune ale percepției și scriiturii, e limpede că reacțiile critice se grupează după linii de forță subîntinse de climatul ideologic și de mentalitate al momentului. Așa se face că la intervale mari de timp, se întîmplă ca un critic să exprime (rămînînd onest) păreri diferite asupra aceleiași cărți iar la un moment dat diverși critici să se întîlnească în felul de a interoga o operă și de a-i numi sensurile.

De la aranjamentul cronologic al materialului am făcut o singură excepție : antologia începe cu textele lui M. Eminescu și credem că nu e necesar să motivăm de ce.

În textele antologate, în bibliografie și în citate am ortografiat numele scriitorului în funcție de opțiunea fiecărui critic și istoric literar, fie sub forma *Eliade* (ca N. Iorga, G. Bogdan-Duică, G. Călinescu, Al. Piru, Radu Tomoioagă etc.), fie sub forma *Heliade* (ca D. Popovici, Tudor Vianu, Șerban Cioculescu, G. Zane, Al. Rosetti, G. Munteanu, Vladimir Drimba — autorul ultimei ediții critice etc.). Întrucît ne privește, sîntem pentru *Heliade* din cauză că e numele folosit consecvent de scriitor în cea de-a doua parte a activității, cu care a semnat *Biblicele*, *Echilibrul între antiteze*, *Cursul întreg de poezie generală*, or, ni se pare că principiul, unanim admis de textologi, de a lua ca bază a editării critice a operei ultima variantă publicată în timpul vieții, trebuie aplicat și în chestiunile de onomastică ; dar, deși recomandăm forma *Heliade*, fiindcă reprezintă voința finală a autorului și nu forma *Eliade*, numele utilizat de regulă pînă la revoluția de la 1848, am socotit că ar fi incorect să ne impunem punctul de vedere în reproducerea unor texte aparținînd altora și de aceea am menținut ambele grafii.

Precizăm că titlurile articolelor între paranteze drepte sînt date de noi, folosind — unde ni s-a părut oportun — sintagme împrumutate textelor respective.

P.C.

Scanned with OKEN Scanner

CONTEMPORANII DESPRE HELIADE

Scanned with OKEN Scanner

LA HELIADE

De mi-ar permite-Apolon s-aleg dintre cunune,
Ghirlanda n-aș alege-o de flori plăpînde, june,
Ci falnica cunună a bardului bătrîn ;
Eu n-aș alege lira vibrîndă de iubire,
Ci ceea care falnic îmi cîntă de mărire,
Cu focul albei Veste aprinde al meu sîn.

Ghirlanda, ce se-nsoară cu silfele ușoare,
Pe fruntea inspirată, pe fruntea-nspirătoare
De bucle-ncungiurată, blondine, undoind,
Plăcută-i à ghirlandă — sublimă însă este
Cununa cea de laur, ce sîntă se-mpletește
Pe fruntea cea umbrită de bucle de argint.

Ca visul e cîntarea ce-o-ntoană Eol dulce,
Cînd silfele vin jalnic prin lilii să se culce,
Să doarmă somn de îngeri pe sînul alb de flori ;
Sublim însă e cîntul cînd țipă și ia-n goană
Talazurile negre ce turbă, se răstoarnă,
Și spumegă ca furii și urlă-ngrozitor.

Astfel îți e cîntarea, bătrîne Heliade,
Cum curge profeția unei Ieremiade,
Cum se răzbun-un vifor zburînd din nor în nor.
Ruga-m-aș la Erato, să cînt ca Tine, barde,
De nu în vieața-mi toată, dar cîntecu-mi de moarte
Să fie ca „Blestemu"-Ți... să-l cînt, apoi să mor.

[*Opere*, I, ediție critică de Perpessicius, 1939, p 17].

Scanned with OKEN Scanner

Eliad zidea din visuri și din basme seculare
Delta biblicelor sînte, profețiilor amare,
Adevăr scăldat în mite, sfinx pătrunsă de-nțeles ;
Munte cu capul de piatră de furtune detunată,
Stă și azi în fața lumii o enigmă ne-explicată
Și veghiaz-o stîncă arsă dintre nouri de eres. [...]

[*Opere* I, ediție critică de Perpessicius, 1939, p. 31]

[LA MOARTEA LUI ELIADE]

Tăceți ! Cearta-amuțească. — E-o oră grea și mare
Aripele ei negre în ceruri se întind
Astfel lumea-amuțește la-ntunecări solare
Astfel marea-amuțește vulcane cînd s-aprind
Cînd prin a vieții visuri — oștiri de nori — apare
A morții umbră slabă cu coasa de argint.
Tăceți ! Cum tace-n spaimă al Nordului popor
Cînd evul asfințește și Dumnezeii mor.

Aduceți-vă-aminte de-acele'nalte pose
De frunțile-n lumină a vechilor profeți
Pe un pustiu de piatră, pe cer d-azur și rose
Trecu un stîlp de flacări ce lumina măreț
Și-n fruntea unui popor pierdut în chin — *e Mose*
Și sufletul lui mare adînc și îndrăzneț
Prevede că din sînul pierdutului popor
E viitorul lumei ș-al ei mîntuitor.

El n-a văzut pămîntul promisiei divine
Viața lui se stinse în munții slabi și suri
Corpul i-l poartă-ntregul pustiu fără de fine
O ginte-ntreagă poartă a lui învățături
Ca-nmormîntată-n secoli cenușa lui rămîne
Dar spiritu-i sfărămă înalții, vechii muri
De Iericho — și-n gînduri și-n biblia lui scrisă
Viața-ntreagă mare (-a) unui popor e-nchisă.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel în noaptea noastră pierdută şi amară
Un glas de deşteptare adînc a răsunat
O stea a supt puternic eclipsa cea solară
Un stîlp pin chinuire un drum ne(-a) arătat
O arpă de aramă cu coarda temerară
Trezi-n sufletul nostru simţire de bărbat
Cu glasul Providenţei din stinsele Decade
Astfel s-auzi glasu-ţi bătrîne Eliade !

O, limba lui ! Îmi pare c-aud cum ea răsună
În aspra ei mînie zidind nor peste nor
Din ştearsa, ne-nţeleasa a istoriei rună
A descifrat al ginţii puternic viitor
El trece peste timpuri, pe valuri cum furtuna,
Valuri cari în ceartă se scutură şi mor.
Os magna sonaturum ! Idei c-ale lui Crist
În limba inspirată(-a) unui Evangelist.

Inima lui cea mare menită fu de soartă
Să nasc-ntr-un timp rece, căzut, degenerat
Dacă în fundul negru adînc din marea moartă
Cu-ape de plumb, cu valuri greoaie-n a ei pat
Vulcan puternic care cutremur în el poartă
Cu razele-i de flacări ar fi acufundat
Pîn' ce deodată mîndre, gîndirile-i irump
Pîn undele greoaie, pîn apele de plumb.

[Ms. 2286, 31—33, apud, *Opere* I, ediţie critică de Perpessicius, 1939, p. 261—262.]

[FRAGMENTE DESPRE HELIADE]

„[...] Dintre cărturari s-a început cu statua de marmură a lui Ioan Eliad — supranumit mai tîrziu Heliade-Rădulescu.

Eliad se vede a fi fost în tinereţe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa elimineză din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărţile sale didactice a dat fiinţă limbii ştiinţifice, din tipografia sa a

Scanned with OKEN Scanner

eşit la lumină între anii 30 şi 50 aproape tot ce s-a tradus mai bine în româneşte. Cam de la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureştean o suficienţă nepomenită şi o decădere intelectuală cu atît mai primejdioasă cu cît Eliade era privit în lumea lui ca un fel de oracol. Limba *Curierului de ambe sexe* se latinizează şi se franţuzeşte, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de ştiinţă filologică pozitivă şi al unei imaginaţii utopiste. Făr-a avea el însuşi talent poetic dă cu toate acestea tonul *unii* direcţii poetice, a cării merite consistau într-o limbă pocită şi în versificarea unor abstracţii pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice. Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrîuririi stricăcioase a lui Eliade. Întîmplările politice de la 1848 şi petrecerea sa în străinătate îi răpiră şi restul de bun-simţ cît îi mai rămăsese.

El deveni din ce în ce mai închipuit şi mai apocaliptic, încît întors în ţara lui şi făr-a fi încetat de-a esercita o înrîurire şi mai mare ca-n trecut, el a mai trăit ca o primejdie vie pentru orice aspirare adevărată şi serioasă. *Istoria Românilor* scrisă de el este o ţesătură de închipuiri subiective şi de greşeli ; o a doua ediţie a gramaticei e o adevărată babilonie de fantasii etimologice, iar poeziile sale sînt stîrpituri de cuvinte străine înşirate după o măsură oarecare. Aproape tot ce a făcut Ioan Eliade, modestul învăţător de la Sf. Sava, a fost caricat de Heliade-Rădulescu. Oricine va scrie o istorie a culturii pe malurile Dunării, va trebui să vadă într-acest singur individ doi oameni cu totul deosebiţi : unul modest, îngăduitor, plin de bun-simţ ; cel[al]alt suficient, invidios, trăind în ficţiuni şi lipsit de orice bun-simţ.

În cei din urmă zece ani ai vieţii sale îi mai rămăsese un singur instinct adevărat. Din cugetarea cu totul străină a tineretului el a prevăzut falimentul economic şi intelectual al generaţiei de faţă ; a prevăzut că oamenii, care se gerau ca uriaşi, nu erau decît nişte comedianţi, îmbrăcaţi franţuzeşte. S-ar putea zice chiar, că acest om straniu avea în unele momente un soi de a doua vedere. Cu toate acestea constatăm cu durere că

Scanned with OKEN Scanner

multe din relele, ce le prevedea, ș-au avut cauza în chiar direcția pe care-o dedese el culturii române.

[*Curierul de Iași* din 11 martie 1877, apud *Opere* I, ed. critică de Perpessicius, p. 262—263.]

ELIAS REGNAULT

[PERSONALITATEA LUI ELIADE]

Noi am vorbit ceva și pînă acum despre Eliade. Influența lui în 1848 fu mare. Eliade e un om deosebit între românii din Valahia, nu numai prin întinderea inteligenței sale, dară și prin singularitatea fizionomiei exterioare. El nu are nimic din frumosul tip italian ce caracterizează pe români. O statură scurtă și boțită, o figură pătrată, o gură mare, umerii obrazului ieșiți afară îi dau privirea unui tătar. Se părea că au trebuit un tip adevărat plebeian pentru a însemna pe apostolul șerbilor de ogoare. Dară un om viu și plin de înțelegere descoperă în el vigoarea cugetării și totodată trăsături schimbăcioase și însuflețite [care] mărturisesc îmbelșugarea unei active imaginații.

Judecățile cele mai deosebite se dădură asupra lui Eliade, unii îl denigrează cu necruțare, alții îl înalță peste măsură, încît istoricul nepărtinitoriu întîmpină greutate a se rosti în mijlocul acestor contraziceri. Un lucru e cu toate aceste sigur, că adică ura ca și admirarea sînt un semn de importanță pentru acel ce este obiectul acestora : un om nu e de o stofă ordinară, cînd deodată atîță și entuziasm și ură.

Cît pentru noi, streini de patimile și rivalitățile unei țări depărtate, am putut studia cu seriozitate astă fizionomie ciudată fără a lua vreo partidă, fără vreo atragere, precum și fără a ne rosti asupra lucrului mai înainte de a-l cunoaște, ascultînd tot cu atîta îngăduință acuzațiile precum și laudele, și luînd în urmă faptele ca controluri ale nedreptelor clevetiri sau ale oarbelor simpatii.

Scanned with OKEN Scanner

Admirările pentru Eliade se explică uşor ; însămnătoarele servicii făcute de dînsul în favoarea cauzei naţionale nu sînt tăgăduite de nici unul dintre clevetitorii săi.

Rămîne dară a da socoteală de duşmănii, a căuta cauzele lor, a le apreţui valoarea.

Cauzele sînt feliurite ; unele sînt neatîrnate de Eliade, altele vin de la dînsul, cele întîi se ţin de poziţia excepţională în care se află, punîndu-l între oamenii ce fac cauză comună cu dînsul, celelalte de la defectele caracterului şi de la nechibzuinţele personale.

Eliade nu datoreşte strămoşilor săi nici cu avuţia, nici cu însemnătatea, el este fiul operelor sale ; mărit prin lucru, el şi-au făcut un rang prin scrierile şi inteligenţa sa. Asta în Valahia era ceva nou. Cu toate aceste în astă ţară se găsesc mulţi parveniţi însă parvenind cu averi mari şi cari datoresc cu aceste sau jăfuirilor sau înjositelor linguşiri. Aceia sînt bine primiţi şi merg cu fruntea rădicată. Însă un om parvenit prin învăţătură şi scrieri, un om ce trăieşte din condeiul său cu greu s-ar putea găsi un al doilea exemplu, şi aceea ce pretutindene aiurea ar fi un merit, în Valahia devine o faptă de acuzaţie. Principele Ioan Ghica crede că ucide pe Eliade prin aceste înfricoşate cuvinte : „El este singurul om ce trăieşte din scrierile sale“ [1]. Să nu uităm că Ioan Ghica figurează între insurgenţii de la 1848, şi că el descoperă pretenţii de reformator. Să admirăm deci copilăreştile mînii ale princepelui scriitor, şi care ar fi prea încurcat, fără îndoială, de a vieţui din scrierile sale. Lucru ciudat, zice el, Eliade deşi lipsit de idei şi talent, sfîrşi prin a-şi căpăta o popularitate nemărginită. [2] Noi însă sîntem de opinie că trebuie mai mult decît talent pentru a căpăta fără talente o popularitate nemărginită. Iată dar secretul a multe nemulţămiri. Eliade e un plebeian, făcînd cauză comună cu oamenii ce se cred patriciani, dispoşaţi, prin urmare, a nu ierta nimic ; foarte indulgenţi între ei, dară foarte aspri pentru dînsul. Boiariul poate avea defecte, dară omul de litere nu are decît vinuri.

[1] *Cea din urmă ocupaţie a Principatelor Dunărene*, p. 76.
[2] *Ibidem.*

Eliade este deci între oamenii ce-l înconjură, un fel de anomalie. El mai face încă excepție și în altă privire. Acei ce combat cu el pentru cauza națională au întru aceasta ușurințele și îndemînările asigurate de avuțiile cîștigate. Eliade din contra este nevoit de a lucra pentru pîinea de toate zilele, ca părinte de familie, el trebuie să împărțească ale sale între fii și patrie ; la luptele din afară se mai amestecă și greutățile năuntrice, și în astă îndoită luptă desigur se vatămă sau interesele particulare sau cele publice, adese chiar și amîndouă. În aceasta zace secretul a multor slăbiciuni nu numai pentru Eliade dară și pentru alții. Este iertat fără îndoială unui părinte de familie fără avere de a sta departe de luptele publice ; însă de se amestecă în ele cu aprindere, și mai ales în cele întîi ranguri sau întreprinde atunci o faptă ce este cea mai grea prubă de curăție și de virtute. Astfel, omul cel mai puternic al timpurilor moderne, O. Connel, fu nevoit pentru a continua cariera sa politică, de a primi o subvenție populară. Eliade chinuit de nevoile casnice, cu diavolul ispititor la ușă, sub forma unui domnitor [...], era mai mult decît companionii săi, expus la cădere. Asta nu e nicicum o dezvinuire, dară o explicație. Căci pentru a judeca pe un om cu nepărtinire, trebuie mai înainte de toate a studia condiția sa socială.

Cît pentru caracterul personal al lui Eliade, el înfățoșează criticei cîteva sujete de defăimare. Puternic și îndrăzneț în polemică, el este în lucrări slab și nehotărît ; cu curajul entuziastic al tribunului, el e lipsit de curajul de rînd al soldatului. Iată cel puțin ceea ce zic învinuitorii lui. Trebuie să adăogim încă că între oamenii ce l-au înconjurat, nici unul, afară de Magheru nu are titluri militare de ajuns pentru a-și face autoritate în asemene cazuri.

Aceea ce nu am fi voit să găsim în Eliade e spiritul de denigrare și neîncredere către oamenii ce mergeau cu el sub tot același stindard politic. Fără îndoială lui îi este iertat, prin inteligența sa, de a judeca pe boiari după meritele lor. Însă păcătuiește cineva în contra dreptului, cînd nu respectează nobilele excepții. Neiertător și prepuielnic, el formulează cu ușurință cele mai grele acuzații. Noi știm foarte bine de cîte ori în revoluții se

Scanned with OKEN Scanner

înfățoșează proiecte diferite și pretenții contrare scopului. Înaintea ochilor lui Eliade toți ce nu cugetă ca dînsul sau nu lucrează ca el, sînt acuzați de trădători [...]. Din aceasta rezultă judecăți sumețe din parte-i sau provocătoare insinuări. Scrierile sale au un caracter denunțător, o fizionomie de spionaj și fiindcă el e singurul ce au scris întîmplările de la 1848, el abuzează de pana sa, pentru a acuza pe oameni și a desnatura țintirile. E adevăr, că în astă privire, adversarii săi nu-l cruță nicidecum și nu lipsesc a-i da epiteturi desprețuitoare. Noi însă am fi voit să videm pe Eliade dînd exemplu de cumpătare și de cuviință foarte adese ; emigrația nu produce alta decît un schimb de înjurii între exilați. Nimene nu voiește a avea sarcina greșelilor sau a nechibzuințelor.

Dacă acum, după apreciațiile morale, intrăm în domeniul faptelor, sîntem siliți a recunoaște că serviciile făcute de Eliade cauzei naționale întrec cu mult nechibzuințele ce au putut produce un caracter nesigur și o energie schimbăcioasă. Cu lipsurile naturii noastre ar fi prea mare lucru a cere de la un om să fie în totul complet. Singura bază a unei judecăți înțelepte este cumpăna între binele și răul făcut.

În astă privire, noi sîntem de părere că Eliade între toți are drept la recunoștință publică. Încă din junețe, campionul cel mai arzător între regeneratorii limbii naționale, dedat cu totul la închinarea și predarea vorbei strămoșești, el sfîrși tradițiile Fanarului și merită a fi însemnat de Constantin Golescu, om onest între boiarii români. Lupta fu lungă și se sfîrși prin pașnice triumfuri. Partea ce Eliade avu în aceasta nu fu una din cele mai mici.

De pe la anul 1830 se începură luptele cele mari. După cumplite și crude amăgiri, pericolele [...] erau descoperite în toată întinderea lor. [...] Toate mijloacele unui talent fură puse în lucrare ; toate formele variate ale literaturii : ode, fabule, disertații și, în sfîrșit, puterile active ale presei. *Curierul român* devine în mîinile lui Eliade un organ important ce făcu să răsune departe chestia națională. Se poate zice, ba și dovedi, că Eliade fu cel întîi care creă în România o opiniune pu-

Scanned with OKEN Scanner

blică. Pînă la dînsul fusese nemulțumiri din partea boiarilor, certe din partea ambițioșilor, ale căror vuiet nu trecea marginile Bucureștilor. Scrierile poetului formalist [sic !] făcură să străbată în toate clasele cugetarea politică ; studenții școalelor, negutitorii orașelor, cultivatorii cîmpiilor se deșteptară la accentele unei voace neobosite : Eliade căpătă acea întinsă popularitate ce pune în mirare pe Ioan Ghica. Numele Eliade deveni un stindard și supt acest stindard națiunea se recunoscu pe sine însăși.

Iată aceea ce nu s-ar pute tăgădui, iată aceea ce istoria e silită de a spune. Chiar atunci cînd ea ar recunoaște și ar spune slăbiciunile omului privat. Presupunînd că Eliade se amestecă în pericole vulgare, totuși nu trebuie mai puțin a mărturisi că toată viața sa, de douăzeci de ani încoace, n-au fost alt decît un act îndelungat de curaj, în o luptă nestinsă în contra nevoilor vieții și în contra țarului, care ar fi deplinit cu multă generozitate aceste nevoi dacă Eliade întindea mîna. Nu trebuie fără îndoială de a-i face un merit pentru că nu s-au lăsat a se corupe deși în adevăr asta e un merit rar în Principate. Dară trebuie a fi recunoscut pentru că au înfruntat cu o energie necrezută pe înfricoșatul autocrator, pentru că au atacat fățiș pe colosul Petersburgului, pentru că au fost cel întîi într-o luptă ce putea din moment în moment să-l ducă la exil și la mizerie. Acesta e un fel de curaj ce nu se află în fiecare om.

În sfîrșit o mai zicem odată, noi nu voim a judeca pe Eliade decît numai din fapte. Așa la 1848, cînd se pregătea mișcarea revoluționară, Magheru și Tell nu consimțiră a se asocia cu aceasta decît cu condiția de a vede în ea și pe Eliade ; studenții, inainte de a lua parte, cerură opinia lui Eliade ; frații Golești cugetară că fără Eliade nu s-ar pute ține. Ce nevoie este de a mai căuta alte dovezi ?

E adevărat că toți acești oameni îl învinuiesc astăzi. Ce s-au mai petrecut oare de atunce ? Neînțelegeri, după ideea noastră, cu mult mai mult decît fapte serioase. Asta e ceea ce avem să vedem mai departe. Dar cu toate aceste în 1848 Eliade fu singur sufletul revoluției. Schimbatu-s-au el oare mai tîrziu ? Ceea ce nimic nu dovedește. El ar fi putut-o face, ca să fie ca mulți alții a

Scanned with OKEN Scanner

căror carieră s-au întrerupt mai înainte de a veni moartea ; greşelile lor din urmă pot arunca un văl asupra întîielor lor servicii, fără însă a putea şterge cît de puţin adevăratul folos al faptelor săvîrşite.

[*Istoria politică şi socială a Principatelor Dunărene*, tradusă de Ioan Fătu, Iaşi, Tip. Buciumului Român, 1856, capitolul XIII, p. 437—445.]

N. B. LOCUSTEANU

[„PROMETEU" ŞI „IOV"]

Dotăm fastele ţării noastre cu epistolele nemuritorului Heliade, adresate în timpul exilului său unora din românii expatriaţi şi altor persoane din străinătate şi din ţară.

Interesul acestor epistole nu stă în frumuseţea stilului, pe care autorul lor a putut să-l neglijeze, căci ele n-au fost destinate a se da publicităţii ; folosul lor se află în lumina ce fac asupra multor lucruri ce fără ele ar fi rămas necunoscute, în învăţăturile ce cuprind, în simţămintele ce exprimă.

Consiliile ce el dă prin aceste epistole, ce n-au analogie decît în ale apostolilor îndreptate eclesiilor primitive, ne seduc cu atît mai mult, cu cît exemplul şi aplicaţia lor le aflăm în viaţa lui chiar, în această viaţă toată de amor, de resignare şi de labore.

Acest bărbat ce purta în sine pe Prometeu [revolta] şi pe Iov [resignaţia], scria epistolele lui de iubire şi de iertare din fundul exilului său, unde adesea fără nutriment, fără lumină, fără foc în cămin pe iernele cele mai riguroase, fără încălţăminte, de multe ori amalat şi neavînd cu ce să-şi cumpere medicamente, prigonit şi proscris de străini, părăsit de ai săi, ultragiat, calomniat, denigrat de adversari, n-a încetat un moment de a lucra cu pana şi cu cuvîntul pentru România sa dilectă, şi de a se gîndi la salvarea şi la fericirea acestui popol ai cărui

Scanned with OKEN Scanner

scribi, sclavi ai invidiei, lachei ai străinului, vor astăzi să micşoreze pe acela ce fu ilustru prin geniul său, şi care va rămîne mare prin luptele sale pentru adevăr şi pentru justiţie.

Victor Hugo zice de Iov : „El era piciorul şchiopului, ochiul orbului. De aci a fost precipitat. Căzut, el a devenit gigantesc. Iov fu mai maiestuos mizerabil decît prosper. Lepra lui fu o purpură. Pe cînd curăţa viermii de pe ranele sale, interpela astrele. El zicea : „Dumnezeu a pus un capăt tenebrelor". Limbajul lui, supus faţă cu Dumnezeu, e amar faţă cu regii.

Cît de mult se potriveşte viaţa de bine şi de suferinţe a patriarhului evreu cu viaţa părintelui literaturii române, acest Iov român ! Românii deveniseră paralitici prin domnia străină a Fanarioţilor de un secol ; el le-a zis ca un alt Iisus : „sculaţi-vă, lăsaţi patul vostru şi mergeţi". Şi ei s-au sculat şi au mers. O sută de ani vălul întunericului a acoperit ochii descendenţilor coloniştilor şi legionarilor lui Traian, Heliade prin luminile răspîndite de scrierile sale a sfîşiat acest văl, şi ochii românilor s-au deschis la soarele vieţii intelectuale, şi au cunoscut glorioasa lor origină.

A şti o naţiune ce a fost, se naşte în sine credinţa ce poate fi, căci exemplele părinţilor servesc fiilor.

Ura din afară, invidia dinăuntru făcură dintr-aceasta lui Heliade o crimă.

De aci, persecuţia.

Heliade este Iov zăcînd pe gunoi : turmentat de cei mai de aproape ai lui, inculpat de amici ca Elifaz, mustrat de trufaşi ca Eliu, care au avut imitatori şi însuşi emuli.

Scrisorile ce publicăm nu privesc un om, ci o epocă. Ele au o valoare istorică, politică, filozofică şi religioasă. Ele sînt preţioase din toate punctele de vedere.

Dîndu-le la lumină, aducem un serviciu ţării imparţiale. Posteritatea nepătimaşă şi dreaptă ne va fi recunoscătoare.

[*Prefaţa* la Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, Bucureşti, 1891, p. I—III.]

Scanned with OKEN Scanner

CÎND AM VĂZUT PENTRU PRIMA OARĂ PE HELIADE

Sub impresiunea doliului general, ce poartă acum națiunea noastră pentru pierderea marelui Heliade, cu sfială iau condeiul în mînă să scot la iveală una dintre cele mai frumoase suveniri ale vieții mele, momentele cînd pentru prima oară văzui pe acest nemuritor bărbat.

Sfiiala mea devine și mai mare, avînd temerea, că aceste șire nu vor fi la înălțimea impresiunii mele de atunci, și astfel ele nu vor escusa de ajuns curajul meu d-a atinge și eu umbra acestui Mentor al romanismului.

Oricît de palid va fi însă tabloul, ce descrierea mea va reoglinda, fie-mi permis și mie a contribui printr-însul — după puterile mele — la expresiunea stimei și admirațiunii ce datorăm memoriei lui Heliade!

Heliade! Ce nume sublim e acesta în istoria civilizației noastre! Un ingenios literat al nostru l-a numit „gigante alu templului!“

Heliade! Acest nume e un program: deșteptarea romanismului pe toate terenurile de cultură națională.

Heliade! Acest nume poate servi drept titlu la istoria culturii române în decurs de jumătate de secol.

Însă nu mi-e scopul a analiza activitatea și influența lui asupra vieții noastre naționale; Academia noastră științifică desigur v-a îngriji de aceasta la serbarea memoriei primului ei președinte, — eu doar mă voi reîntoarce la istorisirea incidentului indicat prin titlul acestor șire.

Era într-una din zilele de vară ale anului 1866. Eu ședeam în cancelaria mea redacțională, ocupîndu-mă cu afaceri ziaristice.

Deodată cineva bate la ușă.

— Intră! — strigai eu cam necăjit, că era să vină cineva să mă conturbe chiar cînd trebuie să apară foaia.

Ușa se deschide, și intră un bărbat de statură mijlocie pe care încă nu-l văzusem.

Fizionomia lui respectabilă făcu o prea bună impresie asupra mea, și sculîndu-mă numaidecît de la masă, grăbii a-l întîmpina.

Scanned with OKEN Scanner

— Domnul Vulcan ?... începu dînsul a-mi spune, că mă caută pe mine.

— Sum eu — îi răspunsei îndată.

— Eu sunt Heliade — adause el.

Acest nume făcu asupra mea impresiunea electricităţii, toată fiinţa mea fu pătrunsă de un sentiment dulce şi fericit, — eram entuziasmat prin această surprindere prea plăcută.

Stăteam faţă în faţă cu marele Heliade, îi auzeam vocea, şi dînsul îmi strîngea mîna !

Vedeam pe acel om al cărui nume în interiorul meu era împrejurat de aureola devotamentului, ale cărui opere le citeam cu o sublimă admiraţie, — şi a cărui figură spirituală mi-apărea totdeuna ca un gigante în mijlocul pigmeilor.

În acest moment modesta mea odaie redacţională mi-a-păru un templu sacru, în care veni cîntăreţul de frunte, preotul cel mare...

Dînsul, poate observînd surprinderea mea, îmi zise numaidecît :

— Trecînd pe aici cu fiica mea la o scaldă străină, am venit să te văd şi să te cunosc şi pe d-ta !

— M-ai onorat mult prin această distincţiune, — răspunsei eu cu respect.

Apoi ocuparăm loc, şi înainte de a începe conversaţia, dînsul mi-a zis :

— Îţi mulţumesc pentru atenţiunea d-tale faţă de mine.

Şi fiindcă el văzu, că eu nu înţeleg aluziunea lui, adause :

— D-ta ai binevoit a publica în *Familia* portretul şi biografia mea.

— Mi-am făcut datoria prea plăcută — reflectai eu.

Apoi între noi se înfira o conversaţiune, sau mai bine zis el vorbea, iar eu îl ascultam. Şi el vorbea atît de frumos, încît eu tot l-aş fi ascultat. Mi-a vorbit despre literatură, teatru, artă, — şi în naraţiunea lui era atît entuziasm, încît admiraţiunea mea din ce în ce tot creştea.

Niciodată nu voi uita, cu ce însufleţire înaltă mi-a povestit dînsul istoria fondării Teatrului Naţional de la Bucureşti, — fondare, ce cu toată dreptatea se poate numi creaţiunea sa.

Scanned with OKEN Scanner

Mai tîrziu vorbind despre drame, îl întrebai că de ce nu pune în scenă vreo piesă de a sa ?

— Nu vreau, — îmi zise el, — pentru că actorii noștri de la teatru nu știu declama.

Și după aceasta mai adause niște epitete prea nefavorabile pentru „artiștii“ de atunci de la teatrul din București.

În fine îmi povesti de o dramă a sa, și-mi recită din ea un monolog.

Dar ce recitare fu asta !

El se scoală, și mergînd în mijlocul odăii, declama cu perfecțiunea unui artist, și cu focul unui tînăr exaltat.

Niciodată pînă atunci n-am avut ocaziunea a mă convinge de puterea singuraticelor cuvinte.

Ce moment sublim !

Eu, un tînăr de douăzeci și cinci de ani, mă uitam la un bătrîn de șaizecișipatru de ani, admirînd entuziasmul dînsului.

Și cum astfel mă uitam la el, îmi zise : Vezi omul acesta ! El a încărunțit, dar inima lui a rămas tot tînără, căci într-însa resiede poezia divină. — Așa poezia întinerește chiar și pe bătrîni !

Și această vedere mi-acuză multa încurajare pentru cariera mea în viitor. Acest venerabil cărunt, — îmi ziceam, — nici la adîncile sale bătrîneți nu și-a pierdut focul juvenil al animei sale pline de speranțe ! Cum să mă descurajez dară eu acuma, abia la începutul carierei mele ? Nu ! Voi lucra și eu cu debilele mele puteri ce voi putea, — și măcar fără rezultat momentan — tot nu voi dispera. Figura lui Heliade și a celorlalți nemuritori deșteptători ai neamului românesc îmi vor inspira curajul !

Mii și mii de idei de asemenea cuprins se iviră momentan în mintea mea ; dar acum, cînd le revoc în memoria mea, simt incapabilitatea mea de a le putea reproduce.

Suvenirea acestui moment va rămîne pururi neștearsă în inima mea !

În scurt apoi vizita se termină, și eu însoții pe „părintele literaturei române“ la hotel, unde dînsul îmi dărui din toate operele sale cîte un exemplar.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel se încheia prima noastră întrevedere !

Astăzi el nu mai există. Bărbatul apostol al civilizațiunii și romanismului, regeneratorul național, purificatorul limbii noastre, — primul traducător al clasicilor străini, cel mai profund cugetător între toți poeții români, autorul primei epopei naționale, fondatoriul primei tipografii dincoace de Milcov, înființatorul primului ziar românesc, intemeietorul școalei filarmonice și al teatrului național, cel mai mare prozator român, și-a respirat sufletul obosit.

Fie-i țărîna ușoară și memoria binecuvîntată !

[*Familia*, an. VII, nr. 20 14/26 mai 1872, p. 236—237.]

B. P. HASDEU

DISCURS LA ÎNMORMÎNTAREA LUI ION ELIADE RĂDULESCU

Domnilor !... nu... fraților ! Dacă nu în viața de toate zilele, cînd ne domnim mereu, și domnindu-ne mereu ne certăm fără milă unii cu alții, dacă nu în viața de toate zilele, cel puțin aici în fața mormintelor, sîntem frați, numai frați, și ca frați am venit a plînge pe țărîna unui părinte.

Părinte ! De douăzeci de ani România întreagă, de la o margine pînă la celalată, numește pe Heliade „părinte al literaturii române“ ! De douăzeci de ani, și totuși nimeni nu și-a dat seama, nimeni n-a luat osteneala de a cumpăni greutatea acestui epitet : „părinte al literaturii române“. Un literat este o națiune !

Au fost sute de popoare, care avuseseră fiecare cîte o limbă, dar n-a putut fiecare să-și creeze cîte o literatură. Ele se mișcau, cugetau, lucrau, vorbeau, dar numai în vis, căci n-au lăsat nici o urmă. Literatura singură afirmă existența cea deșteaptă a unei națiuni ; și mai mult decît atîta : singură îi dă secretul demn de a

Scanned with OKEN Scanner

nu muri niciodată. A dormi, fie visele cît de strălucite, cît de zgomotoase, nu este a trăi. Traiul începe din momentul deșteptării. Cine deșteaptă o națiune, cine o smulge din mincinoasa agitație a somnului, acela o face să trăiască, acela o naște. Părintele unei literaturi este părintele unei națiuni. Iată cine a fost Eliade !

Toate nașterile se fac în durere. În durere a născut și Eliade literatura română, a născut națiunea română. Înzestrată cu o limbă veche, puternică și frumoasă, dar al cărei fir literar de altădată se rupsese de mai bine de un secol, România dormea ; și nici măcar a dormi bine nu-i era dat, căci o sugruma în somn coșmarul fanariotismului încît nu visa, nenorocită, decît groază și tortură, tortură și rușine ! Heliade s-a luptat cu somnul, s-a luptat cu coșmarul, și a învins toate, căci a făcut toate : de la abecedar pînă la filozofie, de la tipografie pînă la teatru, de la gazetă pînă la epopee ! Nu este aproape nici o ramură a cunoștințelor umane în care să nu fi înfipt vîrful condeiului ! Și literatura română s-a născut, s-a smuls din letargie națiunea română, căci a fost un Eliade !

A crește popoarele este politica cea adevărată. [...] Ce este istoria ? Dacă fiecare om aparte ar contracta obiceiul de a-și aduce aminte în fiecare seară tot ce a spus, tot ce a lucrat, tot ce a cugetat, toate relațiile sale din cursul zilei ; dacă și le-ar aduce aminte cu cauzele și cu efectele lor, fără a ascunde nimic, fără a uita nimic, fără a minți propriei sale conștiințe ; dacă s-ar sili a înțelege în această revistă retrospectivă tot ce a fost nemeritat sau rătăcit, folositor sau de prisos, prea mult sau prea puțin — un asemenea om, prin un asemenea control asupra propriei sale naturi și propriilor sale mijloace, s-ar face pe fiecare zi din ce în ce mai bun. Pentru națiuni așa este istoria. Ea le arată : ce sînt, ce pot, ce trebuie să fie. O națiune fără istorie națională umblă cît de iute, se pare că merge, croiește zigzaguri în dreapta și în stînga, se zbuciumă, se învîrtește pe loc, dar nici un pas solid pe calea progresului, pe calea moralizării ! Ce este poezia ? Entuziasm : fie amor, fie ură, fie indignare, fie oricare alt simțămînt cînd se ridică la sublim. Fără poezie, fără entuziasm, nimic mare ! Vei fi soldat,

Scanned with OKEN Scanner

dar nu erou, vei fi actor, dar nu artist ; vei fi funcționar, dar nu om de stat. Asta-i poezia ! [...] Istoria, Poezia [...] este literatura prin care se crește o națiune, prin care se face o adevărată politică. Nimeni n-o înțelege mai bine decît Heliade, nimeni n-a aplicat-o mai bine, adică mai românește.

Fără a fi destul de istoric, fără a fi destul de teolog, fără a fi destul de poet, el a fost totuși un fericit, un sublim amestec de aceste trei elemente, combinate astfel, încît cîteștrele la un loc formau o admirabilă forță de acțiune, un geniu. Aici este misterul puterii lui Heliade ! Aici, și încă în ceva : în acea necompatibilă haină originală [...], în care știa să-și înveșmînteze toate cugetările ; o haină atît de românească, atît de originală [...], încît dintre toți scriitorii noștri numai dînsul în vecii vecilor nu poate fi tradus într-o limbă străină. Despuiați-l de idiotismele sale, de românismele sale, de românisme în vorbe, în fraze, în pagini întregi, și Heliade nu mai este Heliade !

Am obosit de emoție... nu !... am obosit de admirație ! Un cuvînt și am terminat. Se zice că Mircea cel Mare se dusese după moarte să bată la poarta raiului. Îi iese înainte sf. Petre.

Ce poftești, omule ? întreabă cu asprime chelarul paradisului pe viteazul domn al românilor. — Să văd fața lui Dumnezeu ; răspunse marele Mircea — Tu, păgînule ! Tu, care ai făcut mii de păcate și de-abia numai o mînăstire ! Afară !

Auzind zgomotul la poartă se arătă însuși Dumnezeu. — Ce este ? întreabă pe sf. Petru. — Iaca așa și așa, Doamne ; acest muritor încărcat cu mii de păcate, pe care a crezut că o să le poate răscumpăra cu un petic de mînăstire, vrea să intre cu orice preț în lăcașul sfinților... — Fă-i loc la dreapta mea ! — Zise bunul și dreptul Dumnezeu. Fă-i loc la dreapta mea ! Multe au fost păcatele sale și puțin lucru este o singură mînăstire, dar el și-a iubit țara lui, s-a luptat pentru țara lui, a lucrat pentru țara lui, și toate i le iert !...

[*Românul*, an. XVI. nr. 26, 4 mai 1872, p. 391.]

Academia Română, institutul cultural cel mai înalt al țării, serbează astăzi centenarul primului președinte, pe cînd totodată România întreagă se pregătește nu mai puțin a serba pe... nu știu ce epitet mai cuprinzător să-i pot da... pe *tatăl Eliade*, pe tatăl, da, căci toți cei mai buni dintre românii cei bătrîni de acuma sînt fii spirituali ai acestui mare dascăl, tribun și poet.

Dar mai întîi cred de cuviință a spune, de ce anume am primit asupra-mi mult înălțătoarea sarcină de a vă vorbi tocmai eu, nu altul, sintetizînd omagiul Academiei Române.

În penultima ședință înainte de Crăciun, colegul Tocilescu ne-a amintit centenarul lui Eliade, cerînd participarea noastră la dorința generală a țării. Propunerea a fost îmbrățișată cu căldură, și unii dintre cei de față au indicat pe d-l Maiorescu să vorbească cu acea solemnă ocaziune. D-l Maiorescu a refuzat. Atunci eu mi-am permis a-i observa că, pentru d-sa în specie, nu e un simplu prilej de a se afirma, ci este chiar o datorie imperioasă. În adevăr, sînt abia cîteva zile de cînd în *Analele* Academiei s-a publicat un memoriu extraacademic de d-l Petre Popescu, unde se zice — citesc textualmente — următoarele cuvinte : „D-l Maiorescu, omul care de mai bine de 30 ani conduce, din fericire, pe calea adevărului, toată activitatea intelectuală și artistică a românilor". Mai bine de 30 ani ! conduce din fericire ! calea adevărului ! toată, toată, toată activitatea intelectuală și — și — și artistică a românilor !!! probabil, și pe podul pe Dunăre. Prin urmare, d-l Maiorescu este succesorul direct legitim al lui Eliade, și deci d-l Maiorescu este dator a aprecia moștenirea ce-i rămăsese d-sale de la Eliade. Îl rugai dar cu stăruință să vorbească anume d-l Maiorescu. D-l Maiorescu iarăși a refuzat. Atunci unii colegi m-au propus pe mine și eu m-am grăbit a primi această împuternicire : împuternicirea de a examina capitalul cel lăsat românilor de Eliade ; m-am grăbit, căci am fost totdeauna, sînt și voi fi Eliadist. Mulțumesc dară d-lui Maiorescu că mi-a cedat locul, și totodată cu multă grațiozitate mi-a înlesnit momentul psihologic de a pecetlui comedioasa aserțiune a d-lui Petre Popescu, care — autorul și opera lui —

Scanned with OKEN Scanner

rămîne o regretabilă greşeală de tipar în publicaţiunile Academiei Române.

De astă dată voi vorbi, adică voi simţi şi voi cugeta pentru a treia oară despre neuitatul Eliade.

El a murit la 27 aprilie 1872, şi la înmormîntarea lui, sînt acum 30 de ani, am cuvîntat eu, atunci tînăr încă, dar voi fi tînăr totdeauna de cîte ori mă va învăpăia dragostea pentru neamul românesc şi neîmpăcata ură — oportună sau neoportună — contra vrăjmaşilor românismului.

Tot la 1872 s-a constituit în Bucureşti un comitet pentru ridicarea unei statui în memoria lui Eliade. În acel comitet de admiratori ai răposatului figurau Kogălniceanu, Dumitru Brătianu, Scarlat Creţulescu, Costică Boerescu, Odobescu, Aurelian, pictorii Aman şi Grigorescu etc., între care eu nu puteam să lipsesc. La inaugurarea acelui frumos monument în faţa palatului Universităţii, o statuie datorită măiestrei dalte a italianului Ferrari, peste nouă ani după moartea lui Eliade, am vorbit eu din partea comitetului. Voi reproduce aci cîteva pasaje din discursul meu de atunci, aşa cum îl găsesc publicat în *Românul* de la 25 noiembrie 1881 :

„Microcosm al unei generaţiuni care se mai continuă în generaţiunea de astăzi, după cum generaţiunea de astăzi se va continua în generaţiunile ulterioare, biografia lui Eliade sunteţi voi toţi, cîţi aţi venit aci aducîndu-i cunune de lauri. Biografia lui sunt aceşti reprezentanţi ai presei — el părinte al presei române ; biografia lui sunt aceşti dascăli şi şcolari — el întîiul născut al învăţămîntului românesc ; voi tipografi, voi librari, voi bărbaţi de carte, sunteţi biografia lui — el tipograf, el librar, el renăscător al prozei şi poeziei române după o seculară amorţire. Dintr-o mică rădăcină a crescut un măreţ arbore : acest arbore este biografia rădăcinei... O naţiune ingrată către oamenii cei mari ce au lucrat s-o înalţe este o naţiune fără rădăcină, o naţiune moartă, o naţiune care se sinucide. Nebună, ea n-a sciut să fie nici măcar egoistă ! Pentru un popor, a iubi pe oamenii săi cei mari este a se iubi pe sineşi. Un individ, pe cît de genial, e mare numai atunci cînd ajunge a fi prisma tuturora, numai atunci cînd o întreagă societate, cu toate ale sale, se simte oglindită într-însul, se cunoasce într-însul, într-însul se iubesce pe sineşi. Într-un cap — quin-

tesența a mii de capete, toate sufletele — într-un suflet, în bine și chiar în rău, o neputincioasă multiplicitate a poporului devine astfel o formidabilă unitate prin omul cel mare, și — devenind o formidabilă unitate — poate să meargă înainte. Nu lui dar îi aducem noi prinoasele noastre, ci ni le aducem nouă înșine. Noi am fost el și el a fost noi într-un lung period din viața noastră națională..."

Și acuma, vorbind pentru a treia oară, după alți 20 de ani, ce să mai spun eu oare tot despre Eliade? *Non multa, sed multum:* voi spune nu multe, dar mult; mult și nou. Cu cît mai sus ne depărtăm de la punctul de plecare, obiectele cele masive nu ne mai preocupă, căci le văzurăm din capul locului; la o distanță însă ne apare din ce în ce mai limpede o nouă perspectivă, o sferă mai întinsă, o sinteză ale cărei amănunte ne scăpau din vedere în apropierea cea miopică; și acele amănunte sînt adesea tocmai trăsăturile cele mai caracteristice. Privit de aproape, Eliade e omul de la 1848 și numai atîta; privit însă de departe din înălțime, el ține o mînă rezemată pe Tudor Vladimirescu, iar cealaltă pe Vodă Cuza. Eliade se născuse prin corp cu mult înainte de Tudor, așa este, dar misiunea lui cea providențială se începe imediat după 1821; la celălalt capăt al scării, el a murit prin corp cu mult în urma detronării lui Cuza, dar la întronare Eliade abia mai trăia prin suflet, căci misiunea îi era împlinită. În realitate dar Eliade nu se concentrează în anul 1848, nici omul născut la 1802 și mort la 1872, ci este o idee a întregului interval dintre 1822—1857.

În 1821 cade Tudor Vladimirescu, asasinat mișelește de grecul cel muscălit Ipsilante, care în faptă n-a omorît altceva decît fanariotismul în România. La 1822 se ivește deodată Eliade, un tînăr de 20 de ani, numit profesor la Sf. Sava, predînd gramatica românească. Acea mult memorabilă gramatică românească s-a publicat numai peste 6 ani, la 1828, „cu cheltuiala domnului conului Scarlat Roset", dedicată „dumne-lui Marelui Vornic Gheorghie Golescu"; în manuscript însă ea circulă deja la 1822 în școala din București, de asemenea la Craiova și la Slatina. Eram eu de vreo 10 ani, cînd tatăl meu [...] mi-a dat un exemplar, pe care-l conserv ca o relicvă. Gramatica cea de la 1822 nu este un simplu în-

Scanned with OKEN Scanner

ceput didactic, nu este — „ziua se cunoasce de dimineață", ci este individualitatea integrală a lui Eliade în politică și în literatură totodată.

S-a spus adesea că Eliade a fost format de George Lazăr, predecesorul său în școala din București între anii 1816—1822, „fericitul arhidiaconul și doctorul în teologie și legi". E adevărat că Eliade laudă pe Lazăr, dar pe o linie foarte secundară. Toată admirația și toată recunoștința el o datora cîtorva boieri munteni cărturari, mai ales lui Gheorghe și Constantin Golescu, lui Scarlat Rosetti, lui Barbu Văcărescu, lui Iancu Văcărescu, acela „care zice că prin litere se nasce literatura, iar de la slove să n-aștepte cineva decît numai slovnire", și în fine lui Constantin Bălăceanu, „protectorul și apărătorul școalelor românești, care cu osteneli le-a început și iarăși prin osteneli, cu pieptul și brațul său cel românesc și viteaz le apără și le păzește pînă în ziua de astăzi..." Cultura lui Eliade era curat muntenească, încît trebuie cu desăvîrșire să mai slăbim cu pretinsa paternitate a lui Lazăr. Pe cei de peste Carpați Eliade îi iubește și îi admiră, dar cu multă rezervă, bunăoară în următorul pasaj, remarcabil prin bun-simț și chiar prin tact științific : „Aci îndrăznesc a vorbi pentru frații noștri din Transilvania și Banat, cari sunt vrednici de toată lauda pentru ostenelile și silința ce pun pentru literatura românească. Pentru ortografia însă, care voiesc să o introducă scriind cu literele latinești, bine ar fi fost să urmeze duhului italienesc, adecă a scri după cum vorbim. Și să nu se ia după ortografia franceză și englezească, care păzește derivația zicerilor născute în veacurile scolasticismului și de care chiar singuri acum ar voi să se scuture. Noi nu scrim pentru strămoșii noștri pe cari i-a adus marele Traian aci, ci pentru contimporanii noștri..."

Amici, ocrotitori și inspiratori ai tînărului Eliade au fost cîțiva boieri munteni patrioți, familiarizați cu tendințe occidentale, mai ales Goleștii și Văcărești. În urmă Goleștii au ajuns liberali, foarte liberali, iar Văcărești conservatori, foarte conservatori. Să nu uităm însă că pînă la 1856 nu erau la români nici conservatori, nici liberali, căci partidele cele constituționale nu se puteau zămisli pînă la încolțirea unui regim constituțional. Afară de venetici și parveniți, afară de clienți ai candidaților

Scanned with OKEN Scanner

la domnie, afară adică de ciocoii lui Filimon, toți boierii de baștină mari și mici, unii mai îndrăzneți, alții mai pe ascuns, iubeau neamul românesc, urau jugul străin, dejucau intrigile trădătorilor, țineau la limba strămoșească și lucrau cu zor la deșteptarea poporului. De la acei boieri învățase Eliade ruga, pe care o intercalează în gramatica sa : „Fie binecuvîntată toată tinerimea, coboară-se mila și fericirea Cerului preste dînsa ; slăvească-se națiia românească, înmulțească-se cei ce o apără și o ajută ; stingă-se numărul celor ce voiesc să o derapene ; stingă-se cu sunetul numele lor din cartea pomenirii și a vieții ; pășească cu repeziciune sfînta filosofie și sciințele de la marginile pămîntului pînă la celelalte, întindă-se și înmulțească-se și în nenorocita noastră Patrie ; fie bine primite ca să rămîie și să se veciniceze între noi !“ În aceeași gramatică o altă rugă, pare răsărită ca un sublim recviem din proaspătul atunci mormînt al lui Tudor Vladimirescu : „Dea Domnul ca să sporească rîvna culturii între români și să înceteze toate împotrivirile, coboare-se pacea și fericirea cerului preste mult suferitoarea noastră patrie ; fie lacrimile și năcazurile ei cele îndelungate și pline de deznădejduire auzite la cer, și vadă de acolo mîngîiere ; împărățească sfînta unire în brațele ei cele ostenite și dreptatea însoțească toate pasurile și săvîrșirile românilor, ca să fie ei toți frați și toți să se bucure de drepturile pămîntului lor celui blagoslovit, fie ! fie ! fie !...“

De la primul său pas la 1822, atunci biet dăscălaș imberb, Eliade își manifestă deja pe deplin misiunea dualității sale : literatură și politică, cuvînt și faptă, ambele strîns cimentate prin aceeași țintă — nesleita iubire a neamului românesc. Așa a crescut în curs de 25 ani generațiunea cea de la 1848, o legiune atît de oțelită, încît năpădirea ulterioară a microbilor pesimismului, care își puseră cu fală pe steag de a-și bate joc de Românism, micro-Schopenhauerii n-au fost în stare să nimicească mărețul avînt. Eliade, văzut sau nevăzut, era pretutindenea în suflete, și nu numai pînă la Milcov. Kogălniceanu și Costachi Negruzzi [...], Alexandru Hasdeu și Constantin Stamati [...] simpatizau și simfonizau cu Eliade : în Muntenia însă se adăpostea cuibul firesc al mișcării, fiind aci mai apărat de pestilenta suflare a muscalului. Pentru a da mulțimii o hrană zilnică de tendințe patrio-

Scanned with OKEN Scanner

tice, trebuia negreşit o presă periodică şi trebuia un teatru. La 1828 Eliade întemeiază *Curierul* său, iar la 1834, ajutat de Câmpineanu, el ridică o scenă românească pe lîngă o Societate Filarmonică, care au exercitat cea mai puternică înrîurire asupra deşteptării aspiraţiunilor naţionale.

Nu voi mai atinge cele multe peripeţii din viaţa lui Eliade. Trec chiar peste rolul lui cel covîrşitor în revoluţia de la '48. Înlătur evenimentele cele prea bine cunoscute. Mă voi opri o clipă numai asupra literatului. În proză ca şi-n versuri, Eliade se distinge printr-o extremă energie. Acea energie încînta mai cu deosebire pe nenorocitul Eminescu, care a scris o frumoasă poezie *La Eliade...* La începutul cuvîntării mele eu am mulţumit cu efuziune d-lui Maiorescu ; acuma la sfîrşit am vrut să-i mai fac o nouă mare plăcere, evocînd pe Eminescu. Şi aci însă un regret. În colecţia postumă a versurilor lui Eminescu, d-l Maiorescu, în calitate de editor, a suprimat poezia *La Eliade.* Răuvoitorii pretind că d-sa ar fi dorit să distrugă pînă şi memoria lui Eliade. Răuvoitorii n-au dreptate. Pe Eliade nimeni nu va putea, nicidecum să-l distrugă, dar nici măcar a-l ştirbi. Prin acea neînţeleasă suprimare, care frumoasă nu e, corectă nu e şi nu e prea cu minte, se ştirbeşte Eminescu, iar prin ştirbirea lui Eminescu se ştirbeşte mai ales — *natürlich* — însuşi d-l Maiorescu. Şcoala lui Eliade stă şi rămîne în picioare, mai tare decît orişicînd, ca :

„...falnica cunună a bardului bătrîn"

după cum cîntă Eminescu în acea poezie *La Eliade...*

. . . . . .

Astăzi despre Eliade, mai deunăzi despre Vasile Urechia... ar zice cineva că m-am făcut cioclu umblînd după morminte. Ei bine, da, primesc epitetul de cioclu, nu însă pentru a îngropa, ci pentru a dezmormînta gloriile cele naţionale.

Voi termina.

Imitînd pe colegul şi vechiul meu amic Sturdza, care la orice mare solemnitate naţională obişnuieşte a face cîte un dar Academiei, îmi iau libertatea de a vă da şi eu ceea ce este foarte scump suvenirilor mele. Tatăl meu a fost unul dintre fondatorii Academiei şi totodată un părtinitor nestrămutat al lui Eliade. La centenarul de

Scanned with OKEN Scanner

astăzi, în semn de comemorare, vă ofer această cupă de argint, din care închinase bunicul meu Tadeu la botezul tatălui meu Alexandru. Din această cupă eu am închinat o singură dată, anume la botezul fiicei mele, strigînd atunci, ca și acuma : Trăiască România !

[*Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXIV, 1901—1902, Partea administrativă și dezbaterile, p. 82—88.]

PRINCIPALE
STUDII MONOGRAFICE

Scanned with OKEN Scanner

PRIMELE STUDII MONOGRAFICE

Scanned with OKEN Scanner

OV. DENSUSIANU

[O PROZĂ POETICĂ ŞI O POEZIE PROZAICĂ]

[...] O singură dată din poezia turbure, ceţoasă, a lui Heliade a răsărit o floare de lumină. E acea baladă *Zburătorul* pe care o aducea *Curierul românesc* de la 1844 (4 februarie), într-o fericită îmbinare a romantismului cu realismul : cel dintîi cumpătat, limpezit, iar nota realistă desprinsă din viaţa celor de la ţară al căror suflet, oricît de simplu, are emoţiunile lui puternice, străbătute de cîte o credinţă străbună, o superstiţie. Iertăm acestei poezii că ici şi colo cîte un vers („Vitele muginde la jghiab întins păşia“ — „Vibra al serei aer de taur grea murmură“) reaminteşte stîngăcii şi artificialităţi de care Heliade nu se putea dezobişnui — le iertăm pentru tonul natural în care e scrisă, pentru adevărul sufletesc care vibrează în ea, pentru frăgezimea ei de simţire :

„Vezi, mamă, ce mă doare ! şi pieptul mi se bate,
Mulţimi de vinele pe sîni mi se ivesc ;
Un foc s-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
Îmi ard buzele mamă, obrajii-mi se pălesc.

Ah, inima-mi svîcneşte !... şi sboară dela mine.
Îmi cere... nu-ş ce-mi cere ! şi nu ştiu ce i-aş da :
Şi cald şi rece, uite, îmi furnică prin vine ;
În braţe n'am nimica şi parcă am ceva...

În arşiţa căldurei cînd vînţuleţu-adie,
Cînd plopul a sa frunză o tremură uşor,
Şi-n tot crîngul o şoaptă s-ar-dică să-l învie,
Eu par că-mi auz scrisul pe sus cu vîntu-n sbor“.

Toată neliniștea în fața tainelor care-și flutură ispitirea lor, toată naivitatea tinereții care nu-și dă seama de ce vine să o turbure, trec, și blînd și vijelios, prin aceste versuri, și mai ales acelea care încheie strofa a doua și a treia sînt minunate răsunete ale simțirii în aiurare, în luptă cu nedumerirea. [...]

La 1844 se gîndi să scrie o epopee, *Mihaida*, care se opri însă la al doilea cînt, fără să ne pară rău că nu a fost terminată, pentru că după începutul ei ne putem închipui ce ar fi fost urmarea. Cu toate că Heliade ne spune într-un loc (*Curs de poesie*, III, 234) că-și dăduse multă silință să-și însușească spiritul literaturilor clasice, să se inițieze „în misterele... frumosului și sublimului antic", clasicismul lui se reduce la prea puțin, la o intenție literară numai, la ceva superficial. Îi lipsea[u] darul alcătuirii liniștite, simțul măsurii, viziunea arhitectonică a clasicilor, și de aceea nu putea fi poetul care să ne dea o epopee. *Mihaida*, numai de departe ne aduce aminte că e un poem epic, prin șablonul ei, prin ceea ce reproduce în nota convențională a geniului — suflul epic și maiestatea clasică îi lipsesc. [...]

O alcătuire chinuită și copleșită de artificialitate, emfază și teatralism, așa e *Mihaida*, pe care Heliade o dedica ostașilor români pentru ca „spiritul Domnului" care se coborîse asupra lui — cum vorbea și de astă dată cu mania lui de profetism — să treacă în sufletele lor.

Tot așa de neizbutite sînt și alte încercări epice ale lui, pentru că a mai scris, într-adevăr, și o „epopee galică" *Fingal*, mai artificială încă prin extravagațele de ossianism care i se păreau că dau mai multă strălucire compunerii. Cît despre traduceri, abia dacă ne putem apropia de ele din curiozitatea de a vedea în ce limbă credea Heliade că trebuie redate scrierile lui Dante și ale altora. Pentru marele poet italian avea un cult care ar fi trebuit să-l îndemne să prezinte altfel opera lui, sub o formă mai potrivită cu intențiile de a face cunoscută la noi literatura italiană ; în *Curs de poesie*, III, 234, spunea, vorbind iarăși despre el însuși, amestecînd mereu pornirile lui de vanitate : „încă din anul 1842 am încercat a studia viața lui Dante și a o face cunoscută românilor. De cîte ori am luat pana în mînă și cum scriam o pagină, două, vedeam că îmi scriam viața mea proprie, mijlocul în care m-am născut și am trăit, mai

Scanned with OKEN Scanner

aceleaşi evenimente, aceleaşi aplecări şi tendinţe, aceleaşi aventuri ale inimii şi ale sufletului". Dacă mărturisea că se identificase aşa de mult cu autorul *Divinei comedii*, cînd a venit să-l prezinte cititorilor noştri această identificare nu i-a folosit prea mult, pentru că iată cum începea să traducă *Infernul* :

„În mijlocul căei vieţei noastre
Mă reaflai într-o selbă obscură,
Căci calea directă era perdută,
Nu e d-a spune cît era de dură
Astă selbă silvestră aspră şi foarte,
Căci şi în cuget reînnoe frica."

Şi tot astfel a tradus pe Tasso (cîntul VII din *Gerusalemme liberata)* şi pe Ariosto (cînturile IV—VI din *Orlando furioso).*

Cum se credea cu aptitudini pentru toate genurile de poezie, după epopei s-a gîndit să scrie şi poeme dramatice şi didactice. La încercările lui de dramă istorică nu avem de ce să ne oprim pentru că ne amintesc *Mihaida,* cu aceleaşi pretenţioase şi lungi tirade destinate doar să răsune de pe scenă (un specimen se poate vedea în *Curs de poesie,* III, 42) ; ne vom abate un moment numai la poemul didactic — dînsul îi zice „epic", dar aparţine mai mult genului dintîi — pe care l-a intitulat *Anatolida sau Omul şi forţele* (în patru cînturi, dar fusese proiectat să cuprindă douăzeci). E o compunere tipică pentru ceea ce Heliade îşi închipuia, în timpul din urmă, că poate fi înfăţişat ca poezie. Primul cînt *(Empireul şi Tohu-Bohu)* cuprinde, printre altele, versuri schimbate puţin din *Căderea dracilor* din care am reprodus un pasaj mai sus. Cînturile următoare *(Himnul creaţiunei, Vieaţa sau Androginul, Moartea sau Fraţii)* sînt ca o parafrazare versificată a *Genesei* şi merg pînă la povestirea omorului lui Cain pe care-l prezintă altfel decît în Biblie, din intenţia de a înlătura ce i se părea imoral — fratricidul — într-o carte sfîntă : despre Cain ne spune că a omorît pe Abel fără să-şi dea seama, într-o halucinare, şi pentru a convinge că aşa ceva a fost cu putinţă ne povesteşte, în note, o întîmplare în felul aceleia pe care o găsim în *Ucigaşul fără voie* al lui Gr. Alexandrescu. Voia să fie întrucîtva original Heliade, modificînd astfel Biblia, şi o altă originalitate, de expresii

Scanned with OKEN Scanner

numai și comică, găsim cînd ne vorbește de Adam că-și plîngea singurătatea în așteptarea Evei :

„...e cu totul singur
Și n-are sie semen.
E Om și n-are Oamă, ca leul o lioană,
Ca turturelul soață."

Parcă am citi din Asachi, că și el undeva vorbise de „păsărelul" tovarăș al turturelei.

Cînd, părăsind tonul biblic sau quasi-, face unele digresiuni ca să expună vreo părere, să discute unele idei, versurile ating culmea prozaismului și a pedanteriei, ca atunci cînd pune întrebarea dacă omul a folosit mult din progresele civilizației, din

„Invențiuni de vase, de varii instrumente"

și adaugă imediat că toate acestea sînt :

„Cu usul profitabil, cu-abusul desastrose.
Sciința... produce vase
Și nave și battele ș-aerostate însuși.
Aqueste admirabili alle Sciinței fructe
Gustate fără cumpot sau fără sprevedere
Pe lung-a lor folose adduseră și mortea." [...]

[...] Artist în înțelesul adevărat al cuvîntului nu a fost Heliade. Scrisul lui era mai mult răspîndire de idei, propagandă, luptă, literatură militantă, dar în marea înrîurire pe care a avut-o dînsul a fost hotărîtor și felul cum prezenta ideile lui, vioi, comunicativ, atrăgător, chiar dacă uneori se deda la jocuri ori își vulgariza frazele — avea, am văzut, și alte scăderi pe care nu a știut să le învingă.

Cu aceste însușiri Heliade rămîne totuși un scriitor avînd originalitatea lui și reprezentativ pentru epoca în care a trăit, iar dacă e să-l cunoaștem astfel trebuie să ne îndreptăm la ce ne-a lăsat în proză, în acele pagini care prin sufletul care le străbate, prin lirismul, prin avîntările, ca și prin fantezia lor glumeață, și-au păstrat și azi, în parte, farmecul, pentru ca să poată fi citite, pe cînd versurile — afară de o rară, întîmplătoare, scînteiere — am văzut cît sînt de sărace.

O proză în felul ei poetică și o poezie foarte prozaică — iată ce se poate spune că a rămas de la acela care aspira să fie înainte de toate mare scriitor, pe cînd noi

Scanned with OKEN Scanner

astăzi punem activitatea lui în atîtea direcţii culturale mai presus decît literatura pe care ne-a dat-o, recunoscîndu-i totuşi şi ei cît i se cuvine.

[*Literatura română modernă*, ediţia a IV-a, Editura „Cugetarea", f.a., p. 279—280, 282—283, 284—286, 305—306.]

N. IORGA

[ÎL APROBI, ÎŢI PLACE, DAR NU ŢI-E DRAG...]

[...] De la început chiar, Iliad, căruia nu i se mai zicea altfel, fu printre ascultătorii lui Lazăr. De la el nu prinse entuziasmul, căci nu era deloc o fire aprinsă, ori pornită către vise, ci un om de realităţi bine socotite, nici poezia ţărănească, simplă şi dulce, căci era o natură practică, de tîrgoveţ şi boiernaş, menită a face versuri şi multe alte lucruri, fără să aibă însă nevoia, izvorul firesc, al poeziei. Sufletul lui şi sufletul învăţătorului erau cu desăvîrşire deosebite, şi tînărul Iliad nu era menit să predice în pustiu, să se tînguiască în „anii blestemului", să trăiască ascuns de lume şi să moară singur într-o căsuţă de sat. Fiul polcovnicului şi al Grecei era un înţelegător, un îndemînatic şi un harnic ; pecetea de originalitate a sufletului său era mai mult hazul, aplecarea către ironie, întorsătura de spirit mucalită ; îi plăcea să înfăţişeze ideile sale într-o formă personală, agresivă, şugubeaţă ; cuteza să vorbească de-a dreptul oricărui boier, decît care nu se credea mai pre jos ; era în stare să spuie adevărul în faţă, mlădiindu-i însă în aşa chip forma, încît să îmblînzească supărarea sau să cîştige pentru sine pe toţi cei bucuroşi de glumă. Era în el o uşurinţă, o vioiciune strengărească, o putinţă de a se adapta la oameni şi vremuri, care nu seamănă nici cu asprimea hotărîtă a lui Lazăr, nici cu oficiozitatea ceremonioasă a lui Asachi. Acesta era desigur un om de neatîrnare, un om de voinţă, dar care ştia totdeauna multe drumuri ca să ajungă la scopul său şi căuta să

Scanned with OKEN Scanner

izbutească părîndu-se numai că stă de vorbă cu tovarăşii despre întîmplările zilei sau despre păţaniile hazlii ale cine ştie cui. Îl aprobi foarte adeseori, îţi place mai totdeauna, nu ţi-e drag niciodată, fiindcă prea şi-e drag el lui însuşi, şi, de admirat, nu-l poţi admira, nici în formă, nici în fond, fiindcă saltă prea mult ca să poată şi zbura, şi nu-i plac, sfătosului doritor de prieteni, înălţimile unde eşti singur şi trist, dar spre care se ridică aleşii pentru a-şi curăţi sufletul, înainte de a vorbi iarăşi oamenilor. [...]

Gramatica lui Eliad e o lucrare simplă şi firească, aşa cum poate veni numai de la o minte desăvîrşit de limpede, în stare a-şi împărtăşi fără nici o nesiguranţă ideile. Ea nu se înţepeneşte în definiţii şi scheme, care ar fi dezgustat şi înlăturat fără îndoială pe şcolarii de bunăvoie, pe şcolarii adeseori eroici ai acelor timpuri. După cîteva lămuriri începătoare, li se dau propoziţii — unele din ele deosebit de frumoase — şi, pe încetul, cu meşteşug şi într-un chip deosebit de interesant, de „interesătoriu", zicea el, se ajunge la aflarea elementelor neapărate ale gramaticii. Eliad arată tot atîta bun-simţ, un tact tot aşa de ales şi o tot aşa de mare putinţă de a descoperi ceea ce poate să se impună şi să rămînă, şi atunci cînd caută să afle cele mai potrivite numiri tehnice : lepădînd cuvintele născocite în româneşte, el ia ziceri străine care să fie şi frumoase şi potrivite cu spiritul limbii noastre, pe care, mlădiind-o ca puţini alţii, în toate timpurile, îl înţelegea aşa de bine. Cărticica începe cu etimologia, în care dă tipuri de declinare şi conjugare sigure, trece la sintaxă şi mîntuie cu ortografia. Modele de limbă, bucăţi de citire nu se dau.

Scrierea e nouă, înnoitoare şi în ce priveşte ortografia. Eliad caută să împuţineze numărul slovelor, înlăturînd pe acelea ce nu răspund la un sunet deosebit care să se afle, nu în greceşte sau în sloveneşte, din care le-am luat sau în care le întîlnim, ci în românească noastră. [...]

Eliad era, fără îndoială, un om foarte isteţ, cu un bun-simţ deosebit, repede înţelegător al lucrurilor celor mai deosebite, autodidact chemat a prinde şi a-şi însuşi tot ceea ce-i trecea înainte, pe aproape sau mai pe de-

Scanned with OKEN Scanner

parte, scriitor mucalit și viclean, în stare a-și îmbrăca în forme smerite patimile și pornirile despotice. Era unul dintre aceia care pot avea totdeauna ultimul cuvînt, fără să știe încotro se va îndrepta discuția și care pot lua orice poziții fără a le ataca de front, ci numai prin dibace înconjurări, pe drumuri neașteptate. N-avea însă nici cunoștințe solide și felurite, n-avea nici un înalt ideal spre care să-și ție ochii îndreptați în orice încurcături ale vieții și primejdii ale lumii, n-avea nici adevărata simțire pentru orice ar fi : pentru frumusețe, pe care n-o putea da și pe care nu se dovedi în stare s-o înțeleagă la alții, pentru țară, pe care niciodată n-a înălțat-o în rînduri sau versuri care să tremure de durere sau bucurie, pentru neam, căci era doar în țesătura sa intimă un om al veacului al XVIII-lea, un raționalist filantropic, care era bucuros de un singur popor cu un singur suflet și o limbă unică, turmă a tuturora fără păstor, trăind bună viață automatică[1], și nu era în stare a cruța pe cei mai slabi decît dînsul, a încerca să le întărească aripele încă fragede, a le găti în marile sale întreprinderi literare un bun cuib cald în care să se pregătească pentru încercările și furtunile de afară : îi plăcea să patroneze fără să ajute în adevăr, și nici o durere nu putea să fie mai mare pentru dînsul decît să vadă pe ucenic, pe cirac, pe epitropisitul său zburîndu-i alături pe planurile largi de aer ale înălțimilor cugetului, spre soarele veșnic al frumuseții.

Toată activitatea sa după 1835 ni-l arată astfel : mic de inimă față de oameni, nedestoinic față de schimbările firești ce se făceau în toată viața noastră, nehotărît asupra drumului ce trebuia să urmeze și asupra chemării ce poate să mai aibă, pierzîndu-se pe cărări unde nimeni nu era dispus să-l urmărească, dar oprindu-se îndelung

[1] V. *Sărbătoarea cîmpenească pentru 30 august 1837*, publicată în *Curierul de ambe sexe* : „unul rob, altul slobod, altul român, altul grec, altul neamț, — o grămadă de amestecături ; se miră oamenii ce să mai scornească, ca să nu se mai înțeleagă bieții creștini. Oameni sîntem toți : eu nu văd nici o deosebire". Sau, în *Curierul* citat, I, p. 275, aceste declarații : „Cosmopolit sau creștin întru toată desăvîrșirea... Ce sînt aceste două Prințipate pe lîngă Europa întreagă și celelalte continente : un pumn, o mînă de pămînt !". Cf. și *Curierul românesc* pe 1839, p. 28 : „Aș dori să fie odată o nație, o limbă, o religie, o lege".

Scanned with OKEN Scanner

în poziţii acuma cîştigate, scormonind pămîntul în locul de unde făcuse odată să ţîşnească apă şi din care acum frămînta un noroi netrebnic.

Să-l urmărim şi în această fază din desfăşurarea fiinţei sale literare.

La 1835, *Curierul* era în vădită decădere, căci pentru o publicaţie ca aceasta era o decădere să nu mai poată ţine pas cu vremile, ci să rămîie închegată în forma de la început, tot mai neîndestulătoare, cu ştirile tălmăcite din două-trei gazete franceze, cu veştile despre numirile făcute de Măria Sa, cu anunţurile de tot felul, şi, cînd şi cînd numai, cu ce aducea vîntul întîmplării din puţina literatură a timpului.

Din partea lui, Eliad tipăreşte uneori versuri care sînt tot aşa de slabe, de şterse ca şi acelea pe care le cunoaştem. Astfel sînt bucăţile *Imn de dragoste*, *Cîntarea dracilor în ajunul potopului* (cu versuri ca „Blan, bluc colcăind, / His, vluc, lung plesnind"). De obicei, el e traducătorul nuvelelor cu continuare.

Ca lucrări originale, el începe în această publicaţie literară a sa a trata subiecte de educaţie sau de filozofie generală, în care afirmă, cu sinceritate se pare, punctul de vedere creştin, fără ca el să simtă destul de puternic sau să adîncească destul de mult pentru a putea da pagini vrednice de a fi citite şi după ce şi-au îndeplinit misiunea de a da materie periodicului de la 1837—40; exemplele concrete, amintirile — dacă lăsăm la o parte rîndurile, aşa de fireşti scrise, din care am scos, mai sus, povestea veselă a tinereţelor lui[1] — lipsesc cu desăvîrşire. Eliad dă tot mai mult impresia unui om aruncat de împrejurări în rîndul întîi, a unuia către care acum sînt îndreptaţi ochii tuturora şi care se străduieşte a da dovezi de viaţă atunci cînd, de fapt, puterea creatoare nu se află şi chiar simţul de îndrumător s-a tocit repede, lăsînd la iveală numai suprafaţa, foarte gingaşă la orice atingere, a unui egoism aţîţat de succesele unei tinereţi biruitoare.

Faţă de literatura curentă, el nu-şi face datoria de a critica astfel încît să fie, cum s-ar fi cuvenit, mai ales în astfel de vremi, aspru doar cu nechemaţii obraznici,

[1] *Curierul de ambe sexe* pe 1838, nr. 22.

Scanned with OKEN Scanner

încolo blînd cu cei ce greşesc vrînd a face binele, pe care şi sînt în stare a-l face, şi plin de luare-aminte pentru aceia care, ca să se ridice, au nevoie de o recunoaştere hotărîtă şi de un sprijin tare.

Îl interesează cărţi ca a lui N. Apolonie, *Începutul, creşterea şi scăderea idolatriei*, şi, în Suplimentul literar la foaia politică, el tipărea Cuvinte de-ale lui Ilie Miniat, strălucit predicator religios desigur, dar al cărui loc putea fi aflat mai bine aiurea. Cînd un abonat se plinge împotriva predicilor, Eliad îl înfruntă aspru : „Cine face pe clăcaşul d-tale să-ţi mai dea dijma şi claca în pămîntul lui Dumnezeu decît religia... De vrei havadişuri, du-te la cafenele“ [1]. Ba odată se apucă să facă laudele teocraţiei, adevăratul Guvern în numele Domnului din ceruri. [2]

Faţă cu adevăraţii scriitori, e crud şi nedrept. E frumoasă comparaţia lui că activitatea unui critic seamănă cu „ploaia care priește holdelor, dar strică adesea cuculeţul şi ibricelul de fluierat al olarului“, dar nu-l prea vedem hrănind cîmpii bine lucraţi şi vădit rodnici din care se putea aştepta cu siguranţă un îmbelşugat seceriş. Cea mai mare laudă a lui e tăcerea, îngăduirea, publicarea în revista sau în biblioteca lui. Despre cei mai mulţi, nu spune nimic. L-ar durea, parcă, o vorbă bună aruncată începuturilor tinerimii. Cînd însă vreunul dintre tineri îl păgubeşte sau îi aduce jignire mîndriei, e neînduplecat. [...]

[*Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte — în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I, Bucureşti, 1907, p. 67—68, 70, 256—259.]

G. BOGDAN-DUICĂ

[PLANUL POETIC DE LA 1836]

Sub influenţa lui Lamartine şi — mult mai puţin — a lui Byron, Eliade găsi drumul spre adevărata poezie :

[1] *Curierul rom.* pe 1839, p. 186.
[2] *Ibidem*, p. 273.

Scanned with OKEN Scanner

spre poezia cuprinsului psihic *real*, care nu se împotrivește potențării prin *realități* observate și în alte suflete ; și culese în înțelesul tipizării idealizatoare.

Influența s-a simțit imediat. Cîntîndu-și părinții, în *Dragele mele umbre*, la care nu mai revin, și soția, în *Trecutul*, de la 1830 încă, Eliade a simțit că poezia propriilor sentimente adînci este adevărata poezie lirică, nu plăcutele jucării anacreontice ale lui Hristopol, cărora, cu cîțiva ani mai înainte, le închinase munca unei traduceri de puțin folos. De la 1830 încoace Eliade are *valoare* poetică. O voi arăta întreagă, *nu pentru a o reînvia întreagă, ci pentru a arăta ce bogăție de fermenți literari* a semănat el în viața României.

Pentru a fixa bine punctul de pornire, arunc o privire *Trecutului*.

Trecutul cîntă pe soția poetului [1], căreia-i spune cît de mult a iubit-o :

„Un foc prin vine-mi curge, se varsă cu fiori."

Vremea nu va putea să stingă acest amor, care mereu își aduce aminte de sine însuși, de timpul cînd el năștea și se mărturisea. Limba devine, este drept, cam ciudată, dar realitatea este caldă :

„Și ochii noștri se rătăcesc
Aprinși de flacări, se-ntunecează,
Se las, s-ardică, se luminează,
Tot e tăcere, toate vorbesc."

Era tată, acum ; ea era mamă ; aveau doi copii ; erau fericiți. Dar toate vor trece, căci toate trec ; să ne înlesnim nevoia ; să ne gătim de ceasul sosirii !

„Ceasul sosirii" indică orizontul religios de care poezia lui nu se va despărți niciodată și pe care Lamartine i l-a eterizat, împuținîndu-i ortodoxia cu care-l înzestrase viața sa.

Noua sa estetică trebuie să-l fi stimulat pe Eliade foarte puternic, deoarece ea deveni *cauza* și *originea unui mare plan poetic* despre care vom vorbi acum. Ca să rodească, estetica lui lamartineizată a avut nevoie de vreo patru ani de meditații și încercări.

[1] *Meditații*, p. 81—88.

Scanned with OKEN Scanner

Despre planul său Eliade a vorbit *imediat*, în *Gazeta teatrului național*, zicînd [1]: „— *m-aș ținea fericit să urmez și să desăvîrșesc poemile ce mi-am propus și care își au o legătură între sine, ca să facă un tot*“. Planul era gata; poemele, unele concepute, altele așteptate, încă nescrise (1835/36).

Tot-ul poetic al lui Eliade era să fie o colecție de patru volume de poezii [2].

1. *Volumul întîi: Biblice*, din care Eliade citează *Căderea dracilor*.

2. *Volumul al doilea: Evanghelice*, dintre care numește *Cutremurul*.

3. *Volumul al treilea: Patria* sau *Omul social*, dintre care dă ca pilde: *Ruinele Tîrgoviștei*, *Mircea*, *Duelul Buzeștilor cu hanul tătarilor*, *Sburătorul*, *Mihaida*.

4. *Volumul al patrulea: Omul individual*, din care citează *Seraphimul și Heruvimul*; *Visul*.

Volumul al patrulea al lui Eliade ar fi cuprins poezia lirică în strictă legătură cu viața sa personală, mărturisirea lirică a vieții sale; al treilea, poezia națională; întîiul și al doilea, poezia religioasă, către care inima îl atrăgea poate mai puternic decît către toate celelalte. În vederea ei, nu a acestora, el se așternu *din nou* pe studiul limbii din cele două testamente, care demult îl stăpîneau.

Articolul de căpetenie prin care Eliade și-a mărturisit crezul său estetic s-a publicat în *Gazeta teatrului național* din mai 1836 (No. 4, p. 38 și urm.) [3].

Lumea interpreta de la o vreme greșit poemele sale; Eliade hotărî să se explice, probabil mai ales fiindcă interpretările greșite îl atingeau personal și dureros.

A ști numai să scrii, nu-i lucru mare, credea el; lucru mare este a scrie așa ca „*sujetul să se poată aplica la tot omul, în tot locul și în tot veacul*“, ca și cel bun și cel rău să se regăsească, fie și parțial, în subiect. Înlăturînd o interpretare tendențioasă — scoasă, desigur, din evenimente recente — el afirmă că *Serafimul* etc.

[1] Pagina 43.
[2] *Biblicele*, 1858, p. 73.
[3] Sub titlul: *Serafimul și Heruvimul și Visul*.

Scanned with OKEN Scanner

nu poate fi atins de acea interpretare, deoarece a fost publicat doar la ...1833 ! Cît despre a doua poemă : *Visul sau viața,* ea a fost interpretată și mai rău. Firește, în operele oricărui artist sau scriitor trebuie să se vadă și oarecare asemănare cu viața sa ; o afinitate cu faptele, întîmplările și patimile sale ; și pe urmă ? „Ce poate cineva să descrie sau să zugrăvească mai bine decît aceea ce cunoaște mai bine ? Și iară ce poate să cunoască atît de bine ca *viața sa* și *faptele oamenilor* ce i-a cunoscut mai deaproape ?“ Probă : Lamartine în *Desnădăjduirea,* nu și în *Providența la om !* De aceea *Desnădăjduirea* este vioaie, firească și interesează.

Eliade scria deci conștient, era un veridic, care generaliza și complica cu ce lumea îi oferise ca observare și spre alegere.

Scriind *Visul,* Eliade afirmă că a scris „viața omului în general ; și din a tuturor oamenilor am cunoscut mai bine pe a mea“ ; am ales — continuă el — situații interesante și „mai potrivite cu întîmplările mele ; și nu e de mirare a vedea cineva pe unde și oarecare asemănări cu viața mea“.

Deci : *Serafimul* este idealul său, este concentrarea frumuseții ce-a întîlnit în toată viața ; iar în *Heruvim* se află mustrarea care l-a oprit de la fapta rea, care i-a venit sau i-ar fi putut veni de la părinți, învățători, soție, prieteni ; dar toate sînt „iluzii“ ce și le făcu și le descrise.

Eliade este chiar încîntat de modul cum a descris judecata bătrînului păcătos : „acea iasmă este arătată cu cea mai mare vioiciune ; dar vina nu este a mea ; este că mai mult am băut amarul decît dulcele vieții, este că mai mulți spioni, vînzători și *ingrați* am văzut în viață decît oameni cinstiți, este că celor ce le-am făcut bine mi-au plătit cu cele mai negre și infame fapte“. Aceștia sînt ca toată lumea de azi : rea, plină de păcate, vrednică de ură.

Folosind și el un cuvînt des întrebuințat în filozofia pesimismului, Eliade îi zice vieții *vis,* dar vis urît, pe care rămîne hotărît să-l descrie încă, cum și-a propus, într-un *tot* de poezii. Pe acest drum „se va ține de *adevăr* pe cît l-a cunoscut“, sfîrșește Eliade accentuînd încă o dată verismul său.

Scanned with OKEN Scanner

Cui i-ar părea că Eliade nu era *deplin* conștient de însemnătatea esteticii sale, trebuie să-i atragem atenția asupra completării ce, involuntar, o dădea contemporanilor săi în alte scrieri. De ex. în *Reprezentația tragediei Saul* [1], unde el vorbește clar, frumos, avîntat despre poetul genial. Poetul genial nu e geniu „de florile mărului", el zboară pe aripile-i de foc, își „culege ideile *din regiile cerești, din adîncurile infernale*" [2] etc., își dă „poemele sale afară, încîntă, îmbărbătează, întinerește, dezmiardă, subjugă pe compatrioții săi și pare că le zice : Acesta e metrul vostru, astfel de caracter și-a luat poezia noastră, pentru că este poezia mea ; și eu sînt al vostru, *am ieșit dintre voi,* și pentru că eu sînt geniu".

În timpul acesta Eliade găsește și expresiile cele mai clare despre misiunea sa în general, ca scriitor, ca scriitor conducător de nații.

„Limba noastră și nația are trebuință de scrieri ; și atunci va înainta și una și alta, cînd fiecare scriitor, după ce își va dobîndi cunoștințele trebuincioase la materia sa, *își va simți întru adevăr solia ce a primit de sus sau care și-a dat-o singur.* O creștere mai întîi pregătitoare spre o asemenea însărcinare nobilă, cunoștința limbii în care este să scrie cineva, *un chip de vedere a lucrurilor mai pre sus de al gloatei,* simțirea cu întregime a soliei sale, dorința îndeobște a binelui și de stîrpirea răului : Aceste sînt cîte se cer de la *scriitor care voește a contribui spre regenerația unui popol* al căruia el ambiționează a se face autor" [3].

Din tot ce v-am citit din Eliade, despre estetica sa, pe la anul 1835/36, reiese clar că, în acest timp, el avea o conștiență înaltă despre misiunea sa ca poet al națiunii, despre *ce poate* și o deplină mulțumire cu *direcția* ce și-o găsise.

[*Istoria literaturii române moderne. Întîii poeți munteni,* Cluj, 1923. p. 140—144.]

[1] *Curier de ambe sexe,* vol. II, (ed. 2), p. 277. Vezi și p. 281.
[2] Parcă vorbește despre *Serafim și Heruvim !*
[3] *Curier de ambe sexe,* vol. II (ed. 2), p. 367 ; *Despre autori.*

Scanned with OKEN Scanner

[DUALISMUL LUI ELIAD]

Eliade era de statură mijlocie. Capul său mare îl ținea de obicei aplecat spre stînga. Ochii îi erau mici și căprii.

Spetele sale late și înălțate îi dădeau o înfățișare de gîrbov.

Avea o ținută simplă și mai mult umilă.

În momentele sale de emoțiune și de inspirație avea obiceiul să-și țină mîna stîngă în dreptul inimii.

De obicei gînditor, vorbea greoi și peltic. El singur rîdea de acest din urmă defect de care spunea că nu știe dacă îl avea din naștere ori și-l apropiase de la greci....

Dar, ne spun contimporanii lui, cînd Eliad se sui pe scena Teatrului Național la întîia reprezentație a Societății Filarmonice, „ținu un discurs cu atît avînt, încît publicul rămase uimit de schimbarea ce luase întreaga sa ființă... Avea o înfățișare mîndră, era înfrumusețarea ce-i dase emoțiunea acelui moment solemn. Ochii... i se dilatară, și fețele tuturor se luminaseră la scînteile ce scăpărau din acei ochi. Vorba îi deveni limpede ; glasul dulce și armonios".

Sufletului îi e dat să comande, iar materiei să se supună, spusese Eliad, iar în acele momente solemne pare că aducea evidența teoriei sale filosofice dualiste.

Dualismul avea însă rădăcini și mai profunde în firea lui Eliad. Din întreaga lui viață dualismul apare în orice moment la suprafață, atît e de identificat cu natura lui.

Eliad a fost în același timp un cugetător strălucit și un om de o energie rară. Toată activitatea lui ne învederează acest dualism. Teoriile lui filosofice vor rămîne întotdeauna în filosofia românească, dar în același timp va rămîne, poate și mai puternică chiar, uriașa lui activitate de om practic aproape pe toate tărîmurile în care s-a manifestat. Filosof și revoluționar activ, sociolog și ziarist teoretician și învățător, boier și tipograf, credincios mistic și închinat științelor pozitive, iubitor de sublimul în artă, dar coborîndu-se uneori pînă la pornografia învăluită, cu un cuvînt idealist convins și realist

Scanned with OKEN Scanner

nestrămutat în pozitivismul său — iată care a fost personalitatea lui Eliad.

Şi acest dualism se coboară pînă în cele mai mici amănunţimi. Ca să nu judecăm decît activitatea lui literară, pe lîngă limba lui clasică, împodobită cum nu mai fusese şi nici nu va mai fi limba română, pînă la vorbele din urmă luate de la ţigani din *Cîntecul Ursului*, e o distanţă pe care numai o personalitate ca a lui Eliad poate s-o realizeze.

Dar orice articol al lui Eliad e îmbibat de acest dualism. *Issachar* este o filologie întreagă în contrast cu recriminările cele mai puternice împotriva vrăjmaşilor săi. *Curierul de ambe sexe*, ca şi celelalte scrieri ale lui, îl simbolizează. Trecerea de la ideal la real şi de la real la ideal e o jucărie pentru pana lui ageră şi neadormită în timp de peste patruzeci de ani. Capitolele scrierilor lui sînt articole de ziar marcînd de cele mai multe ori cel mai vădit contrast între ceea ce arată şi ceea ce ascunde sub înţelesul pe care îl dă unei chestiuni, fie că îl lămureşte la sfîrşit, sau îl lasă la priceperea cetitorilor.

Scrie filosofie, asupra dualismului între progres şi conservare, pentru a conchide asupra prosperităţii publice, scrie un articol ştiinţific „Răslumina zodiacală“ pentru a deduce că acolo unde nu e dragoste şi învoială, o casă care „va duce-o tot aşa, negreşit se sparge“ etc. Această caracteristică a felului său de a scrie îl face, desigur, interesant, pentru moment, dar nesuferit cercetătorului care nu s-a înarmat de mai înainte cu toată răbdarea necesară ca să-i pescuiască mărgăritarele. Şi aceasta e una din cauzele pentru care nu s-au făcut cercetări pînă acum asupra operei filosofice, ori cel puţin sociale, ori cel puţin... tipografice, ci numai din punct de vedere literar şi istoric.

Din acest dualism al lui Eliad în felul de a se exprima reiese şi acel contrast între serios şi ridicol pe care uneori îl seamănă cu amîndouă mîinile, uneori greşind şi măsura.

Ziarist biciuitor, umplînd de ridicol pe adversar prin o trăsătură care variază după om şi împrejurări, uneori fină alteori, cum se zice, mai din topor. Cam greu ar fi de găsit, nu numai la noi, o personalitate ca a lui Eliad.

Scanned with OKEN Scanner

Anecdota lui răneşte, lauda lui doboară, satira lui striveşte.

Cu toate acestea, răutatea lui Eliad nu pornea din inimă, cum s-ar putea crede. Eliad a fost un suflet bun, prea bun chiar, acuzat, cu dreptate, de naivitate şi încredere către cei ce se adunau în jurul lui. E un idealist care urmăreşte frumosul în artă, o limbă ideală înainte de toate ; urmăreşte adevărul în filosofie şi în ştiinţă şi are toată convingerea că l-a atins prin doctrina lui dualistică. Îl vede că se aplică pretutindeni cu uşurinţă şi fără greş, în viaţa socială mai cu seamă, care îl preocupă mai mult ca viaţa lui însăşi, mergînd pînă la cele mai mari sacrificii personale, numai *ideea* să triumfe. Urmăreşte realizarea binelui, dar nu în teorie, ca vechea civilizaţie grecească, ci în acord cu spiritul timpului, pe care îl studiază, îl cunoaşte în amănunţime. Dar mai presus de toate, el iubeşte Dreptatea.

Faceţi operă de dreptate, povăţuieşte el, şi veţi tăia braţele şi tiraniei şi anarhiei, cele două calamităţi ale vieţii sociale, care strivesc şi progresul şi conservarea unui neam. Faceţi dreptate, acest înverşunat apărător al libertăţii personale şi al cuvîntului, şi aruncaţi la vechituri cenzura presei, adăoga el. Era greu de înţeles acest om şi de cei care, cum spune el, aveau ochii îndreptaţi numai spre trecut, ca şi de ceilalţi care priveau numai spre viitor.

Lui Eliad poate să i se aducă învinuiri din toate părţile cu nemiluita. Poate fi privit în acelaşi timp de către democraţi ca un reacţionar învechit în zile rele, iar de conservatori ca un revoluţionar iluzionist. Şi pe drept cuvînt. Dar conservatismul şi socialismul nu se exclud la dînsul. Omul e totul, omul cu răspundere şi conştient de datoriile lui. El voieşte în acelaşi timp, ca şi un Auguste Comte : progres şi conservare ; sociologul francez deducîndu-le ca o nevoie inexorabilă de natură ştiinţifică, Eliad dintr-o doctrină filozofico-social-religioasă, dar în amîndouă cazurile numai şi numai pentru înaintarea omenirii prin viaţa naţiunilor care, fiecare în parte, au nevoie de o viaţă proprie în interesul omenirii întregi. [...]

Acesta e Eliad. Fiecare judece-l cum va voi, dar înainte de toate să nu uite focul sacru care ardea în sufletul acestui om. [...]

Scanned with OKEN Scanner

Eliad avea slăbiciune pentru simbolism. Portretele lui, dacă ar fi fost scrise fiecare aparte, ori în vreo operă literară, ar fi trăit veşnic, ca şi acelea ale lui Caragiale, pe care, bănuim că l-a înrîurit. Sarsailă, Fata dascălului Chiriac, Cuconul Grigoraş, Cucoana Drăgana şi celelalte aveau toate calităţile ca să rămînă în literatură.

Căutăm să facem însă o observaţie. Ni-l închipuim pe Eliad, cu tot umorul ce se găseşte în scrierile sale, ca pe un om care n-a rîs de multe ori în viaţă. Personajele lui comice apar dintr-o amărăciune profundă, din nevoia de a biciui pe aceia care nu-i înţelegeau planurile, intenţiile pe care le urmărea.

Prea rar găsim în scrieri cîte o anecdotă care să nu fie un învăţămînt asupra limbii ori a naţionalităţii. Ne amintim numai de *Femeea şi Duhovnicul*, o anecdotă cu spirit dealtfel, dar care nu poate să placă în literatură.

Eliad îşi avea bine determinat, prin misiunea pe care credea că o are, cîmpul activităţii lui şi totul era un mijloc care să contribuie la realizarea scopului final. Iar acest ţel urmărit de el pe toate căile şi pe toate tonurile, îi dau pe lîngă doctrine filosofice, sociale, politice, literare, istorice, economice, financiare etc., acea putere de observaţie realistă care îl îndrumează spre activitatea practică. O idee a creat un om, iar omul a creat nu numai idei, ci o viaţă întreagă sufletească. Şi ca dovadă, e că un Hasdeu, un Conta, un Eminescu... toţi aceştia trei se inspiră de la dînsul. [...]

[G. D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu. Inceputurile Filozofiei şi Sociologiei române*, Ed. Socec, Bucureşti, f.d., p. 293—298.]

G. OPRESCU

[UN ATLAS ÎNDOIT SUB GREUTATEA OPEREI ŞI A GÎNDURILOR]

Autorilor români din preajma anului 1848, şi în special lui Eliade, li s-a făcut totdeauna o mare nedreptate : opera lor a fost judecată aproape numai din punct de ve-

Scanned with OKEN Scanner

dere literar. Apreciată după un astfel de criteriu ea a ieșit, fatal, micșorată.

Arta însă preocupă puțin pe acești luptători. Scrisul lor nu era decît una din multiplele *fapte* prin care ei se osteneau să contribuie la organizarea și întărirea țării, în acea epocă de frămîntări teribile, de transformări, de înnoiri, de europenizare și în același timp de deșteptare națională.

Dacă cercetăm pe Eliade, figura cea mai reprezentativă a timpului său, vom vedea că toate prefețele lămuritoare, cele mai multe articole, operele lui însemnate, ca și broșurile ocazionale, au avut în vedere un scop practic : crearea unei limbi capabile să exprime orice idee ; formarea unei culturi românești ; orientarea opiniei publice ; dotarea națiunii cu modele, cînd se făceau traduceri, cu opere moralizatoare și educative, cînd era vorba de lucrări originale.

Tendința scriitorului modern de a-și exprima simțirile și observațiile, fără nici un alt scop decît cel literar, ar fi fost nu numai neînțeleasă de această generație de oameni practici și voluntari, dar considerată oarecum drept imorală.

În imensa operă a lui Eliade sînt abia cîteva poezii sau scrieri în proză — e drept dintre cele mai frumoase — despre care să se poată spune că au fost făcute în afară de orice preocupare utilitară.

Pentru a măsura opera stranie, inegală și imperfectă a unui astfel de Titan, noi veneam cu metrul nostru literar, îl plimbam în toate direcțiile, fără să putem ajunge să știm ce valoare să-i acordăm. Ne dam seama că ceea ce mai rămînea din ea, după examenul nostru estetic, era prea puțin lucru, și că redus la ce se publică prin antologii, Eliade apare ca o figură de al doilea plan. Și atunci, pentru a i se mări bagajul literar, se mai adăogau fragmente de ici și colo, articole, satire, părți autobiografice scrise cu darul lui extraordinar de polemist, al cărui talent creștea pe măsura atacurilor adversarului, sau încă bucăți, la întîmplare, de dragul acelei limbi pitorești, plină uneori de expresii crude, remarcabilă însă, cu nerv, substanțială, variată și interesantă.

Dar și astfel mai mult ca nouă zecimi din opera lui se pierdeau. Părțile ei capitale din punctul de vedere al

Scanned with OKEN Scanner

ideilor, cum sînt *Biblicele* şi *Echilibrul între antiteze*, scrise însă fără preocupare de compoziţie, în mod neglijent, cînd într-un stil vulgar, cînd într-unul apocaliptic, pline de repetiţii, de pasagii obscure, amestec de amintiri personale şi de o erudiţie uneori mai mult decît suspectă, ar fi urmat să fie cu totul lăsate la o parte. Totuşi tocmai în ele găsim pe Eliade cel important; în ele se relevează bogăţia lui de idei, preocupările lui de tot felul, aspiraţiile, speranţele, — o întreagă viaţă intelectuală de o putere şi complexitate unică; ele ne dau măsura temperamentului, a lărgimii orizontului, a energiei acestui mare om, care în faţa celor mai însemnate probleme ale timpului şi-a dat osteneala să găsească o soluţie, şi care, pînă la adînci bătrîneţi, a păstrat o curiozitate mereu tînără. S-a încercat atunci a se părăsi criteriul literar absolut şi a se înlocui cu unul relativ. Pentru a ni se demonstra importanţa figurii lui Eliade, i se opuneau ceilalţi contemporani. Era, desigur, un punct de vedere mai înţelegător, dar tot insuficient.

Pentru a fi drepţi cu acest mare om, să renunţăm deci, după formula fericită a d-lui Lovinescu, întrebuinţată pentru Asachi [1], — de a-l mai privi ca pe o *figură literară*; el trebuie studiat ca o *figură culturală*.

Nimeni n-ar fi fost mai în stare ca d-l Iorga să facă acest lucru în admirabilul repertoriu al vieţii noastre intelectuale în secolul XIX, care este „Istoria literaturii". D-sa însă nu prea iubeşte pe Eliade. D-l Densusianu recunoaşte, în *Literatura română modernă*, că judecînd pe Eliade ar „trebui să ţinem seama mai mult de rolul lui în mişcarea noastră culturală decît de însuşirile-i de scriitor" [2]. Desi îi arată mult mai multă dragoste şi îi consacră un studiu judicios si foarte bine informat, probabil ca să nu strice unitatea cărţii, d-sa nu întrebuinţează pentru Eliade o altă metodă decît cea de strictă critică literară. Eliade însă trebuie judecat nu numai din publicaţiile de valoare literară, — şi acelea fărămiţate pentru nevoi estetice, — ci din opera lui întreagă, din întreaga lui activitate pe toate tărîmurile. Să-l căutăm dar

[1] E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi, Viaţa şi opera lui*, Buc., Cartea Românească, 1921, p. 230.

[2] O. Densusianu, *Literatura română modernă*, Buc., în *Viaţa românească*, 1921, vol. II, p. 143.

Scanned with OKEN Scanner

în operele de valoare literară, dar și în celelalte, mai importante, în care nu s-a preocupat decît de a-și exprima gîndurile, cunoștințele, amintirile istorice sau datele autobiografice, în articolele de ziar adresate marelui public, în scrisorile către prieteni și dușmani, în acțiunea lui de om politic, în acțiunea lui de editor și tipograf, adică de răspînditor al culturii în ținuturile locuite de români.

Atunci numai vom avea o imagine exactă despre acest om fenomenal, ferment și animator al epocii sale, de o curiozitate care nu s-a obosit nici în ultimii ani ai vieții, încărcat ca un copac, toamna, de fructe, de tot felul de idei, bune și rele, precise și haotice, dar iubindu-le și interesîndu-se de ele, punîndu-le în circulație, activ, veșnic în mișcare, muncind fără preget de la vîrsta de 18 pînă la 69 de ani, însemnînd tot acest timp cu pecetea personalității sale.

Întocmai ca o pădure bătrînă opera lui conține putregai și plante parazite, n-are potecile regulate și parterele înflorite ale unei grădinițe îngrijite, este rebarbativă, de multe ori chiar respingătoare ; dar este plină și de copaci puternici care se înalță pînă în sferele albastre ale idealului, de plante rare și interesante tocmai prin capriciozitatea lor, de ape vijelioase deși turburi.

Este atîta energie, atîta putere de viață și de creație în omul acesta, încît cei mai mulți dintre contemporani, aproape fără voia lor, au trăit și ei într-un tempo mai repede, excitați de prezența lui. Aruncînd în domeniul public sugestii și idei, apărîndu-le cu temperamentul său de luptător, ceilalți contemporani, prieteni sau dușmani, se simțeau nevoiți să reacționeze, să ia o atitudine. Sînt convins că, dacă el n-ar fi existat, am fi fost lipsiți în prima jumătate a sec. XIX nu numai de opera lui, dar și de o parte din opera altora. A provocat, cît a trăit, prietenii și dușmănii, de o intensitate fără pereche, al căror ecou umple mai toate publicațiile timpului. Ca importanță culturală și ca acțiune asupra epocii din care face parte nu putem să-l comparăm decît cu Hasdeu, care l-a priceput așa de bine și a lăsat despre el o admirabilă biografie, și cu marele N. Iorga.

Scanned with OKEN Scanner

Este oare posibil ca un astfel de Atlas, îndoit sub greutatea operei și gîndurilor sale, apăsat de soarta care se îndărătnicește asupra naturilor puternice, încordat de sforțările perseverente ce face, să se prezinte cu grațiile unui Apollo ? Iată de ce spuneam la început că a-l judeca esteticește, ca pînă acum, este a-l nedreptăți și a-l micșora.

În formarea acestei personalități au intrat elemente multe și felurite : ereditățí familiale și naționale (primele greu de determinat), elemente venite din mediul înconjurător și influențe culturale de departe. Una din acestea din urmă, influența franceză, a contribuit într-o largă măsură să facă din Eliade aceea ce a fost. [...]

Nimeni și nimic mai bine ca Eliade și opera lui nu ne arată rolul însemnat pe care Franța îl ocupă în formarea culturii române și a ideilor conducătoare la noi în secolul XIX.

A scrie istoria influenței franceze asupra lui este a da la lumină în același timp chipul în care am trecut de la starea mizerabilă în care ne găseam, la începutul secolului trecut, la locul însemnat, din punctul de vedere cultural, pe care îl avem astăzi. Deșteptarea demnității noastre naționale, a instinctului de dreptate socială, a energiilor ancestrale amorțite, este în cea mai largă măsură efectul contactului cu civilizația franceză.

Nu se poate zice că Eliade a iubit în chip deosebit pe francezi. Au fost chiar momente cînd i-a urît formal, cu acea intensitate care caracteriza toate sentimentele lui. Totuși influența franceză, vrută sau nevrută, colorează și explică activitatea și opera lui.

Format într-un mediu în care ea era prezentă prin spiritul revoluției de la 1789 și prin crezul literaturii clasice, fiul polcovnicului Rădulescu, natură vehementă, de temperament romantic, curios de chestiunile intelectuale și simțitor la tot ce era menit să corecteze nedreptățile existente, ajunge cel mai de seamă reprezentant al culturii române. Dar operele didactice, cele literare, lucrările lui originale, articolele ziarului ce conduce, totul este în sfera de influență a Franței, la sugestiile trecute adăogîndu-se altele proaspete, în legătură cu mișcarea literară contemporană și cu presa timpului.

Scanned with OKEN Scanner

După o perioadă în care, cu toate pînzele întinse, el plutește în apele franceze, urmează un moment de iritare contra farmecului ce venea din inima Parisului. Motive politice, motive raționale, foarte multe motive sentimentale fac ca el să se apropie de Italia, o altă soră latină. Dar influența cea veche era încă așa de puternică, încît la epoca de cea mai mare revoltă contra curentului francez ideile sale și chiar limba poartă neșterse urmele vechii simpatii.

Vine 1848, cu tot cortegiul lui de speranțe infinite, plămădit din vizionarii Franței liberale și umanitare. Din nou dragostea lui Eliade pentru Franța se deșteaptă, iar entuziasmul său pentru poporul francez și conducătorii lui, din care își face modele, se exprimă în forme de un lirism impresionant. Lamartine e zeul lui incontestabil în acea vreme.

Contactul direct cu țara are însă rezultatul de a răci întrucîtva sentimentele lui Eliade pentru idolii adorați pînă atunci și de a-i deschide ochii asupra unei întregi categorii de oameni, cei mai buni, după el, dintre copiii Franței, care, ca și el, se căsneau a întrona pe lume dreptatea și fericirea. Toți idealiști, toți revoluționari, luptînd pentru schimbarea feței politice, economice și sociale a lumii, ei sînt înțeleși, iubiți, imitați de Eliade. Esquiros, Sébastien Rhéal, Eugène Sue, Hugo însuși, Pierre Leroux și Jean Reynaud, Le Couturier, Proudhon, iată modelele cele mai însemnate ale lui Eliade. Acesta va găsi mijlocul de a lua de la fiecare ceea ce se potrivea cu felul său de a gîndi sau de a fi, cu felul de a gîndi și de a fi totdeauna sau ocazional, va netezi asperitățile unora, va combina și îmbina contururi, va reconcilia dușmănii în opera lui și va ajunge să ne dea în românește lucrările cele mai bogate în idei, mai tumultuoase și mai semnificative pentru timpul lor. Neocreștinismul și umanitarismul unuia se va alia cu sistema trinitară a altuia, cu preocupările economice financiare ale unui al treilea, cu explicațiile „filosofice“ ale unui al patrulea etc.

Din acest cerc activ, înflăcărat, original, încrezător în forțele omului și în ale lor, în special, naiv, superficial de multe ori, el își va alimenta toată activitatea din urmă a vieții sale si va găsi mijlocul reflectînd cînd pe unul, cînd pe altul, cînd pe mai mulți deodată, să fie el însuși și să imprime epocii pecetea personalității sale.

Scanned with OKEN Scanner

Departe de a ieși micșorat din această cercetare, în care poate că ultimul cuvînt nu a fost încă spus, „părintele literaturii române“ apare ca figura cea mai importantă culturală din mijlocul secolului trecut. De o curiozitate neobosită, iubind ideile, interesîndu-se de ele, punîndu-le în circulație cu miile, acest ziarist de geniu merită în cel mai înalt grad stima și recunoștința noastră.

[*Eliade Rădulescu și Franța. Studiu de literatură comparată*, în *Dacoromania*, an III (1922—1923), Cluj, 1924, p. 1—4 și 122—124.]

Scanned with OKEN Scanner

REDESCOPERIREA LUI HELIADE

Scanned with OKEN Scanner

D. POPOVICI

[UN CONSERVATOR PLUTIND PE VALURI SOCIALISTE, UN CLASIC ÎNDRĂGOSTIT DE POEZIE ROMANTICĂ]

[...] 11. Influența zilei nu turbură însă unitatea de concepție a scriitorului român numai în ordine socială și politică ; ideile sale literare aveau să se resimtă de aceeași participare la viața secolului. Pentru un scriitor care înregistrează printre primele sale manifestări literare o traducere de Boileau, aderarea la doctrina trecutului este vizibilă. În spiritul acestei doctrine se elaborase aiurea teoria entuziasmului raționalizat, pe care scriitorul român și-o însușea pe de-a-ntregul ; dar mărturisirile sale în această direcție se înscriu în toate registrele esteticii clasice.

În primul rînd, Heliade este un partizan al teoriei imitației. Arta, în speță poezia, i se pare că n-ar putea lua naștere fără înclinarea, firească individului, către imitare. Această imitare nu însemnează însă o reproducere brută a elementelor naturii, ci o selectare a lor ; artistul este ținut să aleagă „din viața omenească niște împrejurări comune prin care sujetul să se poată aplica la tot omul, în tot locul și în tot veacul", aceasta fiind singura modalitate de cunoaștere justă a naturii, de descoperire a adevărului. Este drept, artistul poate așeza în mijlocul acestei naturi propria lui ființă, dar și în cazul acesta grija lui de căpetenie trebuie să fie respectul generalizării, în așa fel încît, în această imagine, „pe cît se poate să găsească viața sa", să descrie „cele ce poate cineva să întîmpine mai de obște în viață". Aplicată artei dramatice, teoria imitației obliga pe scriitor să fie „neîncetat băgător de seamă al naturii tuturor patimilor, tutulor viițiilor, hromatizate după naturelul fiecărui om" ; artistul devine „un zugrav sencer al naturii", el arată publicului „niște icoane vii într-un nou chip, dar totdea-

Scanned with OKEN Scanner

una adevărat și firesc". Și, parafrazînd pe Boileau, Heliade adaogă : „mai bine îmi place urîtul pus frumos după natură și la locul său, decît frumosul urît și fără judecată". În această prelucrare a elementelor naturale, artistul va avea în vedere că el trebuie să realizeze frumosul și că frumosul presupune armonia.

Dar nici respectul pentru regulile artistice nu este străin lui Heliade. Este drept că el nu dezbate în amănunt problema unităților, dar atunci cînd vorbește de un gen literar sau de altul, discuția amănuntului aduce în mod inevitabil după sine ideea de regulă artistică. Epopeea bunăoară presupune un plan al operei, caracterele personajelor și stilul. La rîndul său planul trebuie să prevadă expoziția, nodul și deznodămîntul ; expoziția iară va conține un debut, o invocație și o antescenă ; debutul va arăta etc.

Începuturile activității literare ale lui Heliade nu se desfășoară însă numai sub influența lui Boileau. Am amintit anterior pe Blair, pe Laharpe, pe Marmontel și pe Voltaire, care mijloceau scriitorului român cunoașterea aceluiași crez clasic, în cuprinsul căruia anumite inovații vesteau timpuri noi. Aceleași începuturi aduc însă și *Meditațiile poetice* ale lui Lamartine : înclinarea meditativă și căldura sentimentului ce se desprind din opera marelui liric francez erau de natură să atragă sufletul poetului român, ducîndu-l în ținuturi în care putea prinde si ritmul literar al epocii. Un proces de eroziune a vechilor poziții teoretice începe astfel cu influența lui Lamartine. Dar adeziunea la poezia lamartiniană nu înseamna o revoluție totală : știm azi că o anumită poezie preromantică introdusese societatea în regiunile sentimentale în care avea să se complacă poetul *Meditațiilor* și că, prin generalitatea lor, sentimentele din care au răsărit aceste meditații păstrau puternice legături cu estetica clasică. Alături de ceea ce se cuvine să se atribuie reputației și modei, toate faptele acestea trebuiesc avute în vedere de cel ce urmărește să-și explice răsunetele puternice ale poeziei lui Lamartine. Pentru că nu este o simplă întîmplare că scriitorul român, expunînd ideile sale despre imitarea naturii, ajunge să exemplifice teoria lui Boileau cu opera lui Lamartine.

Alte influențe vor accentua însă erezia lui Heliade. Marmontel vorbise în treacăt în opera sa de „adevărul

Scanned with OKEN Scanner

local". Formula avea să devină la Berchet, traducătorul italian al *Sacuntalei,* „coloare locală", „tinte locali". Reluată de Victor Hugo, ea era destinată să fie una dintre pietrele angulare ale crezului literar romantic. Și sub influența lui Hugo, Heliade ajunge la rîndul său să vorbească de necesitatea de a respecta „obiceiurile veacului", „coloarea locală", de care este legată cu putere frumusețea operei de artă. Faptul acesta obligă pe poetul modern să-și revizuiască tehnica sa artistică și, în ultimă analiză, s-o pună de acord cu tehnica celor vechi : după cum aceia au exploatat realitățile lor naționale, tot așa și modernii vor trebui să le exploateze pe ale lor. Faptul fusese realizat în mod strălucit de poeții popoarelor nordice, ale căror opere sînt saturate de culoare locală : „Literatura, poesia ginților teotonice sau gotice, deși educate între erudiții lor, ca creștinați, de scrisele latinității clasice și eclesiastice se desvoltară însă în parte după natura lor proprie... Au fost gotici și în poesie și în toate artele pentru că au fost goți, și n-au vrut și nici n-au putut să fie nici eleni nici romani, după cum și aceștia nu s-au încercat a se face nici babilonieni nici egipteni".

În cuprinsul „colorii locale" își găsesc locul lor și numele proprii. Boileau dăduse o soluție problemei în cîntul al treilea al *Artei poetice,* unde, reproducînd numele celebre ale antichității : Ulise, Agamemnon, Oreste, aruncase o săgeată și la adresa celor îndrăgostiți de datele și faptele moderne :

O, le plaisant projet d'un poète ignorant,
Qui de tant de héros va choisir Childebrand,

în care poetul ignorant era Carel de Sainte-Garde, ce săvîrșise această nelegiuire în poema *Les Sarrasins chassés de France.* Dar Heliade, care tradusese din Boileau, care se referise la el și, în anumite momente, continua încă să se refere, înțelege să combată pe legiuitorul clasicismului francez cu argumente culese de sub toate punctele cardinale. În primul rînd, poeții nordici : acestora „nu li se părură nici barbare nici ostrogote numele eroilor naționali : Fingal, Swaran, Cuchullin, Cairbar, Ossian, Oscar, Malvina, Moina, Gelhosa, Agandeca... Hamlet, Macbeth, Richard, Conrad, Alfred etc., nici mai puțin nobili decît Theseii, Heraclizii și Atrizii Greciei". Dacă lucrurile ar sta așa cum dorește Boileau, atunci în-

Scanned with OKEN Scanner

treaga istorie a patriei ar fi „nedemnă de a fi cercetată de poeţi, toţi eroii moderni proprii de a fi cîntaţi numai de lăutari şi de trubaduri, admiraţi numai de vulgul innorant". Heliade înţelege ca, dacă un scriitor modern tratează un subiect aparţinînd antichităţii, el să respecte cerinţele lui Boileau ; dar în cazul acesta subiectul trebuie tratat în mentalitatea epocii respective şi poetul este dator să evite „să ne facă a auzi pe Oreste zicînd mume-sei : *vous Madame !* să ne facă a auzi pe Cassandra vorbind ca o marchisă, pe Achili, Ajaci şi Hectori în versuri rimate şi ca nişte curtezani dela curtea Tuilerielor".

Căutînd să exploateze realităţile naţionale, o operă literară nu mai putea înfăţişa caracterul de generalitate pe care-l cerea tehnica literară clasică şi pe care-l ceruse şi Heliade. În felul acesta ideea de model, care a orientat timp îndelungat gîndirea scriitorului român, primeşte o lovitură ucigătoare. Opera literară trebuie să tindă către originalitate, care nu poate izvorî decît din adevărurile particulare şi culoarea locală. Renegarea modelelor literare moştenite de la veacurile trecute, aşa cum ajunge s-o practice în anumite momente scriitorul român, este un ecou al aceluiaşi crez romantic expus în *Prefaţa* la *Cromwell* : „Suivez les règles ! Imitez les modèles ! Un moment ! Il y a en ce cas deux espèces de modèles, ceux qui sont faits d'après les règles, et avant eux, ceux d'après lesquels on a fait les règles... Et puis, imiter ! Le reflet vaut-il la lumière ? Le satellite qui se traîne sans cesse dans le même cercle, vaut-il l'astre central et générateur ? Avec toute sa poésie, Virgile n'est que la lune d'Homère". Dar Heliade, care împărtăşeşte năzuinţa către originalitate aşa cum se desprindea din opera unor anumiţi romantici, realizează în acelaşi timp paradoxul de a cere ca o operă astfel alcătuită să servească drept model scriitorilor viitori.

Scriitorul român împărtăşeşte şi alte idei ce caracterizează lupta literară a secolului al nouăsprezecelea. Este cunoscută teoria grotescului în poezie în felul cum ea a fost formulată de Victor Hugo. Heliade este convins la rîndul său că frumuseţea adevărată a naturii rezultă din varietatea nesfîrşită a ei. În faţa cerului împodobit cu stele, avem munţii măreţi şi abisurile îngrozitoare, ală-

Scanned with OKEN Scanner

turi cu pădurile fioroase avem și cîmpiile rîzătoare, alături cu rîurile și lacurile limpezi avem și mlaștinile pestiferente : „deodată cu naltul stă și profundul". Natura aceasta, atît de variată, se oglindește în operele marilor scriitori în toată varietatea ei. În felul acesta, alături de „maiestuosul Agamemnon, bravul Achille, teribilul Ajace, mintosul Nestor și sapientul Ulise" Homer așază „și pe diformul și ridicolul Thersite", iar în rîndul divinităților maiestuoase ale Olimpului el introduce și pe „monstruosul" Vulcan, ca și pe „hidosul Momu". „Ca un contrast la splendoarea Olimpului opune întunericul Erebului ; la Grațiele din Olimp, opune Furiele în iad ; la Nimfe, Naiade, Driade, opune Gorgone, Meduse, Parce sau Ursitoare. — Pretutindeni sublimul are de contrast grotescul ; seriosul are burlescul, pretutindeni luminele, ca să resalte, au necesitate de umbre". Contrastele vieții umane trebuie să se oglindească astfel și în opera scriitorului modern, care nu este decît un pictor fedel al realității, care trebuie „a descrie lumea astfel cum este".

„Astfel cum este" nu înseamnă cu toate acestea chiar „astfel cum este" : Heliade cere totuși scriitorului să depășească realul, să tindă „către un ideal". Scriitorii greci nu s-au condus după modele sau reguli, deoarece acestea nu existau ; în mijlocul naturii însă ei au venit cu rațiunea lor și cu gustul, pentru că arta „este o emanație a rațiunii însoțite de o mare dose de philocalie", ea duce la „simțirea verului și frumosului", ea „ardică realitatea pînă la ideal, pînă la perfecțiunea cea mai înaltă de se poate". Și deși în plină revoltă romantică, Heliade pictează totuși acest ideal în culorile consacrate de clasicism : el „nu poate fi nici monstruos nici hidos, cată să se baze pe adevărurile legilor, proporțiunilor și armoniei".

În felul acesta scriitorul român ajunge să înscrie în crezul său literar părerile cele mai opuse. Psihologia lui de partizan al revoluției permanente îl făcea să vadă că nu numai în ordine socială, ci și în literatură, revoluționarul Jupiter detronează pe reacționarul Saturn, că sînt momente cînd vechile precepte literare trebuiesc înlăturate. Îndeplinind rolul lui Jupiter, Victor Hugo răsturnase pe acel Saturn al literaturii franceze ce ținea spiritele sub tirania legislației sale, pe Boileau. Dar scrii-

Scanned with OKEN Scanner

torul român era un învechit în cultul păgîn : el tăgăduieşte rolul modelelor literare şi pe acela al regulilor artistice, dar anumite opere pot servi de model posterităţii ; el înţelege să distrugă vechile autorităţi, dar unele autorităţi moderne pot înlocui în drepturile lor pe cele moştenite de la antici ; el cere ca poetul să fie un pictor fidel al realităţii, dar această realitate să fie transfigurată, idealizată, în aşa fel încît rezultatul activităţii poetice să fie un tablou în care legile proporţiei şi ale armoniei să fie respectate. Oricît de puternic era asaltul dat de literatura zilei, Boileau izbuteşte totuşi să se menţină în numeroase puncte pe poziţiile literare ale scriitorului român. Şi astfel concepţia literară a acestuia ne apare, la sfîrşitul carierii sale, ca un mozaic foarte complicat, în care idei desprinse din secolele precedente căutau să se armonizeze cu altele puse în circulaţie de literatura timpului său.

12. Lupta în care scriitorul român se găseşte astfel prins se desfăşoară simultan pe plan social, politic şi literar. În toate aceste direcţii, ea macină bucată după bucată ceea ce educaţia, făcută într-un mediu ce se resimţea de directivele spirituale ale Enciclopediei, izbutise să construiască în sufletul său. Sub influenţa epocii, vechiul crez ajunge în felul acesta o ruină.

Dar nici omul nu corespundea pe de-a-ntregul idealului urmărit de lumea Enciclopediei. În sufletul său au rămas întotdeauna rezerve afective într-o măsură ce contraria doza prescrisă, dar care îi dau putinţa să înţeleagă şi să adere fără rezerve şi fără întîrziere la poezia lamartiniană ; au rămas de asemenea legături cu credinţa creştină de natură să compromită educaţia lui raţionalistă. Am amintit mai sus adeziunea lui la crezul umanitarist şi cosmopolit : înfigînd rădăcini puternice în lumea sentimentală a creştinismului, crezul acesta era destinat să afle un răsunet puternic în sufletul scriitorului român.

Dar şi sub raportul acesta lucrurile sînt departe de a se prezenta linear : cu toate mărturisirile sale de devoţiune creştină, caria raţiunii avea să atace cu vremea şi temeliile credinţei şi Heliade s-a văzut nevoit atunci să revizuiască vechea sa concepţie despre divinitate. În felul acesta ia naştere un proces de conştiinţă, interesant îndeosebi prin faptul că el nu s-a exteriorizat în gesturi

Scanned with OKEN Scanner

elocvente sau în fraze de o sonoră deznădejduire, ci s-a consumat liniştit, în lumea glacială a ideilor.

De mult, din epoca primului cînt al *Mihaidei,* Heliade căutase să acomodeze concepţia sa despre divinitate cu năzuinţa către progres a raţiunii omeneşti. Dar mărturisirile desprinse dintr-o operă cu veleităţi de poezie sînt de natură să stîrnească rezerve. Avem însă în faţă scrierile sale din epoca postrevoluţionară, cînd contactul susţinut cu unele cercuri socialiste franceze îl obligă să cerceteze cu toată atenţia această problemă. Pentru că, dacă o scriere cum era *Catehismul socialiştilor* a lui Louis Blanc debuta prin afirmaţia că ţinta urmărită era să realizeze pe pămînt comandamentele Evangheliei, alte lucrări erau mai puţin dispuse să se închine în faţa tradiţiei creştine : „nu tîrziu apăru scrierea din urmă a d-lui Prudhon ce se scoală în contra religiunii şi îşi face atîţia proseliţi nu numai în Franţa, ci în toate părţile lumii. — Atunci crezui de datorie a mă determina spre a tipări şi notiţele mele numite *Biblice,* cu scopul de a învedera, de se poate, rătăcirea autorului franţes ; — pentru că din punctul meu de vedere o consider ca o rătăcire, cu toată consideraţia ce am pentru talentul său, şi stima pentru caracterul său". Heliade înţelege să-şi trîmbiţeze credinţa : fără Cristos, ar rătăci pe cărările necredincioşilor şi ar fi ispitit să se închine în faţa lui Satan, ca în faţa proletarului ce s-a ridicat împotriva despotului ; dar Cristos este iubirea pentru nenorocit, este fratele nenorocitului. Şi iubirea pe care noi o avem pentru aproapele nenorocit este toată iubire pentru Cristos. Cu *Biblicele,* scriitorul român mărturiseşte că nu se adresează către cei credincioşi ca să-i convingă, deoarece ei n-au nevoie de această operaţie, ci către cei lipsiţi de credinţă, către „materialişti şi sceptici, către oameni ai ştiinţei". Aceştia îşi au limbajul lor şi argumentele lor şi Heliade înţelege că discuţia trebuie adusă pe terenul pe care se găsesc ei. Dar argumentarea lui, care urmăreşte aceste obiective externe, trădează în acelaşi timp adînca eroziune pe care ideile au făcut-o în sufletul său. Ea capătă din loc în loc aspectul unei pledoarii în favoarea lui Dumnezeu, în genul acelui *Mémoire en faveur de Dieu* în care Delisle de Sales pleda, în mijlocul unei societăţi prea puţin înclinate să-l creadă, cauza divinităţii.

Scanned with OKEN Scanner

Luată în litera ei, Scrierea Sfîntă nu mai putea răspunde cerințelor sufletești ale zilei ; de aici necesitatea de a descoperi sensurile ascunse ale ei și de a le documenta. Și armat cu o erudiție specială, în care istoria merge călare pe fantezie, Heliade își poartă lanterna din verset în verset, distrugînd vechea interpretare și ajungînd să construiască o lucrare nouă, o religie nouă. Întreaga limbă a lui Moise, crede scriitorul român, se resimte de educația lui egipteană. Misticismul și expresia simbolică erau caracteristice Egiptului și s-ar face o mare greșeală dacă, vorbind de adevărurile *Bibliei,* nu s-ar ține seama de faptul acesta : „Jucărie mare, ba și batjocură mare ar fi de s-ar lua Biblia după literă și s-ar crede Dumnezeu ca o ființă materiale, cu voce materiale". Dumnezeu nu zice ca să deszică, nu leagă ca să dezlege. Și cine crede că vocea lui Dumnezeu, pe care Moise mărturisește că a auzit-o, este cu adevărat vocea lui Dumnezeu, dovedește numai lipsa sa de pătrundere a realităților acelei vremi : acea voce era conștiința, care ordona lui Moise să facă una sau alta. Reformatorul evreu era dotat cu toate științele și cunoștințele timpului și astfel își da seama de însemnătatea pe care superstiția o avea în viața egiptenilor și a evreilor. Aceștia erau „deprinși întru a personifica orice idee, orice adevăr" și Moise li se adresează în limbajul acesta. Sîntem la începutul istoriei, cînd cuvîntul este încă plin de seva lui materială și incapabil să exprime adevărurile abstracte altfel decît prin arta figurației. Și astfel „Moise se exprimă ca poet către oameni ce nu pot înțelege altfel ideile abstracte decît după ce li le personifică cineva. Conversația ce arată Moise că avu cu Dumnezeu... este însuși aceea ce singură cu mintea lui își zicea în tăcere ca tot omul, nu prin voce umană, ci prin voce interioară și cu totul spirituale". Heliade știe astfel că „lumina și adevărul ce iese din mijlocul rugului" nu este altceva decît „mintea omului, și care cînd e angelul lui Dumnezeu, cînd Dumnezeu însuși". Și el înaintează astfel din identificare în identificare, ajungînd în cele din urmă la afirmația că limbajul metaforic al lui Moise face ca *Biblia* să fie, de la un capăt pînă la celălalt, o vastă înlănțuire de metafore.

Dacă astfel stau lucrurile cu Scrierea Sfîntă, este de la sine înțeles că ideea pe care scriitorul român și-o face

Scanned with OKEN Scanner

despre divinitate nu mai păstrează nimic din trăsăturile divinității la care el se închinase pe vremuri. Dumnezeul acesta descinde din programele socialiste : el trebuie să fie profund uman, el trebuie să se împărtășească de toate durerile omenirii ca să fie acceptat în cele din urmă de omenire : „departe de oamenii liberi Dumnezeul ce n-a fost om. — Și om de clasea cea mai de jos, care să nu fi avut de marturi sau ajutor la nașterea sa decît boul și asinul, simbolul laborii, și drept leagăn presepiul“ ; departe de omenire Dumnezeul ce nu s-a coborît pînă la treapta cea mai de jos a ei, „pînă a deveni paria, anatema însuși spre a cunoaște în carne și în oase pînă unde a fost ajuns omenirea“. Prezentă în cele mai mici fragmente ale existenței, divinitatea lui Heliade ia uneori aspectul unui dublet spiritual al lumii materiale ; dar cel mai adesea ea se confundă cu omenirea, ea este „omul colectiv, omenirea întreagă“. Și laolaltă cu această omenire, ea trebuie să tindă către libertate, către dreptate, către adevăr. Pentru că în trecutul îndepărtat ea a putut fi, pentru popoarele deprinse cu robia, „Elohim“, — puterile ; dar pentru popoarele libere din timpurile moderne ea este „Iahve“, — cel ce este, adevărul : tinzînd către adevăr, divinitatea tinde să se realizeze pe sine. Și spre a se realiza, „el“ — Dumnezeu, Crist, — „ne dete o știință în loc de credință“. Pornind să cucerească „Jerusalemul cel de sus“, cetatea divină, omenirea se găsește astfel pe drumul său ascendent către dreptate și către adevăr.

În procesul acesta de raționalizare și umanizare a divinității, sînt, evident, rezerve și contradicții. Din atributele cu care Heliade o însoțește, divinitatea ne apare însă ca un concept foarte complex, în care „profeții“ zilei și „filosofii Galiei“ erau prezenți într-o mai mare măsură decît vechii ziditori ai creștinismului. Heliade, care voia să aducă la calea adevăratei credințe pe rătăcitul Proudhon, ancora astfel la o concepție în care vechea divinitate creștină nu mai avea loc. Și dacă el păstrează întreg aparatul exterior, — Cristos, Cuvîntul, Fiul lui Dumnezeu —, toate acestea au decăzut din funcțiunea îndeplinită anterior ; în clipa în care „Iahve“ ajungea singurul zeu, Cristos devenea pentru totdeauna o simplă metaforă în lanțul nesfîrșit de metafore ale *Bibliei*.

Scanned with OKEN Scanner

Și peste toate acestea plutește un suflu de vizionar, care leagă fraza scriitorului român de aceea a lui Lamennais sau, cele mai adeseori, de proza inspirată a theurgiei iluminaților : „O perfecție a divinității ! cînd ai înceta de a mai fi adorat, lumea ar cădea din nou și fără speranță sub jugul unui Dumnezeu crud complice tiranilor, și fasonat după imaginea acestora. — În resbelul prodigios și universal ce ai întreprins singur, ai proscris toate geniurile miliției cerești ale lumii antice, ai rempins și însuși legiunile angelilor biblici. — Singur înaintînd către luptă și victorie, n-ai invitat a te urma decît pe cei ce plîng și însetoșează de dreptate, pe dezmoșteniții și exilații pămîntului, pe cei ce zac pe patul frigurilor prin închisori, verginile și pruncii, tot ce e mai debil asupra pămîntului". Sau : „Și verbul acesta, latent încă în toți popolii Orientelui, vocea mea ce se perde în deșert se cearcă a deștepta. Verbul ce via în Moise și în Profeți, în Platon și în poeți, în Christ și în Apostoli, în Mahomet și primii săi proseliți". Sau : „Între spiritul Domnului ce s-a pus peste mine și mă devoară, între în inimile voastre".

Rîndurile acestea sînt înfiorate de credință, de bunăseamă ; desprinse din partea finală a activității sale, ele ne arată în același timp că scriitorul român a rămas pînă la sfîrșitul vieții același suflet însetat de credință ; dar creștinismul lui, care încetase de mult de a mai fi occidental sau oriental, nu mai păstrează din vechiul creștinism decît simpatia pentru desmoșteniții soartei, cultul săracului, „ptoholatria". Libertatea, dreptatea și adevărul, cu al căror cult scriitorul român identifică credința lui, sînt lucruri pe care el le desprinde din alte scripturi decît cele tradiționale. Și predicînd această credință, verbul lui Heliade prinde reflexe îndepărtate de martinism ce-ți dau impresia că omul acesta, care și-a hrănit spiritul cu ideile Enciclopediei, este totuși un frate al Apostolilor ce călătoreau ducînd cu ei adevărul divin pe care-l descoperise.

13. Un călător este și Heliade, ca și dînșii ; dar nu duce cu sine adevărul descoperit, ci setea de a descoperi adevărul. Epavă aruncată de lumea „Luminilor" în secolul romantismului, desfășurarea vieții sale sufletești ne sugerează imaginea acelor stînci ce se ridică pe țăr-

murile mării şi pe care fulgerele le-au ars, vînturile le-au bătut şi valurile le-au măcinat. Smuls din lumea intelectuală în care se formase, scriitorul român se găseşte prins în ritmul trepidant al vieţii spirituale din secolul trecut. Faptul acesta avea să-l facă să fie, pe plan social, un conservator care pluteşte pe valurile socialiste ; în literatură, un clasic îndrăgostit de poezia romantică, iar în ordine religioasă, un credincios care bate totuşi la porţile fiecărei idei, întrebînd dacă Dumnezeu locuieşte înăuntru.

[*Introducere* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediţie critică, cu introducere, note şi variante de..., tom. I, Bucureşti, 1939, p. 54—63.]

G. CĂLINESCU

[POETUL ŞI PROZATORUL]

[...] Din pornirea de a privi lucrurile cosmice, comună romanticilor, a ieşit la Eliade intenţia de a-şi grupa opera ciclic şi în patru volume. Primul s-ar fi intitulat *Biblice* şi ar fi cuprins şi *Căderea dracilor ;* al doilea *Evanghelice* şi ar fi primit între altele *Cutremurul ;* al treilea *Patria,* sau *Omul social* în care s-ar fi aflat *Ruinele Tîrgovişteî, Sburătorul, Mihaida* (pe la 1834 începuse o piesă de teatru *Mircea*), ultimul *Omul individual* căruia i-ar fi aparţinut *Serafimul* şi *Cherubinul, Visul.* Opera lui Eliade ar fi fost astfel mai mult decît o *Légende des Siècles,* o adevărată *Divină Comedie* (Dante l-a obsedat pe poet mereu) cu sens literal, didactic şi anagogic. Şi încă mai mult decît *Comedia* visa să facă, visa să continue vechile cărţi profetice printr-un Nou Testament, să dea marea Biblie modernă ce s-ar fi încheiat cu un apocalips, cuprinzînd astfel toată istoria de la căderea omului pînă la regenerarea în cetatea eternă.

Eliade e un mistic la modul dantesc, cu uriaşe viziuni profetice. *Anatolida sau omul şi forţele* ar fi fost adevărata „biblică", poemul în 20 de cînturi al omului, de la creaţie pînă la victoria asupra Forţei, amestec de soteriologie şi program social, soluţiunea în veac a problemei sociale fiind totdeauna cheia mîntuirii spiritului,

Scanned with OKEN Scanner

a cetății eterne. Și, ca în orice sistem cu preocupări soteriologice, mîntuirea nu este individuală, ci colectivă. Comunitatea creștină, „Biserica", se înlocuiește cu „Popolul", și pe o treaptă mai sus, cu liga popoarelor, cu umanitatea. Aceste idei zburau atunci în aer, în emigrația iredentistă, emițătorul principal de mituri abstracte fiind Giuseppe Mazzini, cel cu *Dumnezeu și poporul*. De aceea tot ce privește destinul uman, stabilirea raportului fundamental între indivizi în temeiul unei ordine divine, explicarea inegalității și a suferinței, redempțiunea sînt la modă. Dante și Milton se reiau. *Divina Comedie* e interpretată în sens revoluționar și socialist. Plac utopiile și Eliade însuși făgăduise în „Biblioteca universală" *Utopia* lui Thomas Morus, *Oceana* lui James Harrington, și fiindcă aveau să apară operele complete ale lui Bacon, și *Noua Atlantidă*. Scriindu-și poemul pe marginile *Bibli-celor* care sînt simple comentarii asupra textului Bibliei, Eliade este prea abstract. În locul unei geneze materiale, el dă știutele-i teorii. Istoria decurge prin „delte", stăpînită de îngeri care sînt sephiroții :

Se face iară seară, se face dimineață !
Ai istoriei angeli, în deltele eterne
Înscrieți ziua-a doua.

Glorificați pe Domnul, că sfînt e al lui nume.

Dacă se poate face o comparație cu *Comedia*, atunci poezia lui Eliade este aceea din Paradis, lirică extatică, ideală, din care în chip necesar s-a extirpat descripția, lăsîndu-se esențele imateriale, parfumurile, lucirile, efluviile și sonurile. Poetul a intuit jubilația sacră, hora elementelor pure și e întîiul autor de laude :

Cîntați, flori, bucuria și lăudați pe Domnul
Pe idioma voastră, vă exalați profumul
Spre ceruri ca tămîie. Formați sublime-acorduri,
Armonie d-arome.
Natura este-n nuntă, serbare-universală...

Se umple tot abisul, coprinsele marine
De lucitorul nacru, de candidele perle,
De rumenul coraliu,
Înoată pești în ape, în aer paseri svoală...

Scanned with OKEN Scanner

Glorificați pe Domnul, Puteri, Eloimi, Angeli
În harpele serafici cîntați, prea-înălțați-l :
În cer și pretutindeni răsune : osană !
Lumină, întunerec, puteri și elemente,
Sori, astre și luceferi, răsune firmamentul
De laudele voastre.

Pămînte, trage danțul în cercul horei tale ;
Și tot ce este-asupra-ți ardice a sa voce
Și rugă către ceruri. — Ai munților nalți cedri,
Plecați al vostru creștet, vă înclinați, o, arbori,
Și plante cîte sînteți, verdeață, pom și floare,
Nălțați profumul vostru.

(Hymnul creațiunii)

Și mai aparentă este orchestrația serafică în *Empireul și tohu-bohu (Căderea dracilor)*. Se aud cerești, teribilele sonuri :

Cerești, eterii, trombe în spațiuri răsună,
Puteri, tării de îngeri sbor repezi și sosesc :

Se vede un „triumf“ al Cuvîntului ce ține locul prin mecanica lui exactă rozei mistice :

A lui de flacări roate pornesc întraripate :
Sînt Heruvimi prea repezi ce-n mii de ochi lucesc ;
Și vîrstele veciei, la dînsul înhămate,
L'Apocalips supuse, spre veacuri propășesc.

De îngeri miriade preced și îl urmează
Și carul naintării pornește neoprit.
Din iute în mai iute ; și-n drumu-i însemnează
Al lumii plan simbolic d-atuncea preursit.

Se strecoară în această poezie a gloriei și melancoliile religioase, groaza de surpare a lumilor care e din Lamartine *(L'immortalité)* :

Cînd aste întunereci de lumi nenumărate,
Nestrămutate stele și sateliți, planeți,
Ce-și țin a lor ocoluri prin căi preînsemnate,
Sori, centre parțiale, îngrozitori cometi ;

Cînd toate s-ar esmulge din marea încentrare,
Ieșind din a lor axe și nu s-ar mai ținea,
S-ar prăvăli în spațiu spre vecinică pierzare
Și una peste alta sdrobindu-se-ar cădea ;

Scanned with OKEN Scanner

Ast sgomot ce ar face, fatala grozăvie,
Amestecul, izbirea și uetul trupesc,
Vrăjbite elemente, cutremur în tărie,
N-ar face-atîta sgomot c-ast svon duhovnicesc.

Eliade are, cu toată detestabila lui filologie, mijloacele verbale pentru marele vers romantic. De la Victor Hugo a luat metoda cumulării de nume proprii barbare hohotitoare scoase cele mai multe din Milton, pe care le dispune eufonic ca într-un fel de conjurație :

Cu-același zgomot cade și Belzebut, Astaroh,
Temnuț, Hamos, Asmode, Dagon, Mamuth, Baal.
Astoret, Isis, Orus, Moloh, Balmol, Briaroh,
Brinmuter, Gorgon, Bluhal, Rimnon și Belial.

„Căderea îngerilor“ e lamartiniană și întîlnim în ea chiar acea erotică ciudată între „un ange déchu“ și o ființă de grad inferior. Din nefericire totul e friguros alegoric. Din capul marelui Arhanghel Lucifer printr-o groaznică cefalalgie iese (mitul Minervei) Păcătuirea, ființă „cochetă“, cu care Arhanghelul începe o dragoste incestuoasă. Crizele sexuale ale îngerilor obsedau atunci pe toți și un poem al lui Thoman Moore *Dragostea îngerilor* avea mare ecou pretutindeni. În istoria primilor oameni, Eliade urmează de aproape pe exegeții *Bibliei*. Mitul androginului, răspîndit la romantici, e luat de el nu de la Platon, ci, direct ori indirect, din *Zohar*. Cîntecul despre „arborele științei“ e o versificare simplă a comentariului Genezei din *Biblice* unde poetul se vede a cunoaște răspîndirea mitului la indieni, la chinezi. Într-un singur loc abstracțiunea ia forma unei viziuni hermetice turburătoare :

Acest arbore mare era ca orice plantă
În jos cu rădăcina, spre cer cu-ale lui ramuri
Și rădăcine-ntinse ce sfredelea pămîntul
Și străbătea profunde în iad ca niște pompe
Cît să spăimînte mintea și să-nfioare carnea.

Tot cîntecul se pierde într-o disertație despre efectele științei, culminînd cu întrebarea asupra utilității progresului tehnic. „Ipoteza“ mecanicistă e prilej de un anume fabulos mașinist :

Scanned with OKEN Scanner

Străbată-se uscatul de forțele de aburi,
Mulțească-se ca peștii pe mare piroscafe,
Din popol la alt popol, de la un Stat la altul,
Din urbă l-altă urbă și din comună l-alta
Încingă-se pămîntul de căile ferate ;
Locomotive, fabrici mulțească-se-n tot locul ;
Consume-se cărbunii și imple atmosfera
De gazuri...

Cîntul despre Cain și Abel *Moartea sau frații* avea scopul să zugrăvească efectele sociale ale păcatului originar, ura între oameni. Punctul acesta din *Biblie* atrăgea pe toți revoluționarii epocii și Aleardo Aleardi alcătuia în 1846 pe marginile *Genezei* un poem *Le prime storie* foarte asemănător în privința aceasta cu *Anatolida*. Aproape nimic nu se salvează din ruina de vorbe decît înmormîntarea sălbatic primitivă a lui Abel, în stil Chateaubriand :

Adam își șterge ochii, se scoală în picioare...
Și ia genunchii fiului, îi mai sărută-odată,
Îi strînge cu vigoare, și stinsul corp încovăie
Și îl mlădie-atîta, cît pumnii și genunchii
I-aduce pîn-la gură, ca filiul să-i semene
Cu pruncul cînd se află în pîntece materne...
Și toți puseră ochii la stînca colosală
Pe care blîndul Abel își aducea ofrandele...
Luară cu toți corpul, prin norii de profume
Și-acolo-l mormîntară.

Un motiv de poezie putea găsi Eliade în iubirea întîiei perechi. Idila antediluviană în spațiu edenic cu stînci uriașe și vegetație virgină e a romanticilor în frunte cu Lamartine. Lui Eliade îi lipsește, sau mai degrabă i-a dispărut repede, printr-o pervertire estetică, percepția geologică. Totuși, într-un scurt episod, e surprinsă cu oarecare măreție nunta inocentă și trudnic religioasă a perechii progenitoare a omenirii :

Pe un tapet de iarbă, cu flori presemănată
Se desemna ridente și roza amoroasă
Și candid-iasomie, șafranul, hiacintul...
Conduși d-al Nunții angel Mireasa cu-al său Mire,
Ținîndu-se de mînă în sfînta nuditate
De care n-avea teamă nici D-angeli, nici de Domnul,

Scanned with OKEN Scanner

Nici unul despre altul, intrară-n sanctuarul
Misterelor divine...
Cine-ar putea descrie nespusele transporturi,
Candoarea virginală și grațiele Evei,
A lui Adam fervoare, întreaga fericire
Și extrema pietate l-a ritului plinire?
Împinși d-angelul nunții, pe așternutul moale
Sînt unul lîngă altul în toată inocența;
Adam începe ritul; c-o dulce rezistență
I se supune Eva și-n holocaust cede
A se-mplini misterul.

Santa cetate scrisă în terza rima are factură dantescă. Cuprinsul e în mod curios utopic. Eliade e un conservator, un vrăjmaș al socialismului, al Pandemoniului, pe de altă parte îl vedem un înflăcărat al lui Fourier și un adept al lui Proudhon, căci încercarea din 1858—1860 de a face o asociație agricolă, de nu va fi conținut intenția ascunsă a unui falanster, era o instituție de credit pentru ajutarea muncii. Proletarul este victima eternă, simbolizată în Christ-Popolul:

Or ca om, or sub forma sa divină,
Tot proletar la cîmp și la cetate,
De la Altar și pînă la salină,
Cu-același dor, cu-aceeași greutate.
Schimbe-se timpii, fie domn Cesarul,
Patriciu sau baron; prinț sau abate,
Forță ori lege, Brama, Papa ori Țarul.

Cetatea sfîntă a lui Eliade era cosmopolită și comunistă. Acolo principiul proprietății era „risolvat“ comunal și națiile toate se uneau într-o internațională împotriva tiranilor:

Gali-angli-italieni, poloni, germanii,
Maghiari, români, de popoli milioane
Jos au surpat și idoli și tiranii;
Au spulberat tiare și coroane;
Cu-al lor sînge ți-au frămîntat cimentul
Și-ți înălțară primele coloane.

Acolo, într-o egalitate desăvîrșită („soarta nivilată“); umanitatea mîntuită ar fi înfăptuit „eterna pace“, aceea proiectată de Kant într-un opuscul pus și el în progra-

Scanned with OKEN Scanner

mul „Bibliotecii universale". Construcția cetății e în spiritul fabulosului cantemirian, nu fără intenții alegorice transcrise din *Biblice*, fiecare punct trebuind să înfățișeze un element al Universului, pietrele de pildă, semințiile :

Verde se-nalță valea lăcrămoasă ;
Apocaliptica, santa cetate
A lumii nouă splende radioasă
De speranță, d-Amor, de Libertate
Încinge muri ne-nvinși de adamante,
Se coroană de turre nestimate,
Nalță coloane de porfir gigante,
Pur ca cristalul aurul străluce,
Rubin, safir, smerald, iacint, brillante
Țin unghiuri, fundament ce le produce.
Rîul Vieții curge de lumină,
Minților sănătate dă și aduce.

Că intenția lui Eliade a fost să facă din *Mihaida* un fel de *Gerusalemme liberata*, aceasta se vede ; rezultatele sînt însă în soiul *Henriadei*. Nici cea mai mică umbră, nicăiri, de pătrundere a epopeei italiene. Iarăși cosmogonie, teorii politice, false alegorii. Mihai este profetul, căruia îngerul îi apare într-un tablou luminos, devenit clișeu, ca într-o Bună-Vestire. Ochiul obosește de atîtea viziuni celeste și cade mai odihnit pe mici scene costumate :

Era-nvestiți cu toții ca-n zile de paradă ;
Îmbrăcătura strimtă, îngust găitănată,
Intra în cisme galben ce zornăia în pinteni,
Pieptare pe corp strînse în găitane late,
La căpătii cu nasturi ; pe umeri chepenege
În copce d'argint prinse, cu fir de tot cusute
Pe margini cu hîrșie, lovea-ntr-o parte coapsa.

Poetul a făcut mare caz de *Visul*, pomenindu-l mereu ca o „grație cerească" a tinereții. Compunerea prozaică, e în bună parte autobiografică. Obiceiul de a interpreta visele profetic este biblic, sistematizat de Filon. Eliade citează des pe Flavius Ioseph, gîndindu-se la *Antichitățile iudaice*, din care, direct ori indirect, extrăgea aceste atitudini contemplative. În *Serafimul și Heruvimul* tema e tratată mai larg.

Scanned with OKEN Scanner

Cherubul aduce mustrarea, reexaminarea conștiinței, Serafimul consolarea :

Blînd Serafim ! o, înger ! ce este a ta solie ?
Care îți este slujba ? Ce vrei aicea jos ?
Pacea vestești tu lumei ? Pacea aduci tu mie ?
Ce flăcări pui în sînu-mi ? O, Serafim frumos !

Tema e definitiv banală pentru acea vreme, plutitoare în aer. Cele două sensuri date ființelor angelești erau curente în tradiția biblică (Filon scrisese o carte despre Heruvimi) și Aleardi însuși numește chinul lui Cain „de'rimorsi il Cherubino". Eliade alighieriza și aci. Serafimul era a sa Beatrice, grația. Fiind dintre „intime" poezia transfigurează femei, poate o singură femeie în două ipostaze, una serafică alta vindicativă, poate două femei, prefăcute de poet, după metodul dantesc, în căi de mîntuire. Se întîlnesc frumoase versuri :

Războinice, viteze Heruvim înfocate,
Împlinitor prea strașnic urgiilor cerești !
Repede Înger !...

Și cînd fumegă munții, vulcanul cînd turbează
Cînd flăcări rotitoare pînă la ceruri zbor,
Cînd tremură pămîntul, văzduhul schinteiază,
Al meu suflet te vede în orice meteor.

Motivele poetice au tendința de a deveni fixațiuni. Schiller *(La F. Schiller)* e și el un profet visînd cetatea sfîntă, un Messia crucificat de contemporani, un cosmopolit, ce cîntase împărțirea pămîntului și merita să fie sărbătorit de tot Universul :

Și repetați în coruri, prin mii de miriade,
Germania întreagă, America, Anglia ;
Răsune tot pămîntul oriunde e om liber.

O noapte pe ruinele Tîrgoviștei, spre a ne întoarce spre poeziile terestre, venită după *Adio la Tîrgoviște* a lui Gr. Alecsandrescu, e o poezie onorabilă, dar prea documentată.

Se cade să recunoaștem poetului și meritul de a fi introducătorul metrului antic, într-o interpretare relativă, pe baza endecasilabului italian :

Scanned with OKEN Scanner

Pare-mi ferice ca zeii oricine
Stă înainte-ţi şi d-aproape-aude
Dulcea ta voce. Şi mai ferice-ncă
De-ţi vede faţa.

Capodopera rămîne *Zburătorul*. Că ar fi vreo legătură cu *Silful* lui Hugo e îndoielnic. Punctul de plecare este mitul zburătorului, aşa de răspîndit încît îl cita şi D. Cantemir. Invaziunea misterioasă a dragostei e surprinsă în plină agresiune, însă fără furiile pasiunii unei Sappho ori ale Phedrei. Fata în criză de pubertate e doborîtă de o boală necunoscută, explicabilă mitologic şi curabilă magic :

Vezi, mamă, ce mă doare ! şi pieptul mi se bate,
Mulţimi de vineţele pe sîn mi se ivesc ;
Un foc se-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate,
Îmi ard buzele, mamă, obraji-mi se pălesc !

Ah ! inima-mi zvîcneşte !... şi zboară de la mine !
Îmi cere... nu-ş' ce-mi cere ! şi nu ştiu ce i-aş da :
Şi cald şi rece, uite, că-mi furnică prin vine ;
În braţe n-am nimica şi parcă am ceva.

Evenimentul supranatural este salutat printr-o grea şi lentă năvală de vite, într-un tablou vrednic de Troyon :

Era în murgul serii şi soarele sfinţise ;
A puţurilor cumpeni ţipînd parcă chema
A satului cireadă ce greu, mereu sosise
Şi vitele muginde la sghiab întins păşea.

Dar altele-adăpate trăgea în bătătură
În gemete de mumă viţeii lor striga !
Vibra al serii aer de tauri grea murmură ;
Zglobii sărind viţeii la uger alerga.

S-astîmpără ăst zgomot, şi-a laptelui fîntînă
Începe să s-audă ca şoaptă în susur.
Cînd ugerul se lasă sub fecioreasca mînă
Şi prunca viţelușă tot tremură-mprejur.

Tot ce e convenţional în poezia clasică a înserării, aşa de comună în secolul al XVIII-lea, devine aici grandios sălbatic, cu privelişti agreste în pastă grea, incendiată :

Scanned with OKEN Scanner

Încep a luci stele rînd una cîte una
Și focuri în tot satul încep a se vedea ;
Tîrzie astă seară răsare-acum și luna
Și cobe, cîteodată, tot cade cîte-o stea.

Dar cîmpul și argeaua cîmpeanul ostenește
Și dup-o cină scurtă și somnul a sosit.
Tăcere pretutindeni acuma stăpînește
Și lătrătorii numai s-aud necontenit.

Eliade este un prozator excepțional, un pamfletar ignorat sub această latură. Răutatea inventivă în vorbe e în linia lui Radu Popescu la care se adaugă o veselie naturală, sîngeros violentă, susținută de o retorică savantă și de incurabilă obstinație ideologică. Ca istoric poate diforma, ca memorialist e neîntrecut. *Memoriile asupra istoriei regenerării,* din nefericire rău transpuse în românește, sînt un adevărat roman ingenuu al infatuării profetice. În cele mai aride și adesea extravagante disertații, anecdotistul, totdeauna polemic, răsare aducînd o scenă vie. Eliade s-a nutrit în spiritul lui Voltaire, imitîndu-l și în manopera libelelor. („Après une vie laborieuse et tranquille de plus de trente années, je me vis forcé de m'armer du fouet de la satyre pour frapper les *andropodes* et confondre les ennemis du roumanisme". De la Brașov trimitea o foaie plină de răutăți pentru foștii revoluționari, numită *Carul-iute.* Dar Voltaire e numai sarcastic, Eliade e răzbunător ca Dante, vulgar, animalic, salvat de trivialitate prin aripă lirică și literară.

Prefața *Gramaticei* scoate dintr-o simplă discuție o mică comedie, în care intră și un sincer și grațios poem al slovelor vechi [...]

[G. Călinescu, *I. Eliade-Rădulescu și școala sa,* text stabilit și adnotat de Al. Piru, Ed. Tineretului, 1966, p. 54—67. Varianta inițială a textului e din 1941.]

Scanned with OKEN Scanner

PE URMELE LUI G. CĂLINESCU ȘI D. POPOVICI

Scanned with OKEN Scanner

TUDOR VIANU

[UN SCRIITOR RETORIC]

Prozatorii români în prima jumătate a veacului al XIX-lea întocmesc un grup destul de omogen atît prin tendinţele lor sociale şi morale, cît şi prin particularităţile lor stilistice. Un I. Heliade-Rădulescu, un Nicolae Bălcescu, un Alecu Russo, oricît de deosebite ar fi temperamentele lor individuale, coincid prin acea tendinţă activă, practică şi militantă a scrisului lor, menită să cucerească, pentru poporul român şi pentru statul în formaţie, bazele unei vieţi noi de libertăţi naţionale şi de sporită conştiinţă de sine. Un astfel de program, mărturisit cu hotărîre sau numai implicat în atitudinile lor scriitoriceşti, conferă grupului de prozatori din jurul evenimentului de la 1848 un netăgăduit caracter retoric. Prima fază a dezvoltării stilistice care începe în acel moment este o fază retorică. Autorii acestei epoci mai mult vorbesc decît scriu. Chiar cînd manevrează condeiul, ei rămîn oameni publici, individualităţi avîntate în largul vieţii practice şi politice, pentru care doresc să cucerească noi valori sau pe care doresc s-o îndrumeze către ţeluri necunoscute sau părăsite de multă vreme. Cuvîntul grăit are, în aceste condiţii, o valoare superioară expresiei scrise.

Cît de mult rămîne vorbitor în scrierile sale un Ion Heliade-Rădulescu şi, deocamdată, simplu vorbitor familiar, ne-o dovedesc mai întîi toate acele locuţiuni ale graiului viu, pe care autorul *Echilibrului între antiteze* nu se sfieşte a le introduce în cursul expunerilor sale. „Voi să zic, adică — scrie, de pildă, Heliade-Rădulescu — că dacă se publică nota excelenţei dumitale, ca toate vorbele, tiparul, bine vezi dumneata, se face ca un centru, ba ce zic, ca un soare, de unde ies nenumărate raze."

Scanned with OKEN Scanner

Sau în altă parte : „Apoi pe unde măsori, p-acolo firește te și duci, sau în materie, cu corpul în carne și oase, sau cu mintea, pentru că se trag linii și cu mintea, și mai vîrtos prin scrisori și depeși, ce în drumul lor tot prin linii șerpuiesc ; și cari de la un timp încoa șerpuiesc, iute, ca fulgerul prin telegraful electric..." (*Echilibrul între antiteze,* Minerva, I, p. 20). Expresii ca „bine vezi dumneata", „ba ce zic", „uite" sînt ale vorbirii, mai mult decît ale scrisului. Ele presupun pe convorbitor și apar firesc în atmosfera unei conversații particulare. Ba chiar eliziunea în forma „p-acolo", pe care abia dacă și-o permite un scriitor stăpînit de solemnitatea oficiului său public, este cu totul naturală în vorbirea nestînjenită, adresată unui cerc intim de ascultători.

S-a vorbit uneori de trivialitatea lui Heliade-Rădulescu, ca una din însușirile mai izbitoare ale scrisului său. Trivială este mai cu seamă satira lui Heliade, sarcasmul care nu se dă înapoi în fața imaginii indecente, a apostrofei sau a jocului de cuvinte hazardat. Va trebui să treacă o generație pînă cînd sarcasmul trivial al lui Heliade să facă loc ironiei literare a lui Titu Maiorescu. Deocamdată ceea ce explică, dacă nu ceea ce autorizează licențele lui Heliade, este atitudinea sa de vorbitor, adică de om presupus a se exprima pentru urechile unui cerc mai restrîns de intimi. În cursul unei expuneri consacrate unei teme atît de abstracte ca aceea a necesității sintezei contrariilor, intervin nu numai digresiuni anecdotice, dar și imaginea lui Nea-Ntr-o Parte, figură alegorică simbolizînd unele din dezechilibrele vremii. „Într-o parte numai nu e niciodată bine... Cît văd pe cineva într-o parte, să ierte, că cu toată afecția și cu tot respectul, nu pot să-i zic decît «Nea-Ntr-o Parte»" (p. 19). Nea-Ntr-o Parte este rudă bună cu domnul Sarsailă autorul, cealaltă alegorie a resentimentelor lui Heliade, zugrăvită în chipul următor : „Dumnealui și-a făcut în cap un *ideal,* după cum zice dumnealui, iar noi proștii îi zicem *idoloaică.* Aceea e drăguța dumnealui, după cum zice, un fel de Dulcinee, un fel de Leliță, care nici nu se gîndește la dumnealui, nici nu știe de se află vreun Sarsailă sau Sgîndărilă pe lume. Acum mai toate scrierile d-lui Sarsailă se îndreptează către Leliția ideală, sau de nu sînt unele de-a dreptul către dumneaei, cu un sul subțire însă tot dă să priceapă că e înamorat foc,

Scanned with OKEN Scanner

și tot la dumneaei gîndește cînd scrie" (*Opere*, I, ed. D. Popovici, p. 250).

Guez de Balzac, unul din creatorii prozei franceze moderne și legislatorul ei incontestabil în veacul al XVII-lea, a arătat odată care este rolul politeței în literatură : „Un om care ar apărea în scufie de noapte și în halat, într-o zi de ceremonie, n-ar face o incivilitate mai mare decît acela care ar expune la lumina zilei lucruri care nu sînt bune decît în particular, și pe care cineva nu le poate spune decît intimilor sau servitorilor săi". Stilul lui Heliade-Rădulescu este prea adeseori acela al vorbitorului în scufie și halat. De aceea sarcasmul său rămîne trivial, și discuția ideilor nu se constituie în proză științifică sau filozofică.

Adeseori însă, în locul vorbitorului familiar și nesupravegheat, apare vorbitorul public, oratorul deprins cu cele mai multe din procedeele retorice clasice. El cunoaște, de pildă, procedeul amplificării : „Noi, cumpărătorii de niște asemenea cărți și foi publice, noi încurajăm continuarea și înmulțirea lor ; noi sîntem gazdele de hoți ale acestor furi și tilhari morali, ce ne batjocoresc părinții și fiii, ce calcă casele spre a fura onorile familiilor, ce vin spre a ne ucide sufletele, ce ca niște sacrilegi intră pînă în altar, în sfintele sfintelor, ce se cearcă a surpa tronul și drepturile patriei cu lovituri de secure ; noi sîntem gazde acestor ucigători de suflete, de naționalitate, de cele mai scumpe ale națiunii ; noi le încurajăm cutezanța" etc. De aci debitul verbal trece către întrebarea retorică : „Nu vedeți cine sînt cei ce scriu niște asemenea cărți și foi ? nu le cunoașteți viața și trecutul ? nu vedeți că orice au făcut în viața lor n-au făcut-o decît pentru un interes sordid, și totdeauna pentru bani ? Nu vedeți că le scapără ochii după argint, aur și diamante ?" (*Echilibrul*, I, p. 317). Nici antiteza retorică nu-i este străină lui Heliade : „Despotul te pedepsește pentru cîte ai făcut în contra lui ; poporul în anarhie te pedepsește pentru cîte ai făcut spre binele lui" (I, p. 6). Enumerările retorice ale lui Heliade sînt adeseori iluzorii, cînd o mare aglomerare de termeni nu aduce de fapt nici un progres al ideii : „Legea proclamată pe muntele Sinai deveni prima Condică a României... ; aceasta singură putea fi legea lui, după natura lui, după

Scanned with OKEN Scanner

originea lui, după datinile patriarhale, după credințele lui, după aspirațiunile lui“ (I, p. 9).

Poate că originalitatea cea mai izbitoare a lui Heliade trebuie căutată, în conformitate cu temperamentul lui, în expresia sentimentelor de indignare și revoltă. „La violență de injurie vom opune violență de cuvînt“, scrie Heliade chiar la începutul *Echilibrului*. Iar în altă parte, vorbind despre „biciul sarcasmului indignațiunii noastre“ (*Echilibrul*, II, p. 322), Heliade își caracterizează propria lui manieră. Autorii vremii își atrag o dată fulgerele acestei indignări. „Ia să vadă însă că le aruncați din mîinile voastre cărțile ce ies din sordidele lor butice, din inimile lor și mai spurcate, și din descreieratele lor capete ; ia să vă audă că nu mai vreți astfel de marfă... și veți vedea cum se schimbă“ etc. (*Echilibrul*, I, p. 317). Altă dată, ciocoii, personaje politice dubioase, provoacă un adevărat torent de comparații înjositoare : „Indivizi cu ochi de vulpe, cu gheare de cotoi, dacă nu pot avea de tigru, cu gesturi de momițe (și de suitarii) ; de au limbă, e ca să mintă, să calomnie ; de au inimă, e un fel de tăgîrță, unde să-și ție tezaurul feloniei și perfidiei, ce le face toată forța“ etc. (*Echilibrul*, I, p. 79). În cursul acestor revărsări ale indignării și mîniei, se încheagă și cîte un portret fizic, în care scriitorul, în genere retoric și abstract, dovedește că ochiul său vede, deși trăsăturile pe care le surprinde sînt oarecum schematice și caricaturale : „Stigmatizați, dacă nu din naștere, din educație, în școala particulară ce își fac, se cunosc de departe după fizionomie, după port, după umblet, după gesturi ; de poartă veșminte largi și işlic, ei sînt mai guleraţi decît toți, lor işlicul le tremură și li se învîrtește în cap ; nimeni nu se rătoiește ca dînșii în dant ; nimeni ca dînșii nu bosînflă buzele și nările, cînd fumă ; nimeni ca dînșii nu se încoardă și se înțeapă, cînd umblă, de scot tabacherea, de o ofer, de iau de la alții tabac, de apucă linguriţa cu dulceață, paharul cu apă sau felegeanul cu cafea, au niște gesturi, niște talîmuri sau un fel de semne francmasonice particulare ale lor. De salută, de îți surîd, te înfioară ; de se înfățișează la cei mai mari sau la curte, le crapă haina ori binișul în spate. La biserică, dacă au vreo biserică, vai de crucea ce își fac, căci parcă ar zbîrnîi la o tambură pe piept ; la mir să nu le treacă

Scanned with OKEN Scanner

nimeni înainte ; și paraua (sau gologanul) îl pun cu pumnul în disc. De vin în casa egalului sau mai vîrtos a neavutului, par că ar avea două piepturi unul peste altul ; nu-i vezi încă chipul și pieptul îi intră mai înainte d-a intra el pe ușă, căci nasul îi caută în sus..." (*Echilibrul*, I, p. 79—80). În acumularea atîtor trăsături sînt unele de o savoare particulară. Pentru a zugrăvi impostura generozității sau excesul încrederii în sine, evocarea insului care își depune „cu pumnul" paraua în discul bisericii sau a aceluia care, intrînd pe ușă, dă impresia a avea „două piepturi unul peste altul", sînt viziunile unui scriitor deosebit de înzestrat. Pornirea unui temperament coleric este inspiratoarea acestor portrete, cum se găsesc destule în opera lui Heliade. Niciodată pictorul nu-și privește modelul, uitîndu-se pe sine. Imaginile sale sînt susținute și colorate pe dinăuntru de sentimentul său aprins.

Aceluiași sentiment însă i se datoresc și accentele sale himnice, expresia venerației sau a fervoarei cutremurate, în care propria mînie temperamentală își află oarecum complementul moral. Astfel, *Imnul pentru holeră*, scris în 1831, anunță *Cîntarea României* a lui Alecu Russo, cu o accentuare poate încă mai apăsată a acelui ton aspru și sublim a cărui origină urcă pînă la versetele *Vechiului Testament* : „Prunci sîntem, și zîmbirea ta ne adună la picioarele tale și întărește ființa noastră cea slabă ; iar în posomorîrea ta, groaza și spaima năpădește asupra pămîntului, și moartea înfige asupra lumei ghearele și sfîșie făpturile tale, Dumnezeule !" (*Opere*, I, p. 243). Scriitorul care știe să vestejească și să blesteme sau să rîdă cu un sarcasm neîmblînzit se pricepe să și adore, deși dumnezeul căruia i se adresează rugăciunea sa este mai degrabă unul în care mînia răzbunătoare este oricum mai puternică decît dragostea și iertarea.

[Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1944, p. 23—29 ; reprodus în volumul Tudor Vianu, *Opere*, 5, *Studii de stilistică*, Antologie, note și postfață de Sorin Alexandrescu. Text stabilit de Cornelia Botez. Ed. Minerva, 1975, p. 15—19.]

Scanned with OKEN Scanner

[CRITICUL ȘI POETUL]

[...] Heliade e de asemenea, în ordine cronologică, cel dintîi critic literar al timpului. Am putea defini critica sa ca gramaticală și stilistică. Promotorul regulilor de stil și de prozodie a citit manuale de retorică franceze, al căror conținut îi servește ca să dea îndreptare tinerilor scriitori. Transcrierea fonetică a numelor proprii e explicabilă, dacă ne gîndim la publicul de jos nivel cultural. Heliade dă lecții de stil, cu categorii analitice bine asimilate ; în schimb, noțiunile amestecate de prozodie antică și modernă îl duc la confuzii, ca aceea între accentul de durată și cel de intensitate, care-l fac să afirme că „limba noastră este primitoare și de felul versificației antic și de acesta nou sau italian“ *(Despre versificație,* 1838). Gustul criticului este bun și se poate regreta că nu și l-a exercitat mai adesea în analize literare, aplicate la scrierile românești originale. Astfel, chiar cînd patima îl îndeamnă la execuția severă a poeziilor lui Grigore Alexandrescu, intuiția este în fond, justă, recunoscînd excelența poetului în epistola familiară. Criticul a sesizat direct locul vulnerabil al dușmanului său, și anume poticnelile metrice, care într-adevăr strică un mare număr din versurile elegiace. Cu un talent polemic deosebit, comentatorul nemilos dă exemplificări numeroase și concludente, găsind și cîte o trăsătură ascuțită ca aceasta : „la o astfel de liră, ca să zic așa, trebuiesc niște degete care în vîrful lor să aibă un auz“. Polemistul are și darul insinuării veninoase ; fără să precizeze, strecoară că primele versuri ale lui Grigore Alexandrescu au fost mai bune, pentru că au fost revizuite de altul, adică de fostul său patron și prieten. „Pricina o știe Dumnealui însuși ; — o știu și eu ; dar fiindcă crez că de aci înainte va avea băgare de seamă la facerea versurilor, n-o mai spuiu ; destul e să vază cineva că este o pricină la mijloc“. Forța acestui pasaj e întreită ; aruncă desconsiderarea asupra scriitorului, lăsat la propriile lui mijloace ; dezvăluie vechea calitate de îndrumător a criticului ; în sfîrșit, prin creditul acordat poetului în gravă culpă, criticul se învestește, în fața publicului, cu calita-

Scanned with OKEN Scanner

tea etică a nepărtinirii, înlăturîndu-se bănuiala răzbunării. În vederea acestui efect, Heliade mai recunoaşte lui Gr. Alexandrescu meritul de a rima bine, ceea ce nu e chiar aşa de just ; calitatea de „rimător", acordată cu echivoc verbal (rîmător), nu-i aparţine poetului, după cum se va vedea mai departe. Numai datorită unei tactice de mare polemist, îşi putea atinge Heliade ţinta de a părea obiectiv, înaintea publicului care nu cunoştea dedesubturile duşmăniei şi de a-şi crucifica victima cu sadism, opunîndu-i ca exemple de prozodie, din propria poemă, cu titlul *Ingratul*, în care era vizat, dar numai pentru iniţiaţii certurilor din lumea literară, însuşi poetul. Cu un an înainte, analizîndu-i fabula *Vulpea, calul şi lupul*, cam cu aceleaşi concluzii, înverşunatul critic vădise aceeaşi cruzime, printr-un procedeu de mare efect asupra publicului : anume de a nu se mărgini la critica negativă, ci de a da exemplul unei producţii proprii şi superioare. Mijloacele polemistului se învederează şi în jocul de candoare naivă, în jurul semnăturii G. A-scu, care-i prilejuieşte variate dezlegări onomastice, pline de vervă.

Cu toate calităţile de critic, Heliade a rămas pecetluit, prin formula aproximativă sub care a circulat şi mai circulă apelul său : „scrieţi băieţi, scrieţi oricum, numai scrieţi". Aşa deformat, îndemnul ne-a lăsat imaginea unui spirit necritic, care ar fi preconizat în vremea sa, inflaţia literară, direct imputabilă lipsei lui de discernămînt. Pe de altă parte, acţiunea *Daciei literare* împotriva traducerilor şi în favoarea unei literaturi originale, inspirată din trecutul naţional şi din realităţile locale, a mărit discreditarea lui Heliade, rămas în conştiinţa posterităţii ca patronul prin excelenţă al traducerilor, în dauna producerilor proprii.

În prefaţa la *Gramatica* sa, Heliade vorbeşte numai de traduceri, într-adevăr, atribuindu-le rolul de înfrumuseţare şi înnobilare a limbii ; în al doilea rînd, menţionează însemnătatea dicţionarelor, pentru îmbogăţirea vocabularului românesc ; nici o vorbă însă, despre literatura originală. Dezinteres ? indiferenţă ? spirit cosmopolit ? Să nu se dea un răspuns prea grăbit. Că Heliade iubea literatura naţională, se vede din fragmentul unde elogiază poeziile lui Iancu Văcărescu, „Anacreon românesc", deplîngînd însă caracterul lor inedit, pe care-şi

Scanned with OKEN Scanner

propune a-l remedia, printr-o manieră forte ; „De nu le va da afară, sînt silit a-i spune că o să i le fur și o să i le dau la lumină“. Dar mai ales faptul că s-a făcut editorul și biograful unui rînd de scriitori autohtoni, dovedește netemeinicia unei asemenea acuzații.

Heliade a avut însă intuiția vrajbei la care poate duce, în momentul începuturilor noastre literare, funcțiunea criticii negative. În literatură, ca și în domeniul gramatical, el propovăduia pacea, armonia, conlucrarea. Conștient de lipsa unui mediu cultural, favorabil creației literare, propunea critica stilistică și prozodică, criticii literare sau estetice. Prin alte cuvinte, era mai oportună întemeierea regulilor elementare ale scrisului, decît judecata literară arbitrară, fără fundament de criterii, cum s-ar spune azi, sau de pravili, cum spunea Heliade.

„Critica este o judecată, și judecata se întemeiază pe pravili, și pravilile le fac legiuitorii. Care sînt legiuitorii ? care sînt pravilile la noi ? și pe ce temeiuri o să se facă critică ?“.

Întîmpinarea era justă. În lipsă de criterii și de orientare literară, se putea susține un armistițiu, o suspendare a ostilităților dintre critică și creatori.

„Să lăsăm pe cei ce scriu stăpîni pe pana lor, și viitorimea alege, critica nu își are locul acum. Critica acum nu seamănă judecata, ci zavistia...“.

Formula autentică a îndemnului e aceasta :

„Nu e vremea de critică, copii ; e vremea de scris, și scriți cît veți putea și cum veți putea ; dar nu cu răutate ; faceți, iar nu stricați, că națiia priimește pe cel ce face, și blestemă pe cel ce strică. Scriți cu inimă curată și începeți și lucrați și săvîrșiți în Domnul, și Domnul va binecuvînta ostenelile voastre, și neamul va cinsti viața și purtarea voastră, și viitorimea va pomeni numele voastre, și voi veți fi fericiți, pentru că veți avea pacea în inimă. Pacea dar fie cu voi“ (*Asupra traducției lui Omer*, 1837).

Tonul apostolic și finalitatea constructivă a apelului, coroborate cu data istorică și cu lipsa unei mișcări literare, în sensul actual al cuvîntului, îndreptățesc pînă la un punct poziția lui Heliade. Că el însuși nu era lipsit de spirit critic, în ciuda formulării finale, destul de simplistă, o dovedește abila apărare a traducerii lui Aristia, unde găsim formulat pentru întîia oară principiul mo-

Scanned with OKEN Scanner

dern al îndreptăţirii limbajului cult, împotriva partizanilor unei limbi ţărăneşti, tradiţionale. Heliade împuterniceşte pe scriitor să încerce experienţe noi, cu rezultate fecunde. El distinge între limba poporului, care e un simplu material, şi lucrarea artistului, care e arhitectul ; ba chiar, el are curajul să ierarhizeze intelectualiceşte : „Limba celui ce nu se gîndeşte nu poate fi ca a aceluia ce cugetă şi ştie ce să cugete". Asupra mijloacelor limbii noastre, răspunsul la întrebarea dacă ea e aptă sau nu de sinteză, e circumspect şi dilatoriu, lăsînd viitorului să decidă în sens afirmativ sau negativ. „Nu ştiu pînă la care treaptă. Aceasta o va arăta vremea şi limba însuşi, şi ea îşi desvăluieşte secretele sale şi le lasă a se mlădia ca ceara...". Plasticitatea limbii e însă în funcţie de artist, fiind îngăduită „numai geniurilor acelora ce într-adins sînt trimise din ceruri spre acest sfîrşit să o cerceteze, să afle de la dînsa şi să le spuie pe urmă veacurilor". Ca şi filologii moderni, Heliade a presimţit că stilul e esenţialmente individual. „În gura şi mîinile nerozilor (limba) e rebelă, e îndărătnică, şi cînd ei vor s-o cerceteze ea îşi bate joc de dînşii, se scălîmbă la ei şi li se arată un monstru". Aceasta nu înseamnă că viitorul luptător politic liberal manifesta faţă de popor, la acea dată, un dispreţ aristocratic. Într-o notă se întrevede, dimpotrivă, amestecul democratului egalitar şi se afirmă iubirea de popor, al cărui suflet se oglindeşte în limba lui ; independenţa şi mîndria morală a rumânului sînt deduse din faptul că limba noastră n-are pluralul de politeţă, obsecvios, al străinilor ; fragmentul se încheie printr-un mare avînt omiletic, recomandînd respectul stăpînirii şi al legii, dar şi păstrarea demnităţii omeneşti, însuşirea celor bune şi frumoase din Europa, dar nu şi a relelor ei, „cea mai grozavă şi lipicioasă ciumă care omoară toată fiinţa morală şi prin urmare politică".

Portretistul satiric (Domnul Sarsailă autorul, Coconul Drăgan, Coconiţa Drăgan) e viguros, bonom, persuasiv, fără mari calităţi descriptive, vizînd dealtfel către tip, în felul clasic, care solicită inteligenţa iar nu prin figuraţie, memoria plastică a cititorilor. Bucăţile se citesc însă cu plăcere, ca toate scrierile în proză ale lui Heliade, înainte de italienizarea sa lexicală ; verva nu se exercită nicăieri în vid, pur verbal, ci pe observaţie

Scanned with OKEN Scanner

morală sau concretă şi cu un vocabular de o mare bogăţie şi de o verdeaţă populară, atît de plăcută fiologilor, în zilele noastre. Heliade a descoperit şi a creionat cu vioiciune pe teologul ardelean „absolut", dascăl cu metoda şi limbajul (Diverse, 1860), fixate apoi de Caragiale în cunoscutul său tip, Marius Chicoş Rostogan.

În scriitorul politic, îşi face loc mereu mai exagerat, conştiinţa de sine a lui Heliade, pînă la urmă bolnăvicioasă ; delirul grandorii, al celui ce se considera în toate primul, şi delirul persecuţiei, al unuia care se credea încolţit de pretutindeni, victima urzirilor tenebroase. Din toate aceste manifestări, nu e nimic de reţinut. Proclamaţia de la 1848, la redactarea căreia a contribuit, e însă interesantă prin radicalismul ei, întemeiat pe cuvîntul Evangheliei, — amestec ciudat de fanatism social şi religios. E cert că Heliade încerca să ia şi în politică locul întîi, neînchipuindu-şi că alte titluri decît cele intelectuale ar putea promova în acest domeniu, al acţiunii. Agitatorul nu era lipsit de „diplomaţie" ; iată cu ce tact atacă chestiunea emancipării mînăstirilor închinate, ca măsura să nu apară în nici un chip o impietate sau un sacrilegiu.

„Poporul român, în generozitatea şi evlavia sa, se închină locurilor sfinte şi va trimite de-acum înainte la sfîntul Mormînt şi la alte aşezăminte religioase untdelemn, tămîie, făclii şi însuşi bani spre ţinerea de şcoale, de preoţi spre lauda lui Dumnezeu şi tot spre adevărata laudă a celui ce s-a răstignit, spre dezrobirea celor săraci, decretă ca prisosul veniturilor mînăstireşti să fie al Ţării, spre dezrobirea şi ajutorul celor săraci, şi reclamă moşiile mînăstirilor închinate a le scoate de sub orice mîncătorie. Poporul român dă lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu şi ia de la farisei ceea ce nu este al fariseilor, ca să dea săracului care e fratele Domnului. Aceasta nu e în paguba românilor, ci spre mîntuirea lor şi lauda sfintelor locuri". Apelul către cler şi către boierime, îndeosebi, e impresionant, prin aceeaşi tonalitate religioasă. Scriitorul e mereu viguros si îşi conduce cuvintele cu siguranţă, nepierzîndu-şi niciodată controlul.

Poetul a dăruit literaturii noastre o capodoperă : *Sburătorul*, făurită oarecum demonstrativ, ca o posibilă înviere a miturilor populare. Minunată în poemă nu e atît intuiţia folcloristică (Heliade nu era orientat în

Scanned with OKEN Scanner

această direcție), cît psihologia nubilității și încadrarea ei într-un climat țărănesc, de o neîntrecută autenticitate. În afirmarea sentimentului religios, versul de tinerețe din *Cîntarea dimineții*, foarte corect, nu are avîntul prozei corespunzătoare. Compunerea în genul Cârlova, *O noapte pe ruinele Tîrgoviștei*, lipsită de vibrație, e însă o arhitectură solidă. În genere, poetul stăpînește arta compoziției, de tip didactic, în care „ideea", bine conturată, se desfășoară progresiv, fără greș. El își „gîndește" subiectul, dovadă comentariul atît de interesant pe care-l dă la *Serafimul și heruvimul sau mîngîierea conștiinței și mustrarea cugetului*, poemă construită simetric, pe o antiteză de tip romantic. Șirul de sonete neregulate din *Visul*, cu caracter autobiografic, e remarcabil, la data apariției (1836), prin analiza profundă a subconștientului, care destăinuește la Heliade o viață interioară, mai interesantă decît la alți scriitori români din epocă ; interesantă e și ivirea elementului fantastic în poezia noastră, cu acest pilej, ca și încercarea de a grava trăsăturile fizice monstruoase (XIII). De aceeași inspirație, unind descripția înverșunată, cu invectiva și blestemul, e poezia *Ingratul*, scrisă împotriva lui Grigore Alexandrescu. Pamfletarul în versuri era mai dotat decît autorul imnic și elegiacul lamartinian. Cu toate vulgaritățile neestetice, poema își păstrează energia, nedepășită în acest gen, decît în zilele noastre. Heliade a reușit totuși mai bine în cîntecul și descîntecul de sevă populară, periferică, unde-l ajută bogăția lexicală, care cuprinde ocazional și cunoștința vocabularului țigănesc. [...]

[Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, București, 1944, pag. 30—35]

GEORGE MUNTEANU

[„FIREA DIALECTICĂ" a UNUI „PREPAȘOPTIST"]

[...] Dacă prin vitalitatea și amplitudinea geniului său nativ, Heliade aparține puternicei familiei a „primitivilor", descrisă de Sainte-Beuve, atunci prin fire și des-

Scanned with OKEN Scanner

tin istoric el aparţine altei familii precise de spirite[1], care poate fi adeseori observată la intersecţia dintre două veacuri, două mari culturi, dar mai ales două orînduiri sociale. [...]

Fiind poate cel mai tipic exponent autohton al acestei pleiade de „firi dialectice", totul îl pregătea pe Heliade să devină „oglinda împrejurărilor contradictorii" (cum zicea Lenin despre Tolstoi)[2] dinaintea, din timpul şi de după înfrîngerea primei noastre revoluţii burghezo-democratice, a contradicţiilor din perioada de trecere de la orînduirea feudală la cea burghezo-moşierească. Prin înzestrarea lui naturală, scriitorul era „o minte limpede, un om harnic şi un isteţ spirit practic [...], un om de lucru necontenit şi stăruitor, în stare a călăuzi şi prin exemplul său pe scriitorii mai tineri sau şi mai bătrîni decît dînsul", potrivit timpurilor acelora de pionierat şi prin „minunatul său talent de autodidact"[3] — după cum observa cu pătrundere, de astă dată, N. Iorga ; „Imaginaţiunea lui Heliade era fecundă, memoria sa prodigioasă şi repede"[4] — spunea, la rîndu-i, discipolul şi prietenul său N. B. Locusteanu ; aşa încît era sortit să devină, pus în împrejurări potrivite, o expresie a geniului intelectual românesc, precum Cantemir, Hasdeu, Iorga, Călinescu — şi aceasta cu atît mai mult, cu cît — exponent al unei epoci de multiple încrucişări de tendinţe, care se pregăteau să readucă neamul nostru în lumina istoriei — a întruchipat în gîndirea lui o problematică vastă şi extrem de contradictorie, după cum am şi văzut în parte în cele de mai înainte. Dar acestei minţi puternice şi celorlalte talente pe care le cunoaştem, le-a fost dat să se ivească la un om care prin naştere, educaţie şi poziţia socială ulterioară aparţinea micii boierimi, pătură socială oscilantă, cu o poziţie contradictorie (nu prin excelenţă *progresistă*, cum s-a zis), privind cu un ochi lacom spre privilegiile feudale ale boierilor de rangul întîi şi al doilea, dar cîntărindu-şi cu celălalt ochi în mod

[1] Denumirea *familie de spirite* o luăm în accepţia relativă care se impune.
[2] Lenin, *Despre literatură*, Ed. P.M.R., 1949, p. 67.
[3] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 72, 116, 117.
[4] I. Heliade-Rădulescu, *Scrisori din exil*, p. 678.

Scanned with OKEN Scanner

realist posibilităţile şi încadrîndu-se în producţia capitalistă născîndă, cu toate preocupările care decurgeau de aici. Adăugaţi, la cele dinainte, că pe plan european epoca era a tuturor tranziţiilor de la feudalism la capitalism, iar pe plan local această evoluţie se înfăptuia în condiţiile unei înapoieri extreme, obligînd deci energiile de prim ordin ale naţiunii să se irosească în ingrata misiune de *pionierat*, cu toate consecinţele care decurg de aici (între care îndeosebi aceea că Heliade a trebuit să se pregătească toată viaţa *din mers* [1]). Adăugaţi apoi — spre a închide cercul în punctul de plecare — că pe lîngă fericitele însuşiri spirituale, *temperamental* [2] scriitorul era un spontan, un impresionabil, un violent, un

[1] Vorbind despre bărbaţii de seamă ai acelui timp, Aron Densusianu ajungea la aceste cîteva consideraţii pline de pătrundere şi bun-simţ: „Dar precum încep de timpuriu, tot atît de timpuriu le şi seacă puterile, şi pe cînd fiziceşte sunt în puterea bărbăţiei, spiritualmente sunt deja bătrîni, căci sau nu mai produc nimic, amuţind cu totul, sau repetează numai cele din tinereţe, cu mai puţină strălucire şi cu mai slab avînt, ca toate lucrurile ce se repetesc şi se încălzesc din nou: sau, în fine, se sforţează la lucruri la cari n-au cugetat niciodată şi pentru cari nici nu s-au pregătit la timp...“ (*Op. cit.*, p. 279).

[2] Se crede uneori că a invoca, printre factorii care explică anumite particularităţi de evoluţie ale unui om marcant şi *temperamental* — sau, în termeni pavlovieni, *tipul de activitate nervoasă superioară* (Pavlov spunea, dealtfel: „Sistematizarea noastră, după tipuri a coincis cu vechea clasificare a aşa-numitelor temperamente“) — n-ar fi chiar atît de „ştiinţific“, n-ar duce la rezultate concludente. O cunoaştere elementară a biografiei lui Heliade arată însă că abia făcînd abstracţie de structura lui temperamentală (sau tipologică) înseamnă să te abaţi, într-o privinţă, de la cerinţele multiple ale ştiinţei, să simplifici (ori dimpotrivă: să complici) lucrurile, căutînd cine ştie ce explicaţii întortocheate pentru anumite fapte ce se lămuresc mai uşor dacă ţii cont şi de temperamentul său, nu prea fericit, printr-o anumită latură. Potrivit concepţiei pavloviste, tipul de activitate nervoasă superioară al unui om reprezentativ nu poate fi neglijat. În acest sens, Heliade ar aparţine tipului pe care Pavlov îl numea „puternic“ însă „nestăpînit“, „cu un proces excitator puternic, dar cu unul inhibitor relativ slab“, — tip care dă „foarte mulţi oameni mari, dar aceştia (fiind neechilibraţi) sunt evident extrem de fragili din punct de vedere nervos“ (vezi I. P. Pavlov, *Opere alese*, vol. II, Edit. Academiei, 1951, p. 173, 198, 199 şi passim). Este limpede că o asemenea fragilitate nervoasă şi celelalte caracteristici tipologice au consecinţe dintre cele mai variate şi că nu se poate face abstracţie de ele studiindu-l pe Heliade.

Scanned with OKEN Scanner

plin de sine (ca Macedonski), iar aceste dispoziții îl puteau face receptiv față de toate noutățile autentice și gata de a le valorifica pe dată, dar și obstinat în a nu se dezice de ceea ce fusese cîndva nou și util, dar devenise între timp vechitură, obstinat în a nu renunța la diferitele fantezii care-i treceau prin cap cînd părăsea terenul ferm al realităților, obstinat în a nu-și recunoaște greșelile. Nu era Heliade sortit, dar, să devină o întruchipare rar egalată a firii de „om-răspîntie" ?

Mai e de notat aici, în vederea unor apropiate concluzii, că scriitorul însuși nu era conștient de acest „demon" al său (demon — vorba vine !), căci vremea — mai ales la noi — era departe de a fi a unui Amiel și, apoi, știința în a te cerceta pe tine însuți era pe atunci în general mai puțină. Un Goethe putea să exclame, negîndindu-se desigur la toate implicațiile afirmației sale, dar cu o intuiție în orice caz fericită : „*Zwei Seelen wohnen, in meiner Brust !*" [1] („Două suflete simt, vai, în pieptul meu !"). Esenin, om al unei epoci de lucizi și de știință care potențează luciditatea, putea să-și rostească singur verdictul în termeni ca aceștia : „Eu nu sînt omul nou ! / De ce s-o tăinui ? / Eu am rămas cu un picior în trecut, / Și vrînd să calc cu celălalt în viitor, / Mă simt căzînd în gol" [2]. Dar Heliade ? El nota într-un rînd : „Tranziția [...] este grea de la o eră vechiă la alta nouă..." [3]. Se gîndea însă scriind aceasta să-și justifice inidirect neputințele, nu să le disece pînă la rădăcini, spre a le înțelege. Și cînd, în exil — ca o consecință a greșelilor sale — îl blamau toți, nu găsește ieșire decît în această exclamație dintr-un final de scrisoare : „Nu mai pot, Grădiștene !" [4].

Din toate acestea, din contradicțiile și sfîșierile lăuntrice ale unei personalități, resimțite ca *năpastă* tocmai pentru că oglindeau cu necesitate contradicțiile unei epoci întregi și, în cadrul acesteia, ale unei generații mai pu-

[1] Goethe, *Faust*, Stuttgart, Verlag der I. G. Gottaschen Buchandlung, 1865, p. 42.
[2] Serghei Esenin, *Noi generația...* în Zaharia Stancu, *Poeme simple*, E.S.P.L.A., 1957, p. 520.
[3] I. Heliade-Rădulescu, *Biblicele...*, p. 52.
[4] *Idem*, *Scrisori din exil*, p. 192 .

Scanned with OKEN Scanner

ţin privilegiate, istoriceşte vorbind, decît cea paşoptistă, pot fi trase, credem, două concluzii cu valoare metodologică în studierea scriitorului nostru.

Întîi, că — din punct de vedere istoric, istorico-literar, social, psihologic etc. — Heliade trebuie considerat exponentul cel mai tipic al unei epoci prin excelenţă de tranziţie, un *prepaşoptist* [1] (după cum un Odobescu, un Hasdeu trebuie consideraţi paşoptişti întîrziaţi sau *postpaşoptişti*) — cu tot ce presupune folosirea acestei categorii pe planul cercetării ştiinţifice, unde meritele istorice „se judecă nu după ceea ce n-au dat personalităţile istorice în comparaţie cu cerinţele contemporane, ci după ceea ce au dat nou în comaparţie cu predecesorii lor [2]“ [...]

În al doilea rînd, dacă e adevărată afirmaţia lui G. Călinescu — şi aşa credem — că „o biografie este bună, substanţial ştiinţifică, atunci cînd toate momentele ei apar ca momente coerente de manifestare a unui erou“ [3] şi că biografia tratată nu ca un sistem de amintiri, ci ca un simbol al unui destin abscons impresionează adînc“ [4], atunci din studierea raporturilor necesare, inexorabile care au trebuit să existe între Heliade şi epoca sa credem că se poate distinge — cum am încercat să arătăm — un asemenea „destin abscons“ şi că acesta — descifrat din perspectiva noastră de azi — dobîndeşte un *sens tragic*. Şi tocmai în această privinţă va trebui să ne deosebim de cei care, făcînd biografia scriitorului, văd prea adeseori în el un *personaj de comedie*. După părerea noastră, analiza marxistă — mai necruţătoare decît oricare alta în a dezvălui contradicţiile, erorile, micimile scriitorului — va trebui să vadă totuşi în desfăşurarea vieţii şi luptei acestuia tragedia unui om de

[1] Ibrăileanu schiţează şi el această distincţie, dar în treacăt şi incomplet (Vezi *op. cit.*, II, p. 28).

[2] V. I. Lenin, *Opere*, II, 1951, p. 173.

[3] G. Călinescu, *Principii de estetică*, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1939, p. 112—113.

[4] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 82. *Destinul abscons* la care se referă G. Călinescu, noi îl înţelegem ca pe o expresie a acelor factori obiectivi-materiali, sociali, care, conjugaţi cu cei tipologici (temperamentali), îndrumează din adînc evoluţia unei personalităţi reprezentative.

Scanned with OKEN Scanner

geniu, care, în condițiile societății date [1], începe să nu-și mai înțeleagă menirea, dar nu capitulează, vrea să-și recîștige înțelegerea pierdută și pune pecetea căutărilor sale dramatice pe o întreagă epocă.

Hercule torcînd lînă la picioarele Omphalei poate trezi sentimente mergînd de la ironie pînă la batjocura lipsită de respect. Dar numai atunci cînd i se ignorează cu desăvîrșire „destinul abscons". În nici un caz însă nu pot trezi asemenea sentimente încercările eroului de a smulge de pe sine tunica pe care i-o trimisese Dejanira, căci momentul e de domeniul tragicului celui mai pur. Pe Heliade vom avea prilejul să-l vedem în ambele posturi, însă gestul definitoriu de-a lungul întregii sale vieți rămîne acela de a fi încercat să dezbrace — prin auto-instruire continuă, prin „luminare" — cămașa nefastelor deprinderi vechi, a vechiului mod de a gîndi și acționa ; de a fi încercat în momentele grele *să priceapă* ce se întîmplă cu lumea din jur și cu sine, spre a ieși edificat în întîmpinarea viitorului. Că — în afară de fulgerătoare intuiții de geniu — reușitele nu i-au mai fost totuși de la un timp pe măsura eforturilor nu e de mirare, cu temperamentul lui, care spre bătrînețe își afirma tot mai tiranic laturile slabe, cu golurile din formația lui ideologică, cu îndrumarea fundamentală a crezului său : aceea a unui *luminător* de tip vechi, a unui *Aufklärer ;* toate acestea, în condițiile înapoierii de pe atunci, a „ruginei" boierești și filistinismului burghez, împotriva cărora vechile arme moștenite din secolul luminilor nu mai puteau face mare lucru [2], iar altele noi nu puteau fi găsite chiar atît de ușor.

[1] Referindu-se la o situație nu identică, dar cu anumite elemente de similitudine, Lenin scria : „Drama sufletească a lui Herzen constă în nașterea și oglindirea acelei epoci istorice mondiale în care spiritul revoluționar al democrației burgheze era deja pe cale de a dispărea în timp ce spiritul revoluționar al proletariatului încă nu ajunsese la maturitate" (Lenin, *Despre literatură*, p. 15). Din referințele de pînă acum și din analizele detaliate care s-ar mai putea face, se vede că această stare de lucruri tranzitorie (pe plan european și intern) și-a avut partea ei de contribuție la declanșarea dramei sufletești a lui Heliade.

[2] „Eu nu cunosc mișcarea de legiuită — zicea Heliade într-o scrisoare — decît ceea ce se face spre apărare, și nici Revoluție salutară decît ceea ce se face în idei ; și la astfel de mișcare am luat parte, și la o revoluție în idei am lucrat de 30 de ani" (Vezi

Scanned with OKEN Scanner

[...] Să nu-i trecem deci cu vederea lui Heliade, studiindu-l, nici o eroare pe planul ideilor, nici o acțiune regretabilă. După ce a fost nu o dată acuzat de toate relele epocii sale, să nu facem greșeala de a-l apăra și de ceea ce nu poate fi apărat [1]. Să-l explicăm, nu să-l justificăm, și să extragem lecția cuvenită. Iar dacă vom izbuti să înțelegem întreg lanțul de determinări care i-au impus să fie în fiece moment al vieții sale ceea ce a fost, e sigur că vom afla și rațiuni pentru a-l situa în stima noastră mai sus decît am făcut-o uneori.

Heliade însuși ne vine în întîmpinare cu o atitudine metodologică de care dreapta gîndire a ținut totdeauna cont. Evocînd meritele lui Iancu Văcărescu, la moartea acestuia, scriitorul zicea (iar Alecsandri a împrumutat ideea, în cunoscuta-i prefață la scrierile lui Costache Negruzzi) : „A fi mare în timp de glorie, cînd epoca face pe oameni mari, cînd mărimea este în aerul ce răsuflăm, cînd eroismul, ca o contagie divină, trece din suflet în suflet, din inimă în inimă [...] ; a fi mare atunci este a fi o parte admirabilă dintr-un tot glorios, plin de fapte și de oameni mari. Este atît de natural cum nu este nicidecum dificil. [...] Cînd însă totul degeneră desecat de viață națională, cînd totul geme ca într-un vis dureros [...] ; cînd numele de r o m â n ajunge a nu mai însemna decît sclav, innobil, lucrul altuia ; cînd uzurpatorul, dimpreună cu moșia, ne smulge și sufletul de român, ne corumpe pînă acolo întru a ne fi rușine cu numele național și cu limba părinților noștri și ne degradă pînă întru a deveni instrumentul infamiei, impilătorul fraților noștri ;

Scrisori din exil, p. 78—79). Nu înțelegea (ca și Voltaire, Rousseau, Goethe, iar mai tîrziu Tolstoi) că asta nu ajungea, că perfecționarea lăuntrică rămîne o vorbă goală atîta timp cît în jur dăinuie nestînjenit marasmul social. În acest sens, Engels observa : „Nici Goethe n-a fost în stare să biruie decăderea germană ; dimpotrivă, ea îl biruie pe el, și această biruință a decăderii asupra celui mai mare german este cea mai bună dovadă că ea nu poate fi învinsă pe «dinlăuntru»“ (K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 276).

[1] Greșelile strict personale ale scriitorului să nu le punem pe seama ... limitelor epocii. Concepția sa idealistă în materie de filozofie a istoriei, spre exemplu, o întîlnim, după cum se știe, și la alți teoreticieni sau oameni politici ai epocii. Dar atitudinea de boicot sistematic față de articolul 13 din proiectul de constituție al revoluției muntene îl definește prin excelență pe Heliade. E o pată de care posteritatea nu-l va absolvi niciînd.

Scanned with OKEN Scanner

atunci se cunoaşte ce va să zică a fi mare într-o epocă atît de mică...“ [1]

Să nu ne pierdem nici un moment controlul asupra obiectivităţii şi, feriţi de orice entuziasm nemăsurat, să relevăm chiar în rîndurile de mai sus existenţa unui element nociv : mărginirea naţionalistă de care scriitorul a dat adeseori dovadă şi care în cazul de faţă îl face să atribuie toate relele vremii de atunci — inclusiv exploatarea de clasă — doar... exemplului rău al „uzurpatorului“ străin. Să recunoaştem însă, în acelaşi timp, că după ce separăm această imixtiune, rămîne un punct de vedere remarcabil, de care nu se poate face abstracţie la valorificarea oricărui exponent al începuturilor literaturii noastre moderne — şi nu se poate face abstracţie mai cu seamă în cazul lui Heliade. Dacă vrem să-l judecăm drept.

Singura cale de a rezolva echitabil problemele reconsiderării lui Heliade e — spre a invoca în această ordine de idei un ultim argument metodologic — aceea indicată de Lenin într-o scrisoare către Ines Armand, unde se arăta că o cercetare care se vrea consecvent ştiinţifică, în spiritul marxismului, presupune ca fiecare teză (respectiv, orice fenomen) să fie examinată : *numai istoriceşte ; numai în legătură cu celelalte teze* (sau fenomene) ; *numai în legătură cu experienţa istorică concretă* [2].

În lumina tuturor precizărilor de pînă acum, nădăjduim că şi o problemă atît de încurcată cum e *periodizarea* activităţii lui Heliade îşi poate primi o rezolvare mai organică, evitîndu-se exclusivismul şi arbitrarietatea clasificărilor care decurgeau din ispita sistematizărilor cu orice preţ şi care tocmai de aceea nu ajungeau să ia în considerare toţi factorii ce se impuneau. Anticipînd o posibilă cercetare specială pe această temă, trebuie spus că imaginii unui Heliade progresist pînă la 1848 şi reacţionar după această dată realitatea îi aduce numeroase rectificări, linii suplimentare, nuanţe. O scrutare lipsită de prejudecăţi a faptelor arată că viaţa scriitorului poate

[1] Ioan Eliade Rădulescu, *Scrieri literare*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1939, p. 265—266.

[2] Ap. B. Meilah. *Lenin şi problemele literaturii ruse*, Edit. Cartea Rusă, 1950, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

fi împărțită la rigoare în cîteva epoci distincte, dar că acestea sînt legate între ele prin prea multe vase comunicante ca să nu fie considerate cu relativitatea necesară în asemenea cazuri. Urmînd se pare unui obicei al veacului [1], Heliade și-a indicat singur fazele activității, în 1858, după cum urmează: „Lungă luptă literară (1818—1848 — n.n.), în care n-avui de inemici decît despotismul din sus al Pedanților ce știa în adevăr ale lor și anarhia innoranților ce, neînvățînd nimic, vreau să treacă de autori. [...] Luptă politică [1848—1858 — *n.n.*] ...în care n-avui de inemici decît pe Impilatori de nații și de invidie de o parte, și pe turburătorii din meserie de alta. [...] Lupta religioasă [de la 1858 înainte — *n.n.*] se va desemna tot asemenea: d-o parte voi avea despotismul Teocapililor (precupeți de Dumnezeu), farisei și cărturari hipocrați, și de alta anarhia scepticilor, voltairiștilor și ateilor" [2]. În această împărțire (cu ecouri din teoria echilibrului între antiteze), Heliade face, după cum se vede, abstracție de perioada sa de formare, iar pentru anii de la 1858 înainte n-avea de unde să știe că „lupta religioasă" cu Șaguna trebuia să rămînă un simplu episod. (Ca și ofensiva de scurtă durată împotriva catolicismului.) Observînd, în treacăt, că periodizările lui Eminescu și Șăineanu, după criterii de ordin lingvistic, sau ale altora, în funcție de criteriul practic-politic, cultural etc. rămîn nesatisfăcătoare, credem că la o eventuală stabilire a transformărilor de durată din viața lui Heliade trebuie să se țină seama nu de o singură particularitate, mai vizibilă într-o etapă a dezvoltării scriitorului, ci — ca să zicem așa — de întregul paralelogram de forțe care modifica mai lent sau mai repede îndrumarea inițială; pe o asemenea bază și progresismul sau reacționarismul diferitelor momente ale evoluției lui Heliade ar putea fi determinate mai puțin unilateral.

[1] În Franța, Sainte-Beuve vorbea la un moment dat pe larg despre diferitele sale „campanii și expediții literare [care], se cer să fie judecate în ele însele și ca formînd epoci diferite" (Sainte-Beuve, *op. cit.*, p. 26), iar Bolliac al nostru își definea și el „campaniile" astfel: „Am lăsat școala pentru armată, am lăsat armata pentru litere, am lăsat literele pentru publicistică".

[2] *Biblicele...*, p. 81.

Scanned with OKEN Scanner

În acest sens, credem firească distingerea a patru mari perioade în desfășurarea vieții scriitorului. Anii 1802—1827 sînt ai unei ucenicii întrerupte prematur (la 1820), prin numirea ca profesor-ajutor al lui Lazăr în școala de la Sf. Sava, și ai primelor încercări de a se afirma public (1820—1827); cuprinzînd tatonările încheiate cu intrarea în *Societatea literară* a lui Dinicu Golescu, acest răstimp îi arată ce loc ar putea ocupa cu maxime șanse de reușită în viața socială a vremii și-i canalizează energiile în consecință, dîndu-le continuitatea necesară înfăptuirilor mature. Perioada dintre 1827—1848 e a unei maturități debordînd de energie și realizări creatoare [1], dar cuprinzînd și inițiative mai puțin inspirate [2] — motiv care ne obligă la următoarea distincție suplimentară: între 1827—1840, fără să fi evitat în întregime erorile, Heliade și-a precizat și concretizat prin realizări multilaterale misiunea progresistă de *luminător*; între 1840—1848 însă, scriitorul dovedește — după ce s-a desolidarizat de complotul lui Dimitrie Filipescu — că progresismul său nu putea fi consecvent pînă la capăt, ajunge la îngîmfare și suficiență de pe urma succeselor și onorurilor pe care i le aduc numeroasele acțiuni literar-culturale încă pozitive, e depășit în înțelegerea realităților de către generațiile tinere și își pregătește astfel — fără s-o știe — falimentul din timpul revoluției. Perioada dintre 1848—1859 e marcată în punctul inițial de răsunătorul eșec al scriitorului ca om politic activ — datorită unor mari gafe, dar și unor acțiuni conștiente (în problema țărănească, după cum am mai spus, în problemele de politică externă etc.), care, toate, au făcut jocul dușmanilor revoluției — iar în punctul final, de întoarcerea prea puțin glorioasă din exil. E, acum, un dramatic du-te-vino de dispoziții autocritice (repede mascate de orgoliu) și încercări de a-și prezenta

[1] Heliade însuși și-o indica drept faza prin excelență activă, într-o scrisoare, unde-i replica astfel lui Gr. Grădișteanu la învinuirea că s-ar fi tras la o parte: „Apoi de la 1827 pînă la 1848 mi-a mai tăcut gura vro dată, mi s-a mai repaosat pana?“ (Vezi *Scrisori din exil*, p. 385).

[2] Italienismul, în primul rînd, dar și anumite articole ori poeme (de pildă *Project pentru instrucția publică...*, *Pentru opinie*, *Căderea dracilor* etc.), care constituie primele simptome ale alunecării scriitorului înspre pozițiile conservatoare.

Scanned with OKEN Scanner

greşelile anterioare drept merite, un efort tragic de a-şi pricepe sursa greşelilor, ajutîndu-se cu învăţăturile socialiştilor premarxişti apuseni (ele însele depăşite de timp), dar şi cu *Biblia ;* toate acestea s-au soldat pentru un scurt răstimp cu o radicalizare a gîndirii scriitorului, sub influenţa amintitelor ideologii socialist-utopice, dar şi cu prime justificări teoretice în spirit de sistem a alunecărilor sale spre poziţiile conservatoare şi deci cu consolidarea lor. În sfîrşit, anii 1859—1872 sînt ai *sintezelor,* pe care mintea activă pînă la urmă a lui Heliade tinde să le înfăptuiască, în condiţiile propriilor greşeli şi contradicţii de neîmpăcat, oglindă — la rîndul lor — în bună măsură a contradicţiilor unei orînduiri sociale care lichidase momentan revoluţia, dar nu şi cauzele ei ; ca atare, eforturile acestea duc la concentrarea ca într-un focar şi la proiectarea înspre urmaşi a majorităţii problemelor acute ale României moderne : spiritul cuprinzător al poligrafului le înregistra cu promptitudine şi preconiza pentru unele dintre ele rezolvări de bun-simţ, în spiritul fericitelor sale intuiţii de odinioară, dar pentru multe altele nu putea să găsească adevăratele soluţii, din perspectiva sa acum cele mai adeseori conservatoare.

Considerăm aceste distincţii cu relativitatea cuvenită, adică în sensul că nu corespund cu nişte schimbări la faţă întîmplate la o dată anumită, ci surprind numai apariţia unor parametri care aveau să modifice treptat evoluţia scriitorului, de-a lungul atît de epicei sale existenţe.

[*Asupra reconsiderării lui I. Heliade Rădulescu. Un studiu de metodologie istorico-literară,* în *Atitudini,* Editura pentru literatură, 1966, p. 131—142 (Reprodus din *Steaua,* nr. 4 şi 5, 1959).]

LIVIU LEONTE

HELIADE ŞI PROBLEMELE LIMBII LITERARE

[...] Despre lupta lui Eliade pentru susţinerea latinităţii şi legătura ei cu teoriile italienizante s-au spus multe lucruri. Ne vom opri de această dată la unele aspecte

Scanned with OKEN Scanner

semnificative. Demne de relevat sînt mai ales atitudinile înțelegătoare, acceptarea în spirit științific a situațiilor, absența intervențiilor de a forța cursul normal al faptelor. Cînd Eliade renunță la pătimașele sale porniri, el dovedește că poate discuta în mod creator. Despre originea românilor este dispus atunci a primi orice teorii. Unii îi fac să coboare din slavi, alții din daci, alții din daci și romani. Nici una din aceste păreri nu are în ea ceva depreciativ și oricare poate fi primită dacă se supune adevărului. Nici una nu poate să vatăme ceva românilor, nici să le adaoge sau să le scadă civilizația, cinstea și luminarea lor. Slava sau „micșorimea" strămoșilor nu are nimic a face cu situația de mai tîrziu a unui popor. Principalul este ca românii să se îndrepte cît mai repede și să nu se uite la mărirea trecutului, ci la slava, cinstea și fericirea viitoare. Fără a se lăsa influențat de fanatismul căreia îi va plăti un greu tribut mai tîrziu, acceptă în chip logic că limba română se trage din latină. Peste ea au trecut multe prefeceri și multe neamuri. Fieștecare din acestea au luat cîte ceva cu sine, și și-a lăsat urmele sale [1]. După cîțiva ani formularea va fi mai tranșantă : limba noastră, în cursul evoluției, a fost schimbată de veacuri și sfîșiată de barbari [2].

Așa cum se prezintă, româna ca limbă romanică are trei dialecte [3] : cel scris în cărțile bisericești (dacoromân deci) macedoromân și al românilor din Elveția și o parte din Franța (romandă). Împărțirea, cum arată Popovici nu era o inovație a lui Eliade. Ea aparținea lui Henri de Buvelot, care o și popularizase în *Essai sur l'établissement de colonies suisses en Valachie,* apărut în *Curierul românesc* din 1838 (nr. 30). Interesant de observat totuși că, exceptînd aprecierile despre romanzi, al căror mobil era lesne de bănuit (sîntem deja aproape de anul 1841), părerile și argumentările lui Eliade au și laturi care se cer relevate. Să vedem mai întîi definiția dialectului : „Cînd un norod are aceleași forme sau aceiași tipi gramaticali și aceleași numiri sau materie, are tot

[1] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ed. D. Popovici, vol. I, p. 203, 206.

[2] I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, vol. II, p. 16.

[3] Scrisoare către C. Negruzzi, în *Curierul de ambe sexe*, periodul II, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

o limbă ; însă se poate ca într-o parte de loc să se schimbe, sau pronunţia literilor, sau cîţiva din tipii gramaticii, sau slujindu-se cu aceiaşi materie şi formă să facă deosebite frasuri ; atunci acele deosebiri în pronunţie, în materie, în formă şi în frase se numeşte dialect“ [1]. Va să zică specificul unei limbi este dat de structura gramaticală şi de o relativă unitate a lexicului (Cf. şi *A doua scrisoare către d. redactorul „Foaiei literare“ din Braşov* [2] ; acolo italiana, franceza, spaniola, portugheza, româna sînt considerate limbi aparte, „pentru că fiecare are mecanismul sau shimatismul său (tot gramatica, deci, n.n., L. L.) frasele sale, geniul său, autorii săi deosebiţi“, o definiţie într-un spirit mai larg). Deosebirile dialectale în cadrul aceleiaşi limbi sînt fie fonetice (în „pronunţie“), fie lexicale („în materie“), fie sintactice (în „fras“), ori chiar, parţial numai, de structură gramaticală („cîţiva din tipii gramaticii“). Şi exemplificările urmează a materializa deosebirile. Astfel, în ceea ce priveşte lexicul („materia“), stabileşte că dacoromânului *slavă*, îi corespunde mr. *doxă* şi romand. *glorie*. În pronunţie, faţă de mr. *ghine enişi*, dacoromânii zic *bine veniţi*. În sfîrşit, în „fras“, dacoromânii zic, „cunoşti, pricepi, înţelegi limba rumânească ?“ iar macedoromânii „prinzi limba rumânească ?“ [3]. Cîteva aprecieri marginale se cuvin totuşi. Mai întîi, lipsa exemplificărilor referitoare la deosebirile de tip gramatical. Cînd sînt enunţate deosebirile lexicale (dr. *slavă*, mr. *doxă*, romand. *glorie*) se adaogă chiar că declinarea acestor cuvinte („potrivirea în formă şi gramatică“) face ca să avem aceeaşi limbă. După Eliade romanzii declină ca şi noi : „a gloriei“. Apoi, cea de a treia deosebire nu e potrivit ilustrată. Între „cunoşti, pricepi, înţelegi limba rumânească ?“ şi „prinzi limba rumânească ?“ nu e deosebire sintactică ci una pur lexicală (de „materie“, cum i-ar spune autorul Paralelismului). În sfîrşit, se remarcă foarte slaba reprezentare a exemplelor din romandă ca dialect a limbii române. Cînd în cea de a doua scrisoare către redactorul *Foaiei literare* din Braşov va prezenta comparativ cîteva particularităţi ale dialectelor dacoromân şi macedoromân, pe cel romand

[1] *Ibidem*, p. 37.
[2] *Ibidem.*, periodul I, p. 343.
[3] *Ibidem.*, periodul II, p. 37—38.

Scanned with OKEN Scanner

nici nu se va mai strădui să-l exemplifice. Aceasta atestă că Eliade însuși va fi simțit lipsa de temei a integrării romandei în limba română, teză de care s-a lăsat sedus doar prin argumente sentimentale. Scrisoarea despre dialectul romand pe care o anunță undeva [1] a rămas, bineînțeles, fără ecou practic. [...]

[...] În sfîrșit, pentru a termina cu opiniile lui Eliade asupra limbii române în general, amintim ideea, prețioasă, că vorbirea moldovenilor, oltenilor, transilvănenilor nu reprezintă dialecte deosebite. Argumentul adus se referă la înțelegerea perfectă între reprezentanții diferitelor provincii ale Daciei. „Eu nu văz între acești români decît o limbă, un singur dialect, un shimalism" (Brașov II, p. 348). Să reținem toate aceste opinii, căci ele ne ajută în a preciza meritele și erorile lui Eliade în ceea ce înseamnă contribuția sa fundamentală : rolul său teoretic și practic la formarea și dezvoltarea limbii literare moderne.

Eliade a înțeles că o limbă literară în concordanță cu o impetuoasă dezvoltare culturală trebuie să răspundă la două mari cerințe : unitate și în același timp o cît mai largă capacitate de expresie. Primul deziderat l-a văzut realizat prin acceptarea ca bază a vechii limbi bisericești. Cel de-al doilea pe mai multe căi, din care cea mai însemnată este împrumutarea din limbi străine. S-a discutat foarte mult despre importanța limbii cărților bisericești pentru formarea limbii literare moderne. Nu este în intenția noastră de a relua toate datele problemei, nici de a o dezbate sub raport teoretic. Singura preocupare este de a preciza cîteva din contribuțiile lui Eliade în acest sens. Este greu să putem aprecia exact valoarea primilor pași în constituirea limbii literare moderne. O transpunere perfectă în epocă, pe care s-o privim cu mentalitatea de astăzi, este o operație anevoioasă. Acum, mai ales într-un stat socialist, limba literară este un bun comun, de care ne folosim zilnic, pe care ne străduim doar să-l perfecționăm, potrivit unor modele. Citim în fiecare zi, presa, lucrări de specialitate, cărți literare, ascultăm emisiunile de radio, căutăm să ne exprimăm cît mai corect în vorbirea de fiecare zi. Dar care era oare

[1] *Ibidem*, periodul II. p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

situaţia, atunci cînd nu se ştia „cum“ trebuie vorbit pentru a răspunde unei exprimări corecte, literare în sensul actual al termenului ? Destule pericole pîndeau tentativele şi a celor bine intenţionaţi. Cărturarii vremii îşi dădeau seama de elementul raţional, abstract, care prezidează formarea unei limbi literare. Exista primejdia de a se impune, din afară, un model alcătuit de savanţi, după care ar fi trebuit să se orienteze majoritatea vorbitorilor şi mai ales a scriitorilor, în sensul cel mai larg al cuvîntului. În fond, eroarea latiniştilor constă în a fi procedat tocmai în acest fel. Pledînd pentru limba cărţilor bisericeşti, Eliade îşi atrage din mai multe raţiuni elogiile noastre. Mai întîi, el găseşte aici un model de unitate, care, am văzut, este indispensabilă unei limbi de cultură. Această unitate prezenta avantajul de a nu fi fost realizată intenţionat, potrivit unei construcţii abstracte, ci de cele mai multe ori spontan, fără elemente artificiale. În limba cărţilor vechi îşi dăduse deci măsura însuşi geniul limbii noastre. În sfîrşit, ea oferea un model acceptabil fără a jigni prejudecăţile şi sentimentele reprezentanţilor diferitelor provincii. Eliade nu va înceta de a repeta că nu vorbeşte în numele bucureştenilor, că muntenii au destulă zgură în graiul lor, că la moldoveni ori bănăţeni se găsesc multe forme corecte.

[...] Intregite cu celelalte aspecte ale unei multilaterale activităţi, părerile lui Eliade Rădulescu asupra limbii în general, asupra limbii literare româneşti în special, îşi capătă o configuraţie mai precisă. Cei doisprezece ani de activitate filologică, literară şi publicistică (1828—1840) înscriu o participare pozitivă la constituirea limbii literare moderne. Ca mai toţi contemporanii săi, nu a fost original în opinii. Fondul cel mai bogat de idei îi venea de la Şcoala ardeleană, pe care o adîncit-o şi a dezvoltat-o, măcar parţial, într-o direcţie creatoare. Din mulţimea contribuţiilor două ni se par vrednice de reţinut : efortul de a colecta elemente din principalele graiuri daco-româneşti în limba literară şi principiile de adaptare fonetică şi încadrarea morfologică a neologismelor. Modul în care a tratat cuvintele străine proaspăt introduse a avut ca rezultat o limbă foarte aproape de cea actuală şi aceasta contează mai mult decît orice consideraţii teoretice. E drept că în prima perioadă a activităţii întîlnim în embrion aberaţiile de mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

Centrul de greutate nu cade însă asupra lor. Cauza principală rezidă în tendința de a înțelege cursul obiectiv al evenimentelor și nu de a sili realitatea să se conformeze tiparelor produse de mintea omenească, așa cum s-a întîmplat mai tîrziu. Iar într-unul din rarele momente de obiectivitate, cînd era vorba de propria-i persoană, lepădînd poza genială și profetică, Ion Eliade Rădulescu a lăsat el însuși să-i aprecieze opera, nu focul polemicii pătimașe, ci mersul ineluctabil al istoriei : „Oamenii au judicat, și unii mi-au dat dreptate, alții m-au osîndit. Eu însă nu crez nici pe unii nici pe alții, pentru că capul de pravilă după care este să se facă sentența, se află într-o condică ce stă în palatele Timpului, unde fiecare foaie este o generație și unde trebuie să întoarcă cineva cîteva foi pînă să dea de acel articol, unde se găsește dreptatea sau osînda". [1]

[*Părerile despre limbă ale lui I. Heliade Rădulescu în prima perioadă a activității lui (pînă la 1840)*, în *Studii și cercetări științifice. Filologie*, Iași, an XI, fasc. 2, 1965]

PAUL CORNEA

[CĂUTÎND „LÎNA DE AUR"]

[...] Creația lirică a lui Heliade se întinde de-a lungul a aproape o jumătate de veac : poezia *Erato*, tradusă din Cristopulos, e datată 1819, iar *Poetul murind*, după Lamartine, a fost citită la Ateneu în 1866. Această continuitate de preocupări ilustrează probabil o vocație, însă în același timp și permanența unei ambiții. Căci scriitorul a compus uneori sub focul inspirației, alteori însă cu recea îndemînare a unui meșter laborios, care construiește versul mai mult după preceptele retoricii, decît ascultînd de vocea inimii.

Lui Heliade îi plăcea să-și atribuie darul spontaneității, facultatea artistului genial, născut, iar nu făcut, la

[1] *Ibidem.*, periodul I, p. 70.

Scanned with OKEN Scanner

care cîntecul țîșnește fără premeditare, ca trilul privighetorii. Această idee cam naivă despre talentul ce produce capodopere jucîndu-se, mai mult prin instinct decît prin artă, prinsese rădăcini în atmosfera romantică a veacului. Dar tot a veacului era și convingerea că scrisul servește o finalitate socială, politică și morală, că prin vers se poate obține edificarea conștiințelor, demonstrarea unor țeluri istorice necesare.

Pe lîngă dorința de a poza în creatorul ce plutește suveran și imaterial peste întinderile gîndului, preocupat de idealuri prea puțin tangibile, Heliade o avea și pe aceea de a juca rolul poetului național, chemat să arate poporului drumul înainte și să-i înzestreze poezia cu titluri justificative ale pretențiunilor naționale. Și dacă în primele decenii ale veacului ziarele, teatrul, școlile de-abia se înfiripau — poezia, în înțelesul modern și major al cuvîntului, se găsea la rîndu-i în faza silabisirii abecedarului. De aci intenția patriotică a lui Heliade, în scrisul căruia străbate ceva din mentalitatea lui Ienăchiță Văcărescu, care în *Gramatica* de la 1787 compunea demonstrativ un număr de versuri pentru ilustrarea regulilor de prozodie, sau a lui Petru Maior, care traducea pe *Télémaque*, pentru a dovedi că și românii au o literatură.

Pe o treaptă superioară, dar în spiritul aceleiași năzuințe, Heliade voia să probeze, cu ostentație chiar, posibilitățile limbii noastre de a îmbrățișa toate elanurile liricii universale și, dincolo de stadiul ce epuizase inițiativa predecesorilor, să dovedească, prin propriul său exemplu, că spiritul românesc e deja capabil să susțină dialogul cu Europa. Cu o temeritate ce nu dezespera în fața nici unei dificultăți, el voia să ardă dintr-o dată etapele, să înlocuiască tradiția inexistentă prin elaborarea rapidă de modele în toate genurile, să deschidă inspirației cîmp liber înspre toate punctele cardinale. Înainte de a aprecia ce-a reușit, e necesar să vedem mai de aproape ce și-a propus să facă.

Prin tematică și orizont de idei, Heliade nu are rival în epocă. În primul rînd e remarcabilă la el larga receptivitate. Chiar dacă nu vibra sufletește la toate lungimile de undă poetice, avea în schimb cultul marii arte, pasiunea de a încerca să descifreze taina închegării

Scanned with OKEN Scanner

și a puterii de atracție a capodoperelor. De aceea, itinerariul său liric călătorește pe toate drumurile poeziei, poposește la toate răspîntiile, se înclină în fața fiecărei statui. Numele unor Sapho, Dante, Boileau, Tasso, Ariosto, Ossian, Voltaire, Schiller, Lamartine, Byron, Victor Hugo sînt cele mai sonore dintr-o listă mult mai bogată, ce coboară pînă la autori modești, neomologați de posteritate în catalogul valorilor.

Faptul că scrutează toate direcțiile spațiului literar și este dispus să împrumute de pretutindeni cîte ceva nu însemnează că Heliade e un soi de nomad, gata să-și instaleze cortul sub orice latitudine și să-și facă o patrie spirituală din orice teritoriu ce-i seduce privirea, îi oferă motive de meditație sau pricini de exaltare. E o eroare care s-a făcut adesea, de a confunda curiozitatea lui intelectuală, facilitatea adaptării la puncte de vedere diverse, uneori contradictorii, cu lipsa de personalitate. Heliade nu se așează în fața modelelor străine, ca statuia lui Condillac în fața realității, primind impresiunile exterioare printr-o depozitare mecanică. Spiritul său e desigur un receptacol pentru influențe multiple, dar concepția despre lume, forța sentimentului, particularitățile morale, tot ceea ce îi e particular și specific condiționează aceste influențe, le integrează într-o anume constelație, le aduce la numitorul comun al unei mentalități. Putem discuta măsura în care opera heliadistă este mai mult sau mai puțin unitară, mai mult sau mai puțin elaborată și izbutită, dar nu putem face din ea un hibrid, în care, de pildă, se amestecă în doze echivalente clasicismul și romantismul.

Echivocul care stăpînește pe cercetători, cînd e vorba să definească apartenența literară a lui Heliade, nu ni se pare motivat. Într-o asemenea problemă nu poate fi hotărîtor considerentul că scriitorul a tradus din Boileau și Marmontel, că a cultivat unele forme tipice clasicismului sau că se închina în fața autorității modelelor. Decisiv e să vedem ce reprezintă ca pondere, în totalul operei, momentele de adeziune la idealul clasic, să urmărim în ce direcție se conturează realizările cele mai de seamă și ce unghi de refracție capătă sub condeiul său diferitele teme abordate, să descoperim care este timbrul caracteristic al scrisului și ce fel de împlinire re-

Scanned with OKEN Scanner

clamă principalele valențe intelectuale și afective ale omului. Din acest punct de vedere, ni se pare că o cercetare, fie și sumară, dar degajată de superstiția unor interpretări tradiționale, nu poate duce decît la concluzia că Heliade e romantic, un romantic cu trăsături bine marcate și o serie de particularități ce-l diferențiază de ceilalți pașoptiști, fixîndu-i un loc propriu în cuprinsul literaturii noastre.

În primul rînd, prin materia liricii, care constituie cel mai vast și mai cutezător repertoriu tematic al literaturii noastre pînă la Eminescu, Heliade se atașează sferei de idei și probleme pe care au îmbrățișat-o cu predilecție romanticii. Versurile lui se ocupă de originea universului, destinul omenirii, relațiile dintre uman și divin, organizarea socială, înălțarea patriei ; ele dezbat soarta poetului în lume și frămîntările conștiinței, conflictul dintre bine și rău, suferințele dragostei și geloziei, calamitățile vieții, consecințele scurgerii inexorabile a timpului.

În slujba unei traiectorii lirice ce-și propunea obiective atît de ambițioase, fără pereche în epocă, Heliade a venit cu ideologia lui în permanentă căutare de *„zei tutelari“*, cu vanitatea lui de a voi să descopere piatra filozofală, cu pasiunea de a înălța peste tot eșafodaje teoretice, în fine, cu resursele unui temperament vulcanic. A rezultat o poezie inegală, cu ciudate salturi de nivel, mai mult interesantă decît frumoasă, cu elanuri superbe și stîngăcii deconcertante, cu suișuri și coborîșuri între prozaism și retorică, între demonstrația frigidă și exaltarea sentimentală. Par a-i fi specifice înclinarea spre reflexivitate și simbol, o anume formă de îmbinare barocă a elementului rațional cu cel afectiv.

Încă din primele versuri, scriitorul aduce o viziune filozofică, deocamdată neclară și incompletă, dar care în anumite date esențiale se va menține de-a lungul întregii sale activități. El intuiește universul ca un sistem de raporturi interdependente. Înapoia fenomenelor lumii sensibile, pe care experiența comună le separă, poetul presimte o unitate transcendentă. În fiecare obiect e implicată seria, iar granița dintre lucruri nu formează o barieră de netrecut. Realitatea apare, cui știe să-i surprindă esența ascunsă, ca o imensă țesătură de legături

Scanned with OKEN Scanner

reciproce, implicînd multiplul în unitate şi unitatea în multiplu, comunicarea constantă a lumii ideale cu lumea materială. Gîndirea e idealistă, colorată de religiozitate, dar cuprinde un sîmbure dialectic prin admiterea conexiunilor în spaţiu şi timp. [...]

Poetul dispunea de resurse remarcabile ; ele îşi mărturisesc prezenţa la fiecare pas, deşi arareori se împlinesc în rotunjimea unor monumente durabile. Heliade aparţine de fapt acelei categorii de scriitori din care e greu a reţine bucăţi antologice, însemnătatea lor constînd în totalitatea creaţiei, în suflul ce o animă. Afară de *Sburătorul*, *O noapte pe ruinele Tîrgovişti* şi încă una sau două poezii, restul a încetat de mult să mai figureze în circuitul viu al literaturii ; şi totuşi, prin forţa talentului, particularităţile şi timbrul lirismului, el are dreptul la o consideraţie deosebită ; chiar şi faptul că opera sa a acţionat ca un ferment pozitiv asupra debutantului de geniu Eminescu e un criteriu de valoare.

Pentru a desprinde profilul literar specific scriitorului, e recomandabil să ne adresăm numai cu precauţie lucrărilor sale teoretice. În studiul despre satiră, el condamna mobilul personal în critică, însă — după cum se ştie — acest principiu l-a încălcat în mai toate cazurile. Profesînd literatura la „Filarmonica“ sau în paginile revistelor, călăuzit cu alte cuvinte de ideea constituirii unei estetici, deci a unei pedagogii de cucerire a frumosului, lectorul lui Boileau, Marmontel, Vardalahos, al lui Victor Hugo şi al atîtor altora încă, mari şi mici, s-a străduit să degajeze anumite reguli, a îndrumat spre respectarea autorităţilor şi marilor modele, a căutat să aşeze arta pe temelia disciplinei şi a exemplelor ; dar nu mai e de dovedit în ce măsură s-a abătut singur de la preceptele pe care le propovăduia cu patos. Teoria îi servea, de obicei, ca un *advocatus diaboli*, ca să-i justifice diferitele atitudini sau ca să-l plaseze avantajos în raport cu una sau alta din împrejurările vremii. Hotărîtoare pentru a defini natura creaţiei lui Heliade e practica scrisului. Căci condeiul scriitorului îl ţinea în mînă un om impulsiv, nestăpînit, cu mintea în perpetuă agitaţie ; dialectica vioaie a spiritului său nu se lăsa capturată pentru multă vreme de formule. Însuşirile veritabile i le dezvăluie structura beletristicii proprii, şi nu declaraţiile de princi-

Scanned with OKEN Scanner

piu față de care se poartă mai des ca un franctiror, uneori ca un eretic.

Pe terenul stilului și al limbajului poetic, romantismul lui Heliade se afirmă în forme izbitoare. Pe contemporani îi depășește prin universalitatea temelor și amploarea viziunii; se deosebește de ei și prin energia declamației. În vreme ce majoritatea pașoptiștilor, din modestie, prudență, poate dintr-o mai bună înțelegere a cerințelor momentului, își interzic elanurile tumultuoase, ca niște alergători ce-și menajează respirația, autorul *Anatolidei* se încrede în plămînii săi viguroși și se dezlănțuie fără rezervă; el are verva marii perorații romantice, în care torentul liric se revarsă peste partitura strofei, iar forța impetuoasă a verbului poetic sustrage atenția de la defectele parțiale de ritm sau vocabular, concentrînd-o spre sonoritatea și înțelesul ansamblului. Nu e întîmplător că i se datoresc două încercări de epopee [...].

Temperament puternic, mistuit de contradicții, capabil de aprinderea entuziasmului și indignarea urii, Heliade caută mereu echilibrul și calmul conștiinței, dar nu-și dezleagă aptitudinile decît acolo unde pasiunea are ocazia să se dezlănțuie în voie, răfuindu-se cu adversarii sau aplecîndu-se asupra mecanismelor tainice ale vieții sufletești. Lirica sa e a extremelor, trecînd de la aerul grav și sentențios al meditațiilor, la rîsul mucalit și acid al fabulelor, de la tonul cald, plin de compasiune pentru mizeria umană, al poeziei sociale și filozofice, la împroșcarea înveninată a satirelor. Tocmai din această cauză traducerile din Lamartine, cu toată marea lor însemnătate istorică și în pofida aprecierii înalte pe care i-au dat-o contemporanii, n-au supraviețuit [...].

Heliade e un retoric ca toți romanticii. Dar retorismul lui e energic, dramatic, vizionar, diferit și de sentimentalismul lui Bolintineanu și de lamentația discretă (afară de primele versuri) a lui Alexandrescu, și de patetismul teatral al lui Bolliac. O adevărată prăpastie îl separă de limpiditatea, cuviința și robustețea lui Alecsandri. Retorismul lui Heliade e mai degrabă al oratorului de tribună, deci mai aproape de Bălcescu, însă fără a poseda distincția tonului și noblețea sufletească a acestuia. Heliade e poetul îmbrăcat în odăjdii de mag, care

vrea să conducă mulțimile fără a ști bine unde, presimțind pe undeva lîna de aur și constatînd mereu că s-a înșelat. Revărsîndu-și apele, lirismul său inundă pietrele de hotar ce despart în literatură haosul de arta adevărată, care e organizare și efort lucid de a supune materia ideii. De aceea, gafele se înșiră unele după altele, și, dacă privim bine întreaga traiectorie pe care a descris-o, vom constata că în mare parte ea e o succesiune de eșecuri [...]

Nicăieri nu e mai dăunătoare decît în cazul lui Heliade rigida judecată belferească, întemeiată pe categorisirea metafizică în bine și rău, ori pe acea tendință de a extrage din trecut exclusiv motive de admirație sau pricini de osîndă. Adesea meritele lui Heliade sclipesc prin noroaie și pulberi aduse de toate vînturile ; și, nu o dată, cusururile lui sînt mai instructive și mai vrednice de atenție decît virtuțile altora.

S-a spus că el ar fi fost un mare poet dacă n-ar fi trebuit să-și sleiască energia luptînd pentru formarea limbii. După noi, datele problemei sînt mai complexe. În ultimă instanță, nereușita lui Heliade e datorată conflictului dintre ideologia sa, din ce în ce mai refractară istoriei, și literatura vremii, care printr-un vast efort colectiv, prin descoperirea poeziei populare, autohtonizarea inspirației, respingerea aberațiilor latiniste, tendința spre observarea mediului local, se făcea într-o măsură tot mai mare ecoul experienței istorice și-i împlinea dezideratele. Apoi vine și celălalt decalaj, tot atît de dramatic, acela dintre intenție și mijloace, dintre aspirațiunile de dimensiuni tulburătoare ale spiritului său neastîmpărat și insațiabil, pe de o parte, și limitele determinate ale constituirii limbii și explorării resurselor expresivității poetice, pe de altă parte.

Acest om, pe care totul îl atrăgea și nimic nu-l putea satisface, care a căutat continuu, fără să găsească vreodată idealul în stare să împace contrariile printr-o miraculoasă și imposibilă armonie, care a deschis mereu șantiere, ducînd rareori clădirile pînă la acoperiș, a fost, în ciuda tuturor erorilor săvîrșite, un mare poet. Un mare poet, în sensul zbuciumului lăuntric, al capacității de intuiție și viziune, al imaginației grandioase, învins însă în bătălia cu materia rebelă a versului, deși printre

Scanned with OKEN Scanner

sfărîmăturile rămase în urma trecerii lui printre oameni s-au păstrat și unele ziduri trainice [...]

[*Ion Heliade Rădulescu sau „echilibrul între antiteze" în teorie și practică*, în *Studii de literatură română modernă*, ESPLA, 1962, p. 179—182, 198—199, 200, 201—202, 205—206.]

V. CRISTIAN

[HELIADE CA ISTORIC]

[...] Heliade nu a fost un istoric în sensul modern al cuvîntului, lucrările sale cu caracter istoric nu sînt întocmite conform cerințelor științifice. Dar în deceniile de la mijlocul secolului trecut istoria nu putea fi — și nici nu a fost — o operă de pură erudiție ci ea constituia, în primul rînd, un bogat arsenal de argumente și un îndrumător în lupta reprezentanților burgheziei pentru realizarea scopurilor social-politice ale acesteia. Nu este întîmplător faptul că marcante personalități ale vieții politice și culturale de atunci ca Bălcescu, Kogălniceanu etc. au desfășurat atît de intens și consecvent o activitate istorică. În acest sens trebuie privită și activitatea istorică a lui Heliade, mai puțin rodnică decît a celor menționați mai sus, dar avînd aceeași semnificație. Fără a fi preocupat de publicarea de izvoare, fără a fi manifestat pasiune pentru cercetarea vechilor manuscrise și pentru studii minuțioase, redactîndu-și de multe ori lucrările într-un stil publicistic, el s-a apropiat de istorie cu intenția precisă de a o folosi ca un izvor de răspunsuri la întrebările pe care le punea epoca respectivă, ca o armă de luptă în activitatea sa politică al cărei țel era realizarea, pe cale nerevoluționară însă, a unor transformări social-politice progresiste în sens burghez.

Este evident deci că atunci cînd analizăm concepțiile istorice ale lui Heliade trebuie să avem în vedere faptul

Scanned with OKEN Scanner

că acesta aparţinea burgheziei — sau mai exact aripii sale democrat-liberale [1] — şi că a activat într-o perioadă de trecere de la feudalism la capitalism. Prin însăşi această situaţie, poziţia sa trebuia să fie contradictorie iar în operă să apară elemente înaintate — determinate de faptul că burghezia era atunci clasa înaintată a societăţii — alături de elemente retrograde, rezultînd din faptul că aceeaşi burghezie este încă puţin dezvoltată. Element principal în determinarea concepţiilor sale, apartenenţa socială nu explică însă totul ; cu o aceeaşi bază de clasă, unii contemporani au ajuns la rezultate deosebite. Este necesar deci să apelăm la elemente specifice omului Heliade : dorinţa de mărire manifestată încă de la începutul activităţii sale ; patima pe care o punea în luptele politice şi literare, patimă care îl determina uneori la afirmaţii contrare ideilor sale de bază ; perioada îndelungată a activităţii sale, bogată în transformări social-economice şi politice, care îl va face să-şi schimbe unele idei [2] ; superficialitatea, „capacitatea sa neistovită de a-şi culege inspiraţia din toate punctele cardinale cu regretul că sînt numai patru“ [3] ; tendinţa sa de a-şi făuri o concepţie proprie asupra lumii, tendinţă care avea să determine unele afirmaţii surprinzătoare şi folosirea unor termeni ambigui. Nu trebuie să uităm apoi că, plecînd de la o opoziţie netă faţă de Rusia ţaristă şi de politica expansionistă a acesteia, Heliade s-a plasat mai hotărît decît alţi contemporani în tabăra filoturcă, ceea ce l-a obligat uneori să caute argumente pentru demonstrarea unor teze greşite (despre „progresismul“ stăpînirii turce în Balcani) sau fanteziste (sprijinirea pe Turcia pentru reconstituirea Poloniei). Pentru o mai bună înţelegere a activităţii şi ideilor sale istorice nu putem omite nici felul în care s-a format. [...]

[1] Şt. Pascu şi E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare şi fixare a principalelor curente şi tendinţe*, în *Studii*, nr. 1/1964, p. 140—143.

[2] Este drept că Heliade a căutat să susţină în repetate rînduri contrariul ; v. *Literatura, Critica*, I, Bucureşti, 1960, p. VII—VIII ; *Diverse* (Biblioteca portativă), Bucureşti, 1860, p. 115 (în cont. *Diverse*).

[3] P. Cornea, *Studii de literatură română modernă*, Bucureşti, 1962, p, 178.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă numărul lucrărilor istorice ale lui Heliade este relativ ridicat, nu putem spune acelaşi lucru despre valoarea lor ştiinţifică. Această situaţie îşi găseşte într-o însemnată măsură explicaţia în metoda sa de lucru. Subliniem de la început că, deşi expune adesea principii metodologice corecte, el nu le aplică decît arareori în practică.

Heliade insistă în repetate rînduri asupra necesităţii folosirii documentelor pentru scrierea istoriei, deşi uneori pare să le subaprecieze [1]. Noţiunea de „document" este, pentru el, ca şi pentru alţi contemporani (Bălcescu, de exemplu), destul de largă, fapt care trebuie pus în legătură şi cu lărgirea sferei cercetărilor pe care o determină istoricii burghezi. Ea cuprinde nu numai documentele scrise ci şi monumentele materiale care, după părerea sa, ar fi „primele nutrimente din care historia începu a creşte şi a se întări spre a proba şi învedera realitatea şi adevărurile trecutului" [2], ca şi elementele lingvistice. Heliade subliniază faptul, care nu ne surprinde dacă avem în vedere preocupările sale filologice, că „limba sau vorbele" constituie „unul din cele mai mari documente ale istoriei unui popol" [3]. Printre izvoarele istorice el acordă un loc important tradiţiei ; „unde sînt tradiţii, fie oricît de fabuloase, omul poate scoate multe adevăruri necontestate" pentru că orice fabulă dovedeşte existenţa unei realităţi, „învederează existenţa unui popor ce a narat-o, ce a crezut-o, ce a fost scos din sînul său pe inventatorul ei" [4], şi ele trebuie utilizate mai ales pentru perioadele vechi.

În folosirea izvoarelor [5], Heliade precizează anumite criterii. El subliniază valoarea probatorie a concordanţei a două sau mai multe izvoare [6], consideră că mărturiile interne sînt superioare celor externe [7], arată nece-

[1] *Echilibru*, II, p. 34.
[2] *Historia universală*, II, p. 420, „Ruinele unei cetăţi ne instruie de mii de ori mai mult decît uetul şi amestecul fostei ei existenţe" ; *Ibidem*, p. 422.
[3] *Elemente de historia Românilor*, p. 105, notă.
[4] *Historia universală*, II, p. 421.
[5] La care adaugă, sporadic, elemente etnografice, numismatice, arheologice, artistice.
[6] *Historia universală*, I, p. 120 ; 228.
[7] *Ibidem*, p. 228.

Scanned with OKEN Scanner

sitatea unei aprecieri critice a izvoarelor [1] și a considerării perioadei în care își au originea [2], subliniază, de asemenea, necesitatea definirii probabile a fenomenului studiat [3] ca și a unei redactări clare [4]. Evident, principiile enunțate sînt valoroase ; trebuie să spunem însă că ele nu sînt aplicate decît arareori în practică. Documentele scrise se rezumă, pentru Heliade, la izvoare narative, cel mai important dintre ele, după părerea sa, fiind *Biblia* [5]. În alegerea lor, el dă dovadă, adesea, de prea puțin discernămînt iar critica izvoarelor nu apare decît în mod cu totul sporadic. De multe ori se mărginește la înșiruirea informațiilor diferiților istorici, dînd lungi citate și fără să le comenteze [6]. El acceptă astfel unele afirmații ale autorilor antici complet lipsite de temei — de exemplu despre egopozii cu picioare de capră [7]. A contribuit la aceasta și faptul că, mai ales în ultima perioadă, Heliade își scria lucrările, după însești mărturiile sale, extrem de repede [8]. Ceea ce a determinat, în plus, ca ele să nu fie prea bine organizate [9] [...]

[...] Apărute într-o perioadă cînd istoria constituia o puternică armă în lupta reprezentanților burgheziei pentru realizarea unor transformări social-politice, lucrările

[1] *Echilibru*, II, p. 34. Istoricul „se cuvine a fi ca judele integru, drept și luminat ce ascultă mărturiile și își dă sentința cu mîna pe inimă" (*Historia universală*, I, p. 4 ; 51), întrucît „cărțile adesea sînt părtinitoare și tradițiunile desfigurate". *Ibidem*, p. 6.

[2] *Historia universală*, I, p. 78 ; II, p. 420. „Totdeauna dar cînd citim historia cată să căutăm la cunoscințele, la epoha, la caracterul, la interesele, la situația scriitorului sau historicului" ; *Ibidem*, I, p. 4.

[3] *Pentru opinie*, p. 381 ; *Diverse*, p. 41.

[4] *Biblice*, p. XI.

[5] *Ibidem*, p. 73.

[6] „Metodul cel mai drept al unui istoric general al popolilor și cel mai bun este pe cît se poate a nu vorbi de la sine, ci a aduce înainte și a lăsa a vorbi pe însuși istoricii fiecărui popol ca unii ce au fost mai aproape de evenimente, de timp și de locuri" (*Historia universală*, I, p. 6). După aceasta, spune Heliade, „vom aproba sau condamna" (*Ibidem*, p. 51). Acesta e singurul lucru pe care trebuie să-l facă istoricul.

[7] *Ibidem*, p. 114.

[8] *Scrisori din exil*, p. 85.

[9] Desele repetiții întîlnite în opera sa erau justificate de Heliade prin necesitatea de a întipări mai bine anumite chestiuni ; *Echilibru*, II, p. 67.

Scanned with OKEN Scanner

lui Ioan Heliade Rădulescu, fie ele istorice sau de alt gen, cuprind numeroase afirmații interesante asupra evoluției omenirii, a sensului și forțelor motrice care o determină, asupra diferitelor fenomene și evenimente din trecut. Este adevărat că nu întotdeauna el își dezvoltă suficient de clar și de argumentat ideile ; lectura operelor sale lasă de multe ori impresia unei tratări superficiale. Explicația o găsim atît în activitatea multiplă, enciclopedică a lui Heliade, activitate „mai mult în suprafață decît în adîncime“ [1], care nu i-a permis întotdeauna o aprofundare a problemelor tratate, în lipsa unei metode științifice — la care a contribuit, în afara neefectuării unor studii sistematice, și nivelul general al cercetărilor contemporane — ca și în concepțiile sale filozofice idealiste, în care factorul material nu apare decît arareori și atunci într-o poziție subordonată. Dealtfel, așa cum am arătat, multe din concepțiile sale sînt rezultatul nu atît al cercetării materialului faptic, cît al necesității de a demonstra anumite idei legate de evenimentele contemporane, ceea ce avea să-l facă uneori să accentueze mai mult decît de obicei unele din părerile sale obișnuite, iar alteori să emită păreri contradictorii — atunci cînd preconiza înființarea unei societăți agricole, de exemplu, acorda factorului material o importanță care este, într-o anumită măsură, în contradicție cu concepția sa idealistă. Unele contradicții se explică, de asemenea, și prin evoluția sa în decursul celor cîteva decenii de activitate.

Să subliniem însă faptul, care merită să fie reținut în primul rînd, că în pofida contradicțiilor și a concepției sale idealiste, ca și a metodei de lucru utilizate, Heliade a emis unele idei deosebit de valoroase pentru acel timp — evoluția progresivă a omenirii, superioritatea republicii ca formă de guvernămînt, condamnarea războiului, a monarhiei, a papalității, reliefarea rolului științei și culturii etc. În aprecierea de ansamblu a concepțiilor sale, aceste idei trebuie subliniate după cum nu pot fi

[1] G. Oprescu, *Eliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, III, 1924, p. 21—22.

Scanned with OKEN Scanner

omise nici unele scăderi — blamarea revoluțiilor, propovăduirea transformărilor de sus etc. Pentru o justă înțelegere a lor ele nu trebuie desprinse de contextul istoric în care au apărut — perioada transformărilor social-politice care însoțea trecerea de la feudalism la capitalism — ca și de poziția pe care o ocupa Heliade în structura socială a epocii — burghez democrat-liberal, care lupta pentru realizarea acestor transformări dar care nu putea fi adeptul unor schimbări prin mijloace radicale. Judecate în felul acesta, concepțiile istorice ale lui Heliade, contradictorii ca întreaga sa poziție, devin explicabile, după cum meritele și scrierile sale devin mai clare.

[*Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza", din Iași, secț. III, Istorie, tom XII, anul 1966, p. 64—65 ; 69—75 ; 83—84.]

G. ZANE

[IDEOLOGIA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ]

[...] Ca toți contemporanii săi care au avut un rol de prim ordin în viața politică, Eliade a trebuit să aibă o poziție clară față de problemele sociale și naționale ale epocii sale. Divergențele grave pe care le-a avut provin desigur, în parte, din egocentrismul său, din tendința de a se impune și domina, dar și din concepțiile sale. Din acest punct de vedere, el s-a deosebit aproape de toată generația sa și indiferent dacă din punct de vedere real politic ideile sale puteau fi sau nu primite, el rămîne în cultura română un gînditor original, cu un pronunțat relief personal. Ca și contemporanii săi, care în fața societății feudale s-au situat pe poziții critice, Eliade pe plan social s-a raliat la concepția burgheză despre lume și societate. Dar, spre deosebire de toți ceilalți, în concepția sa s-au înfiltrat numeroase elemente

Scanned with OKEN Scanner

de gîndire mic-burgheză. Caracteristica sa principală rămîne însă, în limitele acestei baze sociale, de a fi un romantic și un utopic.

Există în viața unor personalități care au îndeplinit în istorie un anumit rol, un moment, un singur moment, în care își afirmă la cel mai înalt grad trăsăturile esențiale, concepțiile, caracterul, calitățile și defectele lor. Pentru Eliade, momentul a fost anul 1848. În acest moment trebuie căutat adevăratul Eliade, pentru că el atunci apare în toată plenitudinea personalității sale. Scrierile sale ulterioare, eseurile autobiografice, unele tendințe de recul, toate vin din acest moment și ele proiectează doar o nouă lumină mai nuanțată asupra lui. Dar pentru a desprinde profilul real al ideologiei sale sociale, orice cercetător este dator să lase deoparte polemicile violente care s-au purtat în jurul său, diatribele lui și ale altora, extravagațele sale și uneori chiar propriile lui afirmații. Mai mult decît pentru orice altă personalitate, spiritul de cercetare critică trebuie să prioriteze.

Ideologic, Eliade este pe plan social un romantic și un utopic. Romantismul său este atît de aprins, uneori, încît îl aruncă direct în cele mai neașteptate utopii, iar atunci cînd este vorba de programe politice, romantismul său îl poate trece, cu toate protestele sale, în rîndurile reacțiunii.

În contra opiniei generale a ideologiei burgheze democrate din epoca sa, care față de feudalism și vechea societate avea, cum era și firesc, o poziție critică, Eliade, dimpotrivă, consideră starea economică în principate satisfăcătoare, superioară chiar țărilor din apusul Europei ; argumentul său principal este, dacă lăsăm deoparte abuzurile, lipsa proletariatului și regimul agrar existent, care asigura fiecărui țăran un lot de lucru, îi garanta — după părerea sa — dreptul la muncă, neasigurat muncitorilor din Occident. O situație similară ar fi existat în trecutul îndepărtat, și numai asupririle ar fi deteriorat-o. Instituțiile noastre ar fi fost superioare instituțiilor Europei. El este convins că în trecutul românesc a existat o adevărată democrație — Comunitatea agrară — întemeiată pe principiile *Evangheliei*, că organizarea internă a țărilor române s-a bazat pe niște eclesii federative, conduse de poporul întreg, încît poate spune, nu fără a provoca uimire, că „Revoluția Franței (1789)

Scanned with OKEN Scanner

după victoria ei abia a putut ajunge la instituțiile lui Radu Negru și a lui Bogdan", înțelegînd însă ca unii istorici de mai tîrziu că feudalismul ar fi lipsit în trecutul românesc.

El refuză să recunoască existența contradicțiilor sociale și prin urmare să admită lupta de clasă. În regimul feudal, în relațiile dintre stăpîn și clăcaș, recunoscute aproape unanim ca relații de servitute, el vede o străveche asociație de interes reciproc, degradată însă prin oprimare, dacă nu atît a boierilor, de cele mai multe ori a arendașilor și fiscului. Claca, principala obligație servilă, luată de Eliade în sens etimologic, a fost la originea sa un „travaliu" pios și gratuit, prestat de cel cu mijloace în favoarea celui privat de posibilități suficiente de lucru ; dar o muncă voluntară făcută de țăran în favoarea stăpînului a fost transformată cu timpul într-o grea îndatorire. Claca, în forma ei nealterată originară, nu ar fi altceva, după opinia sa, decît munca în serie, preconizată de Fourier, munca voluntară și atrăgătoare.

Revoluția trebuia să fie o mișcare lentă, continuă, consimțită de toate clasele societății. În plină revoluție, el se erijează în omul ordinii, în campion al legalității ; mișcarea revoluționară este pentru el „ordine, pace, armonie, libertăți generale, drept public". Revoluția adevărată, aceea care tindea să lichideze prin violență vechea ordine de lucruri era pentru el „anarhie", „zaveră".

El simte, însă, ca toți oamenii revoluției, nevoia unei schimbări, a unor reforme ; dar transformarea societății românești este pentru el o reîntoarcere la trecut, o restaurare a formelor și instituțiilor de odinioară. Revoluția pentru el trebuie să fie forța magică a unei spectaculare învieri de fantome. Astfel, istoria națională este depozitul sacru în care găsim soluțiile viitorului. Au existat într-adevăr aceste forme uzurpate în cursul veacurilor, aceste himere ultraromantice ? Pe Eliade nu-l interesează. El rămîne neclintit solidar cu trecutul, om al lui, destinat de providență să-l reînvie într-o înfrățire generală, la lumina unor flăcări revoluționare aprinse de el ca într-o adevărată magie și, la căldura lor, să topească toate adversitățile seculare și să instaureze o nouă societate, întemeiată pe înfrățirea generală, o nouă lume, bună și dreaptă. Este o idee fundamentală din concepția

Scanned with OKEN Scanner

sa. El a susținut-o neclintit : din 1843 spunea : „trebuie națiia a-și redobîndi toate ale sale, și limbă și litere, și costume și mai vîrtos cînd toate ale sale sînt frumoase și nobile și clasice și luminate și splendide, și cînd tot ce e strein e și slut, e și barbar și întunecat, dacă nu e la locul lui, acolo unde îi stă bine să fie", iar în altă parte ține să precizeze ceea ce de atîtea ori, în diverse forme, spusese : „eu nimic, cum am zis, n-am inventat nimic și n-am imitat de la streini, nici o inovație n-am voit să introduc, toate cîte le-am spus le-am aflat pentru că au existat de la sine".

Revoluția de la 1848 trebuia să fie o restaurație ; „toate cele 22 de articole ale Constituției, toate fură proclamate în numele vechilor noastre instituții". Și în adevăr partea din Proclamația de la '48, în ceea ce privește explicarea și motivarea reformelor, este redactată în acest spirit, creînd un contrast izbitor între conținutul punctelor de program și justificarea lor.

În fața unei societăți sfîșiate de lupte, în care masele sînt strivite de oprimare și exploatare, Eliade ca un umanitarist abstract, predică înfrățirea ; el este potrivnic luptei de clasă, exproprierii violente și, fără a aparține cu nimic claselor dominante, el se declară pentru reconcilierea generală în fericirea universală. Cu toate acestea, simpatia lui față de clasele sociale este diferită : detestă burghezia, noua ciocoime, cum îi spune, și în diverse locuri o va stigmatiza, ca în „Musiu Rapace".

Faimoasele sale lozinci, zeflemisite pe nedrept, „respect la persoane, respect la proprietate", „foloase generale, fără paguba nimănui", sintetizează tocmai această poziție socială. Le va dezvolta și în alte diferite ocazii ; „Doctrinele noastre vor să anunțe pacea între elemente, echilibrul antitezelor, viața și durata populilor viguroși, reînnoirea celor decăzuți, sporirea averilor celor scăpătați, prosperitatea cu un cuvînt publică și particulară, fericirea fiecăruia în fericirea generală".

Utopia lui Eliade este în fond de esență edenică. El nu-și plasează în viitor imaginea lumii care va să fie, într-o regiune geografică imaginară sau într-un veac nenumit, ca atîția dintre gînditorii sociali din epoca sa, ci în trecut, în trecutul românesc, pentru a da astfel concepției sale politice prestigiul unei realități și trecutului

Scanned with OKEN Scanner

nostru o imagine, ca și în *Cîntarea României*, de strălucire și glorie.

Eliade a fost în revoluție un om popular și în jurul său a avut prozeliți și adoratori fanatici. Dar în cultura socială rămîne însă un singuratic. Creat pe pămîntul românesc, el aparține în schimb, marii familii spirituale occidentale de la mijlocul veacului al XIX-lea, care a avut între membrii săi atîtea nume mari : Saint Simon, Fourier, Louis Blanc, Proudhon, Considérant, Vidal, Pierre Leroux, Cabet și mulți alții și care, într-un sens sau altul, în luptă chiar unii cu alții, căutau formula și calea pentru o lume mai bună, pentru o nouă umanitate. De ei Eliade se simte legat, admiră pe Fourier și adoră pe Proudhon, ambii pentru el „profeți și martiri". Fie că îi acceptă, fie că nu, ei sînt în permanență în gîndirea sa ; le folosește uneori tezele și soluțiile, le compătimește rătăcirile. Credincios dar nu bigot, combătînd formele exterioare ale religiei, dar văzînd în Evanghelie codul libertății și al fraternității și în Isus „proletarul din Nazaret", deplînge ireligiozitatea lui Proudhon și cu toată adorația care i-o poartă îl cheamă impetuos la credință pentru a face dintr-un apostat un apostol. Se simte atît de aproape de Proudhon, încît se complace în a se identifica cu dînsul ; „fără Crist aș fi un Proudhon în greșală, dar aș fi mai puțin, căci n-aș avea geniul și știința sa", scria pe cînd era în Franța.

La Academia Română intra un romantic și nu mai puțin un utopic ; dar în același timp lua loc în fruntea ei un patriot de seamă. Eliade propovăduise ani de-a rîndul cultivarea limbii și literaturii române, însuflețise generații întregi. Despre valoarea politică a limbii enunțase o mare idee : „Limba singură unește, întărește și definește națiunea, ocupați-vă de dînsa, mai nainte de toate și prin aceasta faceți cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentele naționalității". A fost marele lui crez, căruia i-a consacrat cu ardoare toată activitatea sa literară. În micul for al noii Societăți a trebuit să se ciocnească cu violență, să cadă învins, din păcate de utopii susținute mai cu putere și, orgolios, să se retragă un timp pentru ca în 1872 să se stingă din viață, numai în al șaselea an de la înființarea Academiei.

Gîndirea socială a lui Eliade poate fi în diferite feluri interpretată ; dar oricine s-ar dedica studiului ei atît

Scanned with OKEN Scanner

de dificil, nu ar putea trece peste una dintre impresionantele sale confesiuni din exil : „Eu nu am muncit decît pentru România, eu nu am scris decît pentru ea".

[G. Zane, *Ion Heliade Rădulescu, cel dintîi președinte al Academiei Române*, în *Viața economică* nr. 38/1966.]

AL. PIRU

[TRADUCĂTORUL]

[...] În toate direcțiile în care s-a îndreptat, Eliade a risipit o energie extraordinară, voind în chip lăudabil să se pună la curent cu tot ceea ce se făcuse pînă la el la noi și aiurea. A tradus, a prelucrat și a imitat ca o adevărată uzină, antrenînd în activitatea sa și pe alții, dar păstrînd peste tot întîietatea, ca un veritabil șef de școală literară, bineînțeles fără să izbutească a duce pînă la capăt o operă atît de vastă, încă nici astăzi înfăptuită în întregime, după mai mult de un secol de sforțări.

S-a dovedit că întîia sa lucrare *Gramatica românească*, publicată la Sibiu în 1828, are ca model manualul lui Le Tellier de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, *Grammaire française à l'usage des pensionnats*. Îndată după aceasta, folosind printr-un intermediar încă necunoscut, al doilea dialog din cartea istoricului italian Lelio Gregorio Giraldi, *De poetis nostrorum temporum* (sec. XVI), prefăcu în românește *Viața lui Esiod Ascreu* și scrierile acestuia *Operele și zilele (Munci și zile)* și *Generația Dumnezeilor (Theogonia)*. Traducerile, datînd din 1829, au rămas în manuscris, Eliade oscilează între clasicism și romantism. De la Hesiod trecu brusc la Lamartine, din care în 1830, dădu un număr de *Meditații* poetice *(Singurătatea — L'Isolement ; Suvenirul — Souvenir ; Seara — Le Soir ; Deznădăjduirea — Le Désespoir ; Providența la om — La Providence à l'homme ; Lacul — Le Lac ; Rugăciunea de seară — La Prière ; Toamna — L'Automne ; Războiul* — fragment din *Les Préludes. A. M. Victor Hugo, Imnul nopții* —

Scanned with OKEN Scanner

L'Hymne à la nuit ; Trecutul — Le Passé) sporite în 1836 și mai tîrziu cu *Armonii poetice (Rugăciunea pruncului — Hymne de l'enfant à son réveil ; Imn la durere — Hymne à la douleur)* și *Noi meditații (Poetul murind — La Poète mourant).*

În *Curierul românesc* din 1846, nr. 67, Eliade traduse apoi discursul pronunțat de Lamartine după alegerea sa ca deputat, iar în *Curierul românesc* din 1848, nr. 21, circulara lui Lamartine, ministrul afacerilor străine al guvernului provizoriu, către agenții diplomatici ai Republicii franceze.

Traducerea meditațiilor lamartiniene este importantă la începuturile romantismului românesc, cu toate dificultățile întîmpinate de Eliade mai cu seamă în interpretarea unor sentimente și imagini proprii poetului francez. În categoria acestora intră „tuciul cîmpenesc" *(la cloche rustique)* ; „lutoasa despuere" *(la dépouille)* : „Crivețe viforoase ce m-ați deosebit ?" *(Emportez-moi comme ele, orageux aquillons)* în *Singurătatea* ; unda ce „flufuiește" și lumina „purpurătoare" în *Providența la om* ; „Fruntoasa, bălaia lună" *(Comme une lampe d'or dans l'azur suspendue, La lune...)* în *Rugăciunea de seară* ; „Moartea după-întîmplări zboară în drumul cel grozăvos" *(La mort vole au hasard dans l'horrible carrière)* ; „În valuri de fum silitra..." *(La salpêtre, au milieu des torrents de fumée)* în *Războiul.*

Versiunea e cu atît mai nepotrivită, cu cît mai fidelă, ca în *Toamna*, unde începutul :

> ***Salut ! bois couronnés d'un reste de verdure !***
> ***Feuillages jaunissants sur le gazon épars...***

devine :

> **Sărutare, lemne triste, ce verzi, galbine-nnegriți !**
> **Frunzi, ce căzînd risipite pă livezi vă veștejiți !**

Cu toate curiozitățile ei lexicale *(grid, svolătoare, noviția, străpasă, devanță, tomba, alma), Poetul murind* din 1866 este, fără îndoială, traducerea cea mai izbutită a lui Eliade din Lamartine, poate pentru că găsise în ea corespondențe sufletești (Bolliac o tălmăcise și el în 1845). Remarcabilă e mai ales strofa despre menirea cîntărețului, definită de poetul francez prin celebrul vers *Le poète est semblable aux oiseaux de passage :*

Scanned with OKEN Scanner

Poetul e c-acele străine svolătoare
Ce nu-şi caută cuibul pe ţărmuri stătătoare,
Nici ramură, nici undă drept loc legănător,
Ce nu se pun pe arburi, nici stînce, nici cîmpie,
Ce trec într-o cîntare pe sus în melodie,
Şi lumea nu cunoaşte decît din vocea lor.

Dealtfel, Eliade a folosit, după propria sa mărturisire, lecţia lui Lamartine în elegia *La moartea lui Cârlova*, după cum în *Trecutul* a pus la contribuţie mai multe meditaţii lamartiniene şi în special un *carpe diem* din *Les préludes. A. M. Victor Hugo :*

Jouissons de l'heure rapide :
Le temps fuit, mais son flot limpide
Du ciel réfléchit les couleurs.
Tout naît, tout passe, tout arrive
Au terme ignoré de son sort :
A l'Ocean l'onde plaintive,
Aux vents la feuille fugitive,
L'aurore au soir, l'homme à la mort.

Folosul este să ne iubim,
Vremea să treacă, să stea amorul.
Ah, şi trec toate, n-aştept şi zbor :
La vînturi frunza cea fugătoare,
În mare unda cea plîngătoare,
Omul la moarte mai grăbitor.

De la Lamartine, Eliade se întoarse la Voltaire din care dădu în 1831 *Fanatismul sau Mahomet (Le Fanatisme ou Mahomet le Prophète)*, apoi *Brutu* (apărută postum, în 1878). *Fanatismul*, traducere în versuri, cu unele adaosuri personale, a fost reprezentată de elevii Şcolii Filarmonice la 29 august 1834 „cu cea mai mare ispravă, rămînînd toţi privitorii încîntaţi de mulţumire".

Tot în 1831, Eliade traducea pentru elevii săi un manual de poetică, intitulat *Regulile sau gramatica poeziei*, care nu-i decît *Cours de littérature, d'histoire et de philosophie, extraits de nos meilleurs ouvrages, par M. L'abbè de Lévizac et M. Moysant, conservateur de la bibliothèque de Cahen, et rédigés sur un plan entièrement neuf, plus simple et plus méthodique, par un ancien professeur de l'Académie de Paris ; précédés d'un discours sur la littérature*, Paris, 1814. Opusculul lui Eliade

Scanned with OKEN Scanner

cuprinde o prefață originală, apoi : Introducere. *Pentru duh, geniu, gust și talent* (după Marmontel) ; *Pentru poezie* (după Marmontel) ; *Poezia epică* (după Voltaire) ; *Poetici epici* (după Voltaire) ; *Poezia dramatică* (după Voltaire și Boileau) ; *Poezia didactică* (după Marmontel) ; *Poezia descriptivă (idem) ; Poezia lirică (idem) ; Poezia satirică* (după La Harpe) ; *Poezia pastorală* (după Marmontel) ; *Fabula sau apologul* (idem) ; *Poezii fugitive* (după Lévizac și Moysant). Date fiind izvoarele, Boileau, Voltaire, La Harpe și mai ales Marmontel, teoreticianul literar al Enciclopediei și autorul unor faimoase *Elémente de littérature*, doctrina estetică a lui Eliade este clasică.

Marmontel este sursa principală a celor patru lecții *Pentru stil* (publicate în *Curierul românesc*, nr. 73—79 din 1834 : *Pentru stil ; Urmare despre stil ; Despre sublim sau înalt ; Urmare despre sublim, Despre simplu).* Se adaugă lui Marmontel, englezul Hugh Blair cu *Lectures on rhetoric and belles-lettres*, cunoscute într-o versiune franceză, Boileau cu *L'Art poétique* și La Harpe cu al său *Cours de littérature ancienne et moderne*. Capitolul despre stilul simplu este în întregime tradus din Marmontel.

La capitolul despre fabulă din *Regulele sau Gramatica poeziei*, tradus din Marmontel, se adaugă articolul *Fabula* din *Biblioteca portativă*, LXV, tot după Marmontel, dar și după abatele Batteux, Pierre Leroux (*De la fable*, Paris, 1851) și Fabre d'Olivet (*La langue hébraïque restituée et le veritable sens des mots hébreux rétabli et prouvé par leur analyse radicale*, Paris, 1815). În afară de principii de poetică, Eliade a tradus din Marmontel în 1832 două povestiri morale *(Contes moraux) : Bărbatul cel bun (Le bon mari)* și *Femeia cum sînt pre puține (La femme comme il y en a peu).*

În *Meditații poetice dintr-ale lui A. de la Martin* din 1830 figurează și o fabulă de La Fontaine *Corbul și vulpea (Le corbeau et le renard)*, iar în *Culegere din scrierile lui I. Eliad de proze și de poezie* din 1836 tălmăcirea unor *Povățuiri asupra poeziei din Boalo și Orație* (în realitate numai din Boileau), foarte cursivă :

> Puțin de ne vom abate, îndată ne rătăcim :
> Drumul rației e unul, dintr-însul să nu ieșim...

Scanned with OKEN Scanner

Ceea ce-nțelegem bine se arată lămurit
Vorbele cu care-o zicem vin îndată neoprit...
Într-un cuvînt, fără limbă, cel mai vrednic autor,
Zică cine orice-o zice, e cel mai prost scriitor...
Fără-a pierde îndrăzneala, cu-ncetul să vă grăbiți,
De mii de ori fapta voastră cercetați și ispitiți.
Îndreptați fără-ncetare și iar o reîndreptați,
Ștergeți, lăsați cîteodată, uneori adăogați.

Traducerea ar data, după Eliade, din 1822—1823 și ar fi fost citită la ședințele Societății literare din București, în casele lui Dinicu Golescu.

În 1835 Eliade publică traducerea sa din *Amfitrion* de Molière, probabil pentru elevii Școlii filarmonice, în vreme ce alții tălmăceau sub îndemnul său *Zgîrcitul* (I. Ruset), *Bădăranul boierit* (maiorul Voinescu II), *Prețioasele* (I. Ghica), *Sicilianul* (I. Burchi), *D. Pursoniac* și *Amalatul imaginar* (Gr. Grădișteanu), *Amorul doctor* (Em. Florescu), *Vicleniile lui Scapin* și *Amanții magnifici* (C. Rasti), *Silita căsătorie* (C. Aristia).

Dintre romantici, alături de Lamartine, Eliade cultiva îndeosebi pe Byron din care între 1834—1839 publică cinci volume de traduceri prin intermediar francez și anume *Cerul și pămîntul (Heaven and earth), Melodii ebraice (Hebrew Melodies), Elegii la Thyrza (Poems to Thyrzo), Corsarul (The Corsair), Lara, Ghiaurul (The Giaour), Luarea Corintului (The Sitge of Corinth), Mazeppa, Parisina, Logodnica d'Abidos (The Bride of Abydos), Beppo, Lamentațiile lui Tasso (The Lament of Tasso), Prizonierul de Șilon (The Prisoner of Chillon), Oscar d'Alva, Marino Faliero, Ambii Foscari (The Two Foscari), Profeția lui Dante (The Prophecy of Dante)*, în fine, în 1847, *Don Juan*.

Tot prin intermediar francez (Amédée Pichot, M-lle A. Sobry, J. Cohen) traduse Eliade în 1836 pe E. L. Bulwer cu *Hristianismul la începutul său*, extract din *Cele din urmă zile ale Pompeii (The Last Days of Pompeii), Rienzi* și *Eugene Aram*. De asemenea, prin versiunea Le Tourneur *(Ossian, fils de Fingal, barde du troisième siècle, Poésies galliques)* interpretă *Fingal*, poemă în șase cînturi de Macpherson (1867).

Din J. J. Rousseau traduse *Julia sau noua Eloise ori scrisori a doi amanți lăcuitori într-o mică cetate la poa-*

Scanned with OKEN Scanner

lele Alpilor (I, 1837), din Joubert, La Rochefoucauld și La Bruyère, cîteva maxime, din Florian, *Don Chișot*, din d-na de Genlis un fragment *Asupra educației*, din George Sand, *Scrisori la Marcia*, din Balzac, fragmente din *Fiziologia căsătoriei*, din Eugène Sue, *Crucea de argint* (1858) din Al. Dumas, *Corricolo și Speronare* din Alphonse Karr, *Vespele* (în parte), din Sylvius (Edmond Texier), *Fiziologia poetului*, din J. Janin, *Școala jurnaliștilor*, din Louis Blanc, *Cateșismul socialiștilor* (rămas în manuscris).

Pentru fabule, Eliade recurgea de obicei la autori francezi mărunți. *Orologele lui Carol V* este după *Les horologes de Charles-Quint* de J. P. G. Viennet, membru al Academiei Franceze și adversar al romantismului, pe care-l definea ca antinatural și afectat :

C'est une verité qui n'est point la nature ;
Un art qui n'est point l'art, de grands mots sans enflure ;
C'est la mélancolie et la mysticité ;
C'est l'affectation de la naïveté...
C'est un je ne sais quoi dont on est transporté,
Et moins on le comprend, plus on est enchanté.

Tot după Viennet sînt *Foile și carbunele (Le soufflet et le charbon)*, *Coada momițelor (La queue des singes)* și *Măceșul și florile (Le rosiers et les églantiers)*. Fabula *Areopagiul bestielor* reprezintă o prelucrare a argumentului din *Le loup plaidant contre le renard par devant le singe* de La Fontaine, dar *Ce este corbul și vulpea* (1860) nu e o variantă la *Corbul și vulpea* de La Fontaine, tradusă aparte, ci o dezvoltare a fabulei lui P. Lachambeaudie, *Le corbeau et le renard*. Încă o dată orientarea clasicizantă alternează cu orientarea romantică, Eliade traducînd poezia *Pruncul și bătrînul (L'Enfant et le Vieillard)* de Anaïs Ségalas, o discipolă a lui Victor Hugo și *Danubiul în mînie (Le Danube en colère)*, o pledoarie pentru pace între semilună și cruce, de Victor Hugo însuși.

În *Curs întreg de poezie generală*, Eliade așază, înainte de poeziile lamartiniene, trei sapphice și anume *La Venere*, *La amanta* și un *Fragment (Iată apuse și luna)*. Pentru primele două poezii avem cîte două versiuni, una în vers alexandrin și alta în endecasilab. Pentru *La amanta* (odă către Agallis) pare a fi slujit ca model o *Imitation de Sapho* de abatele Delille :

Scanned with OKEN Scanner

Heureux celui qui près toi soupire :
Qui sur lui seul attire ces beaux yeux,
Ce doux accent et ce tendre sourire !
Il est égal aux dieux.

Ca zeii de ferice acela mi se pare
Ce-mpins de soarta-i bună nainte-ţi va veni
Şi dulcele-ţi accente divina ta cîntare
D-aproape v-auzi.

Printre imitaţii găsim în *Curs întreg de poezie generală*, I, poezia *La Elvira* (numele e lamartinian) o anacreontică, *Lamentu amoros*, după *Ad Irene* de Iacoppo Vittoreli, *Erato şi Alexandru Ghica* de Ath. Christopulu, *Margherita*, imitaţie, prin Al. Dumas *(Le Speronare)*, după cîntecul *Meine Ruh'ist bin* din *Faust* de Goethe şi balada *Cavalerul Toggenburg (Ritter Toggenburg)* de Schiller, cu un motto grecesc, dar cu versuri apropiate de original :

Ritter, treue Schwesterliebe
Widmet euch dies Herz :

Ritter ! inima-ţi oferă
Tinereţe de suror ;

Apreciată pentru acurateţea limbii e traducerea unei cançonete *(Canzonetta II, La lontananza)* de arcadicul Paolo Rolli *(Di canzonette o di cantate libri due*, Londra, 1727) :

Solitario bosco ombroso
A te viene afflitto cor.
Per trovar qualche riposo
Nel silenzio e nell' orror.

Singurică şi umbroasă
Dumbrăvioară, -n tine viu
Trista-mi inimă noptoasă
În repaos să mi-o ştiu.

Traducerea e din 1838. Corecte sînt şi traducerile celor trei sonete scrise cu ocazia onomasticii lui Alexandru Ghica (la 30 august 1840) de italianul Luigi Zarevich. Nu acelaşi lucru cu privire la limbă s-ar putea spune despre

Scanned with OKEN Scanner

traducerea sonetului lui Ippolito Pindemonte, stimulatorul lui Foscolo, *Sul sepolcro del Petrarca in Arqua,* pe care-l transcriem în ortografia autorului :

Quând va resbumba ultima trumbă
Quare quele mai închise morminte învestе şi desferră
Şi fie-quare sburava, şi corbu şi columba
În valea quea mare lea vecinica pace au durere

Primi auzi-vor quel sutteranu resunetu
Şi primi salta-vor afara din grôpa
Sacri Poeţi que prea uşôrâ ţèrinăi
Copere, ii quâror puţin d'uman picioarele împlumbă
Ma tu, tu te avvînţi din învinsa peatră
Primu între primi în luminoasa mantă
Sburandu către ceru cu pudica ta ceatră

Şi-n frumosul coru que congiură pe sântul
Judeçu, vîrful valei catre aeru,
Din tôte mai divin suna-va al teu cântu.

La termele lui Carol IV este Sopra le termi di Carolo IV de Nicolo Barbieri, *Ziua de 6 septembrie 1842, Il giorno 6 Settembre 1842* (poezie ocazională cu prilejul punerii pietrei fundamentale a palatului municipal din Bucureşti) de Lago Marsini, autor şi al unui *Imn la înturnarea domnitorului Gheorghe Bibescu de la Constantinopole* (1843), tradus şi el de Eliade şi publicat împreună cu traducerea din acelaşi a unui omagiu adus cîntăreţei italiene *Antonietta Galzerani — Battaggia, prima donna assoluta.* Din Donato Boldrini Eliade interpretează un sonet compus în 1845 cu ocazia cununiei prinţului Gheorghe Bibescu, dar ambiţiile lui nu se reduc la atît.

El voia să transpună în româneşte opere pentru care era nevoie de o colosală muncă. În 1843 tălmăci libretul lui Felice Romani la *Norma* de Bellini, ceea ce presupune şi cunoştinţe muzicale, iar în 1858 se apucă să traducă *Biblia,* „din helleneşte după a celor şaptezeci", folosindu-se şi de versiunea franceză a lui S. Cahen *(La Bible, traduction nouvelle avec l'hébreu en regard, avec des notes philologiques, géographiques et littéraires et les principales variantes de la version des septante et du texte samaritain,* Paris, 1845—1856, în 5 volume). Ajunse în 1860 doar pînă la *Cartea regilor.* Tălmăcise în 1839 un

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt din Massilon, iar în 1838 niște *Cuvinte* (predici) de Ilie Miniat. Abia în 1870 publica primele cinci cînturi din *Infernul* de Dante Alighieri, în metru original :

În mijlocul călii vieței noastre
Mă reaflai într-o selbă obscură,
Căci calea directă era perdută.
Nu e d-a spune cît era de dură
Astă selbă silvestră, aspră și foarte,
Căci și în cuget reînnoaie frica !

Încă din 1838 era preocupat să traducă *Gerusalemme liberata* de Tasso din care n-a apucat să dea complet decît cîntul VII, nu fără anume îndemînare :

Bat spatele fugare și furia infernă
și spatele mortale, și crunt sîngele curge,
s-amestecă cu rîuri ce-au inundat cîmpia
din ploaia tempestoasă și locul se roșaște.
În vulgul care zace de morți și nemorți încă
cad jos fără suflare Rodolf cel bun și Pirru,
Ucis unul d'Argante, ce mînios răzbună,
și altul de Clorinda, faimoasa eroină.

Din păcate, traducerea e presărată cu italienisme pentru care Eliade simțea singur nevoia de a întocmi un vocabular cu peste 80 de termeni *(adornare, affidare, aggirare, albergu, bellicu, cavu, dardare, faretra, grințare, încîntecu, jacere, lullu, mercede, orrendu, placatu, rocca, sdemnu, tempra)*. O traducere parțială din *Orlandu Furiosul* (cîntul IV fragmentar, cîntul V și începutul cîntecului VI), apărută postum, în 1880, e vizibil macaronică :

Fără scutier și fără companie,
Prin selba mare cavalerul passă,
Țiind quând una și cînd altă cale
Unde să dea peste avventur-mai stranii.
Trasse în prima zi la o badie
Que-o bună parte din averi dispende
Spre-a onora în adornul cinobiu
Dame și cavaleri que tragu acolo.
Bella primire monachi și abate
Detteră lui Rinald que la demândă.

Dintr-un articol publicat în 1846, *Inceput de bibliotecă universală* (după *Plan d'un bibliothèque universelle*

Scanned with OKEN Scanner

de Aimè Martin) constatăm că Eliade mai avusese de gînd să traducă pe Herodot, Guizot *(Histoire de la civilisation)* și *Lelia* de George Sand. Traducerea tuturor operelor filozofice, istorice, politice, juridice, științifice etc. prevăzute în planul său este și astăzi în curs. [...]

[CEL MAI DANTESC POET AL NOSTRU]

[...] Acesta este Ion Eliade Rădulescu. El are în primul rînd maliție, sarcasm crud, un rîs hohotitor, menit să nimicească pe adversar într-o satiră necruțătoare. Umorul, privirea cu îngăduință a dizarmoniilor vieții, duioșia nu-l caracterizează și numai rareori îl găsim dispus să glumească pe seama lui însuși, ori pe seama unor anomalii de care nu e vinovat cineva anume, ca anomaliile scrierii chirilice sau imperfecțiunile limbii. În majoritatea cazurilor, Eliade caută și descoperă o victimă a instinctului său comic, a pornirii nestăpînite de a face haz. Veselia lui Eliade, bizuită pe observația umanității tipice, caracterologice, este de origine clasică. Cele cîteva portrete ale sale, ca și anecdotele presărate de-a lungul paginilor filozofice sau memorialistice, bufoneriile lingvistice, articolele de critică sînt de orientare și de structură clasică, indiferent de modele.

Lipsit de imaginație epică, Eliade e înzestrat cu o mare imaginație fantastică și e un remarcabil, oricît de rebarbativ ar părea la o privire superficială, gînditor, constructor de utopii, ca și de imagini escatologice, un poet al marilor spectacole infernale și paradisiace. Intenționat și în forme nedesăvîrșite, pe alocuri aride sau chiar grotești, Eliade este cel mai dantesc poet al nostru, înainte de Macedonski, care-l continuă sub acest aspect. Credem a nu greși socotind epopeea eliadescă rezultată din conjugarea influențelor renascentiste și iluministe (Dante, Tasso, Milton), barocă.

Există o altă latură a poeziei lui Eliade care ține de preromantism și de romantismul activ, o fază lamartiniană și alta hugoliană, importante, cea dintîi pentru tendința de înnoire a lirismului românesc, cea de a doua pentru tendința de angajare a lui în lupta pentru idealurile generoase.

Scanned with OKEN Scanner

Poezia *Sburătorul*, de inspirație romantică, tratează motivul folcloric după canoane clasice, fiind din această cauză și cea mai rezistentă piesă a creației sale, nu însă și cea mai interesantă. Nu este cu totul întîmplător că Eliade publică balada *Sburătorul* împreună cu *Serafita* și *Oda românilor* care, oricît de bizare și în parte ridicule ne apar astăzi, aveau de scop în 1872 să facă legătura cu poemele mai vechi, deloc neglijabile, *Serafimul și heruvimul*, *Visul* și *Santa-Cetate*, acea surprinzătoare poemă — epilog a sociogoniei din *Anatolida*.

O litografie din 1868, *Poeți contemporani*, arată că la acea dată Eliade era considerat încă cel mai mare poet român în viață, autorul *Sburătorului* ocupînd maiestuos, în dimensiuni înadins sporite, centrul, mai presus de Alecsandri, Bolintineanu și Alexandrescu. Prestigiul lui Eliade a scăzut după moarte, dar nu a dispărut prin apariția lui Eminescu, continuînd să rămînă punctul de plecare al poeților munteni, de la Macedonski pînă la Arghezi.

Opera lui Eliade editată cu o ortografie imposibilă în secolul trecut, a rămas inaccesibilă publicului larg. Reeditările din secolul nostru, selective, au fost sau prea populare în înțelesul rău al cuvîntului sau prea specialcritice. Filologii, acordînd o importanță excesivă scrierilor de caracter lingvistic, au minimalizat poetul și prozatorul, comparatiștii, cercetînd îndeosebi izvoarele, au exagerat latura de „teoretician" literar a scriitorului, istoricii literari mai noi în fine, interpretînd fără nuanțe scrierile filozofice, l-au condamnat fără apel. Eliade nu este nici un autor simplu, nici fără contradicții, nici, desigur, fără confuzii. Omul a parcurs o epocă frămîntată, în care evenimentele adesea l-au depășit. Încercarea lui de a le da un anumit curs a eșuat, dar prin aceasta efortul participării nu este mai puțin dramatic. Cît despre opera care a rezultat, ea merită cu atît mai mult o apropiere serioasă și stăruitoare, cu cît, cum spunea acum aproape o sută de ani Eminescu, stă încă în fața noastră ca o „enigmă neexplicată", veghind ca o stîncă arsă „dintre nouri de eres".

[Introducere în opera lui I. Eliade Rădulescu, Ed. Minerva, 1971. p. 40—52 și 117—119. (Varianta inițială a textului e din 1967.)]

Scanned with OKEN Scanner

ULTIMUL HELIADE

Scanned with OKEN Scanner

I. NEGOIȚESCU

[AVÎNTUL IMNULUI ȘI FIORUL MISTERULUI]

[...] Cu Heliade Rădulescu sîntem în plin romantism major. Nu numai concepția despre poezie a acestui vizionar se încheagă din fantasme cosmice și mistice, ca la englezul Milton, pe care dealtfel l-a imitat în *Anatolida* sa, dar acum poemul își durează o plasmă de suavități și de curenți puternici, adevărată muzică de rotiri astrale.

Ca mijloace de expresie, Heliade e încă adeseori un primitiv ; termenii lui diformi ori originali — precum : a se esmulge, încentrare, a se înface, coborămînt, estime, unime — denotînd apetență metafizică, ajung să cîștige însă, în curgerea de armonii a poemului, un anumit farmec tocmai al primitivității, ca monstruozitățile din pictura lui Bosch sau Memling (delicate monstruozități, într-o teratologie lexicală uneori atît de simpatică, aflăm și la Bolintineanu), îngerii și demonii ce populează din belșug fantezia lui Heliade au dealtminteri naivitățile și grotescul acelor geniali primitivi. Monștri de cuvinte asemănători cu cei pe care i-am citat mai sus vor reapare, în poezia noastră, odată cu traducerile dantești ale lui Coșbuc, cu care corespondența se poate lărgi pînă în inima viziunilor. Dar suflul divin (în sens dantesc) și suflul mitic din poezia lui Heliade sînt de o prospețime care nu va reînvia curînd. Nici la Eminescu — ai cărui îngeri-stele, ce i-au înfierbîntat imaginația și visul tinereții, vin desigur din influența heliadescă, — nu vom regăsi starea de beatitudine imnică și ruptura morală din *Căderea dracilor*. Heliade e mai grav în ideile sale poetice, decît toți urmașii, căci el atinge, halucinat de chemările misterioase, pragul ultim al mitului, acea zonă ideatică pură, visată de romantici, în care germinalul și

Scanned with OKEN Scanner

divinul scapără valuri de scîntei ale focului primordial. Reconstituind poematic mitul androginului sau lăudînd simetriile paradisului, cîntînd Fecunditatea primă sau sfîșierea universului moral, aripile lirismului lui Heliade au un avînt unic în poezia noastră. Și dacă de cele mai multe ori instumentul artistic heliadesc e grosolan și nu scoate sunetele voite, o dată cel puțin, în *Căderea dracilor*, expresia culminează, focul arde intens și cîntă cu răsunet celest.

Asemeni tuturor romanticilor, Heliade mărturisește cu patos a fi gustat otrava :

> Și-orice amar al vieții pînă în fund băui.
>
> *(Visul)*

Sursa răului o învăluie însă în negurile eterne ale tainei, pe inimă purtînd inscripția cu cheie pierdută :

> Trecutul pentru mine șterse orice părere,
> Și orice suvenire adînc mă sfîșia
> Iar viitorul groaznic îmi prevestea durere ;
> Nădejdea mă urîse încît nici n-amăgea.
> Vream să desfac cu lumea oricare legătură.
> Să fiu slobod în toate, să fiu numai al meu :
> Dar mă ținea într-însa o singură făptură
> Ce-mi răsfrîngea în lume pe însuși Dumnezeu.
> Taina aceasta vecinic la om nu va fi zisă :
> În inima-mi sdrobită în flăcări este scrisă
> Ce și a ei țărînă în veci o va-ncălzi ;
> E scrisă într-o limbă, aci necunoscută
> Pe inima-mi ce geme și care-n veci e mută
> Și singur numai mie mi-e dat a o citi.
>
> *(Visul)*

În ultimele versuri se distilează tăria clasicității, grava simplitate prin clarul căreia străbat profunzimile sentimentului.

Jignit pe pămînt, poetul are firește latitudinea facilă de a-și lua zborul spre intermundii, unde îl așteaptă o climă eteree, laptele strălucitor al abisurilor :

> Ochii-mi în mărmurire se uită la vecie,
> Din stea în stea se plimbă, în orice stea citesc ;
> Sufletu-mi s-aripează și sboară în tărie,
> Se scaldă în lumina eterului ceresc.
>
> *(O noapte pe ruinele Tîrgoviștii)*

Scanned with OKEN Scanner

Serafimi, Heruvimi, genii stelare îl atrag acum, prevestind dezlănțuirea de erotism a îngerilor eminescieni :

În sfîntul meu nesațiu, delirul meu cel mare,
Pe dragele ființe ardeam să le privesc
Și s-aprindea în mine o naltă înfocare
De ele să m-apropii și dorul să-mi vădesc.
Ele fugeau de mine și-n veci mi-erau de față ;
În veci eu după ele eram neobosit ;
În goană-ostenitoare ele mi-erau povață,
Dar să le-ajung vreodată în veci mi-a fost oprit.
Fantome de nădejde, ființe-aeriene
Și fără de amestec cu cele pămintene !

Deprins cu făpturile diafane, el le poate regăsi chiar și pe pămînt :

Blînd Serafim ! o Înger ! ce este-a ta solie ?
Care îți este slujba ? Ce vrei aicea jos ?

O îngerime difuză e în natură (alcătuind în poemul respectiv al lui Heliade substanța morală a eului, *Mîngîierea conștiinței și Mustrarea cugetului)* :

Pe la fîntîni m-așteaptă, cu unda se răsfrînge,
...Cu valea îmi răspunde, cu patima mea plînge...

Viziunea izbucnind chiar, atunci cînd e cazul, în arderi violente :

Și cînd fumegă munții vulcanul cînd turbează.
Cînd flăcări rotitoare pînă la ceruri zbor,
Cînd tremură pămîntul, văzduhul schinteiază,
Al meu suflet te vede în orice meteor

(Serafimul și Heruvimul)

În *Anatolida* această sensibilitate amplifică orizontul poetic, suflul sublimității străbate prin tonalitatea de imn a versurilor :

Materia inertă și vagă și informă
Se pune în mișcare. E plin, plin este cerul
De gloria-ți eternă, și peste tot splendoarea-ți
Prin mine se revarsă suavă, lină, blîndă.
Arhangheli ai Puterii ! voi Elochimi, la faptă...

Nuntirea cosmosului e invocată cu patos și străvezimi angelice :

Scanned with OKEN Scanner

Puteri primordiale, principii, Elochimi,
La nuntă, la creare sculaţi ! suntem chemate ;
Prunci-îngeri ai răcorii, cu aripi diafane...

În acelaşi ton de ditiramb, în care sună vocea Apelor dornice de a se naşte din răcoarea îngerească şi de a se întrupa în golul oceanelor şi în baia nupţială care-l fecundează, pămîntul însuşi e chemat :

Apari ca o mireasă, o Mater Terra sacră,
Prepară-te de nuntă...

Apoi cîntă Astrele :

Focare arhicentre de raze, de splendoare,
Planeţi, astre, luceferi, sisteme de lumină,
Să lăudăm pe Domnul !

Glorificînd divinitatea, apar Peştii şi Paserile :

A Domnului iar voce, răsună peste ape,
Şi aerul şi marea se umplu de viaţă ;
Dau ramuri zoophite, polipii iau simţire...
...Cîntaţi, din aripi bateţi, fiinţe zburătoare,
Nălţaţi în ceruri imnul prin cîntecele voastre ;
Voi, notători, asemeni jucaţi-vă în ape,
Umpleţi cuprinsul mării, cîmpiile eterii ;
Sunt binecuvîntate a voastră tinereţe
Şi candizii fiori.

Din miile de guri ale tăriilor şi ale Terrei, Imnul Creaţiunii se încheie într-un final de apoteoză :

Glorificaţi pe Domnul, Puteri, Elochimi, Îngeri,
În harpele serafici cîntaţi, preaînălţaţi-l ;
În cer şi pretutindeni răsune : osana !
Lumină, întunerec, puteri şi elemente,
Sori, astre şi luceferi, răsune firmamentul
De laudele voastre.
...Materie şi minte, cîntaţi lauda mare
Cîntarea creaţiunii, panhymniul fiinţei !

Tot acest material poetic, ce cîntă germinarea şi chiar el în stare germinală, deschizînd într-o formă atît de spectaculară orizonturile lirismului lui Heliade şi oferind posterităţii un masiv presărat de agreste culmi, peste care pluteşte briza întîielor Ape, pare să pregătească sunarea de evlavii, care îşi desfac într-o armonie supremă undele :

Scanned with OKEN Scanner

Înalt, mai sus de ceruri, la tronul Preamăririi,
În sfînta atmosferă-a luminii celei vii,
Unde fîntîna vieţii şi rîul fericirii
Adapă, răcoreşte cereştile cîmpii.

În *Căderea dracilor* imaginaţia poetică atinge un maximum de tensiune ; limba de frăgezimi figurative şi abstracţiuni siluite vibrează la modul poeziei pure. Tonalitatea de imn se acoperă de plenitudinea sentimentului şi chiar dacă viziunile sînt mai haotice, neavînd acea precizie de cristal, acea esenţialitate dantescă, valoarea lor rămîne de nepreţuit.

Nu se înalţă un paradis de decoruri, ci un tărîm moral, de neprihănire şi slavă, sorgintea vieţii şi a fericirii în sensul sensibilităţii celei mai organizate. Versurile care cuprind substanţa emotivă şi o figurează poetic, fără a o estetiza, ci păstrîndu-i etosul, sînt de o expresivitate atît de proaspătă şi de spontană, încît mustul limbii scaldă cuvintele :

Şi duhul mîngîierii burează caldă mană,
Mărgăritează vecinic prea sfintele sădiri ;
Şi dragostea răsare, a îngerilor hrană
Ce-întreamă în ei pacea şi naltele sfinţiri...

Dar chiar şi decorul, atunci cînd viziunea recurge la exterioare, se impregnează de imn — şi amestecul de poetizare în genul „adamantelor“ şi „amarantelor“, şi de putere lăuntric vizionară, ca a acelui „verzit de bucurii“, revelează plinul elevaţiei lirice :

Pe muntele de aur, în stînci de adamante,
Cu pulbere de stele verzit de bucurii,
Umbrit de chedrii slavei, florat de amarante,
Şi unde rodesc falnic virtuţi şi veselii...

Dulceaţa ce emană din sonoritatea italică a unor versuri e în adevăr rarissimă şi se integrează ca un bun propriu poeziei noastre, precum în citatul :

Umbrit de chedrii slavei, florat de amarante...

Pentru ca deodată, un alt vers să deschidă porţile celei mai luminoase zări spirituale :

În liniştea adîncă a nevinovăţiei...

Scanned with OKEN Scanner

Așa cum în *Balada Sburătorului*, mersul exterior al poeziei se oprește și curgerea interioară e de o finețe și de o concentrare eleată :

Tăcere este totul și nemișcare plină...

Iar mesajul care se desface din acest germen are și el transparența și *stimmung*-ul marii odihne a contemplării :

Încîntec sau descîntec pe lume s-a lăsat ;
Nici frunza nu se mișcă, nici vîntul nu suspină,
Și apele dorm duse, și morile au stat.

(Aici s-ar putea face apropierea de peisajul lui Hobbema.)

Sîntem în zona sublimului lirism eminescian din *Sara pe deal*, în stagnarea sa terestră contemplativ-sentimentală ; așa cum rotirile și peregrinările angeloidelor astre din zona sublim-vizionară a lui Eminescu are, fără îndoială, ca sorginte sau ca precursor pe „foarte marele poet", care a insuflat versului românesc puterea formală a întrezăririlor lui Mallarmé, ce constrînge aici substanțe poetice de o densitate și de o vibrație neîntrecute :

Cerești, eterii trombe în spațiuri răsună,
Puteri, tării de îngeri zbor repezi și sosesc ;
În preajma celui Vecinic smeriți toți se adună,
În dragoste, ascultare, mărirea lui privesc.

Văd toți pe fiul Slavei stăpîn pe vecinicie,
Și cunoscut se face Cuvîntul preste tot ;
Prin el dragostea crește, se-nalță imnuri mie ;
De laudă, mărire un glas cu toții scot.

Și geniuri și duhuri și minți, virtuți mulțime
Se-ntrec să se închine la marele Cuvînt,
Prin el să se-ntărească în toată-a lor estime
Și-ntr-însele să cheme al lui coborămînt.

O sărbătoare nouă în ceruri se serbează ;
Trag toți întru sfințire, aduc carul cel viu
Ce arde de lumină și de științi derază,
Ce totul e vedere, și pun pe-al Slavei Fiu.

A lui de flăcări toate pornesc înaripate :
Sunt Heruvimi prea repezi ce-n mii de ochi lucesc ;

Scanned with OKEN Scanner

Și vîrstele veciei, la dînsul înhămate,
L-Apocalips supuse, spre veacuri propășesc.

De îngeri miriade preced și îl urmează
Și carul naintării pornește neoprit
Din iute în mai iute ; și-n drumuri însemnează
Al lumii plan simbolic de-atuncea preursit.

Tăria ocolește în sfînta armonie
Și cerurile toate de slava-i se-mplinesc :
Dreptatea, adevărul, lumina, bucuria,
Se nasc în a lui urme și cresc și se-nmulțesc.

Iar duhurile-ntr-însul, în nuntă îngerească
În rîvnă se mărită arzînd ca mii de sori :
Ființi mai multe una se-adun să se unească,
O flacără din flacări, volvoare din volvori.

Al păcii duh e una cu-al dragostei, blîndeții,
Cu-al dragostei și-al păcii îndată se unesc
Și al înțelepciunii și-al naltei frumuseții,
Și toate iar în Domnul și cresc și viețuiesc.

Tot este viu în ceruri și totul e viață,
Și-o sfîntă armonie și o unime fac.
Un plan e tras deatuncea, și totul ne învață
Că sufletele noastre tot astfel se înfac.

Tot astfel se mărită, tot astfel se-mpreună,
Așa purced și astfel solia-și împlinesc,
Așa-ntr-ale lor dragosti ca flăcări se adună
Și tot așa ca raza la centru se-ntrunesc.

(Căderea dracilor)

Heliade a dăruit poeziei române, prin cîteva fragmente ale sale, avîntul imnului și fiorul misterului, de o vigoare și de o bogăție memorabile.

[I. Negoițescu, *De la G. Călinescu la Heliade Rădulescu*, în *Familia*, nr. 11, 1966, reprodus în *Insemnări critice*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. 30—40.]

Scanned with OKEN Scanner

[PENTRU CEI CE SE GĂTEAU SĂ FIE]

Dacă ne uităm la o foaie de titlu a *Curierului românesc* (de pildă cea de marți, 2 iulie 1829), cu strîmbele ei cirilice, zărim, în dreapta sus, plutind neliniștit înaintea unei căruțe trase de patru telegari, un fel de înger. El va suna probabil dintr-o trîmbiță caraghioasă, pe care o ține deocmdată departe de gură, deoarece privește înapoi, spre *cazna* celui din căruță, spre *efortul* celui ce călărește pe unul din caii atelajului, de parcă ar voi să-i îndemne : mai iute, mai iute, că-i o întreagă lume care așteaptă să citească, să înțeleagă toate cîte le-a încercat „părintele literaturii române", Ioan Heliade Rădulescu. Acela care, într-un efort supraomenesc și cu totul dincolo de frigorul rațiunii, a căutat să suplinească, prin pluralitate spirituală, lipsa de cultură a unei epoci întregi.

Răspîndit în toate azimuturile sferei spirituale a vieții, Heliade nu este un literat, un scriitor, un poet. El este un personaj, o personalitate marcată cu însemnele geniului, dar și cu cele ale neputinței, în fața gigantismului sarcinii asumate. Sarcina nu era numai gigantică. Era totală, impunea prezența unui spirit atotcuprinzător, temerar pînă la absurd. În acest sens Heliade a fost providențial. Adîncimea activității sale se măsoară, paradoxal, prin mărimea suprafeței pe care s-a desfășurat.

Contradictoriu, antitetic, chiar „nebun" uneori (în sensul tenacității cu care descoperă congruențe între cele mai depărtate fenomene), personajul uriaș pe care-l reprezintă Heliade îngemănează opera și viața, cu *toate* fațetele și ascunzișurile lor, Heliade este realist și abscons, limpede și confuz, răutăcios și iubitor, naiv și ironic, tradiționalist și italienizant pînă la nefiresc, naționalist, dar și debitor entuziast față de cultura europeană. Opera lui cuprinde germenii tuturor curentelor ulterioare din literatura noastră.

*

Autodidact „prin forța lucrurilor" (G. Călinescu), el devine dascălul tuturor. N-avea nici douăzeci de ani cînd

Scanned with OKEN Scanner

se transformă din elev (școală avea, îl putem numi autodidact numai în perspectiva rolului ce avea să-l joace), în ajutorul lui Gheorghe Lazăr la școala de la Sfîntul Sava. Cine știe ?, poate că cele patru zile de chiul petrecute la vîrsta de zece ani, cu *Alexandria*, în podul casei, l-au marcat cu pecetea expansiunii. Numai că țara lui Porus a fost identificată de Heliade cu propria lui țară. Acolo în pod Heliade întocmește prima lui compunere : *Această Carte*, titlu prevestitor. Ciuma îl alungă în sat, apoi mai sus, la stînă, unde „păstorii aveau felurimi de cărți". Împreună cu ei, micul Heliade citește *Poarta pocăinței, Epistola ce a căzut din cer, Avestița, fata Satanei, Pogorîrea Maicii Domnului în iad* și, bineînțeles, *Arghir și Elena* pe care o învață pe dinafară : „cînd ziceam hip-hip la a mea iubită, aveam și biciul în mînă ; plesneam cu dînsul și săream în sus, dar mi-era necaz de ce n-are și biciul meu puterea aceea de farmec".

Realitatea, însă, tot realitate ! Deși în stilul apocrifelor, noul poet închină primele sale stihuri guturaiului : „O, guturai, guturai, / Mulțumește-te încai / Că te odihnești prin nasuri / Și prin gîturi faci popasuri". Năstrușnicia în versificare nu-l va mai părăsi : „Muierușca nevăstuică / Ochi de linx, bot de curuică, / Nu sta locului nicicum / O lua papuc la drum".

Mai ales de drumuri a avut parte Ioan Heliade Rădulescu. De la Tîrgoviște la București, de la București la Grindul Făgărașului, de acolo la Sfîntul Sava, iar apoi, după o perioadă de liniște și creație, drumul pribegiei în urma ocupării Principatelor în septembrie 1848. După 14 ani, la capătul ultimului drum al lui Heliade, Hasdeu rostea : „Heliade s-a luptat cu somnul, s-a luptat cu coșmarul și a învins toate, căci a făcut toate : de la abecedar pînă la filosofie, de la tipografie pînă la teatru, de la gazetă pînă la epopee". Lupta cu somnul însemna lupta cu somnul unei națiuni împotriva coșmarului fanariot. Nu și lupta cu visul pe care Heliade (și aici stă originalitatea viziunii sale poetice) îl identifică vieții.

Se împlinise un secol de cînd continuitatea literară fusese întreruptă la noi din pricini care nu o priveau. Heliade n-a scris poezie mare nu pentru că n-ar fi putut scrie, ci pentru că nu avea exercițiul scrierii unei poezii pe măsura viziunii sale. Dar frenetica și obsesiva încer-

Scanned with OKEN Scanner

care de a reînnoda firul rupt, de a umple lacunele unui patrimoniu necesar, grafomania lui Heliade (care uneori capătă forme nefirești) devine un fenomen demn de interesul urmașilor. Există mari personalități în istoria culturii pentru care grafomania este o condiție, care „curg" structural, fără încetare, care nu-și pot închega nestematele decît în ganga unei roce neprețioase. Asemeni unei entități ecologice diverse în unitatea ei, opera lor reprezintă un fel de biocenoză a structurilor create de ei, unde fiecare „individ" joacă un rol în ansamblu. A nu vedea florile din pricina încîlciturii de ierburi și bălării, a reproșa creatorului acest subetaj, înseamnă a nu-ți da seama că, în acest caz, florile nu se pot ivi decît în „contextul" întregii pajiști, cu toate formațiunile sale auxiliare dar necesare. Așa ne apare Heliade, căruia exagerările, chiar atunci cînd par ridicole, nu-i pot fi imputate. Să precizăm, totuși că efortul lui uriaș, și plin de neliniști, de a repune treburile limbii și scrisului în ordinea lor firească, l-ar fi absolvit conferindu-i astăzi, după mai bine de un veac, nimbul unui luptător pentru nou, pentru modern, pentru libertate, și nu pentru slobozenie, adică pentru o creație neîmpiedicată, nu pentru una des-împiedicată.

*

Heliade pare un lucid, un ins menit a limpezi apele, a spulbera cețurile. Dar era atît de tulbure, de neconstituită *realitatea* literară românească din acea vreme, încît el o compară cu un somn din care se iese numai în vis : „Eu mă înțeleg mai bine decît oricine și cine o vrea să mă înțeleagă vede curat că poema mea nu este satiră, ci o elegie ; că scopul meu nu este să supăr pe nimeni, ci să arăt acest vis lung ce îl numim viață, în care ne chinuim atîta și simțim cîte un năluc de mulțumire și din care ca dintr-un somn greu ne deșteptăm la marginea mormîntului... ăsta e Visul meu și m-aș ținea fericit cînd aș putea să urmez și să desăvîrșesc poemele ce mi-am propus și care își au o legătură între sine ca să facă un tot". Amic al misterelor și cabalist de coloratură francmasonă, Heliade ajunge în comentariul său biblic la vecinătatea dintre nebunie și creație : trinitate universală, emanatism, eoni *sephiroth*. „În acest ton talmudic își desfășoară Heliade trinitățile sale, deltele" (G. Căli-

Scanned with OKEN Scanner

nescu). Aici, ca și în alte domenii, diletantismul lui Heliade izvorăște din setea de cunoaștere, cu neputință de a fi potolită de firavele izvoare de pe atunci. Heliade are viziunea unei lumi inalterabile, dincolo de bine și de rău, realizabilă numai în vis. „Tot prietenul cel adevărat al meu sau al oricăruia poate să ia parte în Vis și tot vrăjmașul asemenea." Totul depinde de noi : „De multe ori, în delirul dragostei noastre sau în fericirea sincerității ne scapă cîte o expresie poate covîrșitoare, dar prea potrivită". Datorită tocmai acestei acțiuni fizice, și nu etice, a cuvintelor, ordinea se poate inversa ca prin farmec : „Dar adesea sîntem amăgiți : prietenul se face vrăjmaș și îngerul un drac ; cel care ne iubea acum ne urăște, cel care ne apăra, acum ne gonește după urmă". Confuzia între sentimente duce la o confuzie între ființe, ba chiar la o ființă confuză. Să transcriem strofa XIII (cifră nenorocoasă), sonetul cheie al poemului lui Heliade, intitulat *Visul :* „Par-că era femeie, trăsuri amestecate / Se gîlcevea pe fața-i de nevoiaș bărbat ; / Lungă, lungă, subțire și oase înșirate, / O sprintenă momîie forma grozavu-i stat. / Ochii lui erau negri și-un foc în ei de sînge, / Subt ei un nas lung groaznic umfla fatale nări ; / Gura-i un iad de larvă voia cochet a strînge, / Scălîmbu era-n fața-i, în trupu-i, în mișcări. / Galbenă și uscată Fața-i cea lunguiață / Pînă la urechi buza-i d-ocară-nveninată, / Un rumen de strigoaică-n veci se împrumuta. / Picioare de insectă ce foametea vestește, / În veci nesățioasă cu cinstea se hrănește / De la strein și rude, făr-a putea-o da". Ființa descrisă e un amalgam (doar în aparență androgin, în realitate femeie) de atracție și repulsie, de bine și rău, de sens și absurditate. Sonetul ascunde o idee cu totul neobișnuită : că taina lumii, a omului, stă în femeie, în feminitate, în disjuncție, în opoziția pe care principiul feminin o manifestă față de logos. Visul își tot schimbă fața, așa precum își schimbă femeia firea, iar Heliade încearcă deznădejdea sclavului a cărui soartă se află în mîini străine : „Să aibi în veci de față o singură idee ? / Să știi că a ta taină e-n mînă de femeie / Și ea să te supuie în spate a o purta". „Femeia cea ușoară" (Heliade nu face aici nici un calambur, vrea să spună doar că povara femeii, deși ușoară, e greu de purtat : „Dar greu e s-aibi asupră-ți femeia cea ușoară") poartă în ea

Scanned with OKEN Scanner

o taină grea : ispita, sexualitatea, clipa misterioasă a procreației. Semeția masculină se revoltă împotriva acestei nedreptăți, dar este în același timp interesată, de perpetuarea ei. Impasul nu poate fi anulat decît prin lepădare. Dar, dacă te lepezi de femeie, te lepezi de fericire. Dacă renunți la taină, renunți la adevăr. O singură soluție se întrezărește : „Ce n-aș fi dat să întîmpin știința bărbăției, / Să-mi lumineze viața tovarășă deplin / Cu-ncrederea aceea a nevinovăției / Și al copilărie-mi blîndul acel senin !“ Poate fi lesne surprinsă nostalgia poetului pentru copilăria sa, luminată de întîmplarea ferică dintr-o duminică, la poarta bisericii Crețulescului unde un vizitiu citea în gura mare *Alexandria :* „Cînd m-am oprit și eu, citirea venise dinpreună cu Alecsandru pînă la Ivantie împărat, unde zice : *mira tebe brate* ș. c. l. Nu mă putui dezlipi de acolo ascultînd descrierea acelui loc plin de răcoare, de verdeață și adăpat de fîntîni cu apă vie. A trebuit să tacă acel om minunat pentru mine (vizitiul zic), ca să fug și eu d-acolo“. Dar n-apucă poetul să guste din acest izvor al tămăduirii, că ajunge implacabil la zidul cel negru la care niciodată nu îndrăznise să se uite : „E poarta veșniciei... și mă deștept din vis“. Visul ia deci sfîrșit odată cu viața.

Oscilare între cei doi poli ai unei copilării perpetue, cu evadări în taină, cu trăiri împlinite în vis sub stăpînirea primejdioasă a unei feminități paradoxale, retezată nostalgic și pe neașteptate de principiul trecerii, al ultimei schimbări formalizate. Ne aflăm, în definitiv, în fața unei scheme universale, dacă nu a omului deplin, cel putin a antianimalului, a modului de a rarefia negura biologică. Lucrurile nu sînt spuse cu talentul poetic din *Sburătorul.* Dar Heliade se grăbea, cum știm prea bine, iar acest poem, *Visul,* voia să rezume totul.

*

De ce acest conglomerat frenetic care este Ioan Heliade Rădulescu nu se destramă nu se risipește în părțile lui componente ? Care e secretul ? Plierea voluptoasă, obsesivă, pe toate scorțoșeniile, pe toate meandrele, pe toate accidentele suprafeței magice pe care o reprezintă lumea : „Așa e lumea asta, fraților, rotundă ca o cizmă : cînd cu botul țuțuiat, cînd cu gura căscată și cu limba scoasă ; cînd nouă cînd veche, cînd cîrpită cînd spartă ;

Scanned with OKEN Scanner

cînd pintenată, cînd scîlciată ; cînd moţată şi lustrată cînd dată prin pulbere şi prin tină ; cînd cu ciorap de mătase cînd cu obială ; cînd cu piciorul gol, cînd în piciorul boierului, cînd într-al ciocoiului ; cînd elastică cînd scorţoasă şi rozătoare de glezne". Aşa este şi Heliade. Caleidoscopic şi pieritor ca lumea. A pierit ca fumul marea lui autoritate, atît de copleşitoare în epocă. În ultimul deceniu al vieţii sale, literatura română s-a dezvoltat paralel, ba uneori chiar împotriva preceptelor sale. Astăzi personalitatea lui reînvie pentru că nu era închistată, nu era liniară, ci cuprinzătoare, paradoxală, mereu nouă. Pentru că el ura „ruginoasele... prejudecăţi". Pentru că, aşa cum stă scris în prefaţa la faimoasa lui *Gramatică*, „toate prefacerile şi întocmirile cele bune, ce s-au făcut de la începutul lumii pînă astăzi, nu s-au aşăzat nici pentru cei care au murit nici pentru cei care erau de faţă, ci pentru cei ce să găteau să fie şi pentru cei fiitori".

[*Luceafărul*, anul XIII, 4 (404), 24 ian. 1970.]

EUGEN NEGRICI

FERICITUL HELIADE

Nu ştim cine s-ar încumeta să vorbească serios despre bătrîneţea unei literaturi, dar copilăria ei este, cel puţin în împrejurările noastre, o realitate neaşteptat de puternică, ale cărei semne fermecător-stîngace se zăresc peste tot. Din momentul în care, în veacul trecut, a devenit conştientă de ea însăşi, i-a trebuit foarte puţin timp literaturii să se instituţionalizeze. I. Heliade-Rădulescu a apucat, însă, acea binecuvîntată vîrstă a literaturii, epocă a tuturor libertăţilor, slobodă în gesturi, clocotind de inutilă şi superbă energie ; atributele seducătoare ale operei sale sînt, în mare măsură, ale etapei artistice cu exigenţele ei, mai precis, cu absenţa, atunci fertilă, a exigenţelor. Un autodidact ca el se simţea în stare să se angajeze cu inocenţă, fără urmă de principii documen-

Scanned with OKEN Scanner

tare, în probleme capitale, să teoretizeze liber, fără acea crispare a literaților de mai tîrziu care scriu cumpănit, cu simțurile atent-rotitoare, priviți peste umăr de conștiința erorii ori a locului comun. Fascinează labilitatea teoriilor sale politico-filozofice, amestecul de idei juste și prăpăstioase, inexistența sentimentului de valoare, a nuanței și a intenției de ierarhizare spirituală. *Divina Comedie* e interpretată — fără șovăire — în sens revoluționar și socialist, futilități cotidiene se prefac în vaste simboluri, sînt conceptualizate cu o viteză incredibilă. Idei filozofice eterogene sînt simplificate, aduse la numerar, combinate bizar, după ce au fost rectificate paradoxal, conduse în sensul ambițiilor sale demonstrative. Examinarea proiectelor e plină de semnificații pentru că rămîi înmărmurit să afli că autorul intenționa să scoată nu o *Divină Comedie,* nici măcar o *Légende des Siécles,* ci, nici mai mult nici mai puțin, o nouă Biblie în 20 de cînturi. În fața unei astfel de nebunii cutezătoare și juvenile — perfect posibilă într-o epocă fără principii și fără zeități consacrate — cît de mărunți ne facem noi cu clasificările, cu criteriile noastre ferme, struniți de opinii oficializate în manuale într-un ținut deschis cum este cel al literaturii.

Heliade e mai tînăr și, prin asta mai modern decît serii întregi de scriitori timorați de tradiție. Și cum să nu fie așa cînd în epoca sa, ca în spațiul edenic al primilor oameni, lipsește sentimentul ridicolului : tinerii fac jurăminte romanțioase în biserică pentru a schimba soarta țării, cred în utopii, lansează fantasmagorice proiecte. Heliade însuși se îmbracă în togă pentru a relatiniza limba și e gata să schimbe vorbele cînd nu poate modifica, cum vrea, realitatea.

Cu el ia naștere — să nu uităm — specia de scriitor profesionist și adversarii — firi puritane — au spus totdeauna că a făcut din „literatură o meserie și o negustorie". Cum se manifestă profesionalismul neofit al scriitorului (singurul posesor al unei tipografii, declarat poet de curte înainte de 1848) ? Desigur, nu printr-un scrupul față de ce îi iese de sub pană, ci — din contra — prin *grafomanie.* Heliade compune pe oricare subiect, „poezește" — cum se exprima Anton Pann. După cîteva producții închinate guturaiului, după rugăciuni pentru elevii lui de la Sf. Sava completate cu pamflete politice,

Scanned with OKEN Scanner

versificismul acesta generos îl face să dea, cu egal elan, trup poetic viziunilor sale utopice universaliste și tribulațiilor casnice.

Pe de altă parte, un meseriaș al literelor dublat de un editor — cum începuse să fie — trebuia să țină seama de gustul publicului : pe vremea lui scriitorii vroiau să placă, nu apăruse dispreţul aristocratic şi respectarea gustului unui public mijlociu, de negustori îmbogăţiţi şi mahalagii cu pretenţii a asigura o excelentă vînzare. Cantitatea decidea şi carenţa mentalităţii critice permitea spiritului să alerge nestingherit. Inexistenţa unei tradiţii şi a unui sentiment al valorii, infinitele disponibilităţi pe care ţi le oferă pionieratul cu comandamentele lui particulare, grafomania oricărui început literar — tot ce coboară din ambianţă şi se resfrînge în funcţia referenţială a mesajului (Jakobson) — are urmări decisive în structura operei.

Îndrăzneala pe care şi-o permite pentru că îi este permisă e, în primul rînd, de ordin lingvistic ; Heliade-Messia are credinţa că i se cuvine să facă în 7 zile limba şi ca atare, o tratează ca pe argilă — fără ruşine, fără teama pe care ne-o inspiră nouă abaterea de la normă. Se ştiu consecinţele opiniei sale după care geniul are dreptul să inoveze : îndemînarea inegalabilă de a face şi desface cuvinte, cutezanţa de a inventa o limbă italo-română şi tăria de a o folosi — cu neclintirea aceea a marilor posedaţi. De aceea, poeziile scrise sau refăcute de el în limba italo-română nu ni se par ridicole, ci reprezintă, ca experiment, un semn de bărbăţie, prin recea indiferenţă cu care siluieşte limba. Privite de la orizontul nostru, rătăcirile de invidiat ale lui Heliade, care de un secol nu au încetat să fie subliniate cu roşu în studiile încruntate ale lingviştilor, nici nu ni se par grave cu atît mai mult cu cît ele au dat prestigiu unui lexic subtil — deplin circulat astăzi. Imprevizibilă este şi totala indiferenţă faţă de distincţia limbajului poetic. Acest maniac al versificaţiei pune în bătaia vastă a alexandrinului povestea măruntă a geloziei şi plictisului familial.

A trebuit să treacă un secol de la poeziile scrise cu terminologie tehnică strict neologică de către Heliade pentru ca publicul artistic, amăgit de preferarea de către un poet ca Eminescu din necesităţi fonosemantice particulare a unor anume cîmpuri puţin întinse de cuvinte,

Scanned with OKEN Scanner

să renunțe la superstiția incompatibilității poeziei cu lexicul vulgar și neologismul și, astfel, să nu mai fie oripilat de vocabularul vînjos al lui Arghezi ori de cel ambițios al constructiviștilor. Dealtfel, e greu să ne imaginăm un scriitor mai înclinat să calce granițele clasice între genuri și specii : în mijlocul unei serioase prefețe răsare un pamflet, în plină lucrare științifică se vorbește de *giscănărie* și *derivări guturăite*. O vulgaritate sănătoasă răzbate în lucrările originale și trece chiar în traduceri ; nume precum Coconul Crăcănescul și Cocoana Crăcăneasca — folosite în localizarea lui George Dandin — citite după epoci întregi de limbaj scapet, sună bine. Ne-ar fi imposibil să ilustrăm aici limbajul frust în care se argumentează superioritatea limbii italiene, dar dacă am face-o poate că nimeni nu s-ar mai mira de vocabularul plebeu al lucrărilor filozofice — străbătute de o inimitabilă oralitate : această filozofie „pe șleau“ — nestînjenit condusă pe ton glumeț sau sfătos de bodegă e, la urma urmelor, foarte modernă pentru noi, cei care practicăm, pînă la manieră, combaterea gravității prin familiar. Din caracteristicile spiritualității românești de la începutul secolului trecut decurge și trivialitatea libelelor sale. Nicăieri nu dăm de sarcasmul rece, superior ; într-o epocă în care nu funcționa simțul ridicolului, nu are ce căuta ironia subțire. Deocamdată, zeloșii cititori din mahalalele Bucureștilor — de care scriitorul era legat și prin domiciliu, agreau expresia directă a indignării, nu mișcarea de învăluire, ci izbitura repetată și sălbatică. Cum la acea dată scriitorii nu se gîndeau să-și decanteze estetic otrava vom remarca în pamfletele lui Heliade capacitatea integrală de ură a scriitorului român, un stil iudaic răzbunător. Modalitățile de atac (procedeul falsei adeziuni, înscenarea, parodierea pronunției) sînt puerile, dar servită de o locvacitate torențială, punctată cu iuți înduioșări, trivialitatea începe, prin insistență, să încînte. O retorică savantă (nu lipsește anafora, interogația retorică, antiteza, enumerarea), amplifică actele sale sîngeroase de vendetă, încît se naște — ca la toate nivelele creației sale — un contrast, acela între eleganța supravegheată a sintaxei și violențele inimaginabile exprimate. Retoricele clasice care au susținut secole la rînd că numai unui conținut

Scanned with OKEN Scanner

distins, nobil, înalt moral i se cuvine o formă elegantă sînt, fără preget călcate în picioare. Cea mai mare parte a creației poetice recomandă un mistic, primul autor de *laude* din literatura noastră. Căci virulența pamfletului și fervoarea cutremurată în fața măreției divine sînt, deopotrivă, atributele profeților — tot atît de aprigi în critică cît și în credință. Nimic mai potrivit unor suflete abia ridicate deasupra cazaniilor picurate cu ceară, decît spiritul religios, nimic mai de înțeles pentru cel care e conștient de destinul său singular, de marele gol din jur, decît acest ton profetic.

[*Fericitul Heliade*, în *Ramuri* nr. 12/1970.]

NICHITA STĂNESCU

ILIADE, HELIADE...

I. „Spontaneu lumea se-nchină.
Domnul trece în mînie."

Heliade Rădulescu a fost mai mult decît un geniu și mai puțin decît un geniu. El este primul monstru sacru al literelor românești. Ideea de geniu încorporată în ființa unui poet anume te duce cu gîndul mai degrabă la un înger sau la un demon.

Heliade Rădulescu n-a fost nici înger, nici demon. El este comparabil întru totul ca personalitate cu cezarii. El a fost aidoma unui cezar. Petele mari și neguroase de umbră, în bătaie cu lumina aidoma unui crin, l-au pus sub semnul focului cel niciodată decăzut la ipostaza umilului jar.

Despre Heliade Rădulescu ar trebui scris așa cum odinioară Suetonius scria despre cezarii Romei. Mai întîi despre firea sa cea înălțătoare și mai apoi despre firea sa cea coborîtoare. Mai întîi despre gîndurile sale de imperator al culturii române și mai apoi despre dezastrul neîmplinirii sale.

Scanned with OKEN Scanner

În togă albă și cu steagul în mînă el a pătruns în balada populară ca ființă vie. E poate singurul dintre cărturari care a ajuns cîntec el însuși, înainte de a apuca să-i cînte el pe alții.

Mă întreb cu mirare : cum de nu a fost adorat de istoria sufletului literaturii române Heliade Rădulescu ?

Lăutarul l-a putut cînta iar istoriograful s-a dovedit surd la aceasta ?

Cezar fără Romă, Heliade a presat zidul limbii vorbite, spre latinitate. Acest sentiment straniu al schimbării limbii întru dovedirea nobleței ei arheologice, noi nu-l mai putem înțelege astăzi. Dar el era pe deplin de înțeles în perioada afirmării voinței de sine a poporului nostru. Ne-o dovedesc școala ardeleană și ultimul — și cel mai strălucit reprezentant al ei în poezie — Heliade. Ca și Suetonius ar trebui să vorbim despre amforele pline cu sesterți pe care cezarul Heliade i-a azvîrlit în arenă.

Ar trebui să spunem că visurile lui ca și norii au fost primele care au plutit pline de ploaie fertilă peste conștiința estetică a României încă neunită cu sine.

Ar trebui ca și Suetonius să spunem că cezarul Heliade era peltic în rostire și nu prea înalt de stat, că avea nas vulturesc și că purta o togă albă. Ar trebui să spunem că era mînios în idee și generos în susținerea ideii. Ar trebui ca și Suetonius să amintim despre cezarul Heliade că atunci cînd se ivea în inima curată și confuză, doritoare de ideal și îndoită în speranțe a Bucureștilor, cînd el „Domnul, trecea în mînie“ — „spontaneu lumea se închina“.

II. „Sărutare, lemne triste, ce verzi, galbine-nnegriți !“

Heliade n-a fost niciodată ca poet nici traducător, nici imitator deși poezia sa este plină de traduceri și de imitații.

„Salut ! bois couronnés d'un reste de verdure !“ — Nu are nici un fel de translație în :

„Sărutare, lemne triste, ce verzi, galbine-nnegriți !“

Prea talentat poetul topește în căldura mîinii sale filigranul de argint ca să-l retoarne în făptura unei cupe.

Ca și Ion Barbu mai tîrziu, în alt secol „traducînd“ *Viața și moartea regelui Richard al III-lea* nimic din ce

Scanned with OKEN Scanner

a pătruns din afară înlăuntrul sensibilității sale nu a mai fost redat naturii, aidoma.

Și nici nu s-ar fi putut. Idealurile lui Heliade Rădulescu — căci Heliade Rădulescu a avut *idealuri*, erau cu mult prea mari ca să încapă în ele vreun model, ori ca să le șuiere vreun crivăț.

Idealurile au izbucnit toate deodată prin destinul de flacără al lui Heliade. Trebuiau să izbucnească toate deodată prin cineva. Dacă n-ar fi fost el, precis ar fi izbucnit printr-o crăpătură în munți.

Eram înaintea emancipării noastre naționale, dar după secole și secole de existență. Ce a văzut cu ochii omul Heliade, ce a citit cu ochii și ce a auzit cu urechile, — i-au umplut numai trupul pieritor de sămînță, — care brusc zvîrlită în cîmp, dă rădăcină, tulpină, floare și fruct.

Gîndirea lui și visurile lui l-au depășit cu mult. Destinul care l-a încoronat la naștere nu a fost destinul unui om ci destinul unui Cezar, țîța maică-sii l-a alăptat cu laptele stelar din Calea Laptelui.

Nici atunci cînd el însuși credea că traduce, nici atunci nu traducea. Ca și Dimitrie Cantemir în „lupta dintre inorog și corb", cheile pe care le avea literatura lui cu cheie erau de la alte porți cu mult mai înalte și mai abstracte.

„Tuciul cîmpenesc" — *la cloche rustique* — „lutoasa despuiere" — *la dépouille* — (exemplele le-am extras din substanțialul studiu introductiv al profesorului Al. Piru la Ediția critică datorată lui Vladimir Drimba) nu numai că nu sînt echivalențe dar se constituie în metafore inedite de o rară forță de expresie originală prevestind neîndoielnic sau chiar poate inspirînd genialul vers barbian : „Dar piatra-n rugăciune, a humei despuiere".

III. „Pe dragele ființe ardeam să le privesc"

Într-o scrisoare adresată nu știu cui, Bălcescu reproșa caracterului lui Heliade o mult prea mare dorință de faimă și de securitate personală.

Cu scris tremurînd aduc peste mai bine de un secol o justificare pe care trecerea timpului și privirea con-

Scanned with OKEN Scanner

templativă a întregii opere și a întregului destin al lui Heliade o îndreptățesc.

Poetul a avut un ideal grandios de întemeiere a culturii naționale. Secolele fără acces la zona esteticului decît numai prin cîntecul popular, pe care țara le-a suportat, — i-au părut, și nouă ne par astăzi, ca o nedreptățire istorică. Barieră la năvăliri, șosea pentru toate uraganele, în timp ce în țările de sus și-n țările de jos se dezvolta literatura cultă, pictura și arta bijuteriei, la noi nu putea ființa decît linul cîntec de fluier pentru odihnit oboseala existenței. Heliade a vrut să recupereze aceasta. „Dragele ființe" ale închipuirii lui gîndindu-le, vroia să le și vadă. El primul avînd o vedere de ansamblu asupra destinului culturii, era firesc să-și apere trupul care gîndea, nu numai pentru zece ani înainte, ci pentru sute și sute de ani. Egoismul lui a fost îngust înțeles ca fiind egoismul trupului lui. El a avut egoismul visului lui. El a fost de un egoism abstract.

Poporul l-a înțeles mai repede decît oricine altul. El venea întru întîmpinarea aspirației de abstract a unei națiuni împinse de forța istoriei într-un concret dureros și secular, în concretul necesității de a fi.

Întîi trebuie să exiști ca să poți mai apoi și visa. Morții nu visează niciodată. Cred sincer în autenticitatea nebuniei lui Heliade, cea din peregrinările sale alături de Grecca da Roma — ca într-o rănire catastrofică a marii lui sensibilități poetice, după cum cred sincer în nebunia lui Avram Iancu, pelegrin prin codri, cu un fluier în mîini —, ca o urmare a unei răni catastrofice produsă în sensibilitatea sa politică.

Nici într-un caz și nici într-altul, nu echivalez nebunia lor cu nebunia clinică. Este vorba cred despre depresiunea a doi titani, neînțeleasă în gesticulația ei simbolică de către mentalitatea contemporană lor.

Ca și Avram Iancu, Heliade Rădulescu își dorea realizate în timpul vieții sale mărețele planuri. Ceea ce nu s-a înțeles în personalitatea și în destinul lui Heliade Rădulescu a fost aceea că el nu era o structură de militant politic ci una de militant estetic. Cei care i-au adus reproșuri politice lui Heliade Rădulescu i-au aplicat un alt sistem de referință. Dacă pe Femios l-am judeca și l-am cîntări cu același talger cu care a fost măsurat

Scanned with OKEN Scanner

Ulysse — primul care ar rămîne necîntat și netravestit în mit ar fi Ulysse.

IV. „Ah ! inima-mi zvîcnește !...
și zboară de la mine !"

Faptul că Heliade a visat un mare și unic poem, o Iliada sau o Odisee, o Divina comedie, sau un Paradis pierdut, faptul că a putut să-și închipuie posibilitatea unui astfel de poem de amploare pentru literatura română, ne demonstrează piscul gîndirii sale dar și trauma sa morală. În plin secol burghez, poemul de amploare ca și *Albatrosul* lui Baudelaire, se încurcă în propriile sale aripi...

Cînd creația unei mitologii nu mai este cu putință din pricina apariției tipologiei — poetul visa o mitologie. Însuși Eminescu în adolescența sa tîrzie, visa epopei. Cu putință nu mai era decît tragicomica epopee a lui Budai-Deleanu. Dar nici ea, poate că nu a fost cu putință din moment ce contemporanii nu au cunoscut-o.

Mizeria și meschinăria burgheziei nu mai puteau să întindă aripi. Din centrul ei, din burg, nu se mai puteau înălța decît pene. Budai-Deleanu prevestea prin absență destinul unui necesar Caragiale.

În toi de amestecătură socială, Heliade își imagina un zbor de albatros, un zbor cu neputință dar plin de înțeles. Acum la trecerea vremii pricepem de ce *Mihaida* nu s-a mai împlinit. Acum la trecerea vremii putem înțelege cît de măreț a fost Heliade.

El, cel care a scris *Sburătorul*, el nu putea decît să se încurce în prea marile lui aripi. N-a mai zburat din el pînă la noi decît semnul inimii lui.

V. „Primi auzi-vor quel sutterranu resunetu"

Ca și cezarul Romei, Nero, cel care a dat foc urbei ca să se inspire, zic unii istorici (dar alții insinuează că a făcut gestul cu gîndul ascuns să lichideze cocioabele insalubre, primele care au și ars dealtfel) — sau poate nu întocmai ca și cezarul Nero, cezarul Heliade a încercat să pună foc limbii românești.

Schimbarea limbii, ce iluzie ! Oricît de nobilă ar fi intenția, și noi pricepem întru totul nobila intenție a Ce-

Scanned with OKEN Scanner

zarului, — cel care a ars în văpaie a fost însuşi Heliade.

Un foc prea mare trebuieşte ca să poată arde limba unui popor.

Nimeni nu poate da foc unei limbi, nici un poet. Numai o cometă adevărată şi lugubră ar putea desăvîrşi aceasta, dar Heliade n-a fost o cometă. El a întruchipat în sine cea mai gravă aspiraţie de cultură a poporului nostru. Numai atunci cînd a vrut să se substituiască propriului său popor (fie şi numai printr-un gînd) numai atunci a alunecat deoparte, pe suprafaţa lui cenuşie şi încreţită ca o meninge.

Nu se mai putea înţelege prin poezie decît cu sine însuşi. Sinele cel mare al limbii l-a ignorat. Într-o limbă care nu există, într-o limbă nevorbită, nu pot vorbi decît cei care nu există, pot vorbi numai nevorbitorii. Ca şi Cezarul Nero cel care cerceta o orgă de apă, cînd ţara îi era pe jumătate năvălită, Cezarul Heliade s-a întunecat aidoma versului eminescian : „Iar timpul creşte-n urma mea, mă-ntunec".

VI. „Peptul că mi-aţi desfăcea,
Şi pe piele arăta
Şapte peceţi ce avea."

Iliade, Heliade,
arde sufletul tău, arde,
chiar şi podurile toate
ridicate peste noapte...
Iliade, Heliade
8 ai fost pe lîngă 7
cu luceafăru-ai fost frate
şi cu luna jumătate.
Iliade, Heliade
ai bătut limba cu joarde
şi cîntarea cu năvoade
şi izvorul cu izvoade...
Iliade, Heliade
şi la inimă podoabe
tu ţi-ai pus la vorbă roate
şi la rîuri alte ape
Iliade,
Heliade...

[*Luceafărul*, anul XIV, nr. 3 (455), 16 ian. 1971, p. 3.]

MIRCEA ANGHELESCU

[CREATORUL STILULUI NOSTRU INTELECTUAL]

[...] Un aspect cu totul particular al literaturii lui Heliade îl conferă împrejurarea că acesta era, se pare,

Scanned with OKEN Scanner

un foarte bun cunoscător al culturii populare în toate formele specifice de manifestare. S-a remarcat, desigur, în legătură mai ales cu *Sburătorul,* că inspirația cam-pestră care apare uneori în poezia sa vine dintr-o cunoaș-tere directă a satului românesc, a realităților lui fizice și a credințelor sale superstițioase, prefigurîndu-l în cî-teva tablouri pe Coșbuc sau pe Iosif. E însă prea puțin. Înainte de Alecsandri și în chip mult mai organic, com-parabil doar cu Budai-Deleanu, Heliade folosește în opera sa elemente ale acestei culturi populare, pe care o cu-noștea foarte bine și pe care înțelegea să o asimileze nu numai spațiului național de extragere a substanței brute a literaturii sale, ci și să o înglobeze într-o linie de con-tinuitate spirituală, cu efecte concrete și directe în pro-cesul de elaborare artistică, în diversele sale forme de cristalizare, adică în ceea ce are mai intim și mai carac-teristic un mare creator. După însăși mărturia poetului, el învață să citească românește pe o *Alixăndrie* populară, și lectura cărților populare, inclusiv a legendelor apocrife cu largă circulație în mediile sătești, înseamnă un mo-ment important în copilăria sa, de vreme ce, după un sfert de veac, își amintește de ele cu plăcere și cu exac-titate *(Epistolia ce a căzut din cer, Viața Sf. Alexie, omul lui Dumnezeu, Pogorîrea Maicii Domnului la iad* etc.). El amintește și de *Istoria lui Arghir,* care îl ridica „în ceruri de bucurie" și care este, desigur, *Istoria prea fru-mosului Arghir și a prea frumoasei Elena,* prelucrare în versuri a lui Ioan Barac, foarte răspîndită și ea în epocă. Probabil că el cunoștea, tot din traducerea lui Barac, și culegerea de legende orientale *1001 de nopți (Halima),* din care desprinde tema poemului său *Visul,* anunțat într-o notă ca fiind inspirată dintr-o poveste auzită de la un prieten al tatălui său, „care spunea că îl are în manuscript în limba arăpească." Heliade cunoștea în orice caz *1001 de nopți,* chiar dacă nu în traducerea lui Barac, pentru că ceea ce numește el „cartea lui Polizoe ori Papazoe" în *Dispozițiile și încercările mele de poezie* nu este altceva decît Νέα Ηαλιμᾶ ἤτα Μυδολοσικον Ἀρα-βικὸν tradusă și îngrijită de Polizois Lampanitziotis la 1791, care semnează și un cuvînt înainte intitulat Ὀἐκδόιτηζ πρὸζ τὸυς περιέργους φιλαναγνώσταζ.

Scanned with OKEN Scanner

Nu este nici o îndoială că Heliade cunoştea bine datinile folclorice şi eresurile poporului, pentru că el nu ezită să le explice în notă, acolo unde textul său făcea aluzie la ele, cum e cazul cu rolul colăcerilor la nunţi pe care îl detaliază într-un subsol la poezia *20 decembrie 1843*. El era fermecat de limba savuroasă a acestor scrieri, limba aceasta, „cea legiuită odată de moşii noştri", spune Heliade, care „mi-au fost învăţătorul şi ea singură m-a povăţuit cum trebuie să o mîi" *(Corespondenţa cu C. Negruzzi)* şi în acest sens îndeamnă şi pe scriitorii epocii sale să-şi caute vorbele „în cărţile voastre, în manuscrisele voastre" *(Introducere* la *Vocabular de vorbe streine...)*. Nu numai structura frazei sale e, de cele mai multe ori, inspirată din cunoaşterea profundă a limbii vorbite, a limbii poporului, dar el foloseşte adesea în scopuri stilistice numeroase proverbe populare, în satira *Păcală şi Tîndală*, de pildă, al cărei titlu e iarăşi inspirat dintr-o snoavă foarte cunoscută : „tot ţiganul îşi laudă ciocanul", sau „toţi să moară şi Manea să trăiască" sau „cînd ştie mocanul / Să spuie, să priceapă şi el ce e şofranul ?" Ideile italienizante care survin după 1841 nu ating în general decît ortografia şi o parte a vocabularului, lăsînd limbii structura sa neatinsă, şi încă, Heliade nu introduce neologisme decît acolo unde termenii lipseau, păstrînd adesea, alături de ele, termeni arhaici, purtători de un anumit iz istoric (citez de pe o singură pagină din *Mihaida :* chepeng, conteş, gugiuman, găitan) care fac un efect straniu dar nu dizarmonios alături de împrumuturi ca appendut, bellic, spalle, decorè. Uneori chiar, sub aparenţa unui neologism strident se ascunde un cuvînt vechi, cum e în versul următor : „O tavolă rătundă / Şi mare sta la mijloc, c-o stofă belicoasă", unde *belicos* nu e neologismul cu sens de „războinic" (pe care nici contextul nu-l admite), ci vechiul *belacoasă*, stofă de mătase, atestat încă în Neculce. [...]

Dacă poezia lui Heliade oscilează mereu între clasicismul ei structural şi romantismul modelelor, proza sa este un fenomen de spontaneitate, care nu se poate subsuma cu uşurinţă nici unei formule artistice, pe care dealtfel nici nu a avut-o în vedere. Heliade nu scrie proză ca să facă „literatură", ci pentru a exprima o atitudine şi, nu o dată, nu ştii unde sfîrşeşte proza de idei şi unde începe intenţia artistică, ca în prefeţele sale mai ales,

Scanned with OKEN Scanner

pline de adresări familiare, de exemple și istorii, semănate pe parcursul unei argumentații aride sau al unei demonstrații teoretice. El este în principiu un moralist, un autor de caractere, de tipuri în sens clasic, și nu de fiziologii ; portretele sale sînt sume caricaturale ale unor trăsături reprezentative, și nu numai figura lui Sarsailă, bolnav de boala autorlîcului, — care e în esență o satiră a poetului romantic, — ci și Cuconița Drăgana sau Cuconul Drăgan, care trăiesc nu prin adevărul lor particular (căci trăsăturile sînt șarjate), ci prin verosimilitatea tipului pe care îl reprezintă. Heliade însuși va teoretiza în altă parte (*Echilibru între antiteze,* p. 187—188) satira în sens clasic, prin intermediul tipurilor ideale, cumulînd într-un prototip o sumă de trăsături, iar nu hiperbolizîndu-le pe ale unui individ, refuzînd adică particularul, concretul cu marcă a romantismului ; el are în vedere și efectul moral al satirei : „Adevăratul satirist, orice formă va adopta, se ferește de minciună, și prin urmare nu poate grămădi defecte și vițiuri pe o persoană ce nu le are, căci comite și un neadevăr ; ci adună defectele, ridicolele și oribilul unui vițiu sau ale mai multor și le personifică într-un ideal ; astfel spre exemplu Molière ca să arate sau ca să flagele ipocrizia o personifică în Tartuf, personagiu ideal, fictiv ; ca să arate ridicolul și hidosul avariției o personifică în Harpagon. Fiecare ipocrit, fiecare avar se poate vedea singur în Tartuf, în Harpagon ; nu se vede însă și arătat cu degitul, uiduit, flagelat în persoana sa, în numele său...“ Și tot acolo, referindu-se la personajul pe care-l discutase mai înainte, deși acesta era una din obsesiile sale obiect al unei antipatii vechi și statornice : „Ciocoiul nostru este o personificație ce rezumă în sine cele mai multe viciuri ale ciocoismului ; ciocoiul nostru este ca Demos al lui Aristofan, ca Arpagon și Tartuf al lui Molière, ca Sarsailă și Coconul Drăgan al nostru“ (p. 68).

Heliade este un observator în sens clasic, fără invenție, care relatează tablouri particulare dintr-o perspectivă a generalului ; cele mai bune proze ale sale sînt de fapt fragmente excerptate din scrieri cu o altă finalitate, unde portretul se schițează pe o coordonată fundamentală și în mod fatal, necesar, statică (teologul absolut, jupîn Ion). De viziunea romanticilor proza lui Heliade se apropie mai degrabă în însemnările de călătorie, unde fervoarea

Scanned with OKEN Scanner

descoperirii unor spații noi și mai ales a unor mentalități noi (adică, de fapt, tot tipuri) stîrnește reacții prompte și demonul comparației.

Însă proza lui Heliade este mult mai bogată ; ea înglobează, de fapt, toată producția sa filozofică, politică, educativă și istorică, pe care o însuflețește duhul său pamfletar, ranchiunos, sarcastic, nemilos cu greșelile și cu defectele altora. Într-adevăr, înainte de a fi eseu de sociologie istorică și viziune filozofică, opera sa capitală în acest domeniu, *Echilibru între antiteze* (titlu excelent pentru a defini însăși personalitatea sa agitată) este de fapt un imens pamflet, „cel mai mare pamflet din literatura română dinainte de Eminescu" (Al. Piru). Vivacitatea polemicii, care acuză și apără cu aceeași înverșunare idei și oameni din contemporaneitate sau din vremile de mult trecute, debitul neîntrerupt al ironiilor care se nasc, de obicei, prin comparații deșănțate de sorginte livrescă, literară, și care împing pe adversar în prăpastia ridicolului, aerul suficient și superficialitatea documentării strict științifice, imensă altfel ca spațiu și ca apetit, răpesc acestor opere, în genere, cea mai mare parte din eficiența lor în domeniul cărora le fuseseră destinate (Dacia ar fi fost republică încă din sec. III e.n., Luther a luat ideea traducerii cărților religioase de la noi etc.). În schimb, la fiecare pagină aproape, cititorul poate găsi satisfacții artistice chiar acolo unde Heliade nu literaturizează, pentru că Heliade este imprevizibil intelectualicește, mobilitatea lui spirituală ține în alertă tot timpul judecata cititorului ; el scrie ca un om deprins a mînui ideile, nu numai metaforele, și el este probabil adevăratul creator al stilului nostru intelectual. Argumentele sale sînt din cele mai ingenioase, anticipîndu-l pe Hasdeu uneori, recurgînd la domenii insolite pentru discuția în cauză și, la urma urmei, în afara ei. Dar cine mai observă aceasta ! „Pan metron ariston, *măsura în toate, este cel mai perfect bine* — își argumentează el cauza ; miden agan, *nimic peste măsură al moraliștilor greci*, si *nici prea, nici foarte al moralei populare a românilor învederează că toți înțelepții națiunilor și însuși instinctul popular au recunoscut binele în echilibrul antitezelor...*"

Cu totul remarcabilă este siguranța limbajului care conferă prozei un ascendent net asupra poeziei, din punc-

Scanned with OKEN Scanner

tul de vedere al cititorului modern. Eliberat de orice intenţii artistice, Heliade scrie în ritmul firesc reclamat de naraţiunea în sine, cu o dezinvoltură şi o proprietate a termenilor uluitoare, dacă ne gîndim că aceste proze sînt contemporane sau mai timpurii decît nuvelele lui Asachi de pildă. Heliade era sensibil la funcţia caracterizatoare a limbajului, şi Cuconul Drăgan nu stă de vorbă, ci stă la taifas, el corijează pe *organic* în *organicesc* şi pe *politic* în *politicesc*, în timp ce jupîn Ion vorbeşte ca din Creangă, şi din două propoziţii ale sale, una are cîte un proverb sau o expresie populară. Dar şi în afara limbii personajelor, proza sa conţine un mare număr de expresii, proverbe şi termeni populari care aduc cu sine bogăţia de nuanţe, de subînţelesuri, de afectivitate, pe care în general numai o îndelungată afînare a materialului lingvistic o aduce ; cînd Sarsailă vrea să-şi dea importanţă, e „numai trăsnete şi plesnete, numai urlete şi vaete“, cînd e trist „e numai foc şi inimă albastră“, pieptul lui „e ocnă de dureri“, dar de fapt el se preface numai aşa „că e el al dracului“ etc. Desigur, acest limbaj colorat şi adecvat fiecărei împrejurări, ca şi violenţele şi vulgarităţile stilului său, care apar nu numai o dată, îl apropie de stilul romanticilor ; însă el nu este rezultatul unei intenţii anume, a unei opţiuni conştiente, cum e de cele mai multe ori cazul cu poezia sa, ci reprezintă un moment de afirmare a stilului familiar, oral. Pe de o parte, aşa cum a observat Tudor Vianu, la Heliade acest stil tinde să ia o structură retorică, chiar inconştient, şi retorica sa este şi ea clasică în esenţă ; pe de altă parte, influenţa stilului naraţiei populare tinde şi ea spre clasicitate, prin proprietate şi concizie. Greu de spus care este tendinţa determinantă ; este probabil destinul lui Heliade să rămînă veşnic suspendat între aceste două extreme atît de apropiate.

[*Ion Heliade Rădulescu : un clasic în haine romantice ?*, în I. Heliade Rădulescu, *Versuri şi proză*, text ales şi stabilit, cu glosar de Vladimir Drimba, prefaţă şi tabel cronologic de Mircea Anghelescu, Biblioteca pentru toţi, Bucureşti, 1972, p. XVI—XIX şi XX—XXIV.]

Scanned with OKEN Scanner

POEZIA CONCEPTELOR LA I. HELIADE-RĂDULESCU

[...] Ion Heliade Rădulescu are o voluptate a folosirii abstracțiunilor și a poeziei „reci", nu numai de idei ci și a purei implicații teoretice. Limbajul său în epocă era normal să apară abracadabrant, dificil, încîlcit și colțos. De aceea nu a mai fost citit și citat decît cu *Sburătorul* și cu fabula sa politică, pătimașă și pamfletară. I. Heliade Rădulescu fusese, însă, poetul desfășurărilor și panoramelor cosmice, de legende reinventate și explicate, al poemului liric de respirație colosală.

„Cerul e al meu templu și singura-nchinare
Seninul lui e semnul prin care îl slăvesc".

(Destăinuirea)

Evanghelizările sale sînt pline de motivări teoretice moderne, de teze sociale revoluționare. Poetul face o lirică gravă, *ideologizantă*, uimind prin puterea de a intelectualiza poezia cu o sumă de termeni dificili, prozaici. Ion Heliade Rădulescu are pasiunea și intuiția limbajului poeziei intelectuale de mai tîrziu. Apare poezia-dezbatere, poemul concentrat, obiectiv, cu un cifru grav. Îndepărtarea omului, căderea sa „în păcat", alungarea din rai, iar în poemul *Anatolida, arborul științei*, forța unui discurs liric modern, ținut într-un limbaj poetic liber :

„Cu propriul tău sînge respinge ignoranța,
Nu crede imposturei : Scriptura ce-ți deplînge
A ta regenerare în fructele științei,
În Dumnezeu-Cuvîntul.
Căzut-ai prin eroarea-ți, lipsit de prestiință ;
Prin Dumnezeu-Cuvîntul te-nalță la splendoarea,
La starea-ți primitivă.
Desparte din substanța divinității vere
Nedemnele atribute ce-i dete impostura ;
În legile-armoniei vezi legea providenței ;
Principiul bunătății, divinitatea-ntreagă
Sta însuși în dreptate, cînd faptele-ți perverse
Răstoarnă echilibrul. Cînd ieși din calea dreaptă
Și predomină răul, convinge-te că bunul

Scanned with OKEN Scanner

Răsare din excesul al răului ; şi darul
S-adaoge oriunde păcatul se-nmulţeşte,
Ca lucea din tenebre din rău binele iese".

(Ibidem)

Este vreo dificultate de lectură în acest text, sînt fraze imposibile ? Două cuvinte, *vere* şi *lucea*, nu pun piedici. Sînt înţelese fără greutate. Dar ce cutezanţă la poet de a sări aproape un secol peste contemporanii săi, mînuind volubil, incantatoriu, cuvintele pe care numai după Macedonski poeţii vor avea curajul să le prindă în versuri. Există la Ion Heliade Rădulescu o vervă a creării revelatorii ; o căutare a extazului, cum numai la Macedonski se va mai afla :

„În toate omul simte nespusă bucurie,
Şi cerul şi pămîntul îl pune în extaze
Frumoasă-i pare lumea şi *Cosmos* o numeşte".

Geneza pămîntului este celebrată ca o procesiune de nuntă, ca în Ion Barbu, un alai al voluptăţii împreunării. Invocaţia, benedicţia, euforia se revarsă într-o explozie a limbajului cromatic plin de arome dulci sau aspre :

„Apari ca o mireasă, o Mater Terra sacră,
Prepară-te de nuntă ;
Pe creştetul tău pune a munţilor coroană,
Plini de-aur, de rubine, smeralde, hiacinte,
Safire, adamante, de-ntregile-ţi tezauri.
Ai munţilor nalţi cedri, dumbravele-ebenine
Şi fructidorii arburi adorm de multa floare ;
Sunt brune-ţi cosiţe, regala-ţi capelură ;
Aromele lor toate, cosmeticele tale
Să înflorească pomii, să-şi dea ale lor fructe,
Să germine-n tot locul şi iarba ş'orice plantă,
Desvoalte-se-orice floare, resfire-se mirosul
S-adoarme, să profume talamul lor de nuntă ;
Şi aşternutul candid amorurilor tale
Întindă-se-n tapete, archetipe modele
De orice ţesătură, de orice adornare.
Ai graţielor angeli, formaţi cununi, festoane
Spre marea sărbătoare.
Cîntaţi flori, bucuria şi lăudaţi pe Domnul

Scanned with OKEN Scanner

Pe idioma voastră, vă exalaţi profumul
Spre ceruri ca tămîie. Formaţi sublime acorduri,
Armonie d-arome.
Natura este-n nuntă, serbare-universală".

(Ibidem)

Extazul însoţirii, alaiul nupţial este urcat şi în ceruri. Apare o „nuntă îngerească", jubilare cosmică a consubstanţierii duhurilor. Naşterii vieţii pe pămînt îi corespunde o naştere a duhurilor, o multiplicare a Eului, ca o înroire a adevărului, o frenezie telurică a cuplului regăsit :

„Iar duhurile-ntr-însul, în nuntă îngerească
În rîvnă se mărită arzînd ca mii de sori :
Fiinţi mai multe una s-adun să se unească,
O flacără din flăcări, volvoare din volvori.

Al păcii duh e una cu-al dragostei, blîndeţii,
Cu-al dragostei şi-al păcii îndată se unesc
Şi al înţelepciunii ş-al naltei frumuseţii,
Şi toate iar în Domnul şi cresc şi vieţuiesc.

Tot este viu în ceruri şi totul e viaţă,
Ş-o sfîntă armonie şi o unime fac.
Un plan e tras d-atuncea, şi totul ne învaţă
Că sufletele noastre tot astfel se înfac.

Tot astfel se mărită, tot astfel se-mpreună,
Aşa purced şi astfel solia-şi împlinesc,
Aşa-ntr-ale lor dragosti ca flăcări se adună
Şi tot aşa ca raze la centru se-ntrunesc".

(Căderea dracilor)

Este în totul o fantezie poetică debordantă, o putere de reprezentare cum nu a mai existat pînă la Eminescu, proiecţii de universuri celeste şi infernale. Desigur, la un poet cultivat ca Ion Heliade Rădulescu, influenţele şi apropierile de marile modele sînt inerente. Răul este că s-a rămas la acest prag al cazuisticii comparatistice şi de erudiţie universitară. Sigur poemul *Căderea dracilor*

Scanned with OKEN Scanner

amintește de tema romantică a căderii în păcat și a damnării la suferință a seminției umane, dar aceasta este o fișă de cultură. Poemul, aparținînd tot anilor 1836—1840 și făcînd parte din panoramicul său dantesco-biblic, este de o virtuozitate unică, o capodoperă. Viziunea paradisiacă are un mod de expresie originală a unui dantism autohton. Poetul, care se voise „biblic" („de felul acesta iar nu avem deloc, ca unii ce ne lipsesc de toate. Îmi venise mie odată în minte să mă pui pe Biblie și să fac, să fac la versuri". În *Fiziologia poetului. Opere*, tom I, ed. D. Popovici, p. 480), desfășoară pe schema cărților sacre o construcție nouă, în care se încearcă asocieri și armonizări de cuvinte nemaiauzite, — un adevărat triumf al liricii românești moderne. Limba românească se desferecă din structura sa patriarhală, procesul de sensibilizare poetică a limbajului e mînuit cu un geniu al inovației nestăvilit.

„Înalt, mai sus de ceruri, la Tronul Preamăririi,
În sfînta atmosferă luminii celii vii,
Unde fîntîna vieții și riul fericirii
Adapă, răcorește cerești le cîmpii,

Și duhul mîngîierii burează caldă mană,
Mărgăritează vecinic prea sfintele sădiri ;
Și dragostea răsare, a îngerilor hrană
Ce'ntreamă în ei pacea și naltele sfințiri ;

Pe muntele de aur, în stînci de adamante,
Cu pulbere de stele verzit de bucurii,
Umbrit de chedrii slavei, florat de amarante,
Și unde rodesc falnic virtuți și veselii ;..."

„Sfînta atmosferă", „duhul mîngîierii" care „burează mană", „mărgăritează vecinic prea afintele sădiri", dragostea care răsare ca plantă hrănitoare a îngerilor, muntele înverzit de bucurii și umbrit de cedrii slavei, rodind în loc de flori și arbori „virtuți și veselii", încărcau cuvintele cu o forță sugestivă și un potențial afectiv nou. Ion Heliade Rădulescu variază măsurile și frazările lirice, alternează planurile, schimbă timbrurile, într-un joc regizoral al spectacolului cu lumini și întuneric al cerului și pămîntului. După lunga frazare endecasilabică, urmează un intermezzo *instrumentalist*, onomatopeic, rapid,

Scanned with OKEN Scanner

aglomerat, evocînd prăbuşirea, sluţirea cu minciună a *Păcătuirii*. Ordinea este stricată de un cataclism. Se surpă cerul şi plesneşte pămîntul. Un poet ca Heliade cîntînd *ruinele* şi prăbuşirile vremelnicei vremi, aude osiile universului trosnind şi vede sorii îngrozindu-se de crimă. Poetul are frenezia cosmică :

„Bubuie cerul ; se scoală Împăratul,
Duduie eterul, că pasă mînia.
Fulgere volvoare în spaţiuri plesnesc,
Focul se întinde şi curăţă păcatul ;
Marea izbucnire opreşte vecinicia.
Saltă firmamentul şi sorii se-ngrozesc.
Cugetul de crimă, pe unde şerpuieşte
Tot desfigurează, ca trăsnet pîrleşte ;
Foc negru şi roşu lumina se preface ;
Plumb e uşurinţa ; şi cerul se desface.
Cad toţi vinovaţii şi vîjîie căzînd.
Haos, besnă mare i-aşteaptă căscînd.
Pică şi se schimbă pe cît ies din cer :
Capete de înger, de demon picioare,
Aripă cerească una se mai vede,
Alta, infernală la vale'negreşte ;
Spaimă la alţi capul în besnă precede,
Talpele, lumină în cer mai luceşte.
Neagră, fumegîndă acum sunt volvoare !
Nume, pomenire în ceruri le pier".

(Ibidem)

Viziunile sînt terifiante, cerurile se prăbuşesc ca nişte acoperişuri şubrede, imaginile se succed în avalanşe, metafora se împrospătează cu o invenţiune a termenilor ca într-un delir cosmic al pieirii :

„Cu mult este mai mare căderea spirituală
Şi nu pot fi cuvinte a se asemăna
Cu oricare cădere ce e materială,
E slabă compărarea trupeşte-a s-arăta.

Cînd aste întunereci de lumi nenumărate,
Nestrămutate stele şi sateliţi, planeţi
Ce-şi ţin a lor ocoluri prin căi preînsemnate,
Sori, centre parţiale, îngrozitori cometi ;

Scanned with OKEN Scanner

Cînd toate s-ar esmulge din marea încentrare,
Eşind din a lor axe şi nu s-ar mai ţinea,
S-ar prăvăli în spaţiu spre vecinică pierzare
Şi una peste alta zdrobindu-se-ar cădea ;

Ast zgomot ce ar face, fatala grozăvie,
Amestecul, izbirea şi uetul trupesc,
Vrăjbite elemente, cutremur în tărie,
N-ar face-atîta zgomot c-ast zvon duhovnicesc".
(Ibidem)

Subtextul polemic proconservatorist, fabulaţia contemporanilor au abătut lectura acestui poem spre comentariul biografic. Teza sa antirevoluţionară, Saturn fiind revoltatul, duhul stricăciunii, se dizolvă în compoziţie, devine adiacentă. Poemul are o orchestraţie muzicală tulburătoare, punînd să sune instrumente grave, inventînd sunete noi, dar şi spaţii de mare artă poeziei noastre aflate în vîrsta începuturilor ei moderne. Ion Heliade Rădulescu este un insolit, dar un neînţeles încă. Totul este pus în subsidiarul unei personalităţi zise prolixe, totul ar fi o montare numai de planuri livreşti, totul ar fi greoi. Bineînţeles, exemple rele se găsesc, şi Heliade nu poate face excepţie. Versuri nereuşite, desprinse din întregul operei, se pot afla la oricare poet. Capodopera nu este o stare de permanenţă a nici unui geniu.

Acest poet sufocat în scenele mici, dificil prin preţiozitate filologică, trebuie descoperit în monologurile panoramice şi gnomice, în delirul macrocosmic şi cu sentimentul de *memento mori*. O convenţională *Odă asupra aniversării de 2 septembrie 1829*, începe într-o predispoziţie a colosalului, aiurînd în scurgerile, naşterile şi morţile timpului :

„Veacurile şi anii se nasc, trec, se-strecoară,
Se duc cu acele zile ce s-au aflat privind
A lumei încroire, şi au văzut fecioară,
Din mîna celui Vecinic, Natur-abia ieşind"

Poezia galeşă, sentimentală, în care oftatul ţinea loc gîndului era ocolită de Heliade. Gestul său se proiectează pe spaţiul vast, de unde nu întristarea îl copleşeşte, ci căderea din reverie. Poemul *Visul*, de factură

Scanned with OKEN Scanner

romantică, temă bătătorită de toți poeții de atunci, se înalță la un act de contemplație lirică profundă. Mica poezie a morții se resoarbe de la sine. Poetul numără veacurile vieții sale, viața sa este a lumii întregi, veșnicia noastră se schimbă după cum se aprind sau se sting „sorii" în suflete. Durata din afara noastră trece prin moarte și moartea ucide visul poetului. Veciile lui Heliade sînt solare, diamantine, paradisiace.

„Ochii-mi în mărmurire se uită la vecie,
Din stea în stea se plimbă, în mine stea cinstesc ;
Sufletu-mi s-aripează și zboară în tărie,
Se scaldă în lumina eterului ceresc".

(O noapte pe ruinele Tîrgoviștii)

Heliade nu e un poet trist și lunar. O singură poartă ce-l desparte de veșnicie, o lasă închisă pe mai departe :

„O altă aurora în sufletu-mi lucește,
Rază necunoscută d'a altor lumi ziori ;
Ochii mi se deschide, și-n ochii mei zîmbește
Ziua zilelor noastre, vecii netrecători.
Veacurile viața-mi ca nopți se-strecurară
Și-ncovoiat pe groapa-mi o văz că s-a deschis
Și-mi face loc printr-însa să trec peste hotară —
E poarta Veciniciei !... și mă deștept din vis !"

(Visul)

Uneori expresia este de o concentrare maximă pînă la forma eliptică, eliminîndu-se total epitetul, detaliul, artificiul liric. Un catren ironic, compus cu ocazia încetării în 1838 a ziarului *România*, neagreat de Heliade, se înfățișează și acuma ca un cristal perfect :

„În inimă ca piatra pitit cîștigul zace ;
Mormînt în toate vrednic d-un astfel de crud mort.
Să-i fie de pomană lăscaia lingă ort
Și zacă în uitare, să aibă lumea pace".

(Epiticul)

Cînd Heliade nu este prins în raza poetului celebrant și ceremonios cosmic, se regăsește în poezia suculent cromatică, orală, violentă în expresie, ironică, aluzivă. Se prevesteau Mateiu Caragiale în proză și Tudor Arghezi în poezie. Fabula, satira sa politică, scrierile literare sînt

Scanned with OKEN Scanner

veşnice lupte cu adversarii săi („În veci nesiluită, sloboda a mea liră"). Într-adevăr o poezie „slobodă", cu o concepţie lirică modernă anticalofilă :

Un măcieş ghimpos, sălbatec,
De prin locuri depărtate,
Noduros, *rîios*, iernatic,
. . . . . .
E sentimental spurcatul
Ş-oftătura lui rău pute
C-om merge din bute-n bute.
. . . . . .
Floarea este iarăşi floare
Ce dă spirt, iar nu *duhoare*.

(Măcieşul şi florile)

[*Revista de istorie şi teorie literară*, tom 21, 1972. nr. 3, p. 410—415.]

ALEXANDRU GEORGE

POETUL HELIADE

Generaţia noastră se întoarce la Ion Heliade Rădulescu. Nu e aici vorba de omul de mari merite în cultură, pe care nu i le-a contestat nimeni în veacul lung al istoriei româneşti scurs de la moartea lui. Nu e vorba de întemeietorul de ziare, de omul de iniţiativă, de cărturarul plin de entuziasm, pe care nu l-a uitat nimeni, chiar dacă era din ce în ce mai rar pomenit, ci de scriitor, de autorul de opere delectabile şi pentru noi, la care să ne îndreptăm şi altfel decît sub apăsarea ferulei scolastice, — în sfîrşit, e vorba de poet. Iniţiativa acestei reconsiderări aparţine lui G. Călinescu, care i-a acordat multe generoase laude, în cele şaptesprezece mari pagini din *Istoria* sa. Din păcate, stăruind prea mult asupra biografiei cu multe aspecte discutabile, aceste cu adevărat revoluţionare recunoaşteri au fost în bună măsură trecute în umbră.

Scanned with OKEN Scanner

În tot cazul, la restaurarea figurii lui Heliade mai mult a contribuit acest capitol de strălucitoare și agere intuiții, decît analiza „științifică" pe care a întreprins-o D. Popovici în decurs de mai mulți ani. Căci numai un poet putea recepta ecourile, încă vii, deși pline de stridențe, ale activității lui Heliade, pe cînd savantul clujean încerca o clarificare mai mult ideologică a autorului *Sburătorului,* creația literară a acestuia fiind văzută din punctul de vedere „clasic", adică tocmai din acela care-l osîndea pe Heliade la pieire. Apreciind fără nici o generozitate poezia pe care o cunoștea ca nimeni altul, D. Popovici putea ajunge la concluzia că scriitorul „navighează de-a lungul operei sale pe apele cenușii în care s-au scufundat cadavrele tuturor intențiilor eșuate" (*Romantismul românesc,* 1969, p. 209). Încît impresia generală a studiilor heliadești ale lui D. Popovici e că autorul lor a fost silit de nu se știe ce împrejurare să se ocupe de un domeniu rău famat, — operație de care s-a achitat meticulos și fără cordialitate.

Acum, în fața noastră stă scriitorul. Ne e greu să ne dăm seama dacă un concurs de împrejurări întîmplătoare determină acest interes sau e vorba de o anume dialectică fatală conștiinței artistice care ne face să ne întoarcem la unele fenomene ale trecutului după ce am epuizat pe acelea care le-au stat împotrivă. S-ar putea să fie aceasta o „modă", care urmează alteia ; fenomenul pare să fie totuși mai adînc. Căci nu e o întîmplare faptul că mulți se întorc cu delectare la „primitivii" literaturii românești, într-un spirit de curiozitate și înțelegere pe care-l refuză autorităților verificate. Un Anton Pann de pildă (care la drept vorbind nici nu e un scriitor, ci doar un material pentru o operă) se bucură de mai multă considerație decît unii „clasici" sau clasicizați prin obisnuință.

În cazul acestui proces dialectic, trebuie să-l însemnăm pe Heliade ca pe cea mai spectaculoasă victimă a „Junimii", dar nu atît a acțiunilor ei directe, cît a schimbării de mentalitate și de gust pe care ea a operat-o. „Junimea" și generația de imediat după ea au reprezentat un moment clasic al literaturii noastre ; în tot cazul unul de impunere a valorilor clasice. În cadrul unei literaturi în plină efervescență, ea a izbutit să însemne o formă de cristalizare și deci de stabilizare a primei

noastre tradiții. „Junimea“ a cultivat în primul rînd calitățile clasice : armonia, puritatea, fluența limbii, echilibrul, cu toate că în sînul ei au activat scriitori cu profiluri foarte variate.

Așa stînd lucrurile, scriitori de alte temperamente au ajuns să fie ostracizați sau nebăgați în seamă. La cele două limite istorice ale acțiunii „Junimii“ stau cele două principale victime ale ei : Heliade și Macedonski. Reconsiderarea lor s-a încercat numai în momentul în care idealul de temperanță și de armonie molcomă a încetat să mai funcționeze.

Ceea ce nu înseamnă că am nega celelalte valori indiscutabile. Dar dacă l-am lua pe Alecsandri, de pildă, am observa numaidecît de ce anume generația de dinainte de Eminescu l-a considerat poetul prin excelență. Alecsandri aparține spiritului clasic nu numai prin temperament și prin inaderența sa la autenticul romantism, ci prin aceea că reprezintă forma canonică a unei experiențe literare anterioare lui.

Cu totul altfel se înfățișează Heliade. El e un temperament neliniștit și mereu activ, un spirit iscoditor, nemulțumit, mînat de ideea de a depăși experiența curentă și a se depăși. Activitatea lui lipsită cu totul de frîna unui control strict e, de aceea, inegală, prăpăstioasă și mereu vulnerabilă. E singurul temperament de mare scriitor dinainte de Eminescu, în legătură cu care poate sta, aruncînd o punte peste o întreagă generație literară intermediară.

E drept că Eminescu din ultima fază se apropie de spiritul clasic și știe să-i dea expresie în cîteva piese memorabile, dar el a însemnat un alt clasicism decît acela al lui Alecsandri, adică de modicitate și de temperament minor. Căci, într-o poezie de cristale desăvîrșite și de lavă înghețată, Eminescu poartă limpede însemnele unei mari lupte și ale unei combustii în adînc, unde s-au topit o mulțime de elemente contrare. Singurul care poate fi socotit un precursor al unei poezii de astfel de stil e Heliade. Nu trebuie neapărat să mergem la poeziile de tinerețe ale lui Eminescu, așa cum procedează majoritatea criticilor actuali, pe urmele cercetării moderne a lui I. Negoițescu. Căci autorul *Glossei* e și un poet conceptualist, un spirit sedus de poezia de-

Scanned with OKEN Scanner

loc convenţională a conceptului cu majusculă pe care o găsim nu doar prefigurată în viziunile într-altminteri haotice ale lui Heliade, dar chiar închegată nu numai cu ambiţii, ci şi cu artă, într-un ansamblu cu sonorităţi de mare originalitate. Amîndoi, şi numai ei, sînt nişte poeţi urmăriţi de Viziune şi Idee.

În sfîrşit, multă vreme Heliade a dispărut din preocupările iubitorilor de frumos, omorît de propriile sale extravaganţe lingvistice. Cu toate apelurile unui Macedonski, care s-a reclamat de la el, împotriva arhaismului şi provincialismului, a unei limbi văduvite de vocalele generoase ale neologismului latin, stridenţa erupţiilor adeseori nefericite ale lui Heliade a părut multă vreme a fi piatra de mormînt care i-a strivit toate bunele intenţii. Or, şi aici, generaţia noastră s-ar putea întoarce spre Heliade cu altă înţelegere. Neologismele lui, de cele mai multe ori regretabile, vin totuşi în consens cu o direcţie pe care limba noastră o urmează şi al cărei termen nu e încă de prevăzut. Istoria a început să-i dea dreptate. Purismul a dispărut aproape cu totul din felul nostru de a judeca literatura.

Este limpede că toate cuceririle poeziei din ultimele decenii au contribuit la ruinarea esteticii restrictive a clasicismului şi a purismelor de orice soi, făcînd astfel să se reactualizeze vechi iniţiative şi experienţe pe care istoria imediată păruse a le infirma. Să credem, oare, că Heliade va fi numai beneficiarul întîmplător al acestui moment de impunere a uitaţilor? N-am putea răspunde, dar mai sigur ar fi să credem că el binemerită o asemenea reabilitare tocmai datorită faptului că germenii ei nevăzuţi sînt de căutat în marele său curaj poetic, fără ţărmuire.

ÎNALT, MAI SUS DE CERURI, a fost gîndul lui — şi am vrea să încheiem pe acest contur stilistic al autorului *Anatolidei*, nu numai pentru frumuseţea-i indiscutabilă, dar şi pentru că avem convingerea că toată activitatea lui Heliade poate fi pentru noi o lecţie — iar pentru posteritatea mai îndepărtată şi o victorie — în primul rînd a Îndrăznelii.

[*Poetul Heliade* în *Argeş* nr. 4/1972, p. 7.]

Scanned with OKEN Scanner

[CONCEPȚIA FILOZOFICĂ A LUI I. HELIADE RĂDULESCU]

[...] Teoria echilibrului între antiteze este indisolubil legată de sistemul său trinitarist [1] și reprezintă aspectul metodologic al acestuia. Concepută ca o teorie de filozofie a istoriei, teoria echilibrului între antiteze urmărea scopuri eminamente practice de reformă a societății, voind să fie, în intenția autorului ei, o etiologie și o terapeutică universală a răului social universal. După ce a creionat o primă schiță a ei în studiul *Filozofie. Încheiere la cele zise* (1842), Eliade a sistematizat teoria sa filozofică fundamentală în manuscrisul *Historiei critice universale* (1852), în scrisoarea din 26 mai 1856 către Gr. Grădișteanu, în articolul *Conservatorul. Profesia lui de credință. Misiunea lui* (1856), în *Biblicele* (1858), precum și în *Echilibru între antiteze* (1859—1869). Teoria echilibrului între antiteze își pune în chip firesc pecetea pe întreaga gîndire filozofică și social-politică a lui Eliade de după 1848. Ceea ce trebuie să subliniem aici este că întreaga sa gîndire de dinainte de 1848 se orientează pas cu pas spre această teorie, reprezintă o prefigurație a ei. Faza embrionară a teoriei este marcată în diverse scrieri în proză și în versuri ale lui Eliade din jurul anului 1840 de metaforele obsesive ale cumpenei și nunții (măritișului). În timp ce funcția celei dintîi este să sugereze plastic ideea echilibrului, a armoniei, cea de-a doua exprimă într-o manieră mistică ideea sintezei. În articolul *Femeile sau cugetul acestii foi*, Eliade scria, de pildă : „O foaie periodică și teatrul sînt unele din cele mai de căpetenie școale ce pot să aducă pe oamenii dintr-același veac de deosebite vîrste și trepte atît politice, cît și morale într-o cumpănă oarecum de cugetări și la o învoire și înțelegere de duhuri“ [2] Intenționalitatea conciliatoristă a metaforei cumpenei re-

[1] Termenul „trinitarist“ nu desemnează cu referire la filozofia lui Eliade recunoașterea dogmei creștine a sfintei treimi, ci o dialectică aparte, bazată, precum vom vedea, pe schema triadică activ-pasiv-rezultat.

[2] *Curierul de ambe sexe*, periodul I (1836—1838), p. 43—44.

Scanned with OKEN Scanner

iese cu cea mai mare claritate din mai multe pasaje ale articolului *Pentru opinie* (1841), în care, referindu-se nemijlocit la regimul Regulamentului organic, Eliade mărturisea : „Hei ! urîtă mi-e cumpăna să o văz trăgînd din partea stăpînirii ! (domniei, n.n.). Urîtă mi-e de atîtea ori mai mult să o văz trăgînd din partea obștei adunări, cu cît sînt mai mulți cei care se agață de dînsa.“ [1] Mărturisirea sa constituie o anticipare a principiului după care binele stă în echilibrul antitezelor, iar răul — în ruperea echilibrului lor. Metafora nunții (măritișului) a fost folosită de Eliade în studiile *Cîteva cugetări asupra educației publice* (1839) și *Filozofie. Încheiere la cele zise* (1842), în legătură cu educația morală, privită ca sinteză a educației tehnice și științifice, și cu filozofia privită ca sinteză a meșteșugarilor, științelor și artelor. În poemul *Căderea dracilor* (1840), în care Eliade se desolidarizează de opoziția națională a lui I. Cîmpineanu și condamnă complotul revoluționar condus de D. Filipescu, „nunta în Dumnezeu“ apare ca apanajul îngerilor, spirite supuse, cuminți, înfățișate ca modele de conduită politică, în contrast cu spiritele satanice care se revoltă împotriva ordinii divine. În cîntul I al *Mihaidei* (1845), Dumnezeu-Fiul arată în cuvîntarea sa că a instituit simpatia între atomi și „nunta“ între materie și spirit („Materie și minte unitu-le-am prin nuntă“) [2]. Sub guvernarea aceleiași legi a „nunții uniforme“, el a pus și „șirurile“ cunoștințelor (termenul „șiruri“ este sinonim cu cel de „serii“ al lui Ch. Fourier, *n.n.*).

Teza metodologică fundamentală a filozofiei lui Eliade se rezumă în fraza : „binele, cu un cuvînt, stă în echilibrul antitezelor și răul — în ruperea echilibrului antitezelor“ [3]. Eliade aplică în primul rînd această teză raportului dintre spirit, conceput în cadrul sistemului său idealist ca principiu activ, și materie, concepută ca principiu pasiv, în concordanță cu dogma : „Mișcarea este proprietate a Spiritului, starea este (proprietate) a Materiei“. [4] El sprijină concepția armoniei dintre spirit și materie pe o interpretare antiascetică sui-generis a creș-

[1] *Scrieri politice....* p. 200.
[2] I. Eliade Rădulescu, *Opere*, I, *Poezii*, ediția critică de Vladimir Drimba, București, 1967, p. 115.
[3] *Echilibru între antiteze*, București, 1859—1869, p. 269.
[4] *Historia critică universală*, vol. I, București, 1892, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

tinismului, decretînd : „Christ... arăta că n-a existat şi nici nu poate exista luptă între spirit şi materie, ci nuntă“.[1] În acelaşi sens, Eliade afirmă : „Verbul prin excelenţă, Verbul vieţii sau al existenţei este verbul A FI, care este existenţa materială şi spirituală totodată“.[2] Acest principiu fundamental al ontologiei lui Eliade reprezintă în acelaşi timp principiul fundamental al axiologiei sale, în numele căreia el reclamă neîncetat asigurarea existenţei materiale şi accesul la instrucţie, la cultură, pentru toţi indivizii umani de ambele sexe.

Concepţia despre armonia spiritului şi materiei l-a îndreptat pe Eliade, încă înainte de 1840, la profesarea unui dualism ontologic de factură idealist-obiectivă, denumită de el în 1842 „spiritualism“, de pe poziţiile căruia a respins cu hotărîre atît monismul materialist, cît şi cel spiritualist. Criticile aduse de el monismului materialist vizau de fapt denaturările săvîrşite de materialismul vulgar. Calificînd, într-un mod semnificativ, monismul spiritualist, denumit de el „idealism“, ca un „spiritualism peste măsură“[3], Eliade s-a delimitat net de tendinţele solipsiste ale idealismului subiectiv, precum şi de orice concepţii idealiste care neagă existenţa obiectivă a materiei, eşuînd astfel în iluzionism. Această eroare de solipsism şi de iluzionism învederează incontestabil existenţa unui filon de gîndire realistă în filozofia lui Eliade. Tendinţa de a concilia spiritualismul cu materialismul, precum şi aceea de a concilia între ele diversele filozofii naţionale (empirismul englez, raţionalismul german, „emfazul“ spaniolilor sau „entuziasmul“ italienilor), despre care se vorbeşte în eseul *Citeva cugetări asupra educaţiei publice* (1839), conduce inevitabil la un eclectism filozofic, pe care el a încercat să-l fundamenteze atît în cuprinsul eseului sus-menţionat, cît şi în eseul *Filozofie. Încheiere la cele zise* (1842). Eclectismul filozofic al lui Eliade este subordonat eclectismului său cultural general şi este de aceeaşi natură cu eclectismul său lingvistic. Esenţial diferit de eclectismul vulgar, eclectismul lui Eliade detesta juxtapunerile hibride

[1] *Ibidem*, p. 50 ; cf şi *Echilibru...*, p. 269.
[2] *Echilibru...*, p. 31 ; cf. şi *Diverse*. Bucureşti, 1860, p. 34.
[3] *Filozofie. Încheiere la cele zise*, în *Curierul de ambe sexe*, periodul III (1840—1842), p. 383.

Scanned with OKEN Scanner

și se orienta instinctiv spre sintetizarea organică a unor adevăruri unilaterale complementare întreolaltă, cuprinse în sisteme diferite sau opuse. Teoria echilibrului între antiteze constituie, dealtminteri, o invitație permanentă pentru realizarea unor sinteze de mare anvergură, cărora le oferă în același timp un cadru ideal. Din păcate, Eliade nu a știut să le exploateze întotdeauna din plin virtualitățile acestui cadru, iar uneori le-a exploatat într-un mod neadecvat.

Relația neantagonică dintre spirit și materie servește în concepția dualistă a lui Eliade, ca model tuturor dualităților naturale, adevărate, simpatice, creatoare, în cadrul cărora doi termeni corelativi eterogeni, unul activ și celălalt pasiv, se unesc într-un chip organic, armonios. Exemple de asemenea dualități naturale sînt : timpul și spațiul, progresul și conservația, guvernul și poporul, dreptul și datoria, libertatea și autoritatea etc. După Eliade, dualitățile naturale realizează armonia, echilibrul lor natural, numai în starea lor ideală. Tendința activului de a abuza de pasiv și aceea a pasivului de a rezista activului pot duce la degenerarea ambilor termeni, la transformarea dualității naturale într-o dualitate monstruoasă. Teza despre rezistența opusă de materia pasivă spiritului activ îl conduce o dată pe Eliade la o explicație idealistă a salturilor dialectice și a exploziilor revoluționare. [...]

Eliade este însă dualist numai din unghiul ontologiei sale. Din unghiul schemei sale dialectice, sistemul său filozofic este, ca și sistemul lui Hegel, un sistem trinitarist. Spre deosebire de Proudhon, care în faza sa de maturitate a negat existența sintezei ca termen separat, susținînd că „antinomia nu se rezolvă“ [1], Eliade nu se poate dispensa de termenul al treilea (rezultatul), așa cum Hegel nu se poate dispensa de sinteză. Diada activ-pasiv apare întotdeauna în dialectica lui Eliade subordonată triadei activ-pasiv-rezultat, dualismul său este integrat într-un trinitarism riguros. Ca promotor al unei concepții trinitariste de strictă observanță și ca autor al

[1] *De la justice*, tome cinquieme, Bruxelles, 1870, p. 148 ; cf. și G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Paris, 1962, ch. VII, *La dialectique chez Proudhon*, p. 95—117.

Scanned with OKEN Scanner

distincției dintre dualitățile naturale, și cele monstruoase, Eliade se considera unul dintre descoperitorii „adevăratei științe trinitare" și era tot atît de mîndru de descoperirea sa ca maestrul său Ch. Fourier de descoperirea legilor atracției pasionale. Triada model a sistemului lui Eliade este triada Spirit (activ) — Materie (pasiv) — Creațiune sau Univers (rezultat). Deasupra tuturor triadelor stă triada supremă a divinității creștine : Dumnezeu-Tatăl (Spiritul) — principiu activ, Dumnezeu-Fiul (Universul sau Materia) — principiu pasiv și Duhul Sfînt (Spiritul Veritații, Justiția sau legile matematice) — principiu regulator. [1]

Eliade privește existența ca un „nemărginit șir de forme", ca o „perpetuă transformație" [2]. În virtutea legii perfectibilității, mișcarea omenirii se înfăptuiește, după el, într-un cerc cu raza tot mai mare. În sprijinul concepției sale, Eliade citează cuvintele lui Michelet : „Umanitatea se învîrtește într-un cerc care neîncetat se lărgește în spiraliu" [3]. Conform formulărilor riguroase ale teoriei echilibrului între antiteze, răul nu este decît lipsa binelui, iar dualitatea bine-rău este o dualitate himerică, care se reduce de fapt la unitate și nu poate deci genera mișcarea. Teza aceasta este însă contracarată de o altă teză con-substanțială teoriei regenerării, prin care Eliade admite că binele și răul sînt contrarii care se transformă reciproc, că „binele iese în fine din excesul răului" [4]. Dialectica binelui și răului îi prilejuiește astfel lui Eliade singura împrejurare în care el recunoaște o auto-dezvoltare bazată pe contradicții interne.

[1] Vezi studiul *Unitate*, în revista *Conservatorul*, caietul penultim din 1857, p. 23.

[2] *Historia critică universală*, vol. I, p. 35.

[3] *Echilibru...*, p. 277. G. Oprescu a stabilit că precizarea finală „în spiraliu" reprezintă un adaos al lui Eliade (*Eliade Rădulescu și Franța*, Cluj, 1924, p.108).

[4] *Echilibru...*, p. 25 ; *Diverse*, București, 1860, p. 19. Expresie a unui iluminism moderat, curentul regeneraționist din Țara Românească inițiat de Gheorghe Lazăr, preconiza în esență, că epocile de decadență din istoria unui popor sînt urmate în mod necesar de epoci de renaștere națională. Mișcarea de regenerație promovată de toți corifeii prepașoptiștilor a contribuit la pregătirea ideologică a revoluției de la 1848, care avea să depășească însă în amploare obiectivele limitate ale acesteia.

Scanned with OKEN Scanner

Absolutizarea armoniei dintre spirit și materie l-a condus pe Eliade la absolutizarea contradicțiilor neantagoniste în genere. Faptul acesta comportă neînțelegerea esenței antagonismelor sociale, izgonite de el în bloc în categoria dualităților monstruoase, antipatice, distructive sau himerice, care, după părerea sa, sînt sterile, nu pot genera mișcarea, Eliade deosebește trei clase de dualități monstruoase. În prima clasă, el înglobează dualitățile omogene compuse din doi activi sau doi pasivi (doi bărbați, două femei, doi adversari în genere), precum și toate raporturile antagonice : „învingător-învins, împilător-împilat, despot-sclav, sacrificator-victimă, tîlhar, pradă, ucigător-ucis, calomniator-calomniat". [1] O a doua clasă de dualități monstruoase, himerice o reprezintă dualitățile în care numai primul termen este pozitiv, iar al doilea indică numai absența primului : ființă-nimic, lumină-întuneric, cald-frig, viață-moarte, mișcare-inerție, adevăr-minciună, certitudine-eroare, avere-lipsă, bine-rău etc. [2] Într-o a treia clasă de dualități monstruoase, Eliade așază dualitățile compuse din doi termeni negativi provenind din degenerarea a doi termeni pozitivi originari, ca dualitatea libertinaj-despotism, provenită din degenerarea dualității naturale libertate-autoritate, sau dualitate stăpînire-norod, care tinde adeseori să se substituie dualității naturale guvern-popor. Punînd principalul accent pe rezolvarea contradicțiilor sociale, Eliade, ca și Proudhon, a abordat numai tangențial problema contradicțiilor din natură. Ceea ce l-a interesat înainte de toate nu a fost echilibrul naturii, ci echilibrul societății. Filozofia sa nu este aceea a unui naturalist, ci aceea a unui moralist și politolog. Ea este axată pe o serie de contradicții sociale de ordin practic și teoretic, care au solicitat în grad înalt meditația lui Eliade prin faptul că cer în permanență în modul cel mai imperios soluția cumpenei drepte, a echilibrului, armoniei sau măsurii. Printre aceste contradicții care constituie fondul de aur al teoriei echilibrului între antiteze, tărîmul ei cel mai solid și mai inexpugnabil, se numără : raportul dintre guvern și popor, raportul dintre individ și societate, dintre libertate și autoritate, dintre progres și conservație

[1] *Echilibru...*, p. 10.
[2] *Ibidem*, p. 9—10 ; *Historia critică universală*, vol. I, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

(respectiv, inovație și tradiție), dintre drepturi și datorii, dintre rațiune și pasiuni. Nicăieri altundeva teoria echilibrului dintre antiteze nu este mai la ea acasă, deoarece toate aceste contradicții, precum și numeroase altele asemănătoare lor, fac în starea lor ideală obiectul unui dozaj extrem de fin, al unei armonii instabile, care trebuie să fie mereu restabilită. Sarcina filozofilor, datoria lor de onoare este, după Eliade, să vegheze ca echilibrul fragil, instabil dintre antiteze să fie mereu menținut, corectat și restabilit ; să împiedice degenerarea dualităților naturale în dualități monstruoase ; să militeze în sens regeneraționist în vederea transformării dualităților în dualități naturale. [...]

Filozofia lui Eliade înglobează atît aspecte dialectice, cît și aspecte metafizice-mecaniciste (concepția despre eternitatea legilor naturii și societății ; concepția că acțiunea lor s-ar manifesta identic, independent de condițiile concrete ; transferul ilicit al unor categorii sociologice asupra domeniului naturii ; viziunea uneori abstractă, anistorică asupra tensiunii antitezelor ; recursul frecvent la imaginile cumpenei, triunghiului, cercului, curbelor ascendente și descendente etc.). Stabilirea unui procentaj — dacă, prin absurd, o asemenea operație ar fi posibilă — nu ar spune în cazul de față nimic. Problema reală nu este aceea dacă în concepția filozofică a lui Eliade există o serie de elemente metafizic-mecaniciste, ci aceea dacă aceste elemente sînt subordonate final unei viziuni metafizice sau unei viziuni dialectice asupra lumii. Or, viziunea lui Eliade asupra lumii transfigurează dialectic premisele sale mecaniciste. Ea preconizează interdependența universală a monadelor, diadelor și triadelor, subliniază interacțiunea multilaterală dintre termenii corelativi ai diadelor și consideră raportul lor de contradicție drept izvorul mișcării în natură și societate, scoate puternic în relief fenomenul schimbării și transformării perpetue a lumii, al nesfîrșitei ei variații calitative, recunoaște salturile calitative și accelerarea transformărilor sociale în perioadele revoluționare, evită cu măiestrie capcanele metafizice ale evoluției liniare și ciclului istoric (veșnicei întoarceri), pentru a atinge culminația în afirmarea unui progres infinit, determinat de o dezvoltare complexă, săvîrșită în spirală. În liniile sale esențiale, concepția filozofică a lui Eliade trebuie, de aceea,

Scanned with OKEN Scanner

să fie considerată ca o varietate a dialecticii idealiste. Absolutizînd, ca și Proudhon, contradicțiile neantagoniste, Eliade nu a reușit să abordeze adecvat contradicțiile antagoniste, să diferențieze corect esența lor, să înțeleagă în profunzime rolul lor în dezvoltarea socială. În comparație cu dialectica hegeliană și, mai ales, cu dialectica materialistă, dialectica lui Eliade apare ca o dialectică limitată, care are o sferă de aplicabilitate mai îngustă și se resimte de certe îngustimi în însăși viziunea sa.

Prin multitudinea problemelor pe care le dezbate, doctrina filozofică a lui Eliade, fără să reprezinte un sistem filozofic complet, se apropie sensibil de un asemenea sistem, se află la granița care separă o concepție obișnuită de un sistem filozofic în toată puterea cuvîntului. Mult mai închegată decît concepțiile filozofice ale tuturor contemporanilor săi din generația de dinainte de 1848 și cea de la 1848 — E. Poteca, G. Barițiu, S. Bărnuțiu, A. T. Laurian, N. Bălcescu, C. A. Rosetti, I. Ghica ș.a. —, concepția filozofică a lui Eliade Rădulescu reprezintă cel mai impresionant efort de cuprindere și sistematizare în domeniul filozofiei realizat de un român la mijlocul secolului al XIX-lea. Cu totul excepțională la noi în condițiile epocii, atît prin unele aspecte mecaniciste, cît și prin unele aspecte dialectice ale sale, concepția filozofică a lui Eliade a netezit drumul primului sistem filozofic românesc, care avea să fie construit după un sfert de veac, de pe poziții materialiste, de V. Conta [1]. [...]

De la Fourier, ale cărui opere le studiase încă în 1832, Eliade a preluat dialectica seriilor, concepția despre conexiunea universală a fenomenelor și transformarea lor perpetuă, aversiunea justificată față de doctrinele filozofice și teologice care făceau apologia stării de fapt, dar și aversiunea față de „scandalele recente ale ateismului și materialismului“ [2]. Fourier considera, ca și

[1] Între filozofia lui Conta și aceea a lui Eliade există unele asemănări mai ales pe linia teoriei asimilației. Concepția lui Conta despre „fatalitate“ (necesitate) este însă materialistă, în timp ce aceea a lui Eliade este, după cum am văzut, tipic spiritualistă.

[2] Ch. Fourier, *Sur l'esprit irréligieux des modernes*, Paris, 1850, p. 4.

Eliade, spiritul ca principiu activ, materia — ca principiu pasiv, iar matematicile — ca principiu regulator, în felul lui Pitagora și Platon. Distincția făcută de Eliade între dualitățile naturale și cele monstruoase pare a fi fost inspirată de distincția fourieristă dintre a „dualiza" (a reuni într-o serie două elemente care se află în armonie) și a „duplica" (a reuni într-o serie două elemente divergente). Unul dintre principalii mentori ai trinitarismului lui Eliade și în genere ai filozofiei sale cu colorit religios a fost gînditorul francez Pierre Leroux (1797—1871). Alături de ocultistul mason Fabre d'Olivet (1767—1825), Leroux a oferit lui Eliade, prin opera sa *De l'humanité* (1840), modelul unei istorii filozofice a omenirii. Eliade a manifestat în genere o atitudine contradictorie față de pozitivismul lui A. Comte, dar este plauzibil ca el să fi știut că acesta a utilizat schema activ-pasiv, considerînd că acordul dintre cei doi termeni antitetici l-ar realiza amorul. În afară de ce s-a arătat mai sus, H. Lecouturier a influențat nemijlocit concepțiile lui Eliade despre corelativitatea, paralelismul și complementaritatea spiritului și materiei, despre corelația dintre activ și pasiv, bazată pe atracție sau simpatie, distincția de origine saint-simoniană dintre „calorigen" și „solidigen", precum și teza despre divizibilitatea atomului. Eliade a afirmat în acest sens : „Totul este compus în univers și însuși atomul cel mai nedivizibil" [1]. Eliade a schițat rudimentele teoriei sale a echilibrului („cumpăna" și „Nunta"), independent de Proudhon, înainte de apariția, în 1840, a primului memoriu asupra proprietății. Elementele comune celor două variante ale teoriei echilibrului elaborate de Eliade și Proudhon se explică prin aceea că personalitatea lor s-a format, în perioada premergătoare revoluțiilor de la 1848, în același climat social-istoric continental. Nu poate fi, desigur, neglijată nici împrejurarea că ambii au plecat de la aceleași izvoare teoretice. Pe lîngă mari asemănări, între Eliade și Proudhon există două deosebiri fundamentale. Eliade a fost teist și creaționist, în timp ce Proudhon a fost un ateu consecvent, care, sub influența pozitivismului, nu-și spunea însă ateu, ci antiteist. Sub influența saint-simonienilor, Eliade

[1] *Echilibru...*, p. 328.

Scanned with OKEN Scanner

a fost adeptul unui stat autoritar, în timp ce Proudhon a preconizat un stat cît mai limitat cu putință, pe care îl numea „anarhie pozitivă".

Teoriei echilibrului între antiteze îi sînt aferente pe plan practic mai multe procedee tactice, proprii și altor variante ale teoriei echilibrului, în special variantei lui Proudhon. Aceste procedee sînt : 1) aruncarea între focurile convergente (expresia aparține lui Eliade însuși [1] și desemnează încercarea de conciliere a unor tabere adverse), 2) predica dublă (apel conciliatorist adresat concomitent de Eliade boierilor și țăranilor clăcași sau „albilor" și „roșilor" din Franța) și 3) formula ambiguă. Acționînd în spiritul formulelor sale ambigue cu mult înainte de revoluția de la 1848, Eliade a ajuns să le exprime sintetic într-o manieră extrem de sugestivă abia în ajunul revoluției : a) „Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie" (care rezumă esența doctrinei politice a lui Eliade) ; b) „Respect către proprietate, respect către persoane" ; c) „Foloase generale fără paguba (vătămarea) nimului" și d) „Nu se cuvine a pierde cei mai mulți pentru cei mai puțini, căci este nedrept ; nu se cuvine iară a pierde cei mai puțini pentru cei mai mulți, căci este silnic". (Prima formulă a servit ca epigraf *Curierului românesc* în aprilie 1848 ; celelalte trei au fost lansate prin Proclamația de la Islaz.) Între cele trei procedee tactice distinse de noi există o strînsă legătură. Formulele ambigue ale lui Eliade sînt, de asemenea, înrudite întreolaltă. Ele au premise social-istorice autohtone și izvoare ideologice occidentale. Structura duală a formulelor lui Eliade din anul 1848 favorizează alunecarea ușoară de la polul liberal la polul conservator. Acesta este în primul rînd cazul maximei sale fundamentale : „Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie", în care prima parte exprimă o atitudine liberală, iar a doua parte — o atitudine opusă, conservatoare. La o interpretare liberală și la una conservatoare se pretează deopotrivă maximele ambigue formulate de Eliade după 1848, ca, de pildă, maxima „Conservatorul adevărat este progresistul adevărat". Bineînțeles, involuția conservatoare a lui Eliade de după 1848 a afectat nu numai inter-

[1] Cf. *Echilibru...*, p. 1—2 și 223.

Scanned with OKEN Scanner

pretarea formulelor sale ambigue, ci și alte concepții, teze sau atitudini ale sale. În prefața *Gramaticii* sale din 1828, el a declarat, de pildă, război „ruginoaselor și de Dumnezeu blestematelor prejudecăți“ [1], pentru ca în 1859 să afirme că, spre a organiza un popol, se cuvine a lua în considerație natura lui, credințele lui și însuși prejudecățile lui“ [2].

[*Ion Eliade Rădulescu. Încercare de sinteză*, în *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, ed. îngrijită, postfață și bibliografie de Vasile Vetișanu, ed. Minerva, 1976, p. 14—17, 18—21, 24—25, 26—28. (Studiul a apărut întîia dată în 1972)]

MARIN MINCU

[UN „VISĂTOR DE CUVINTE“]

[...] Despre limba încetățenită de Heliade în literatura română opinia cea mai autorizată ce s-a păstrat în critica noastră este tot aceea a lui G. Călinescu : „În cea mai mare parte, opera lui Eliade este distrusă de sucitele idei linguistice. La 1828, cînd scotea *Gramatica* și știa mai puține, el scria ca lumea și avea despre problema îmbogățirii limbii părerile cele mai sănătoase. [...] Un deceniu mai tîrziu Heliade era de nerecunoscut. Citise mai mult și ardelenii latiniști (erau mulți în jurul lui) îl cîștigase [...] Probabil fiindcă nu știa latinește, deveni italienist. Socoti că limba română și cea italiană nu sunt decît dialecte ale unei unice limbi“. Dar tot Călinescu este silit să adauge. „Nu s-ar putea spune că aberația lui Heliade n-a avut și o urmare pozitivă. Poetul era un mare căutător de neologisme și laolaltă cu epoca lui dădu prestigiu unor forme pe care abia azi le acceptăm. Citite ca poezie, compunerile lui Heliade sînt ade-

[1] *Scrieri politice...*, p. 16.
[2] *Echilibru...*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

sea imposibile, ca proză ele reprezintă o expresie modernă, fină, perfect sancționată de timp". Multe dintre aceste neologisme, precum : afabil, adorabil, absurd, actual, abuziv, abject, absolut, colosal, conjugal, cristalin, legal, legitim, mistic, nupțial, pervers, serafic, suav, venerabil au pătruns în limbă și deși nu le-a introdus Heliade singur, contribuția sa este covîrșitoare, deoarece el le folosește frecvent. Pentru a înțelege însă contribuția lui Heliade în domeniul limbii, nu este suficientă o simplă statistică a particularităților sintactice, morfologice sau de vocabular și nici limitarea la textul propriu-zis, privit ca document de limbă ; deci nu o apreciere filologică pură, care nu ne-ar duce prea departe. Așa cum pertinent observă D. Popovici [1] : „pentru Heliade limba înseamnă literatură". În acest sens trebuie înțelese toate preocupările sale filologice. Cînd vorbește despre traduceri, arată că rolul lor este de a ajuta la perfecționarea limbii, dar, în același timp, de a deschide calea literaturii naționale. De asemenea, există la el un paralelism strîns între preocupările de gramatică și cele de teoria literaturii ; *Gramaticii românești* apărute la Sibiu în 1828, el face să-i urmeze o *Gramatică a poeziei*, apărută la București în 1831. Sub acest raport, el aduce o formație clasică, ce se va îndruma treptat către romantism. Clasică este preocuparea pentru limbă nu numai ca material, dar și ca fond al literaturii. Este de subliniat că, în spiritul lui Marmontel, Heliade va înțelege și el prin noțiunea de geniu entuziasmul raționalizat, dirijat prin cunoaștere, respectul regulilor artistice. Dacă în preocupările teoretice descoperim această înțelegere a limbii, privită ea însăși ca o creație, cu atît mai mult va trebui să căutăm în opera literară propriu-zisă nu limba, ci *limbajul poetic* al lui Heliade, privit în perspectiva dezvoltării sale viitoare, și procedeele specifice artei poetului de a-și crea un limbaj sau de a da o nouă formă limbajului artistic existent pînă la el. Avînd în vedere adevărul că prima creație a unui popor este limba, tot astfel și prima contribuție măsurabilă a unui scriitor este limbajul său, zestrea pe care el o lasă moștenire urmașilor (parafrazînd pe Ienăchiță Văcărescu, „creșterea lim-

[1] I. H. Rădulescu, în *Romantismul românesc*, Ed. Albatros, col. Lyceum, București, 1968, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

bei românești“ ar fi o moștenire extrem de cuprinzătoare, traducînd în sens larg toate posibilitățile de expresie ale spiritualității naționale).

Remarcînd doar italienismele din cuprinsul *Anatolidei,* nu vom spune încă nimic despre efortul poetului de a găsi cele mai nimerite procedee de comunicare artistică. În fond, neologismul lui Heliade nu este numai italienizant, ci în sens larg, *romanic,* provenit atît din italiană, cît și franceză sau latină, dar totodată constrîns să intre în tiparele gramaticale ale limbii române, să se înfățișeze „cu mască de rumân“ înaintea noastră. Datorită trecerii timpului, neologismul său este pentru noi astăzi arhaism. Poetul spune : svol (= zbor), angeli (= îngeri), Patrele (= Părintele), splende (= strălucește), deitate (= zeitate), ridentă (= rîzătoare), filie (= fiică), femine (= femeie), rezidință (= sălaș), a încatena (= înlănțui), a esmulge („Cînd toate s-ar esmulge din marea concentrare“), vortici (= vîrteje), grință (= scrîșnește), guerrele civile (= războaiele civile), ascindură (= urcară), a risorge (= a urca, a răsări), fructidorii arburi, a adorna (= a împodobi), capellură (= coafură, plete), a se dilecta, dilectă (de pildă în versul ce stîrnește zîmbetul călinescian : „Stăi, bella mea dilectă, întoarce-te, o, Eva !“, eritagiu (= moștenire), sujet, a objecta, cavallă (întîlnit și la Ion Barbu : în poezia *Uvedenrode* „O cal de val / peste cavală / cu varul deasupra-n spirală“), a ama (= a iubi), a deveni (= a se întîmpla), vate (= profet), popoli, travaliu, laboare, machine, sprevedere, ritrat (= portret), a depinge (= a picta), carnefix, să se alberge (să se adăpostească), terra, fatică (= osteneală), turmente, se atristă, furoare (= mînie), tempestă, a trepasa (= a răposa), repentire (= răsunet), îndoloraţi, horrend, veritate etc., etc.

Nu vom putea înțelege valoarea unui asemenea efort lingvistic dacă nu-l raportăm la funcția sa, intrinsecă actului însuși de creație așa cum îl înțelege Heliade. Luat în sens pur lexical, un astfel de limbaj este desigur numai „stravagant“ (G. Călinescu). Poetul însă aspiră să învingă dintr-o dată două mari piedici : pe de o parte neajunsurile firești ale limbajului poetic național, care nu-și găsise încă făgașul (și-l va găsi abia prin opera de întemeietor a lui Alecsandri, care „românește“ poezia aruncînd punțile necesare către folclor) ; pe de altă parte,

Scanned with OKEN Scanner

sărind și anticipînd etapele, poetul tinde titanic către găsirea unui limbaj universal al poeziei, concentrat și apropiat celor mai fine nuanțe ale cugetării poetice, „prețios“, am spune, în sensul rigurozității mallarméene.

Acest limbaj nu ni-l poate da decît ori matematica, ori limbile clasice — adevăr pe care-l desprindem din experiențele poeziei celei mai moderne. Citită astfel, poezia *Anatolidei* va spune mai mult prin „furoare“ (lat. *furor)* decît prin „mînie“, prin „laboare“ (lat. *labor*) decît prin „muncă“ etc.

Aceeași funcție o au și grecismele : panhymniu, pancosmie, talam, arhetip, epitalam, horul („horul ăstor angeli“), arpă, imeneu, paragraf, axiomă, apostazie, anateme etc.

Anatolida fiind un poem cosmogonic, desfășurat în treptele unei ierarhii hermetice perfecte, efortul poetului este acela de a crea un instrument de expresie redus la esențe, cu o putere de sugerare maximă, așa cum numai simbolurile sacre o pot avea.

Nu numai analiza vocabularului ne conduce către această concluzie, ci și sfera semantică a cuvintelor pe care poetul o lărgește și o restrînge în virtutea gradului de abstracțiune a realității evocate. De pildă, în primul cînt, *Empireul și Tohu-Bohu*, precum și în al II-lea, *Imnul creațiunii*, cuvintele cele mai concrete în aparență evocă o lume redusă la esențe, devenind niște metafore esoterice (= simboluri, în sens hermetic) exact ca în poezia lui Ion Barbu (multe dintre ele : nuntă, tron, rază, le vom întîlni și acolo) : tron („tronul divinei providențe“), a crește (are aici sensul transcendent de a-și împlini drumul, precum „a istovi“ din *Joc secund* de Ion Barbu), a răsări, nuntă, agapă, glorie, a viețui, viu, rază, peplu („Împlut-am universul ca peplu împrejuru-ți“) tresare, concepe, seară (cosmică), dimineață (idem), zenit, nadir, firmament, horă („Formați de oceane catena prelungită / și trageți, trageți hora“ — este imperativul divin adresat apelor), festoane (în sens de podoabe ale lumii), cununi (ale creației), culcuș, deltele eterne, eterna propagare (ce trimite la Dan Botta, Lucian Blaga, Ion Barbu), focare, dant („Pămînte, trage dantul în cercul horei tale“ ; la Ion Barbu — „dansul“ mecanicii erotice din *Ritmuri pentru nunțile necesare*), cerc, laudă, rege, sinele („sinele său propriu“, concept atît de prezent în

Scanned with OKEN Scanner

Elegiile lui Nichita Stănescu), templu (în sens și de „lume", dar și de „edificiu viu", uman), fruct, mire, dor („dorurile agapei") etc.

Aceeași aspirație către un limbaj de o maximă expresivitate și universalitate și-o împlinește Heliade nu numai prin neologismul clasicizant, ci și prin cuvintele și expresiile „bătrîne" ale limbii, utilizate, ce-i drept, mult mai rar, dar făcînd parte din fondul inalienabil al limbii, prezent în textele religioase sau ale cronicarilor. Vom întîlni, de pildă : arburi, astră, a ardica, viază, pămînte, profum, degite, șie („și n-are șie semen"), a aromi (= a aținpi), aievea, prunc, frunzătură, mai vîrtos (= mai cu seamă), muiere, mumă, martur („Luceaferi, astre, stele și însuși casta lună / Aprinseră ca marturi făcliele nuntale" — uniunea primei perechi umane este înfățișată ca un mister mioritic), crăci, stirpe, se zbuciumă (cuvîntul ce amintește de „bucinele" lui Dosoftei, din *Psaltirea... pre versuri tocmită*), urgie, hume, acioaie (= oțel), nicăiri, au (retoric) a căta (= a privi). Nu se poate spune deci că limbajul poetic al *Anatolidei* se alimentează la un singur izvor : marea sa expresivitate provine din lupta enormă a poetului cu inerția cuvintelor pe care el le întrebuințează adesea în mai multe variante, silindu-le să corespundă unei viziuni grandioase. Legile gramaticale sînt adesea desființate, rigoarea desinențelor, a prefixelor și sufixelor este abandonată, aproape în genul caracteristic lui Anton Pann, poetul aspirînd să creeze cuvinte noi, ca de pildă : a înmărgărita, murmuiesc, volvoare, derază, se înfac („sufletele noastre tot astfel se înfac"), aerin (= aerian), dezmăsurat, rotează, unime (= unitate), a mișui, a desforma, se angeliză, îndamascată, celesteu (cuvînt absolut nou, în loc de „eleșteu ceresc"), nuntal (pentru „nupțial"), se nară (= se narează), s-opere (= să facă), supraștire, suprafire, strămater (= strămoașă), se-maparadisă („se-mparadisă mirii", extravaganță lexicală împrumutată din traducerea lui Chateaubriand la *Paradisul pierdut* al lui Milton). În afară de trimiterile pe care le-am făcut pe parcurs la poeții ce l-au urmat pe Heliade, o mențiune specială se cuvine acelor cuvinte și expresii ce anticipează evident limbajul eminescian : epitetul *dulce* (dulce reverie, dulce doarme, dor dulce — amintind de „farmecul dureros de dulce" eminescian), perle de sudoare, vis ferice, străluce, aer

Scanned with OKEN Scanner

dulce, dulce rezistință, tremurîndă (epitet gerunzial specific lui Eminescu), sînt, sîntă (pentru „sfînt“ — „ardoare sîntă“), se împle, împlă, întunerec („aste întunereci de lumi nenumărate“) etc. Tot în direcția limbajului eminescian trimit și numeroasele licențe de acord gramatical, ca : virtuțile florali, rumeni dulci buzi (vezi Eminescu : gîndiri arhitectonici“), cîmpiile eterii, mututali afecții.

Argheziene sînt cuvintele : se mărită (= se contopesc) sau screme („d-atuncea screme iadul și domnii făr' de lege“), tindă („tinda omnipotenței“ — întrebuințat aici poate în sensul de „cort ceresc“).

Mare creator de limbă poetică se dovedește adesea Heliade prin alăturările inedite de cuvinte, precum : cad căzînd (întrebuințat aici dublul sens al cuvîntului — căderea spirituală și cea gravitațională), urlă și răsună, noroi de flacări (demonii „mișuiesc“ într-un noroi de flacări de tot desfigurați“), corupțiunea toantă, cadarda ipocrizie, discordii paricide, rezbel ucizător etc.

Poetul oscilează adesea între dublete ca : vortici—vîrteje, vîltoare—volvoare, a volbora, atent la expresivitatea fonetică sau inventează feminine noi : om-oamă, leu-lioană, tigru-tigresă.

Exemplele date s-ar putea înmulți. Ele demonstrează însă cu prisosință că poetul este, așa cum cere poetica modernă, un „visător de cuvinte“ (expresia aparține lui G. Bachelard, *op. cit.*), un creator care dorește nu numai să întemeieze limbajul poetic național, dar chiar să-i spargă granițele pentru a ajunge la o expresie poetică universală.

[*Heliade — modelator al conștiinței poetice românești*, din *Repere*, Ed. Cartea Românească, 1977, p. 52—58.]

IOANA EM. PETRESCU

[ORGOLIOASA IDENTIFICARE ÎNTRE INDIVID ȘI IDEE]

[...] Spirit febril și contradictoriu, educat în cultul clasicismului pe care-l va renega mai tîrziu spectaculos — fără a-și putea renega însă vreodată structura ratio-

Scanned with OKEN Scanner

nalistă de profunzime a propriei sale ființe —, atras de atitudinile, ideile și verbul romantic (de la romantismul clasicizant al lui Lamartine la satanismul byronian și la mesianismul socialiștilor utopici), Heliade oferă spectacolul dramatic al unei conștiințe în căutarea „echilibrului antitezelor", în căutarea fericitei formule ce ar putea armoniza antinomiile și ar putea unifica, fertil, vocile divergente, la fel de puternice, care-i bîntuie ființa. Heliade este deopotrivă, fascinat de Idee și obsedat de spectacolul realului ; va căuta deci să descopere încorporarea în real a Ideii, „sanctificînd", la nivel social, umanitatea umilă (căci adevărata înfățișare a lui Crist este, pentru el, „proletarul" sau „popolul") și celebrînd, în cele mai rezistente opere ale sale, materia în care se încorporează Logosul. Heliade este un contemplativ, dar contemplația se traduce în acțiune — acțiune culturală, acțiune politică, pentru că verbul heliadesc este, ca și cel demiurgic pe care-l urmează, „mundifer", deci creator de lumi, adică e faptă. *Literatura = politica* nu e doar un titlu de conferință, ci devine un principiu de existență dacă avem în vedere că prin literatură Heliade înțelege cultură (literatură beletristică, lingvistică, filosofie, economie etc.). Cum orice manifestare a spiritului este, deopotrivă, idee și faptă — faptă politică —, acțiunea însăși devine un spectacol al Ideii în desfășurarea ei dramatică ; de aici, impresia de teatralitate a existenței lui Heliade care-și rezumă fiecare acțiune în gesturi simbolice și o descompune în „atitudini". Căci fiecare gest este o hieroglifă a Ideii în act, fiecare gest sau atitudine (de la instalarea tipografiei naționale pe locul patului de suferință al lui Gh. Lazăr, la celebra manta albă din timpul revoluției) încorporează sensul unei existențe care se vrea simbolică pentru Existența ideală a Umanității.

Pentru Heliade nu există fapte indiferente sau accidentale ; există numai Ideea, care se manifestă plenar în acțiunea sublimă sau care este martirizată în acțiunea distructivă. De aici, alternanța tonului heliadesc între epopeic și satiric, între sublim și caricatural. Oricît de savuroasă, oricît de rezistentă literar, satira lui Heliade nu este subsumabilă realismului și nu mizează pe categoria mediocrității, nici măcar în cazul unor personaje al căror arbore genealogic este de căutat în specia fizio-

Scanned with OKEN Scanner

logiilor, așa cum sînt coconul Drăgan, coconița Drăgana sau domnul Sarsailă autorul. Căci, la Heliade, comicul se convertește în grotesc și implică sensuri — politice de obicei — care depășesc simplul exercițiu ludic (v. *Coconul Drăgan*), într-un cuvînt, viziunea scriitorului transcende mediocritatea umană, demonizînd-o. Heliade nu concepe spiritul liber, ci doar spiritul implicat ; ca atare, ironia este accidentală în opera lui și ea se convertește, deîndată, în satiră. Inimiciţiile personale devin, prin deplasarea lor în sfera sensurilor ideale ale acțiunii umane, drame morale, politice sau metafizice : „ingratitudinea" protejatului *Alexandrescu* transformă personajul incriminat într-o „iasmă", emanație a spațiilor infernale în lume *(Ingratul)* ; o anecdotă savuroasă despre C. A. Rosetti, autor ultragiat care corectează, cu expresie patetică și ochi bulbucați, interpretarea unui sărman lăutar țigan, terifiat de demonstrația artistică excesivă, devine — prin caricatură și dincolo de ea — simbol al românismului martirizat de liberali *(Echilibru între antithesi)*.

Evident, o asemenea atitudine nu era menită să creeze simpatii. Heliade nu are, în epocă, tovarăși de idei. Are fie admiratori fascinați, fie detractori, dintre care unii îndîrjiți și tot atît de excesivi ca și el (C. A. Rosetti, Bolliac), dar alții lucizi și echilibrați — puțini aceștia, pentru că epoca nu este o epocă de luciditate și de echilibru. Din ultima categorie, A l e c s a n d r i îl persiflează spiritual și fără consecințe ; îl execută însă, în corespondență, cu o luciditate necruțătoare, B ă l c e s c u. Dacă este să ascultăm glasurile istoriei, va trebui să-l căutăm pe Heliade între două voci privilegiate, cu egală îndreptățire pentru noi : aceea a generației următoare, care recunoaște, prin poezia lui E m i n e s c u, sensul simbolic al acțiunii heliadiste, și aceea îndurerat-ironică a lui B ă l c e s c u, cenzurînd orgolioasa identificare între individ și Idee, pe care Heliade a resimțit-o ca adevărul său fundamental. Cum contemporanii se încăpățînau să nu recunoască acest adevăr, Heliade trece de la gestul simbolic la explicitarea lui. Întreaga sa operă este, în fond, o pledoarie pro domo, întreaga sa operă îi glosează acțiunea. *Issachar* este o lucrare de filosofie și politică, dar e, totodată, și o colecție de portrete caricaturale ale personajelor sau ale categoriilor sociale adverse : fiziologia ciocoilor (acum, liberali), anecdote

Scanned with OKEN Scanner

despre C. A. Rosetti, aluzii la scandalul diamantelor furate de Bolliac pigmentează și ilustrează sistemul filosofic al treismului și prezența deltelor sacre în istorie, în special în istoria românilor. *Biblicele* sînt un comentariu, pentru uzul ortodocșilor raționaliști, al *Bibliei*, dar *Biblicele* cuprind un capitol vast *(Scandalul sau Pedica)* ce întrerupe comentariile printr-un amplu discurs de disculpare, explicitare și pledoarie în favoarea acțiunii exemplare pe care Heliade o identifică cu propria-i biografie. *Descrierea Europei după tractatul din Paris*, descripție apocaliptică și oracol (prefigurînd în proză genul „oracolelor" din care poetul intenționa să alcătuiască, la bătrînețe, *Pythonida*, „epopee de un genere nou, cu totul profitic"), este în același timp și un autoportret al profetului. Heliade, care se recunoaște în Moise, în Dante, în Schiller sau în C î r l o v a, se consideră în primul rînd un profet ce se transformă, în exil, într-o Casandră prevestind dezastre și înregistrînd nenorocirile abătute asupra unei națiuni ce se încăpățînează să rămînă surdă în fața profețiilor sale : „Cine, din cîți putea face bine, m-a ascultat cînd strigam [...] Vocea mea era voce în deșert, în mijlocul fiarelor [...] Cine mă credea... Cine mă asculta..." *(Suvenirile unui proscris)*.

Ipostaza de profet e caracteristică pentru o epocă în care, sub influența romantică a socialismului utopic, vocabula biblică este chemată să îmbrace atitudini sociale revoluționare. Dar definiția pe care Heliade o dă profetului dezvăluie fibra rațională adîncă a sufletului său, un suflet de iluminist care rătăcește pe toate coordonatele romantismului căutîndu-și patria pierdută : „Căci profet nu însemnează un individ ce citește pe stele [...], cu atît și mai puțin nu e un om în delir sau în convulsii, nu în stare de lunatic sau de catalipsie ce scoate vorbe incoherente, fără șir, fără să știe nici însuși a-și da cuvînt de înțelesul lor. Ci din contra, un om deștept în starea cea mai normală [...], în toată vigoarea facultăților sale fizice și intelectuale, în toată virtutea minții și judecății sale [...] ce [o] are, ca toți ceilalți oameni [...] de-a dreptul de la Dumnezeu" *(Descrierea Europei...)*. Să recunoaștem că în opera lui Heliade coexistă datele unui portret ceva mai complex, un autoportret cu scăpărări de luciditate și momente de autocenzură ironică. *Domnul Sarsailă autorul*, fiziologie a poetului, nu este nu-

Scanned with OKEN Scanner

mai un portret caricatural al unor inamici, dintre care primul ar fi Bolliac, ci conține, după mărturia lui Heliade, și elemente ridicole ale propriei sale ființe. În *Dispozițiile și încercările mele de poezie,* scriitorul rememorează începuturile vocației sale apostolice („mie mi se părea că pe mine m-a orînduit Dumnezeu să luminez neamul") și ale orgoliului de literat („mă necăjeam să nu mă atingă nimeni la liră"), motivate de primele sale opere (imn guturaiului) și de proiectul „vestitei compuneri" intitulată, după modelul Alexandriei, „această Carte făcută de mine Niță sau Ion Rădulescu" și alcătuită în „cabinetul de lectură" din coșul casei. Exercițiu de autoironie, mărturiile citate nu vizează portretul ideal al scriitorului, ci doar avatarurile sale timpurii, imperfecte. Dar *Suvenirile și impresiile unui proscris,* operă tîrzie, care se referă la un personaj matur, investit deja cu o aură simbolică, oferă și ele cîteva elemente care pot tulbura imaginea consacrată a lui Heliade. Există, în *Suvenire,* proza romantică a damnatului solitar, care înfruntă tenebrele și elementele dezlănțuite, dar există și mărturisirea tulburătoare a conștiinței orgoliului, care poate deveni conștiință a vanității („Norii făceau un mare bine vanității mele") sau meditație neliniștită asupra limitei incerte între abnegație și ambiție („O, abnegație totală ! Nu cumva ești cea mai ascunsă și cea mai esoforică ambiție ? Vai sufletului meu atunci !"). Îndoiala este așadar prezentă în spiritul lui Heliade și ea transformă teatralitatea gesticii într-o trăire dramatică. Dar sentimentul destinului, convingerea unei vocații de întemeietor de cultură este mai puternică decît această dramatică dilemă a ființei. Epoca prepașoptistă, epocă de construcție eroică, îl îndrumă în acest sens și nu există cerință virtuală a timpului său la care Heliade să nu fi răspuns anticipat. Cum scriitorul se simte purtător al ideii de progres, tendințele contradictorii ale epocii apar spiritului său (ca și tendințele contrarii ale ființei sale, simbolizate în blîndul Serafim și răzbunătorul Heruvim) dramatizate. Heliade trăiește istoria ca pe o dramă de idei, și faptul acesta imprimă caracterul scenic al operei sale.

Prefața *Gramaticii românești* din 1828 este în fond o mică scenetă ale cărei personaje sînt două ipostaze ale spiritului aflate în dialog. Heliade încarnează aici, ca și în prefața la *Regulile sau Gramatica poeziei,* atitudinea

Scanned with OKEN Scanner

caricatural-conservatoare, menită să fie îngropată sub ridicol, și atitudinea revoluționară, triumfătoare, a spiritului. Dacă alcătuirea unei gramatici este prezidată de lupta ipostazelor spiritului, e pentru că Heliade concepe nașterea gramaticii ca pe o dramatică trezire a conștiinței de sine a națiunii ; întemeietorul gramaticii nu e un filolog, ci un nou demiurg, care scoate „din mijlocul haosului glossicu elementele limbii“ *(Biblice)*, spre „a forma o limbă de unitate, o limbă simbol“ *(Suvenire...)*. Una dintre acuzele esențiale și întemeiate care i s-au adus lui Heliade, este aceea de „rătăcire“ lingvistică, italienizantă, a celui care descoperise, la începutul carierei sale, criteriul romantic al caracterului natural și istoric al limbii. Ciudat este însă faptul că, în opera tîrzie a lui Heliade, limbajul violent italienizant coexistă cu limbajul „bunului simț“. O „rătăcire“ lingvistică există, fără îndoială, în opera lui Heliade. De ce n-am recunoaște însă că ea e o rătăcire în căutarea Ideii ?

În sistemul filosofic „treist“ al lui Heliade, principiul de alcătuire a universului îl constituie „delta sîntă“ sau triunghiul sacru, format dintr-o dualitate „armonică“ și din rezultanta sau echilibrarea ei. Cu excepția primei delte, divine, Spiritul-Eloim-Materia, toate celelalte delte își au termenii într-o perpetuă schimbare descendentă de funcții, termenul pasiv al deltei superioare devenind activ în delta inferioară. În fond, structura operei lui Heliade, respectă structura deltei „istorice“, al cărei arhetip rămîne Spiritul-Materia-Universul. Atunci cînd aspiră la valoarea de totalitate, opera se naște prin conjugarea a două limbaje (limbajul Spiritului și cel al Materiei), ca o rezultantă de tip „Universul“. Schema funcționează, subiacent, și în cazul celei mai „cuminți“ compuneri a lui Heliade, *Zburătorul*, și ea se verifică în momentul de „pastel“ al baladei. „Pastelul“ este o imagine-sinteză a Universului : în seară, se întorc în sat turmele, nu eminescienele blînde turme de oi, ci turmele mari, de vite grele, încărcate de materie telurică, chemate de cumpene „țipînde“, înaintînd „mugind“ și făcînd ca aerul să vibreze „de tauri grea murmură“. Acordurile sînt de o materialitate densă, care nu se sublimează (eminescian) în cîntec de ape, ci în susurul sevei vitale, în „a laptelui fîntînă“ (Pasajul este gustat de G. Călinescu probabil datorită unei afinități structurale, căci

Scanned with OKEN Scanner

tabloul înserării din *Zburătorul* se reverberează, peste timp, în imaginea de o primordialitate elementară a turmei de bivoli din *Enigma Otiliei)*. Dar, în momentul secund al pastelului, universul elementar amuțește sub magia „încîntecului" sau a „descîntecului", și în tăcere lumea adormită se visează în idee, își visează „înaltul" corelat. Materia densă nu e caricatura, ci termenul dual-armonic al spiritului.

O dovedesc și singurele două cînturi terminate din *Mihaida*, pe care Heliade o vroia o epopee națională în spirit romantic. Urmînd sugestii din Tasso și formula poemei romantice lamartiniene, *Mihaida* rămîne expresia cea mai caracteristică a deltei heliadiste în literatură, căci ea este poema întrupării Logosului în Istorie. Epopeea se structurează pornind de la o viziune tassescă a topografiei universului. În cîntul I, un lung discurs al divinității (Dumnezeu Fiul sau Logosul) se desfășoară, ca preambul și arhetip al acțiunii istorice, „sus, mai presus de ceruri". Discursul divin rezumă sensul istoriei, liberă desfășurare a voinței umane între principiul divin (Alfa) și divina cauză finală (Omega). Limbajul divinității este cuvînt-lumină și poetul încearcă să-l traducă, aproximativ, în limbajul uman printr-un discurs violent neologistic, care poate motiva acuza de italienism, dar care e corelatul unei intenții estetice : crearea limbajului sublim, îndepărtat de sensurile comune ale termenilor, limbaj-simbol al rădăcinilor primordiale. Căci, între nume și ființă Heliade simte o legătură magică : primul act uman, similar creației demiurgice, este, în *Anatolida*, numirea lumii, iar căderea în *Istorie* e o uitare a numelor : „pierzînd lucrurile am pierdut și adevărata însemnare a lucrurilor" *(Descrierea Europei...)*. Coborînd, prin solie cerească, prin vis și prin conștiință, Cuvîntul apare, în cîntul II al *Mihaidei*, întrupat în istorie. Stilistic, cîntul II contrastează vizibil cu primul ; discursurile boierilor se desfășoară într-un limbaj familiar, cu intenții de culoare locală, deci de traducere a Logosului în limite de timp și spațiu. *Mihaida* se construiește astfel ca o serie de încarnări descendente ale Logosului, de la nivelul cuvîntului-lumină pînă la acela al limbajului terestru, ce nu i se opune, ci reprezintă, conform deltei prime, fața lui pasivă sau Materia. De aceea, cîntul II debutează cu o imagine a materiei dense, elementare, imaginea cailor

Scanned with OKEN Scanner

(apropiată de cea a turmelor din *Zburătorul*) și a „Gunoiul(ui) bătăturei cu iarba încolțită". Materializarea verbului se traduce, în paralel, printr-o treptată materializare a luminii, care este, ca și la Tasso, substanța primordială a universului. Primul ei avatar este chiar Verbul ; coborînd, ea devine substanță a corpului angelic („Materia transpare și sînt o poetiză"), emblemă a candelei în „doma domnială" a lui Mihai, incendiu solar al răsăritului și simbol al redeșteptării naționale. În cîntul II, lumina se corporalizează și devine materie prețioasă, luminiscentă : aurul crucii, argintul ciucurilor, smalțul și nestematele în care e ferecată *Biblia*. În ciuda subtilității de construcție, *Mihaida* este departe de a realiza condiția, postulată, de epopee și rămîne o serie de fragmente sau viziuni ale unui bard de tip ossianic, mereu prezent, mereu implicat. Mînia, pasiunea eroului lui Homer, devine la Heliade mînia ceea sacră a rapsodului, adică platoniciana furoare divină. „Bardul" rămîne în prim plan și regizează vizibil spectacolul, în care intervine uneori direct („Îți mulțumesc, o, angel, și pasă la solia-ți !"), sau se mulțumește, alteori, să aranjeze decorul cu o „cortină" și să dea intrările personajelor.

Vocația înscenării e atît de puternică la Heliade, încît ea contaminează — cu discreție — și o poezie lirică pe tema curentă a ruinelor. *O noapte pe ruinele Tîrgoviștii* este doar aparent o meditație preromantică încadrată de două momente de „pastel". „Pastelul înserării" și „pastelul zorilor" se structurează de fapt într-un „mister" al morții și renașterii soarelui. Palingenezia solară sugerează, simbolic, palingenezia istorică și permite ca rememorarea istoriei să se poată dispensa de concluzii, transformîndu-se într-o viziune a timpului eroic, viziune posibilă sub regimul magiei, al „încîntecului". Spațiul în care se petrece transferul de la realitate la viziune e un spațiu interior. Heliade resimte noaptea ca o trăire nocturnă, dilematică a eului ce se caută pe sine („șovăinda, clătita mea ființă"). Planul cosmic și planul istoric converg înspre un plan interior ce transfigurează descripția și rememorarea în trăiri ale unei conștiințe romantic torturate, care își caută locul în ordinea cosmică și în cea istorică. Cînd însă poetul ține să expliciteze corespondența simbolică a planurilor, cînd traduce discursiv „mitistoria" în istorie, eșecul operei e asigurat, așa cum se

Scanned with OKEN Scanner

întîmplă în ultimele trei cînturi din *Anatolida*, poemă cosmogonică ce rezistă prin imaginea orgoliului demonic damnat din cîntul I și prin limbajul sublim din *Imnul creațiunii*. În primele două cînturi, limbajul neologistic — limbaj supraterestru al redescoperirii, prin rădăcini, a conceptelor primordiale — nu distruge, ci potențează imaginea. Heliade ar fi avut șansa de a crea în literatura română limbajul poeziei de idei; a compromis-o însă prin explicitare și a închis astfel una din căile de dezvoltare ale limbajului poetic românesc. Eminescu va explora o altă cale, — nu cea a explicitării gîndirii, ci a exprimării limitelor ei, exprimînd transcendența prin negarea conceptelor („Nu era azi, nici mîine, nici ieri, nici totdeauna...“). Poezia română reține însă din experiența — și din eșecul — lui Heliade tendința de a se apropia de ființa lumii prin rădăcina numelor în tainica lor înrudire și o reactualizează în jocurile grave de cuvinte ale poeziei lui Nichita Stănescu. (...)

[*Mic dicționar. Scriitori români*, coordonare și revizuire științifică Mircea Zaciu în colaborare cu M. Papahagi și A. Sasu, București, 1978, p. 253—257.]

Scanned with OKEN Scanner

CRONOLOGIE

1802, 6 ianuarie — Naşterea lui Ion (Heliade) Rădulescu, fiul lui Ilie Rădulescu, căpitan de poteră, fost colonel de dorobanţi în timpul războiului ruso-turc dintre 1806—1812 şi al grecoaicei Eufrosina, din familia negustorilor Danielopol.

1811—1814 — Învaţă carte grecească (*Octoihul* şi *Psaltirea*), cu un dascăl Alexe, după o metodă primitivă, făcînd slabe progrese. Descurcă singur slova românească pe o *Alexăndrie* şi citeşte cărţi populare de colportaj (*Epistolia*, *Avestiţa* etc.). O primă revelaţie cu *Istoria lui Arghir* a lui I. Barac. Continuă studiile cu un călugăr Naum (Rîmniceanu ?) trecînd, după obiceiul vremii, prin *Istoria sfîntă*, *Esop*, *Hrisosora*.

1815 — Intră la Academia grecească de la Schitu Măgureanu, unde profesau cîţiva dascăli renumiţi în lumea sud-estului european : Veniamin din Mitilene, Neofit Duca, Vardalah. Primele contacte cu gîndirea „luminilor“ (îndeosebi prin intermediul lui Condillac şi Tracy).

1818 — Trece la şcoala de ingineri hotarnici deschisă de Gh. Lazăr, fără a abandona cu totul unele cursuri de la Măgureanu.

1820 — Devine ajutorul lui Lazăr, începînd să propună Gramatica limbii române, pe care se străduia s-o extragă din „haosul glotic“. Îşi încearcă puterile ca poet, traducînd din *Liricele* lui A. Cristopulos.

Scanned with OKEN Scanner

1822 — Preia succesiunea lui Lazăr, din proprie inițiativă, redeschizînd școala românească în mijlocul ruinelor de la Sf. Sava. Vreme de 6 ani desfășoară o muncă de apostolat, cu urmări din cele mai rodnice. Predă cele mai diverse discipline, încercînd să facă față tuturor solicitărilor (Gramatica, Geografia, Matematicile elementare, Istoria, Științele naturii, Logica, Poetica).

1827 — Colaborează cu Dinicu Golescu la înființarea Societății literare. Citește în ședințele acesteia traduceri din Lamartine și Boileau (primul cînt al *Artei poetice*). Alături de Golescu și Stanciu Căpățineanu jură în altarul bisericii din Goleşti să împlinească programul secret al Societății, care conținea în afara unor obiective de ordin cultural (dezvoltarea învățămîntului, întemeierea unui teatru național, crearea presei, încurajarea traducerilor) și un punct privind „ieșirea din regimul fanariot prin reforme înțelepte sau reînnoirea primelor instituții ale țării".

1828 — Apare la Sibiu *Grammatica românească*, cu cheltuiala lui Scarlat Rosetti, dedicată marelui vornic Iordache Golescu.

1829, 8/20 aprilie — Iese primul număr al *Curierului românesc*, cea dintîi gazetă în limba națională apărută pe teritoriul patriei.

1830 — Cumpără de la doctorul Caracaș tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni, instalînd-o la Obor, pe locul unde bolise Lazăr.

— Scoate *Adaosul literal*, un supliment cu periodicitate neregulată al *Curierului românesc*, din care vor apărea patru fascicole (cuprinzînd, între altele, traducerea *Meditațiilor* lui Lamartine și compilația *Regulile sau Gramatica poeziei* — 1831).

1833 — Împreună cu I. Cîmpineanu fundează Societatea Filarmonica, destinată a contribui la dezvoltarea teatrului, muzicii vocale și a literaturii dar acoperind o societate secretă, de ale cărei scopuri liberal-radicale se va desolidariza mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

1834, 29 august — Elevii şcolii de declamaţie a Filarmonicii dau un memorabil spectacol-producţie, reprezentînd *Fanatismul sau Mahomet* de Voltaire, în traducerea lui Heliade. — Apar trei volume de traduceri din Byron *(Din scrierile lui Lord Byron).*

1835 — Editează *Gazeta Teatrului naţional* în care-şi face prima dată cunoscut, sub o formă încă embrionară (1836), intenţia de a-şi ordona poeziile originale deja compuse şi cele pe care urma să le creeze într-un vast ansamblu format din patru cicluri.

1836 — Apare volumul *Culegere din scrierile lui I. Eliad.*

1837 — Scoate *Curierul de ambe sexe*, primul periodic literar românesc de reală însemnătate, destinat a oferi „...tot ce dă repaos minţii şi redeşteaptă gustul spre citire" (În curs de 10 ani vor apărea scrieri originale de Heliade, Negruzzi ş.a., multe traduceri : Dante, Tasso, Ariosto, Chateaubriand, Dumas, Balzac, Guizot, dar şi numeroşi obscuri, articole de filologie şi popularizare din diverse domenii etc.)

1838—1840 — Intră în conflict cu reprezentanţii opoziţiei radicale din cauza fidelităţii faţă de domnitorul Alexandru Ghica, manifestată cu prilejul disputei din 1838 asupra articolului adiţional (articol prin care se sacrifica autonomia ţării, adăugat de Rusia în Regulamentul organic după promulgarea acestuia).

1840 — Apare broşura *Paralelism între limba română şi italiană.*

1841 — Apare partea a doua a *Paralelismului* sub titlul : *Paralelism între dialectele român şi italian sau forma ori gramatica acestor două dialecte.*

1843, noiembrie-decembrie (?) — Apare în *Curierul de ambe sexe* (periodul IV) balada *Zburătorul* (reprodusă apoi în *Curierul românesc* din 4 februarie 1844).

1844 — Apare pe foi volante satira *Măceşul şi florile* îndreptată împotriva concesionării minelor de sare din Ţara Românească.

Scanned with OKEN Scanner

1846, martie 25 — Chemarea pentru o bibliotecă universală de traduceri, realizată în timp de 10 ani, de un colectiv, care ar fi trebuit să cuprindă 232 capodopere ale tuturor timpurilor în filozofie, istorie, politică, drept, științele naturii, belle-arte, muzică și, desigur, literatură.

1848, aprilie-mai — Ia legătură cu radicalii grupați în jurul Frăției (I. Ghica), prin intermediul maiorului Chr. Tell. Se cade de acord asupra unui program revoluționar, urmînd ca Heliade să-l încorporeze într-o proclamație pe care trebuia s-o redacteze și s-o tipărească.

27 mai — G. Bibescu suspendă *Curierul românesc* la presiunile comisarului țarist Duhanel. Heliade răspunde prin satira *Cîntecul ursului*, al cărei refren este „Diuha! diuha — măi!".

7 iunie — Însoțit de Șt. Golescu pleacă la Islaz, în Romanați, unde, în prezența lui Gh. Magheru, după slujba oficiată de preotul Radu Șapcă, citește Proclamația.

11 iunie — Devine ministru al Credinței și Instrucțiunii Publice în guvernul provizoriu.

28 iunie — În urma unui zvon fals despre intrarea trupelor străine în țară se refugiază la Pietroșița. După clarificarea lucrurilor, revine triumfal în București, aclamat de mulțime.

25 iulie — Turcii impun formarea unei locotenențe de 3 persoane în locul guvernului provizoriu, în care e ales, alături de N. Golescu și Chr. Tell.

19 august — Subscrie decretul de suspendare *sine die* a Comisiei proprietății, alcătuită din reprezentanți ai moșierimii și țărănimii, sub prezidența lui I. Ionescu de la Brad, cu sarcina de a propune un proiect de reformă agrară care să împlinească art. 13 al Proclamației de la Izlaz (abolirea clăcii și împroprietărirea țăranilor, cu despăgubire).

13 septembrie — Comisarul turc Fuad-Effendi, intrat în București în fruntea unui corp expeditionar, destituie locotenența.

Scanned with OKEN Scanner

16 septembrie — Ia drumul exilului, plecînd la Braşov.

decembrie — Porneşte, împreună cu Tell, spre Paris prin Croaţia şi Austria, ocolind Viena, ajungînd la Frankfurt după 40 de zile.

1849 — februarie-aprilie — Pledează cauza ţării în faţa oficialităţilor franceze şi engleze (în acest scop, o scurtă vizită la Londra spre a obţine o audienţă la Palmerston);

aprilie — Scurtă reîntoarcere la Constantinopol;

mai — Din nou la Paris, unde va rămîne doi ani, colaborînd la numeroase gazete, păstrînd o vastă corespondenţă cu restul emigraţiei, redactînd şi publicînd (cu banii cotizaţi de comilitoni) o serie de lucrări memorialistice importante: *Le protectorat du Cezar ou la Roumanie et la Russie*, *Souvenirs et impressions d'un proscrit* (sfîrşitul anului 1849) şi *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*, completată cu *Epistole şi acte ale oamenilor mişcării române din 1848*.

1851, iulie — Părăseşte Parisul, instalîndu-se în insula Chios, unde-l aşteptau soţia şi copiii;

august-decembrie — Traversează una din cele mai grele perioade ale vieţii sale. „Viaţa mea este astfel acum la vîrsta de 50 de ani, mărginit în Chio, legat de nepermisia guvernului şi de lanţurile sacre ale copiilor, fără nici un ban, sub cenzura şi poliţia unei femei geloase şi mai nebune, avînd pe toată ziuă scene, petrecînd noaptea pe uliţele şi prin ruinele din Chio, ca să scap de scene; viaţa mea e astfel de amară, încît fără citire, fără ocupaţie de scris de n-aş avea nişte principii de religie, mi-aţi fi auzit de nume pînă acum" (Scrisoare către Gr. Grădişteanu, din 10/22 octomprie 1851).

1853, decembrie — E chemat de turci în calitate de „reprezentant al naţiei române" şi consilier al lui Omer Paşa, comandantul turc care urma să ocupe Ţara Românească în cadrul războiului împotriva Rusiei.

1854, februarie — Se află la Şumla, unde-şi instalase tabăra Omer Paşa;

Scanned with OKEN Scanner

august — Intră în țară cu trupele otomane dar nu poate rămîne decît 5 săptămîni, din cauza opoziției pe care i-o face consulul Austriei ;

septembrie — Din nou la Constantinopol. Compune *Țandalida sau Cyclopele tristei figuri*, pamflet la adresa refugiaților poloni, sprijiniți de Ghica, în ale căror urzeli vede mari primejdii pentru țară.

1856, martie — Publică *Descrierea Europei după pacea din Paris* sub pseudonomul Ioan Prosdociu. Broșura conține și poezia *Santa Cetate ;*

noiembrie — Scoate gazeta *Conservatorul,* cu sprijinul devotatului N. B. Locusteanu (Russo).

1857, august — Pornește spre Apus, poate cu o însărcinare de ordin politic ;

octombrie — Se află la Londra ;

decembrie — E la Paris unde supraveghează tipărirea traducerii sale din *Biblie* și a comentariilor intitulate *Biblicele sau notiții historice, philosophice, religioase și politice asupra Bibliei.*

1858, decembrie — Revine în țară din exilul care durase mai bine de zece ani, obosit sufletește, dezamăgit, cu inima grea.

1859, aprilie — E învins în alegerile pentru Cameră, la Tîrgoviște, de către Cezar Bolliac ;

noiembrie — Încearcă să reînvie *Curierul românesc* dar după numai 3 numere gazeta e suspendată pentru atitudinea ostilă guvernului, ca măsură de „securitate publică", la intervenția directă a primului-ministru, Ion Ghica.

1860—1861 — Editează o „Bibliotecă portativă" din care vor apărea 8 fascicole (între care I. *Literatura, Critica,* XV. *Colecția de brebenei și viorele,* LXV. *Tandalida sau Cyclopele tristei figuri* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

1863 — Camera îi votează o pensie lunară de 2000 lei.

1866 — Inițiază apariția gazetei „Legalitatea", la care semnează sub pseudonimul M. Anagnosti ;

martie — I se acordă o recompensă națională de 24 000 lei și o pensie anuală de 20 000 lei ;

mai — Se pronunță împotriva alegerii ca domn a lui Carol I (Discursul rostit în Adunarea constituantă apare în broșură sub titlul *Veritatea*). Sfîrșește însă prin a-și schimba părerea și a vota în favoarea noii monarhii.

1867 — E ales președinte al Societății academice.

1868, noiembrie — Apare primul volum din *Curs întreg de poezie generală.*

1869 — Apare *Echilibru între antiteze sau spiritul și materia,* carte alcătuită din regruparea unor capitole publicate separat, cu începere din 1859 ;

octombrie — Demisionează din Comitetul teatral în urma scandalului provocat de contractul de concesionare a sălii Teatrului Național de către actrița străină Albina di Rhona, pe care avusese slăbiciunea s-o sprijine ;

decembrie — Demisionează și din funcția de președinte al Academiei, pare-se iritat că fusese acceptată la premiu *Gramatica* lui Cipariu și că, în locul unui protejat al său, fusese ales ca nou membru Al. Papiu-Ilarian.

1870, martie — Ies de sub tipar primele părți ale vol. II și III din *Curs întreg de poezie generală ;*

25 martie — Lansează din „ruinele castelului 1848 național" un *Apel spre librărie națională* care anunță reeditarea operelor proprii, deja tipărite și publicarea altora, pe care le proiecta : astfel, un *Dicționar enciclopedic* în 40 volume pe care urma să-l elaboreze o nouă Academie de învățați și o *Istorie universală a popoarelor antice și moderne, a științelor, artelor și invențiunilor* în 30 volume.

Scanned with OKEN Scanner

1872, 27 aprilie — Heliade se stinge din viață (doi ani după soția sa) în casa din str. Polonă 20 ;

30 aprilie — Carul mortuar, ale cărui cordoane le țin foștii locotenenți Chr. Tell și N. Golescu, alături de Petrache Poenaru și Cezar Bolliac, e condus spre locul înhumării (biserica Mavrogheni) de un imens public, în frunte cu miniștrii Lascăr Catargiu, M. Kogălniceanu, I. Brătianu. Meritele ilustrului defunct sînt omagiate de B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, C. Exarcu, G. Sion, P. Cernătescu, Paschides.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

SCRIERILE LUI I. HELIADE RĂDULESCU

Gramatica românească, Sibiu, 1828

Meditații poetice dintr-ale lui A. De la Martin. Traduse și alăturate cu alte bucăți originale, București, 1830

Regulile sau gramatica poeziei, trad. de..., București, 1831

Fanatismul sau Mahomed proorocul, tragedie în cinci acte (Voltaire), București, 1831

Din povestirile morale ale lui Marmontel. Bărbatul cel bun și Femeia cum sînt prea puține, București, 1832

Aritmetica lui L. B. Francoeur, tradusă și pusă în lucrare în școala națională din Sf. Sava, București, 1832

Din scrierile lui Lord Byron, I—III, București, 1834 (ed. a II-a în 2 vol., 1837—1839)

Iulia sau Noua Eloise ori scrisori a doi amanți locuitori într-o mică cetate la poalele Alpilor. Adunate și publicate de J. J. Rousseau, I, București, 1834

Amfitrion de la Molier [sic !], București, 1835

Lucrările Soțietății filarmonice de la 1 dechem. 1833 pînă la 1 april 1835, București, 1835

Culegere din scrierile lui... de proză și de poezie, București, 1836

Hristianismul la începutul său. Extract din Cele din urmă zile ale Pompeii. Imitație de..., București, 1836

Asupra traducției lui Omer, București, 1837

Căderea dracilor, București, 1840

Paralelism între dialectele român și italian sau forma și gramatica acestor dialecte, București, 1841

Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene, București, 1841

20 decembrie 1843 și La extraordinara Generală Adunare, București, 1843

Scanned with OKEN Scanner

Norma, tragedie lirică de Felix Romani, trad. de..., București, 1843

Don Juan, de Lord Byron, București, 1847

Din Corricolo de Alex. Dumas, tradus de.... București, 1847

Vocabular de vorbe streine în limba română adică slavone, unguresti, turcești, nemțești, grecești etc., București, 1847

Le Protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie par I.R. témoin oculaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1828 à 1849, Paris, 1850

Souvenirs et impressions d'un proscrit, Paris, 1850

Memoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie, Paris, 1851

Epistole și acte ale oamenilor mișcării române din 1848, Paris, 1851

Dossier relatif aux Principautés Danubiennes. 1- Une Dacie cosaque et une Roumanie turcophile (Sumla, 1854); 2-*Les Turcs et les Roumains*; 3-*Profession de foi* (1857)

Cyclopele tristei figure. Tantalida sau Tăntală și Păcală. Poemă eroică (Paris), 1854

Cobza lui Marinică. O festă în comemorația zilei de 23 sept. 1854.. Beciu, 1855

Descrierea Europei după tractatul de la Paris de Ivan Prosdociu 24 mai 1856

Biblicele sau notiții istorice, filozofice, religioase și politice asupra Bibliei, Paris, 1858

Biblia sacră ce cuprinde Vechiul și noul Testament tradus din helenește după a celor șaptezeci de..., Paris, 1858—1860

Crucea de argint de la E.S. [Eugen Sue] tradusă de..., București, 1858

Biblioteca portativă. Literatura. Critica I, București, 1860

Biblioteca portativă, XXII—XXIX. Morală, București, 1860

Biblioteca portativă LXV. Poezii inedite, București, 1860 (cuprinde și scrieri de C. Bălăcescu și C. Faca)

Diverse. Collecțio de brebenei și viorele, București, 1860

Associația agricolă, București, 1860

Proces general între două hordii și natio sau spoiții cu roșu și spoiții cu alb. Mister în două acte, București, 1861

Prescurtare de Historia Românilor sau Dacia și România, București, 1861 (ed. a II-a 1869)

Ruge și morala evanghelică pentru clasea I primaria, București, 1861

Lectura pentru clasea I primaria. Lecțiuni preparatorie, București, 1861

Scanned with OKEN Scanner

La înmormîntarea răposatului Ioanne Văcărescul. Oraţie funebră, Bucureşti, 1863

Votul-rezvotul. Vot universal şi rezvot universal, Bucureşti, 1863

In memoria Mariei Paucescu născută Zossima, Bucureşti, 1863

Pace sau însoţire între averea nemişcătoare şi între bani sau Casă de credit reciproc, Bucureşti, 1863

Instituţiunile României. Tabel historic de la Trajan pînă în zilele noastre, Bucureşti, 1863

Unirea şi unitatea, ed., II, Iaşi, 1864

Veritatea. Înţelesul discursului unui deputat al Constituantei române din 1866 [Bucureşti, 1866] şi

Veritatea, Profeţia lui... deputat al Constituantei române din 1866, [Bucureşti, 1866] *

Votul, rezvotul universal, ed. a treia. Instuţiunile României, partea II, Bucureşti, 1863

Echilibru între antithesi sau spiritul şi materia. Issachar sau Laboratorul, scriere socială, politică şi literară, Bucureşti, 1859—1869

Hymnul creaţiunii [Bucureşti], 1869

Curs întreg de poezie generală, I—III, Bucureşti, 1868—1870

Christianismul şi catolicismul, Bucureşti, 1870

Abecedar sau manual de silabism, Bucureşti, 1870

Principie de ortographia romana, Bucureşti, 1870

Cantarea cantarilor la M.M.L.L. Carol I şi Elisabeta, Bucureşti, 1870

Seraphita şi Oda românilor, poezii inedite. *Sburătorul.* Bucureşti, 1872

Curs de poezie generală. Dramaticele, Brutu, tragedie în cinci acte după Voltaire, scriere postumă, Bucureşti, 1878

Michaida, Bucureşti, 1880

Epicele, Orlando furioso, fasc. IV, Bucureşti, 1880

Satirele şi fabulele, Craiova, 1884 (pe coperta interioară — 1883)

Istoria critică universală, Scriere postumă, I—II, Bucureşti, 1892—1893

* Ambele broşuri constituie falsuri literare : discursul lui Heliade publicat în „Monitorul", nr. 99, din 7/19 mai 1866 e înlocuit cu un text apocrif alcătuit din fragmente ale cuvîntărilor lui D. Tacu şi N. Ionescu. V. în acest sens R. Tomoioagă, Ion Eliade Rădulescu. *Ideologia social-politică şi filozofică, ed. cit.* p. 360.

Scanned with OKEN Scanner

EDIȚII

Scrieri alese d'ale lui I. Heliade Rădulescu, București, 1909 [cu o prescurtare din biografia lui... de M. Stăncescu]

Echilibru între antiteze. Cu o prefață, indice de persoane, cuvinte și forme de P. V. Haneș, I—II, București, 1916

Scrieri literare, ed. comentată de G. Baiculescu. Cu o prefață, o introducere, note și variante, Craiova, 1939

Opere, ed. critică, cu o introducere note și variante de D. Popovici, București, vol. I-1939, vol. II-1943

Scrieri politice, sociale și lingvistice, ed. îngrijită de G. Baiculescu, Craiova [1942]

Pagini alese, antologie, prefață și note de Ion Oană. Text stabilit de Vladimir Drimba, București, 1961

Opere. Ed. critică de Vladimir Drimba, studiu introductiv de Al. Piru, București vol. I-1967, vol. II-1968, vol. III-1975

Scrieri alese, text stabilit, glosar și bibliografie de Vladimir Drimba, prefață și note finale de C„ Măciucă, București, 1969

Versuri și proză, text ales și stabilit, cu glosar de Vladimir Drimba, prefață și tabel cronologic de Mircea Anghelescu, Biblioteca pentru toți, București, 1972

Suvenire și impresii ale unui proscris, traducere, ed. îngrijită, prefață și note de Maria Protase, Restituiri, Cluj-Napoca, 1975

SCRIERI DESPRE I. HELIADE RĂDULESCU

IZVOARE :

C. D. ARICESCU, *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, II, București, 1874 și III, București, 1875.

ION HELIADE RĂDULESCU, *Scrisori din exil*, ediție de N. B. Locusteanu, București, 1891.

EMIL VÎRTOSU, *I. Heliade Rădulescu. Acte și scrisori*, București, 1928.

I. C. FILITTI, *Patru scrisori de la Eliade Rădulescu și de la soția sa către Alexandru Vodă Ghica*, în *Omagiu fraților Alexandru și Ion I. Lepădatu*, București, 1936.

Scanned with OKEN Scanner

EMIL VÎRTOSU, *Scrisori inedite ale lui I. Heliade Rădulescu către preotul Cosma Moșescu din Brăila între anii 1857—1872*, București, 1940.
G. CĂLINESCU, *I. Eliade Rădulescu (Material documentar)*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1959, nr. 1—2.
MARTA ANINEANU, *Un contract editorial și o corespondență literară între Vasile Pogor și Eliade Rădulescu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V, 1963.
PAUL CORNEA, ELENA PIRU, *Documente și manuscrise literare*. Alese, publicate, adnotate și comentate de..., vol. I, București, 1967.
ION HELIADE RĂDULESCU, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită, texte alese, glosar, indice de George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, București, 1972.

STUDII MONOGRAFICE

OV. DENSUSIANU, *Literatura română modernă*, ed. a IV-a, ed. Cugetarea, f.a. (Curs predat în 1899—1901).
N. IORGA, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I. III, București, 1907—1909.
G. D. SCRABA, *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile filozofiei și sociologiei române*, București [1921].
G. BOGDAN-DUICĂ, *Istoria literaturii române moderne. Intîii poeți munteni*, Cluj, 1923.
G. OPRESCU, *Eliade Rădulescu și Franța. Studiu de literatură comparată*, în *Dacoromania*, III (1922—1923), Cluj, 1924.
D. POPOVICI, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935.
GH. CORNEANU, *Viața lui Ioan Eliade Rădulescu*, București, (1939)
I. CREȚU, *Viața lui Eliade*, București, 1939.
G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941.
Ș. CIOCULESCU, VLADIMIR STREINU, TUDOR VIANU, *Istoria literaturii române moderne*, I, București, 1944.
D. POPOVICI, *Romantismul românesc*, Cuvînt ținainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simonescu, ed. îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, 1969 (Curs din 1953).
G. MUNTEANU, *Asupra reconsiderării lui I. Heliade Rădulescu*, în *Steaua*, 1959, nr. 4 și 5 și *Anii de ucenicie ai lui Heliade* (1959), ambele reproduse în *Atitudini*, București, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

PAUL CORNEA, *Contribuții la definirea profilului ideologic și artistic al lui I. Heliade Rădulescu*, în *Viața românească*, 1961, nr. 8 și 9. Reprodus sub titlul *I. Heliade Rădulescu sau „echilibrul între antiteze" în teorie și practică*, în *Studii de literatură română modernă*, București, 1962.

G. IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969.

AL. PIRU, *Introducere în opera lui I. Eliade Rădulescu*, București, 1971.

RADU TOMOIOAGĂ, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică*, București, 1971.

ARTICOLE ȘI CONTRIBUȚII

Contemporanii

G. CHAINOI (I. GHICA), *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, Paris, 1853.

ELIAS REGNAULT, *Histoire politique et sociale des Principautes Danubiennes*, Paris, 1855 (Trad. românească de I. Fătu, Iași, 1856).

D. BOLINTINEANU, *L'Autriche, la Turquie et les Moldovalaques*, Paris, 1856.

Acte proprii a contribui la mărirea conduitei politice a d. I. Eliad Rădulescu, părintele națiunii române, București, 1859.

I. G. VALENTINEANU, *Biografia oamenilor mari scrisă de un om mic*, Paris, 1859.

M. EMINESCU, *La Heliade, Epigonii, (La moartea lui Eliade)* articole în *Curierul de Iași* (11 martie 1877) și *Timpul* (21 noiembrie 1881) în M. Eminescu, *Opere* I, ed. critică de Perpessicius, București, 1939.

B. P. HASDEU, *Discurs ținut în numele presei române la înmormîntarea lui I. Eliad Rădulescu*, în *Românul*, 4 mai 1872.

IOSIF VULCAN, *Cum am văzut pentru prima oară pe Heliade*, în *Familia*, 1872, nr. 20.

N. RUCĂREANU, *Statua lui Heliade*, București, 1822. .

N. B. LOCUSTEANU, *Ion Eliade și detractorii săi*, București, 1898.

B. P. HASDEU, *Centenarul lui Eliade*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXIV, 1901—1902.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Prima generație postheliadistă

T. T. BURADA, *Cercetări asupra Școalei filarmonice din București, 1833—1837*, în *Convorbiri literare*, 1890 (XXIV), nr. 1 și 2.

L. ȘĂINEANU, *Ion Eliade Rădulescu ca gramatic și filolog*, București, 1892.

N. IORGA, *Scrisorile din exil*, în *Pagini de tinerețe*, ediție, prefață și bibliografie de Barbu Theodorescu, București, 1968 (articol scris în 1893).

IULIU DRAGOMIRESCU, *Ioan Eliade Rădulescu*, în *Literatura și arta română*, 1899—1902 (IV).

POMPILIU ELIADE, *Chronique littéraire. Lettre sur Jean Heliade-Radulesco*, în *L'Indépendance Roumaine*, din 20 ianuarie 1902.

M. STRAJAN, *Ioan Eliade Rădulescu*, Craiova, 1902.

G. BOGDAN-DUICĂ, *Eminescu, Eliade, Gutzkov*, în *Convorbiri literare, 1904 (XXXVIII)*, p. 167—174.

M. STĂNCESCU, *I. Heliade Rădulescu*, în *Analele literare, politice și științifice*, 1904, nr. 2, 3, 4—6, 9—12; 1905, nr. 1—3 și *Evenimentul*, 1906, nr. 69, 71, 74, 77, 80, 83, 86, 89.

Perioada interbelică

G. OPRESCU, *L'activité de journaliste d'Eliade Rădulescu pendant son exil*, în *Dacoromania*, 1926, IV.

EM. BUCUȚA, *Gramatica românească a lui I. Eliade Rădulescu*, în *Societatea de mîine*, 1926, nr. 24.

ȘT. BEZDECHI, *I. Eliade Rădulescu și Aristofan*, în *Cele trei Crișuri*, 1926, nr. 11—12.

C. TAGLIAVINI, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX (L'italianismo di Ion Heliade Rădulescu)*, Roma, 1926.

B. MUNTEANO, *Eliade Rădulescu et la Frances*, în *Revue de littérature comparée*, 1927.

BENEDICT KANNER, *Un precursor al criticii române*, București, 1931.

D. POPOVICI, *„Santa Cetate". Între utopie și poezie*, București, 1935.

1 — Teoria regenerării. 2 — Progresul și conservația, în *Independența economică*, 1938.

Ș. CIOCULESCU, *Scrieți băieți numai scrieți*, în *Lumea românească*, 1938, nr. 503.

GEO ŞERBAN, *Soarta scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu*, în *Steaua*, 1972, nr. 10.
I. ŞTEFAN, *Latinismul lui Heliade şi concepţia sa despre invariabilitatea rădăcinii cuvîntului*, în *Limba română*, 1972, nr. 2.
EM. ŞTEFĂNESCU, *Moment Heliade*, în *Tomis*, 1972, nr. 4.
RADU TOMOIOĂGĂ, *Moştenirea lui Ion Eliade Rădulescu (Omagiu la centenarul morţii)*, în *Revista de filozofie*, 1972, nr. 9.
IDEM, *Antidinasticismul lui Ion Eliade Rădulescu*, în *Revista de filozofie*, 1972, nr. 12.
DORIN TUDORAN, *„Ruga-m-aş la Erato, să cînt ca tine barde"*, în *Luceafărul*, 1972, nr. 18.
BUCUR ŢINCU, *Heliade în conştiinţa Transilvaniei*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, 1972, nr. 3.
GRIGORE ŢUGUI, *Ion Heliade Rădulescu, scriitor satiric*, în *Cronica*, 1972, nr. 31.
P. URSACHE, *Dascălul de estetică*, în *Cronica*, 1972, nr. 17.
L. VOLOVICI, *Ctitorul*, în *Cronica*, 1972, nr. 17.
MIRCEA ZACIU, *Viaticum* (II, III, IV, V) în *Vatra*, 1972, nr. 5, 6, 7, 8.
RADU TOMOIOAGĂ, *Paternitatea unor articole de Ion Eliade Rădulescu*, în *Orizont* (Timişoara), 1973, nr. 8.
MIRCEA ZACIU, *Heliade la drumul jumătate*, în *Manuscriptum*, 1976, nr. 2.
MARIN MINCU, *Heliade — modelator al conştiinţei poetice româneşti*, în *Repere*, Bucureşti, 1977.
AUREL SASU, *Un manuscris inedit al lui I. Heliade Rădulescu*, în *Tribuna*, 1978, nr. 26
IOANA EM. PETRESCU, *I. Heliade Rădulescu*, în *Mic Dicţionar, Scriitori români*, coordonare şi revizie ştiinţifică Mircea Zaciu, în colaborare cu M. Papahagi şi A. Sasu, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

I. Heliade Rădulescu în conștiința criticii românești (Studiu introductiv de *Paul Cornea* / 5

Notă asupra ediției / 63

CONTEMPORANII DESPRE HELIADE

MIHAI EMINESCU
La Heliade / 66
Epigonii / 67
[La moartea lui Eliade] / 67
[Fragmente despre Heliade] / 68

ELIAS REGNAULT
[Personalitatea lui Heliade] / 70

N. B. LOCUSTEANU
[„Prometeu" și „Iov"] / 75

IOSIF VULCAN
Cînd am văzut pentru prima oară pe Heliade / 77

B. P. HASDEU
Discurs la înmormântarea lui Ion Eliade Rădulescu / 80
[Discurs la centenarul lui Heliade] / 83

PRIMELE STUDII MONOGRAFICE

OV. DENSUSIANU
[O proză poetică și o poezie prozaică] / 92

Scanned with OKEN Scanner

N. IORGA
[Îl aprobi, îți place, dar nu ți-e drag...] / 96
G. BOGDAN-DUICĂ
[Planul poetic de la 1836] / 100
G. D. SCRABA
[Dualismul lui Eliad] / 105
G. OPRESCU
[Un Atlas, îndoit sub greutatea operei și a gîndurilor] / 108

REDESCOPERIREA LUI HELIADE

D. POPOVICI
[Un conservator plutind pe valuri socialiste, un clasic îndrăgostit de poezie romantică] / 116
G. CĂLINESCU
[Poetul și prozatorul] / 126

PE URMELE LUI G. CĂLINESCU ȘI D. POPOVICI

TUDOR VIANU
[Un scriitor retoric] / 138
ȘERBAN CIOCULESCU
[Criticul și poetul] / 143
GEORGE MUNTEANU
[„Firea dialectică", a unui „prepașoptist"] / 148
LIVIU LEONTE
Heliade și problemele limbii literare / 158
PAUL CORNEA
[Căutînd „lîna de aur"] / 163
V. CRISTIAN
[Heliade ca istoric] / 170
G. ZANE
[Ideologia socială și politică] / 175
AL. PIRU
[Traducătorul] / 180
[Cel mai dantesc poet al nostru] / 189

Scanned with OKEN Scanner

ULTIMUL HELIADE

I. NEGOIȚESCU
[Avîntul imnului și fiorul misterului] / 192
LEONID DIMOV
[Pentru cei ce se găteau să fie] / 199
EUGEN NEGRICI
Fericitul Heliade / 204
NICHITA STĂNESCU
Iliade, Heliade... / 208
MIRCEA ANGHELESCU
[Creatorul stilului nostru intelectual] / 213
MARIN BUCUR
Poezia conceptelor la I. Heliade Rădulescu / 219
ALEXANDRU GEORGE
Poetul Heliade / 226
RADU TOMOIOAGĂ
[Concepția filozofică a lui I. Heliade Rădulescu] / 230
MARIN MINCU
[Un „Visător de cuvinte"] / 240
IOANA EM. PETRESCU
[Orgolioasa identificare între individ și idee] / 245

Cronologie / 255
Bibliografie / 263

Scanned with OKEN Scanner

Lector : VIORICA PETROVICI
Tehnoredactor : ELENA PREDA

Apărut 1980. Bun de tipar 6.II.1980.
Coli tipar 17,50.

Tiparul executat sub comanda
nr. 427 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918“,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Lei 9

biblioteca critică

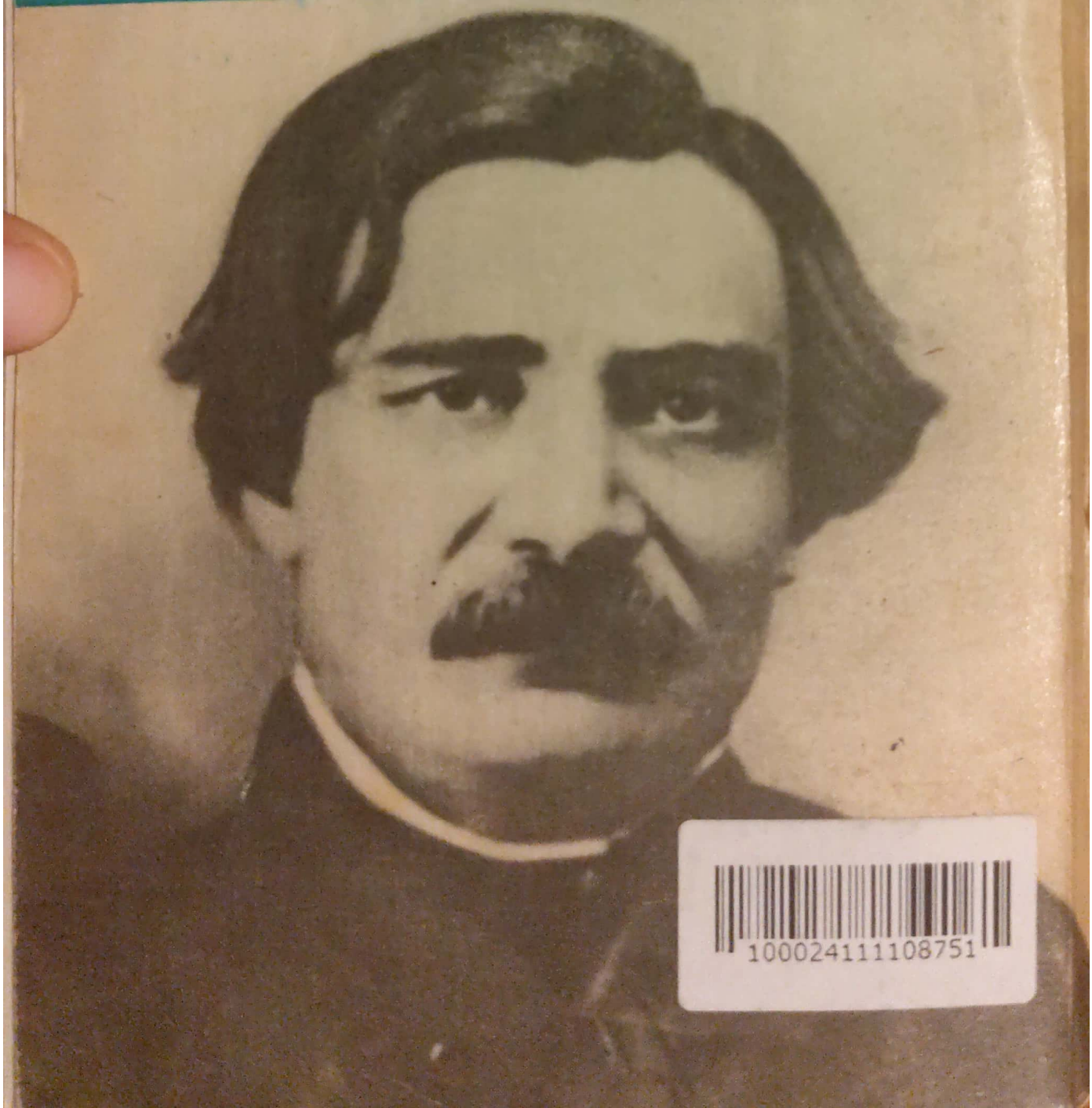

100024111108751

Scanned with OKEN Scanner